

В. Ф. БАРАНІВСЬКИЙ

**ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(2-ге видання, доповнене та допрацьоване)

Київ

2018

УДК 130.123.4 (477)

ББК 87.6 (4УКР)

Б 24

Рецензенти:

Михальченко М.І. – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України)

Надольний І.Ф. – доктор філософських наук, професор (Національна академія статистики, обліку та аудиту)

Баранівський В.Ф.

Проблеми духовної безпеки українського суспільства: збірник наукових праць / 2-ге видання, доповнене та допрацьоване // В.Ф. Баранівський. – К.: Вид-во «Лицар», 2018. – 258 с.

ISBN 966-8488-00-8

В збірник включені авторські статті, тези та доповіді, присвячені аналізу актуальних проблем духовної безпеки сучасної України. Ключовими проблемами духовної безпеки, що являють загрозу українському суспільству та потребують негайного вирішення, автор вважає: стан духовності, культури та освіти; негативний вплив на суспільство певних релігійних церков та конфесій; незахищеність інформаційного простору. Приділена значна увага актуальним етнонаціональним, правовим та військовим аспектам духовної безпеки українського суспільства. На підставі аналізу виявлені глибинні причини проблем духовної безпеки, запропоновані шляхи їх вирішення.

Збірник адресований філософам, соціологам, політологам, представникам органів державного управління, лідерам партій та громадських організацій, педагогам, студентам, а також усім, кого хвилює проблема духовної безпеки України.

ISBN 966-8488-00-8

© В.Ф. Баранівський

ЗМІСТ

Слово до читача.....	5
Від автора	7
ДУХОВНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	9
1. Духовна безпека України: визначення, загрози та фактори забезпечення....	9
2. Духовна єдність як чинник оптимізму та духовної безпеки українського суспільства.....	11
3. Ідеологія як фактор консолідації українського суспільства	13
4. Ідеології та війни в сучасному світі. Ідеологія та політика України в протистоянні російській агресії.....	16
5. Науковий проект «Проблеми духовної безпеки України та шляхи їх подолання»: обґрунтування та очікувані результати.....	25
ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ	28
1. Гуманітарний розвиток в Україні як найголовніша проблема сучасності	28
2. До питання про сутність духовності, її роль у житті людини та суспільства...	30
3. Духовність особистості: соціальний механізм розвитку.....	34
4. Джерела суперечностей соціального механізму розвитку духовності особистості.....	36
5. Соціокультурні та духовні виміри особистості	42
6. Духовність особистості як проблема громадянського суспільства в Україні	54
7. Специфіка духовності особистості на сучасному етапі становлення громадянського суспільства в Україні.....	58
8. Ціннісні орієнтації молоді та їх роль в консолідації українського суспільства.....	68
9. Національно-патріотичне виховання молоді як чинник духовної безпеки українського суспільства.....	74
ОСВІТА І КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ.....	85
1. Освіта і духовна безпека українського суспільства	85
2. Проблеми розвитку духовної культури та освіти в українському суспільстві	91
3. Освіта – фактор духовності та суспільної злагоди в Україні	98
4. Особистість, освіта та культура в умовах глобалізації	100
5. Політична культура як основа централізму та єдності в Україні	104

6. Болонський процес в контексті реалій духовного життя українців	110
7. Роль українознавства в консолідації та розвитку суспільства	116
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	120
1. Запобігання злочинам у сфері духовної безпеки України.....	120
2. Соціальна справедливість як ключова проблема сучасного кримінального права.....	146
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ТА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	149
1. Держава та церква в Україні: чи настане гармонія відносин?.....	149
2. Проблеми взаємовпливу релігії, духовності та освіти (з досвіду українського суспільства)	153
3. Значення національної мови в освіті, культурі та релігійному житті українців	160
4. Релігія та церква в системі культурологічних та ідеологічних протистоянь сучасної України.....	166
5. Релігійні чинники в системі українознавства та вищої школи України	169
6. Етнонаціональний та релігійний чинники в процесі інтеграції українського суспільства	173
7. Діяльність УПЦ Московського патріархату як загроза українському суспільству.....	183
8. Армія і церква: чи потрібні капелани в сучасному українському війську?.....	188
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ....	193
1. Письмо Міністру оборони України генералу армії Степану Полтораку.....	193
2. Інформаційно-психологічна протидія в системі національної безпеки	197
3. Актуальні проблеми кадрового забезпечення системи захисту Збройних Сил України від негативного інформаційно-психологічного впливу	208
4. Етнонаціональний чинник у війську: уроки зарубіжного та вітчизняного досвіду.....	212
5. Релігія, церква та Збройні Сили України	221
6. Ідеологічний аспект у підготовці військових кадрів у вищих навчальних закладах України.....	230
7. Національно-патріотичне виховання військових кадрів у вищих навчальних закладах України.....	237
8. Система військово-патріотичного виховання курсантів ВВНЗ.....	243
9. Феномен героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі, освітній та військовій практиці.....	250

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу, знайомлячись із цим збірником, стаємо на дорогу напруженого й цікавого пошуку душі й інтелекту автора у сферу високих мрій, критеріїв добра, краси, щирої людяності.

Його автор - Баранівський Василь Федорович – відомий в Україні філософ, політолог, релігієзнавець, педагог. Він народився та виховувався в бідній селянській сім'ї в Поліському краї на Житомирщині. Переніс всі труднощі та лихоліття сирітського й убогого життя в післявоєнні роки. З Донбасу (м. Брянка) розпочалася його трудова діяльність.

Прагнення до знань, до кращого життя спонукало його до вступу у військовий навчальний заклад. Так розпочалася його військова кар'єра. Служив та навчався в Києві, Москві, Омську, Німеччині, Чехословаччині, Забайкаллі, Тамбові. Заочно закінчив Київський університет імені Т.Г. Шевченка (філософський факультет), Військово-політичну академію (м. Москва, військово-педагогічний факультет), захистив кандидатську, потім докторську дисертацію на тему «Соціальний механізм розвитку духовності особистості».

Весь час мріяв переїхати в рідну Україну. Перебування в чужих краях особливо загостило відчуття рідного краю, рідної землі. Життєвий та науковий досвід дозволив йому добре зрозуміти, що краще рідної української землі, її народу – немає в світі, а звідси й посилювався його патріотизм, любов до України, до свого народу. Мрія збулася лише в 1992 році, після розпаду СРСР, коли вдалося буквально «вирватися» додому з Росії, незважаючи на всі перепони, які створювала тогочасна влада. По 1997 рік продовжував службу у Збройних Силах України в системі військової гуманітарної освіти.

Отримавши високу філософську, політологічну, педагогічну, військову освіту, ставши професором, академіком, Василь Федорович був і залишається скромною, принциповою, патріотичною людиною. Він послідовно та активно намагається підносити ідею національної самосвідомості, патріотизму, високої духовності та культури в суспільстві.

Головна проблематика його досліджень – духовність особистості, суспільства, соціальний механізм її формування та розвитку. Саме в духовності, основою якої є глибока любов до України, до її народу, чесна праця та готовність до захисту України від ворогів, – бачить він єдине реальне підґрунтя та силу, що забезпечить щасливе майбуття українців. Водночас у своїх працях, виступах він рішуче відкидає будь-які спекуляції, міфи щодо змісту та засобів формування духовності.

Перебуваючи, як і більшість громадян України, в значній матеріальній скруті, але відчуваючи потребу нести людям слово правди щодо стану справ у суспільстві, зокрема в духовній сфері, він підготував та видав (часто за особисті гроші) понад 200 наукових та методичних праць, серед яких: 7 монографій, 12 навчальних та навчально-методичних посібників з проблем філософії, політології, духовності особистості, соціального захисту військовослужбовців, демократизації війська, філософських проблем військової теорії та практики тощо. Брав участь у роботі близько 100

всеукраїнських та міжнародних науково-практичних та науково-методичних конференцій, а також конгресів, семінарів, круглих столів тощо.

Беручи активну участь в організації та проведенні наукових конференцій, симпозіумів, форумів, семінарів, у редколегіях провідних наукових видань, виступаючи у засобах масової інформації, він позитивно впливає на формування громадської думки в Україні, духовне та патріотичне виховання молоді.

Важливо, що в збірнику є й розвідки, що торкаються проблем духовності особистості та суспільства, релігії, церкви та утвердження національної мови в Україні, духовності в умовах становлення громадянського, правового суспільства, політичної культури як умови суспільного миру та соціальної злагоди. На сьогодні все більшої актуальності набувають питання інформаційно-психологічного захисту українців та протидії українофобії, понищенню українського в Україні, етнонаціонального чинника у війську, формування духовності української молоді, військовослужбовців Збройних Сил України. Праці, подані у збірнику професором Баранівським В.Ф., є вагомим доповненням до наукових напрацювань Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Сподіваюсь, що ідеї, висновки та рекомендації, наведені в збірнику, плідно використовуватимуться науковцями, педагогами, керівниками освітніх, партійних, громадських та державних органів, трудових колективів, а також студентами та аспірантами навчальних закладів України з метою усвідомлення та вирішення проблем розвитку українського суспільства, особистості в ньому, що сприятиме підтриманню високого морально-психологічного стану суспільства, підвищенню авторитету України в світовому співтоваристві.

Хочу побажати професору Баранівському Василю Федоровичу та його учням, науковим послідовникам подальших плідних творчих успіхів.

**П.П. Кононенко – Директор Науково-дослідного інституту
Українознавства МОН України, академік, доктор філологічних наук,
професор, лауреат Міжнародної премії ім. Й.Г. Гердера**

(2009 рік)

ВІД АВТОРА

Шановний читачу! Перш ніж осмислювати проблеми духовної безпеки українського суспільства маємо добре усвідомити: під нею (духовною безпекою) розуміється такий стан суспільних відносин який ґрунтується на високих духовних та моральних цінностях. До таких цінностей, насамперед, відносимо патріотизм, національну честь та гідність, справедливість, гуманність. Система духовних цінностей і моральних норм є очевидною та найважливішою умовою забезпечення політичної і соціальної стабільності суспільства. Вона виконує роль імунної системи соціального організму яка захищає його від інфікування руйнівними та деструктивними ідеями насильства, ксенофобії, маргіналізму, моральної уседозволеності тощо. Найвищі цінності формують ядро високого духовного потенціалу суспільства, духовний стрижень особистості, її інтересів, захист суверенітету і територіальної цілісності України. Без цих якостей вважати громадянина, суспільство високодуховними немає підстав. Без таких якостей людина та суспільство є слабкими, ненадійними, безперспективними.

В повсякденному житті духовно-ціннісні орієнтації явно чи приховано впливають на політичні процеси, культуру, правосвідомість, правопорядок, сімейний устрій, статус людини.

Очевидним є те, що нині українське суспільство перебуває в стані всебічної кризи. Але, на наше глибоке переконання, головною проблемою є криза духовності, що проявляється у низькому рівні національної єдності, дійсного патріотизму, в фактах корупції, брехні та обману на всіх щаблях суспільного життя.

Особливо загрозливим є те, що бездуховність процвітає на вищих рівнях політичної та державної влади, в правоохоронній, економічній та фінансовій сферах, певною мірою – в системі освіти, культури, релігії тощо.

Тому найпершим завданням суспільства, держави заради майбутнього має бути захист духовних цінностей: національної культури, моралі, традицій, національної релігії, що є базовими для формування свідомої патріотичної особистості, для патріотичної національної політики та державної діяльності.

В пропонованому збірнику наукових праць автор прагне об'єктивно та просто, називаючи речі своїми іменами, підняти питання духовної безпеки України, акцентуючи увагу на сутності, змісті та соціальному механізмі формування духовності особистості в умовах становлення громадянського суспільства в Україні, на проблемах культури та освіти в системі духовної безпеки, на ролі релігійного чинника в системі духовної безпеки. Автор привертає увагу й до ключових проблем духовної безпеки в оборонній сфері суспільства: необхідності оптимізації безпеки захисту військовослужбовців від негативного інформаційно-психологічного впливу деструктивних сил, а також посилення формування патріотичних якостей та

ідеологічного загартування, найперш у офіцерських кадрів, а також у всіх військовослужбовців, що входять в структуру воєнної організації держави.

Автор збірника усвідомлює, що думки читачів відносно забезпечення духовної безпеки українського суспільства можуть бути дещо відмінними ніж у нього. У кожній особистості безумовно свої індивідуальні особливості, свій досвід, свої переконання. Все ж очевидним є те, що всіх українців, незалежно від етнічного походження, як громадян України, має поєднувати спільна духовність, культура, мова, релігія тощо. Тільки за умов духовної єдності можлива єдність економічна, військово-політична. Думки автора є щирим бажанням миру, злагоди та процвітання всім українцям. Також автор вибачається за можливі технічні недоліки в тексті та щиро дякує за розуміння та підтримку його ідей.

В ДУХОВНІЙ ЄДНОСТІ – НАША СИЛА ТА ЗАПОРУКА ПЕРЕМОГИ!

(2009 рік)

ДУХОВНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1. Духовна безпека України: визначення, загрози та фактори забезпечення

*В статті сформульовані визначення, головні загрози та фактори забезпечення духовної безпеки України в сучасних умовах**

В системі національної безпеки держави духовна безпека займає особливе місце. Структурні елементи духовної безпеки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на інші складові національної безпеки: економічну, соціальну, політичну, військову тощо.

Зокрема, наявність проблем духовної безпеки стала однією із головних причин послаблення єдності українського суспільства та, значною мірою, причиною політичних та збройних протистоянь на Сході України, в Криму, в цілому по країні. А тому проблема духовної безпеки залишається надзвичайно актуальною.

Науковий аналіз дозволяє констатувати, – проблема духовної безпеки не є новою. Зокрема ще понад 15 років тому вона була гостро поставлена на порядок денний у Російській Федерації. Так, у підписаному президентом Єльциним указі «Про національну безпеку» була висунута ідея духовної безпеки Росії, духовні кордони якої, в цьому документі, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського союзу, а з другого боку, з т.зв. «канонічною» територією Російської православної Церкви.

Нинішній президент Росії неодноразово наголошував, що кордони Росії не мають меж, що він готовий захищати інтереси Росії «везде, где звучит русская речь». Цьому ж слугує ідея «руссаво мира» яку так активно поширюють в Україні певні проросійські сили.

В Україні, нажаль, з боку держави не було необхідної реакції на очевидні загрози з боку агресивного північно-східного сусіда. Були попередження з боку певних партій, державних та громадських діячів, науковців. Цікаво, що найбільшу активність в поширенні цієї проблеми проявила УПЦ Московського патріархату (проповіді, конференції, статті тощо). Серед науковців низку теоретичних праць присвятив цій проблемі і автор доповіді [1].

Коротко зупинюсь на питанні визначення духовної безпеки України.

Широке тлумачення духовної безпеки знайдемо в енциклопедичному словнику «Безпека Євразії», під якою розуміється «стан та умови життєдіяльності соціуму, які забезпечують збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни, а також здатність держави вирішувати задачі економічного, соціального і політичного розвитку» [2].

* Надруковано: Матеріали XVII науково-практичної конференції «Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я». Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018.– С.18-21.

В сучасній українській науці дещо відмінні визначення духовної безпеки. При цьому в основі духовної безпеки виділяються такі її складові, як загальнонаціональна мета і соціальний ідеал; основні цінності і сенс життя; «мрія і надія»; віра (довіра) і історична пам'ять; патріотизм і культура патріотизму, іншими словами – все те, що складає основу національної культури, вираженої на якісному рівні суспільної самосвідомості, і відображає форми життєустрою, що історично склалися, світовідношення і життєдіяльність (В.Безпалько, В. Горлинський, М. Логвин, Л. Маслова, А. Сухорукова).

Оскільки питання духовної безпеки пов'язане з визначенням духу народу, культури, історії, державності В. Баранівський дає наступне визначення: «Духовна безпека – це система умов, що дозволяє певному суспільному суб'єктові (культурі, суспільству, державі) зберігати свої життєво важливі параметри в межах норм, що історично склалися. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації і, кінець кінцем – до національної катастрофи, тобто розпаду суспільства та держави як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що створюють їх духовні засади» [1].

Духовні аспекти національної безпеки, це, по-перше, здатність нації (народу) до збереження та наслідування поколіннями своєї духовної та культурної самобутності. По-друге, це здатність нації (народу) до духовної інтеграції, підтримки єдності та гармонії групових, індивідуальних та соціетальних інтересів, подолання ціннісного розколу та посттрансформаційної кризи світосприйняття [2].

Аналіз реалій сучасного українського суспільства, наукових висновків та рекомендацій українських дослідників дає підстави стверджувати, що наразі основними загрозами духовній безпеці України є:

- невизначеність ціннісних орієнтирів особи та суспільства;
- соціокультурне розшарування суспільства;
- недосконалість правової бази у захисті духовної безпеки суспільства;
- деструктивний вплив засобів масової інформації та масової культури на суспільну свідомість;
- негативний вплив певних релігійних організацій;
- високий рівень корупції в суспільстві.

Науковий аналіз стану духовної безпеки в Україні вказує на наступні найбільш актуальні шляхи та напрямки, рухаючись якими Україна рішуче підніме свій рівень духовної безпеки:

- повне забезпечення свободи совісті особи в суспільстві;
- забезпечення високої моральності в суспільстві;
- забезпечення інформаційно-психологічної протидії (ІПП) негативним впливам в системі духовної безпеки України;
- посилення національно-патріотичного духу в суспільстві;
- підвищення ролі освіти та науки як чинника духовної безпеки України;
- підняття ролі державної ідеології як чинника духовної консолідації та безпеки суспільства;
- забезпечення соціальної справедливості та рівності в суспільстві;
- створення Української Незалежної помісної християнської Церкви.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В.Ф. Баранівський – К.: Видавництво ПП Ульянич В.І., 2009. – 160 с.

2. Маслова Л. А. Механізм державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства. Дис. Канд. Філософ. Наук / Л.А. Маслова // Нац. Ак-я держ. Упр. При Президентові України.

2. Духовна єдність як чинник оптимізму та духовної безпеки українського суспільства

*В статті акцентується увага на значенні та ролі духовної єдності суспільства в забезпеченні оптимізму та духовної безпеки, визначаються об'єкти та суб'єкти духовної безпеки, шляхи та напрямки її досягнення.**

Незаперечною є думка, що духовна єдність суспільства є важливим чинником оптимізму та безпеки суспільства. Коли нація, народ, суспільство об'єднані, з'являється оптимізм, приходить перемога. Високий моральний, духовний потенціал суспільства забезпечував народам, націям, державам вирішальну перевагу як у мирних так і воєнних змаганнях. Прикладів цього дуже багато.

Сьогодні під впливом об'єктивних потреб збереження країни, нації, держави Україна консолідується перед лицем російської агресії та інших проблем. Але вже чимало й втрачено. Наявність проблем духовної єдності та безпеки стала однією з головних причин політичних та збройних протистоянь на Сході України, в Криму тощо. Україна тимчасово втратила свою територіальну цілісність, тому що її держава, як головний суспільний інститут, своєчасно не подбала, зокрема й про духовну безпеку в країні. А тому є нагальна потреба на науковій основі проаналізувати систему оздоровлення та функціонування духовної сфери суспільства, розробити та запропонувати дієві механізми забезпечення духовної єдності та безпеки в Україні.

Що ми розуміємо під духовною безпекою? Духовною безпекою України можна назвати стан українського суспільства, що характеризується високим рівнем морально-психологічного та духовного потенціалу, здоровими моральними та духовними цінностями, традиціями патріотизму та гуманізму, здатністю вирішувати задачі щодо збереження, зміцнення та розвитку країни.

Проблема духовної безпеки українського суспільства є багатогранною. Її вирішенню присвячена низка нормативних документів з питань регуляції діяльності органів влади, громадських організацій, органів системи освіти, культури, засобів масової інформації тощо. В цих документах певною мірою вирішуються питання й духовної безпеки держави. До таких документів насамперед слід віднести: Конституцію України; Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 № 964-IV; Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI; Закон України

* Надруковано: Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах: матеріали XVI науково-практичної конференції. – Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2017. – С.20-22.

«Про Раду Національної безпеки і оборони»; Указ Президента України «Про доктрину інформаційної безпеки» від 25 лютого 2017 року № 47/2017; Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту»; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII; Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV.

Цій проблемі присвячено також низку наукових публікацій. Зокрема теоретичні та методологічні розробки теорії національної та духовної безпеки здійснені в працях українських вчених: Г. Атаманчука, В. Баранівського, В. Батюка, В. Богдановича, О. Гончаренка, В. Горбуліна, В. Горлинського, О. Дзьобаня, І. Житоряка, Т. Запорожець, Л. Іванька, А. Качинського, П. Кононенка, В. Котигоренка, М. Михальченка, В. Пилипчука, В. Рябченка, І. Утюж, С. Хруновської, Т. Цимбал, Ф. Шандора, О. Шевченка та ін.

Науковий аналіз забезпечення духовної безпеки в Україні вказує на наступні найбільш актуальні шляхи та напрямки, рухаючись якими Україна рішуче підніме свій рівень духовної безпеки:

- 1) боротьба зі злочинами проти свободи совісті;
- 2) боротьба зі злочинами проти моральності;
- 3) ефективне забезпечення інформаційно-психологічної протидії (ІПП) негативним впливам у системі духовної безпеки України;
- 4) посилення національно-патріотичного виховання;
- 5) підвищення ролі освіти як чинника духовної безпеки України;
- 6) підняття ролі державної ідеології як чинника духовної консолідації та безпеки суспільства;
- 7) боротьба проти корупції в забезпеченні духовної безпеки.

Є й інші актуальні шляхи забезпечення духовної безпеки та оптимізму в суспільстві. Наприклад, підняття рівня обороноздатності держави, морально-бойового духу українського війська.

На інституційному рівні у сфері духовної безпеки чітко не визначені суб'єкти забезпечення духовної безпеки. Проте виходячи з того, що розгляд духовної безпеки українського суспільства неможливо відокремити від актуальних проблем безпеки у всіх сферах суспільного життя, провідна роль у даному випадку відводиться як державним структурам, так і недержавним організаціям та суспільним інститутам.

На державному рівні, виходячи з наділених відповідно до чинного законодавства повноважень, до таких суб'єктів можна віднести: Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки та оборони України, центральні та інші органи виконавчої влади. На регіональному рівні – місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування.

Також суттєву роль у забезпеченні духовної безпеки відіграють інститути громадянського суспільства, у тому числі шляхом здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Особлива роль у духовному і моральному житті суспільства належить релігійним організаціям, оскільки релігія є однією з древніх форм культури та найбільш стійкою громадською інституцією. Поряд із цим ключовими суб'єктами системи духовної безпеки є інститути освіти та

виховання, котрі здатні відіграти значну роль у справі підвищення рівня духовності суспільства.

Ефективне використання ресурсів вищої освіти в системі забезпечення духовної безпеки дозволить Україні (разом з іншими заходами) утвердитися в статусі самодостатньої національно-культурної світової спільноти та успішно вирішувати традиційні завдання геополітики: домогтися стабільності і безповоротності економічних і політичних реформ, повноправно брати участь у будівництві нової системи міжнародних відносин, ефективно протидіяти посиленню впливу великих держав на національний простір.

3. Ідеологія як фактор консолідації українського суспільства

*В статті висвітлюються проблеми та роль ідеології в консолідації українського суспільства.**

Проблема консолідації українського суспільства стає все більш актуальною. У зв'язку з цим є нагальною потреба обґрунтувати необхідність формування в умовах ідеологічного плюралізму інтегративної ідеології, проаналізувати деякі «контури» українських реалій і можливостей, пов'язаних з пошуком прийнятної для суспільства й держави системи ідеологій.

Ідеологія як певна система філософських, наукових, художніх, моральних, правових, політичних, економічних, соціологічних цінностей і знання про світ, соціум, людину об'єктивно притаманна суспільному життю, лежить в основі формування і розвитку суспільства й особистості. Вона дає уявлення про місце і роль людини у світобудові, сенс її життя, про найкращий устрій майбутнього суспільства тощо. Ідеологічні знання і цінності організують, регулюють, спрямовують й інтегрують діяльність людей в духовній, політичній, економічній, соціальній і сімейно-побутовій сферах життя, об'єднують країни з однотиповою ідеологією в цивілізації, забезпечують цілісність соціосфери в цілому [1, с. 98].

Як один із найважливіших культурних комплексів, ідеологія підтримує вплив того чи іншого соціального інституту, виправдовує й пояснює його діяльність. Постаючи в онтологічному аспекті одним із базових соціальних інститутів ідеологія в умовах стабільно діючої соціальної системи виступає основою суспільної інтеграції і консенсусу, а в умовах суспільства, що трансформується – однією із значущих детермінант напрямку і характеру транзиту.

Причому, якщо в соціально-стабільних суспільствах демократичної орієнтації вплив ідеології на суспільну свідомість послаблюється, то в суспільствах, які переживають процес модернізації чи вибору шляхів подальшого розвитку, ці засоби духовної мобілізації відіграють зростаючу роль. Ще М. Вебер визначав ідеологічне конструювання як механізм «легітимності»: суспільство утримується як єдине ціле не

* Надруковано: Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук / Матеріали IV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 15 липня 2014р.) : у 2-х частинах. – Д: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 1. – С. 7-10.

просто через практичну необхідність та спільні інтереси; його поєднує ідея, яка виправдовує встановлений соціальний порядок [2, с. 511-534].

Ідеологічна структура, таким чином, є визначальною силою функціонування і розвитку всіх систем соціосфери. Яка ідеологія, таке й суспільство, що засноване на цій ідеології. Динамічно розвивається те суспільство, яке має ідейний стрижень, зрозумілий кожному громадянину. І якщо ідеологічна структура руйнується, а замість неї нічого не виникає то суспільство стогує, а потім розкладається, перетворюючись у напівкримінальне утворення з деградованими індивідами, які перебувають на стадії не лише духовного, а й фізичного виродження.

Формування, творення нової української нації передбачає вироблення адекватної викликам сучасності інтегральної ідеології. Після проголошення незалежності перед Україною об'єктивно постала проблема національної самоідентифікації, яка потребує насамперед визначення основного принципу життєдіяльності нації, стратегічної мети історичного поступу, шляхів і засобів досягнення поставлених цілей, основних соціальних і політичних сил, спроможних виступити носієм національного прогресу. Питання щодо правомірності, необхідності та доцільності існування національної, державної ідеології є сьогодні предметом гострих дискусій [3]. Зазвичай на це питання відповідають негативно, бо, мовляв, обов'язкової, державної ідеології взагалі не повинно існувати, вона може бути лише класовою або партійною. Водночас серйозні дослідники наголошують на необхідності єдиної, консолідуючої державної ідеології [3]. На жаль така спільна для України ідеологія донині офіційно не прийнята. А оскільки в нашому суспільстві спостерігається протистояння різноманітних партійних ідеологій, то відкидається будь-яка надкласова, надпартійна ідеологія.

Упереджене, негативне ставлення до ідеології відбилося навіть в Конституції України, яка, зауважимо, й сама є продуктом певного ідеологічного розвитку суспільства. Так, у статті 15 зазначено: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова».

Досвід історії свідчить: в основі кризи будь-яких цивілізацій і суспільних систем лежить насамперед ідеологічна криза, так само, як і будь-яке суспільне відродження починається з очищення й оновлення суспільних ідеалів, з утвердження нової системи цінностей, тобто з формування нової ідеології.

Загальним наслідком відсутності спільної ідеології є той, що сьогодні українське суспільство розколото у своєму ставленні до таких життєво важливих фундаментальних питань, як незалежність, ринок, приватна власність, демократія, форми державного устрою та територіальної організації, мова, культура, релігія, державна символіка, національна безпека. У нас ще не склалося громадянське суспільство в його традиційному розумінні: тобто таке, де більшість співгромадян поділяють єдину систему загальних цінностей, моральних підвалин, ідеалів, міфів, цілей, суспільних норм. Але воно може й не скластися, якщо всередині суспільства будуть існувати діаметрально протилежні вектори зацікавленості, коли різні частини його мають протилежні ідеали та пріоритети.

Як видається, саме брак у нас єдиної ідеологічної концепції є однією з причин сепаратизму, анархії, підміни загальнонаціональних інтересів регіональними, груповими чи клановими та інших деструктивних явищ. Відсутність об'єднавчої,

демократично орієнтованої ідеології гальмує і духовно-культурний розвиток української нації, інститутів громадянського суспільства. Її відсутність спростовує певною мірою прийнятне змістове підґрунтя існування української державності. «Народ робиться динамічною цілістю тоді, коли об'єднаний спільною метою, ідеалом, ідеєю, що стоїть над окремими партикулярними ідеалами, забаганками чи інтересами, підводячи під ними спільний знаменник» [4, с. 47].

Принцип ідеологічного плюралізму аж ніяк не заперечує потреби суспільства в певному консолідуючому началі, консенсусі у найбільш принципових питаннях і поглядах на способи їх вирішення, забезпечення суспільної злагоди й гармонії. Діалог культур, ідеологій тільки тоді спроможний привести до консолідації, якщо сторони, які беруть участь в діалозі, будуть здійснювати такий діалог у межах хоча б відносно єдиного підходу до осмислення і оцінки стану справ у сфері ідеології України, прогнозування загального напрямку її розвитку.

На наш погляд, для запобігання розколу суб'єкти ідеологічних відносин в Україні повинні не тільки відповідати глобальній меті суспільного розвитку, а й бути співзвучними ментальним та національним складовим суспільної свідомості нашого народу. У протилежному випадку ми наражаємося на унікальні метаморфози, притаманні саме українському загалу: такого розмаїття ідей та ідеологій, котрі як у броунівському русі, переміщуються в українському суспільстві – борючись, блокуючись, клонуючись, – навряд чи можна віднайти ще десь. Інакше як абсурдну, таку ситуацію назвати не можна. А якщо ідеологічний стан абсурдний, то й саме суспільство слід визначити як абсурдне. Тому завдання вироблення і поступового вкорінення (зрозуміло, не шляхом тиску і примусової індоктринації) консолідуючих і мотивуючих ідеологічних засад є надзвичайно актуальними для нашого кризового суспільства. Нам потрібно вибудувати суто свою ідеологічну систему, яка б надавала змісту змінам, що відбуваються в суспільстві, пояснювала і схвалювала їх, розкриваючи зв'язки з національними і загальнолюдськими цінностями.

Таким чином ідеологія має визначати магістральні напрямки розвитку держави, головні морально-духовні цінності, на які зорієнтоване громадянство, принципи захисту суспільних інтересів та самої держави від руйнації. Нова ідеологічна система повинна духовно об'єднати всю Україну, покласти край політичним суперечкам, сприяти формуванню політичної нації, соціальної інтеграції і консенсусу.

За допомогою нової ідеології існуюча багатобарвна етнокультурна і політична спільність повинна усвідомити себе як український народ, своє місце і роль в історії людства. Таке важливе завдання може виконати не просто ідеологія класу, верстви, а інтегративна ідеологія, яка б стала кодексом згоди "незгодних" в окремоствях етносів, соціальних груп, еліт, осіб, і яка виконувала б роль загальнонаціональної ідеології.

Враховуючи соціальну й особливо ідеологічну ситуацію в сучасній Україні, тенденції світового розвитку цивілізацій, а також геополітичне значення України, слід визнати, що єдино можливою ідеологією для нашої держави буде інтегративна ідеологія в основі котрої лежить українська національна ідея, ідея захисту Вітчизни. Вона й буде універсальною ідеологією для суспільства.

Література

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер С. Брайан. Идеология // Социологический словарь. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1997.- С.406.

2. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / М. Вебер / Сост., общ. Ред. И послесл. Ю.Н.Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко. – М.: Прогресс, 1990.- 808 с.

3. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кринець Л. В.]; під заг. Ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.

4. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

4. Ідеології та війни в сучасному світі. Ідеологія та політика України в протистоянні російській агресії

В статті висвітлюються актуальні проблеми співвідношення ідеології та війни в сучасному світі. Проаналізовано залежність воєнної політики від ідеології, висвітлено сутність та потенційні загрози війн, що несуть сучасні державні та релігійні ідеології.

*Обґрунтовано ідеологічні засади воєнної політики української держави та правові засади застосування нею військової сили для захисту інтересів України.**

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема співвідношення ідеології та війни є важливою для аналітиків та управлінців насамперед в аспекті в'ясування ролі цих феноменів у суспільстві та особливостей їх взаємовпливу. Аналіз проблеми має суттєве значення не тільки зі світоглядної, але й методологічної та прогностичної точок зору.

Ідеологія як система ідей, теорій та поглядів, що відображають інтереси певних соціальних сил (держави, класів, націй тощо) дає можливість виявити причини, сутність, характер та наслідки будь-якої війни. В той же час, це стає можливим за умов, якщо ідеологія аналізується на підставі об'єктивних законів і закономірностей суспільного розвитку та з урахуванням конкретних обставин.

Слід зазначити, що будь-яка ідеологія є не тільки відображенням інтересів певних соціальних сил, але й відображенням та складовою їх культури, певної цивілізаційної приналежності тощо. Аналіз сучасних війн та конфліктів свідчить, що саме ці чинники часто стають причинами суперечностей, котрі призводять до збройних протистоянь, їх перебігу та наслідків.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі ідеологічного обґрунтування війн присвячено безліч публікацій різних епох, народів, філософських, теологічних та політичних поглядів тощо. Головним завданням ідеології є обґрунтування офіційної мотивації війни. Як стверджує у своїй монографії Є. Сенявська, – «Кожна війна (в історії Росії – авт.) Мала своє ідеологічне оформлення, своєрідну ідеологічну мотивацію, котра могла відобразитися як у офіційному визначенні війни вищими політичними та ідеологічними інститутами, так і в безпосередніх гаслах, що використовуються в пропагандистській роботі у військах» [7]. (І сьогодні Російська

* Стаття подана до Збірника матеріалів VI Конгресу політологів України «Українське суспільство: чинники і тенденції змін (до 25-річчя незалежності України)», який відбувся 26 квітня 2016 року, м. Київ. Див. також: Баранівський В.Ф. Ідеології та війни в сучасному світі: огляд актуальних проблем / Науковий журнал «Філософія та політологія в контексті сучасної культури». – 2014. – Випуск №8, ДНУ ім. Олесь Гончара. – С.7-11; Ідеологічні засади війн у сучасному світі / Вісник Національного університету оборони України, №4 (41) – К.: НУОУ, 2014 – С.356-362.

Федерація спробам ідеологічного обґрунтування війни проти України приділяє велику увагу).

У сучасній публіцистиці та науковій літературі актуальними є праці присвячені аналізу агресії Російської Федерації проти України, висвітленню поглядів західних науковців на роль війни у сучасному світі, обґрунтуванню ролі культурологічних, національних, релігійних, цивілізаційних чинників у сучасній війні, аналізу боротьби Української держави, Збройних Сил України проти російських військ та сепаратистів.

Мета та завдання статті. Показати найбільш актуальні для України державно - політичні та ідеологічні центри впливу на світову та регіональну політику в аспекті сучасних реалій, їх потенційного та реального впливу на військово-політичну та ідеологічну ситуацію в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ідеологія не завжди має безпосередні зв'язки з війною. Ці зв'язки значною мірою опосередковані політичними, соціальними інститутами, певними цивілізаційними, культурними процесами та явищами. Водночас, маючи відносну самостійність, ідеологія не тільки відображає у своїх концепціях та вченнях певні війни, їх характер та цілі, але й здатна здійснювати вплив на процес та наслідки війн.

Серед напрямів дії ідеології на війну слід, насамперед, виділити той, що вона в формі політичної свідомості формує цілі війни, а також ідейно обґрунтовує підготовку суспільства до війни. Політичні цілі війни, як відображення інтересів та прагнень певних суспільних сил, випливають із відповідних ідеологічних доктрин та опираються на них.

Наприклад, радянська ідеологія обґрунтовувала війни, як вимушену необхідність робітничих класів соціалістичних держав чи їх коаліцій вести війну проти імперіалістичного агресора. Цілями такої війни визначались: захистити соціалізм, розгромити агресора, забезпечити перемогою у війні благоприємні зовнішні умови для будівництва соціалізму та комунізму. Ідеологія захисту «соціалістичної Вітчизни» в радянський період доволі ефективно спрацьовувала під час підготовки та ведення війн Радянського Союзу з іншими державами. Не меншу роль в обґрунтуванні підготовки та під час війни мала ідеологія фашизму. Носії названих ідеологій апелювали до народних мас з метою переконати у справедливості та невідворотності війни. З цією метою воюючі сторони здійснювали цілу систему ідеологічних заходів спрямованих на відповідну обробку своїх військ та населення, а також військ та населення супротивної держави.

Після Другої світової війни наступив тривалий період так званої «холодної війни» між двома різними ідеологічними світами на чолі яких стояли Радянський Союз та Сполучені Штати Америки. В наслідок жорсткого ідеологічного протистояння перемогу отримали США та їх союзники. Радянський Союз та так званий «соціалістичний табір» припинили своє існування. Але це не означає, що завершилась епоха ідеологій. У світі сформувались нові центри світового впливу з різними системами ідеологій, дуже відмінними за своїм змістом, цілями та способами їх досягнення.

Найбільш потужними центрами ідеологічного впливу у сучасному світі залишаються Сполучені Штати Америки, а також їх союзники – сучасні країни Європейського Союзу. Їх ідеологія спрямована на захист демократичних цінностей,

основними з яких є недоторканість прав та свобод людини, свобода совісті та віросповідання, приватна власність тощо. Американці та європейці щиро переконані в тому, що їх спосіб життя найкращий. А тому заради його поширення у світі та особистої безпеки США зі своїми союзниками доволі часто використовують і збройні сили (Ірак, Афганістан, Сірія тощо). В сучасних умовах велику роль у захисті західних, європейських цінностей відіграє військово-політичний блок НАТО.

В останні роки збільшується політичний та військовий потенціал Російської Федерації. Водночас посилюється імперський характер російської ідеології та політики. Ідеологічна, інформаційно-пропагандистська агресія Росії щодо України переросла у військову, привела до незаконної військової окупації частини української держави – Автономної республіки Крим. По суті є реальні факти застосування російських збройних формувань й щодо інших регіонів України (Донбас). При цьому використовуються надумані, брехливі підстави, котрі побудовані на хибному трактуванні історії, питань щодо походження росіян та українців, їх держави, мови, культури, релігії тощо. Зокрема, активно пропагується та використовується ідея Російської православної церкви щодо так званого «руссаго мира» та потреби його захисту. Все це є прикладами грубого ідеологічного та військового тиску. Деякі аналітики, на наш погляд небезпідставно, в ідеології та політиці сучасних керівників російської держави знаходять спільні риси з ідеологією гітлерівського фашизму [6]. В ідеології та поведінці сучасних російських керівників також очевидними є залишки психології та ідеології їх монгольських предків, спрямованої на пограбування, захоплення чужих територій, збирання «трофеїв» тощо.

Серйозним джерелом воєнної загрози в сучасному світі є певні релігійні ідеології. Посилення впливу релігійних ідеологій у сучасних умовах, зокрема й у питаннях застосування збройного насильства обумовлено низкою складних соціально-політичних та духовних процесів, що відбуваються в сучасному світі. «Поширення грамотності й особливий вплив сучасних засобів комунікації привели до безпрецедентного зростання рівня політичного мислення широких мас, зробивши їх незрівнянно сприйнятливішими до емоційного потенціалу націоналізму, соціального радикалізму й релігійного фундаменталізму. Привабливість цих ідеологій підтримується зміцненим усвідомленням розходжень у матеріальному добробуті, що викликає цілком зрозумілі почуття заздрості, обурення й ворожості. Ще більше згадане посилює втішливе для самолюбства і формульоване в культурно-релігійних поняттях презирство до того, що йменується гедонізмом привілейованої частини людства». (Це цитата з книги Збігнева Бжезинського «Вибір. Світове панування чи глобальне лідерство», якого аж ніяк не запідозриш у симпатіях до самоусвідомлених націй).

Сучасний іслам як потенційне джерело збройного насилля. Іслам у сучасному світі є однією із найбільш поширених та впливових релігійних ідеологій. Він досить життєздатний і має великий вплив у світовій спільноті, грає велику роль у суспільно-політичному житті багатьох народів світу. На межі тисячоліть відбулося різке посилення економічних і політичних позицій провідних ісламських країн у світі у зв'язку з наростанням енергетичної кризи. Перетворення цих країн на впливову силу сучасного світу спричинило зростання націоналістичних амбіцій їх правлячих кіл. Відповідно зросла і роль ісламу, а його норми і цінності стали протиставлятися

ідеології та традиціям не мусульманського світу і проявились в теорії і практиці ісламізму.

На початку XXI століття світ зіштовхнувся з новою серйозною загрозою – войовничим ісламізмом. Особливо це стало ясно після 11 вересня 2001 року.

Ісламізм, або ісламський фундаменталізм – це радикальна і агресивна релігійно-політична течія, яка відстоює необхідність світового панування ісламу і його очищення від модерністських елементів.

Мусульманський фундаменталізм виходить із концепції джихаду який зобов'язує всіх правовірних вести війну як з «кафірами» (не мусульманами), так і «муттафіками» – лицемірами, тобто формальними мусульманами, але тими, що ухиляються від джихаду. Для ісламістів ворогами є не тільки Захід з його християнською цивілізацією, але й свої уряди, що йдуть на союз із Заходом та співпрацюють з ним.

Цивілізоване людство, у тому числі й більшість самих мусульман, далеких від екстремістської ідеології, вимушене захищатись. У нього немає альтернативи. Йому оголошена війна на знищення, в якій не діють загальноприйняті правила. Невірного необхідно знищити навіть ціною свого життя, бо смерть у джихаді, за переконаннями самих шахідів, забезпечує їм місце в раю. Ця самогубна логіка незвична для західного світу. Цивілізоване людство змушене щось робити перед цією глобальною загрозою.

Ісламський фундаменталізм, діючи, де потрібно, терором і фінансовими вливаннями, а де є можливість – піаром чи навіть університетською мантією, стає все більш помітним фактором світової політики. Уже теракти 11 березня 2004 року в Іспанії, на мадрридському вокзалі, й поразка після цього на виборах іспанської Народної партії показали, що купка ісламських терористів може поставити на коліна солідну європейську державу [1].

Посилнюються позиції ісламу і в сучасній Росії. Ісламські фундаменталісти час від часу створюють проблеми російській владі, остання намагається їх вирішувати перевіреним способом «кнута та пряника». Але, вочевидь, надалі такий підхід буде все менш результативним.

Водночас, наявність мусульман в Україні є позитивним прикладом зацікавлених та дружніх відносин представників різних релігій у рамках однієї держави. Але, нині під тиском Росії та під впливом певних сил в кримсько-татарському середовищі ситуація дещо ускладнюється.

Несе певну загрозу збройного насилля ідеологія й іншої світової релігії – християнства. Питання про відношення християнства до проблеми збройного насильства складне, а в деяких аспектах позиції з даного питання є протилежними. Якщо християнство в цілому можна розглядати як деяке відображення світосприйняття, що характеризує, насамперед, європейську людину протягом багатьох століть, то ставити проблему в такий спосіб правомірно. Можна говорити про відношення до насильства в рамках так званої західної традиції.

Суперечливе відношення до насильства міститься у священних книгах християн – Старому і Новому Завітах. У книзі «Вихід» Старого завіту є однозначне твердження про те, що Бог – чоловік брані. Зустрічаємо ми і заклик до віруючого прославляти Всевишнього силою. У свою чергу звернення до Бога під час бою приносило перемогу (Див.: Біблія, гл. V, п. 18-22).

Контент-аналіз тексту Біблії, проведений А. А. Калаєвим, показав, що з 12 407 понять і категорій, які входять у Біблію (Старий Завіт і Новий Завіт), 1909 тією чи іншою мірою відображають проблему насильства (15,39 %) і 1884 висловлювання відображають позитивну спрямованість категорій «мир», «злагода» і т. п. (15,18 %). Найбільш часто вживаються категорія «покарання» і похідні від неї (25,9 % від кількості понять групи «насильство»). Досить часто зустрічаються слова «убити», «убивати» (20,8 %), в яких відображається прагнення дійових осіб до насильства, знищення інших. Часто використовуються заклики до відплати (18 %); ненависть і злість до інших (13,3 %); насильство, війна, воювати (12 %); бити, побити, відібрати, привласнити (8,1 %).

Серед категорій групи «мир» і «злагода» найбільш часто вживаються терміни і фрази: «порятунок» (23 % висловлень), «простягнути руку ближньому», «підтримка», «допомогти» (26 %); заклики до любові (20 %). Порівняно рідше з'являються такі поняття, як «прощення» (13 %), «сприяння» і «мир» (по 7,6 %) [5].

Отримані дані підтверджують суперечливість відношення Біблії до проблеми «насильство – злагода». Пізніше з'являється негативне відношення християнства до воєн. Про це можна судити із заборони Соломонові будівництва святого храму, «тому що пролив багато крові на землі». Доволі символічний факт доручення його будівництва людині, руки якої не були залиті кров'ю. Згодом була висловлена впевненість у тому, що народи перекують мечі на орала, встановлять мир і гармонію.

Перетворення християнської церкви з гнаної владою секти в державну релігію в Римській імперії і деяких інших державах породило протиріччя християнських догматів. Воно проявлялося потім у всій наступній історії християнства. Ставши офіційною ідеологією, церква не могла не підтримувати ведення воєн, а часом і сама була їх організатором. Апогеєм трансформації пацифізму раннього християнства на захист насильства стали хрестові походи XI-XIV ст., у ході яких загарбницькі цілі прикривалися релігійними гаслами боротьби проти «невірних», звільнення «гробу господнього» і «святої землі» (Палестини). Далеко не всі християни розділяли офіційні позиції церкви. В цей період в історії християнства такі течії, як братерство францисканців, анабаптисти, квакери та ін. робили небезуспішні спроби повернутися до ідеалів ранньохристиянського пацифізму.

У новітній час до ідей негативного відношення до насильства звертається офіційна католицька церква, а останнім часом – також і православна. Водночас аналіз публікацій, заяв, конкретних дій сучасних теологів та священнослужителів найбільшої православної церкви – Російської православної церкви та її філії в Україні – УПЦ Московського патріархату свідчить про активну підтримку нею імперської політики Росії щодо інших народів, загарбання чужих земель, матеріальних та духовних цінностей. З особливою чіткістю така позиція представників цієї Церкви проявилась під час агресивних дій з боку Росії в Криму та східних областях України.

Найбільш послідовними в оцінці силових і ненасильницьких засобів у світогляді і політиці є буддизм та індуїзм. Ці релігії ґрунтуються на загальній любові людей, не сприймають насильство, особливо – війну. На відміну від християнства й ісламу, де Бог-творець розглядається як першопричина всього суцього, буддисти та індуїсти спираються на Всесвітню жертву як першопричину буття. Як стверджується у вченнях цих релігій, перенісши тягар Всесвітньої катастрофи і соціальних потрясінь, люди

усвідомили нікчемність боротьби один з одним, відмовилися від людських пороків і добровільно стали на шлях благодіяння і служіння Богу. Тому на відміну від християнства, де Богу протиставляється Сатана – абсолютне втілення зла, у буддизмі немає різкого протиставлення добра і зла.

З цієї причини в багатьох східних релігіях немає цільної концепції з проблем війни і миру. Лише поява зброї масового знищення спонукала прихильників буддизму висловити більш виразно своє негативне ставлення до війни. За їхнім переконанням, перебороти це зло можна, будуючи своє життя на любові до ближнього, «тому що ніколи в цьому світі ненависть не припиняється ненавистю, але з відсутністю ненависті припиняється вона». У цьому полягає моральний підхід до запобігання соціальних конфліктів. Важливу думку з цього приводу висловив Далай-Лама. За його словами, «не насильницьким шляхом, а тільки з опорою на добру волю людей, за допомогою освіти, ми можемо змінити світ». «Якщо ми станемо поважати сусідів і всіх інших людей, то більше не буде війн. Нехай у всіх у нас різні релігійні переконання, різна ідеологія, різні державні системи, тим не менш, ми все одно частина світового співтовариства. А значить, повинні серйозно замислитися про благо інших. Таким чином, самому поняттю війни більше не залишиться місця у нашому житті» [3]. Кармічний підхід до недопущення конфліктів більш характерний для індуїзму. Він полягає в необхідності формування позитивної карми суспільства, країни, що складається з індивідуальних карм.

Ідеологія Української держави щодо застосування військової сили чітко сформульована в Конституції (Основному Законі), Воєнній доктрині України та інших документах.

Насамперед, Конституція України визначає: Стаття 17. «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності».

Імперська, агресивна ідеологія Російської Федерації щодо України, засобами реалізації якої стали збройна агресія, вбивства та насилля стосовно українських громадян, захват та грабунок українських земель, шантаж, економічна та інші форми війни, обумовили перегляд та уточнення українською владою ідеологічних та політичних засад воєнної політики, що, зокрема, знайшло відображення в новій реакції Воєнної доктрини України (затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 року №555/2015).

У Воєнній доктрині України записано:

«Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної

безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України» [2].

3. Воєнна доктрина ґрунтується на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики. Основні положення Воєнної доктрини є похідними від Стратегії національної безпеки України, розвивають її положення за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами[2].

У новій Воєнній доктрині обґрунтовано та чітко визначені актуальні воєнні загрози для України:

- збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Автономної Республіки Крим;

- мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;

- присутність військового контингенту Російської Федерації у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

- нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;

- активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії;

- діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань, спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, залякування населення, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;

- територіальні претензії Російської Федерації до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність[2].

Воєнно-політичними викликами, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, є:

- втручання у внутрішні справи України з боку Російської Федерації, спрямоване на порушення конституційного устрою, територіальної цілісності та суверенітету України, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку;
- протидія реалізації європейського вибору Українського народу, формуванню систем колективної безпеки за участю України;
- невирішеність питань щодо розмежування державного кордону України в акваторії Чорного і Азовського морів, незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова;
- спроби дестабілізації з боку Російської Федерації соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, а також провокування сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин на території України;
- цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;
- дії Російської Федерації щодо ускладнення та уповільнення економічного розвитку України;
- розповсюдження зброї масового ураження, тероризму, організована злочинність, незаконна торгівля зброєю і боєприпасами, нелегальна міграція.

З урахуванням тенденцій розвитку та характеру воєнно-політичної обстановки в середньостроковій перспективі найбільш імовірні збройні конфлікти з використанням противником як власних збройних сил, так і підтримуваних ними не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань, найманців як інструменту досягнення власних інтересів. Значно зростатиме вірогідність переростання таких конфліктів у війну[2].

На підставі сформульованих ідеологічних засад у Воєнній доктрині України визначені цілі та основні завдання воєнної політики.

14. Україна прагне підтримувати дружні відносини з усіма державами світу на основі міжнародних договорів, укладених на принципах рівноправності, невтручання у внутрішні справи, взаємоповаги до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності.

15. Головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України.

16. Основними цілями у сфері воєнної політики України є:

- відбиття збройної агресії Російської Федерації проти України;
- забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту – для його локалізації і нейтралізації;
- участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу;

- удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідала критеріям членства України в ЄС і НАТО [2].

Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та Законами України. Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав і міжнародних організацій [2].

Особливо слід підкреслити, що у зв'язку з агресивними діями Росії щодо України, як наголосив Президент України Петро Порошенко, «... нова Воєнна доктрина України офіційно констатує, що воєнним противником України є Росія. Помилкова Воєнна доктрина, яка була побудована на очікуванні нападу з Заходу, яка нам дісталася від Радянського Союзу, за 24 роки не була перебудована» [4].

Уважний та неупереджений погляд на наведені положення державних документів переконливо свідчить про мирний та оборонний характер ідеології та політики Української держави, про справедливі та обґрунтовані наміри щодо застосування воєнної сили тільки за потреби вирішення проблем оборони України від агресора. Механізм дій та заходів Української держави щодо застосування воєнної сили врегульований Законами України, відповідними Міжнародними правовими документами та відповідає всім вимогам світового гуманітарного права. Застосування воєнної сили Українською державою санкціоновано народом України та в інтересах народу України, здійснюється під суровим міжнародним та внутрішнім цивільним демократичним контролем.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах роль ідеології в підготовці та веденні війни, а також її недопущенні суттєво зростає. Це пояснюється, з одного боку, підвищенням ролі свідомості та соціально-політичної активності громадян, їх рішучості відстоювати свої інтереси. З іншого боку, роль ідеології в сучасній війні зростає у зв'язку з появою нових надзвичайно широких можливостей впливу на суспільну та індивідуальну свідомість людей внаслідок активного розвитку засобів масової інформації. Результати ідеологічної боротьби здійснюють суттєвий вплив на прийняття військово-політичних рішень державами, на формування та стан їх морально-політичного потенціалу, на відношення людей до війн та воєнних конфліктів.

Перспективи подальших досліджень. Найбільш актуальними для подальших досліджень є проблеми ідеології української держави, інших держав та релігій, їх врахування в політиці по забезпеченню національної безпеки України.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління: монографія / В.Ф. Баранівський, П.С. Прибутко – К.: НУОУ ім.Івана Черняхівського, 2013. – 312с.
2. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року №555/2015.
3. Далай-лама: Концепція війни застаріла у взаємозалежному світі / Інтерв'ю РІА «Новості», 30 грудня 2013р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/dalay-lama-koncepciya-viyini-zastarila-u-vzayemozaleznomu-sviti-134858_.html
4. Нова Воєнна доктрина визнає Росію воєнним противником України – П. Порошенко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27223231.html>

5. Примуш М.В. Конфліктологія: Проблема насильства в релігійних вченнях. / М. В. Примуш [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/10628/86/>

6. Рибаків Д. У чому путінська Росія 2014 наслідує кайзерівську Німеччину 1914: ідеологічні тенети мілітаризму / Дмитро Рибаків [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/53651>

7. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е.С. Сенявская. – М.: РОССПЭН, 1999. – 450с.

5. Науковий проект «Проблеми духовної безпеки України та шляхи їх подолання»: обґрунтування та очікувані результати

*Мета та завдання проекту полягає в обґрунтуванні та створенні світоглядних, методологічних та організаційних передумов та механізмів забезпечення духовної безпеки в Україні.**

Пропонований Науковий проект підготовлений нами як відповідь на гострі проблеми, котрі має на сьогодні наша країна, як розуміння того, що ці проблеми вирішуються недостатньо ефективно, також на підставі глибоких соціально-філософських роздумів щодо причин наявних проблем та шляхів їх подолання.

Актуальність проекту визначається поглибленням духовної кризи в українському суспільстві, що привела до негативних наслідків в інших сферах суспільного життя (економічній, соціальній, політичній, ідеологічній, військовій тощо). Проблеми в духовній сфері, на наше переконання, стали головним чинником розколу українського суспільства та, значною мірою, причиною політичних та збройних протистоянь на Сході України, в Криму тощо. Україна втратила свою територіальну цілісність тому, що її держава, як основний суспільний інститут, своєчасно не подбала про духовну безпеку в країні. А тому є нагальна потреба на науковій основі обґрунтувати систему оздоровлення та функціонування духовної сфери суспільства, розробити та запропонувати дієві механізми забезпечення духовної єдності та безпеки України.

Під духовною безпекою України ми розуміємо стан українського народу, що характеризується високим рівнем морально-психологічного та духовного потенціалу, здоровими моральними та духовними цінностями, традиціями патріотизму та гуманізму, здатністю держави та суспільства вирішувати задачі щодо збереження, зміцнення та розвитку України.

В системі національної безпеки держави духовна безпека займає особливе місце. Структурні елементи духовної безпеки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на інші складові національної безпеки: економічну, соціальну, політичну, військову тощо.

Об'єкт дослідження – система духовної безпеки України.

Предмет дослідження – стан, проблеми та механізми забезпечення духовної безпеки України.

Проблеми, на вирішення яких спрямовано проект:

* Науковий проект «Проблеми духовної безпеки України та шляхи їх подолання», розроблений автором збірника в 2016 році та електронний варіант поданий до Міністерства освіти та науки України в 2017 році.

1. Забезпечення духовної безпеки українського суспільства.
2. Сприяння консолідації та єдності українського суспільства.
3. Покращення морально-психологічного клімату в суспільстві.
4. Надання пропозицій органам управління, державним, політичним, громадським організаціям щодо вдосконалення системи механізмів зміцнення духовної безпеки українського суспільства.

Ступінь розробки проблеми. Проблема багатогранна. Є низка нормативних документів з питань регуляції діяльності органів влади, громадських організацій, органів системи освіти, культури, засобів масової інформації тощо. В цих документах певною мірою вирішуються питання й духовної безпеки держави. Цій темі присвячено низку наукових публікацій. Зокрема: теоретичні та методологічні розробки теорії національної та духовної безпеки здійснені в працях українських вчених: А.Алексєенко, Г.Атаманчука, В.Баранівського, В.Богдановича, Б.Гаврилишина, В.Горбуліна, В.Горлинського, О.Дзьобаня, Т.Запорожець, Л.Іванька, М.Лубської, Л.Маслової, М.Михальченка, М.Михненка, Г.Онкович, П.Сауха, Г.Ситника, Т.Цимбал, Ф. Шандора, М.Шевченка та ін.

Водночас, аналіз наявних праць українських авторів вказує на відсутність системного бачення проблеми духовної безпеки в її розвитку та з урахуванням усіх сучасних чинників, що впливають на її перебіг. Це й визначило вибір теми проекту. До вирішення цієї проблеми пропонуємо залучити таких науковців як: В. Баранівський (керівник проекту), В. Горбатенко, І. Надольний, В. Рябченко, В. Лубський, Г. Онкович та ін..

В рамках виконання Проекту планується запропонувати наступні напрямки вдосконалення сфери духовної безпеки в Україні:

Міністерство культури України

- підтримка культурно-мистецьких проектів, талановитих художніх творів, авторів і виконавців у рамках цільових програм, спрямованих на вдосконалення на патріотичній основі самобутнього національно-культурного продукту;
- удосконалення законодавчої бази діяльності культурних установ через впровадження нових, апробованих у сучасному світі, моделей їх фінансування, створення належних умов для їхнього стабільного розвитку.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства

- розробка й реалізація регіональних програм, орієнтованих на забезпечення гармонійного розвитку особистості з урахуванням природно-ресурсних, географічних, етнокультурних умов і можливостей у контексті забезпечення загальнодержавних інтересів і загальнонаціональних цінностей;
- надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині формування та використання коштів місцевих бюджетів з метою їх спрямування на забезпечення основних напрямів культурно-духовного розвитку.

Міністерство юстиції України

- законодавча підтримка залучення на пільгових умовах меценатських та інших благодійницьких коштів з метою сприяння духовно-культурному розвитку українського суспільства;

- законодавче сприяння утвердженню на всіх рівнях престижу української мови, першочергове її стимулювання у сфері національного телерадіомовлення та у друкованих засобах масової інформації; нормативно-правовий захист діяльності видавництв, які випускають і поширюють наукові художні та довідкові україномовні видання;

- звільнення від оподаткування закладів культури і мистецтва, діяльність яких спрямована на розширення й поглиблення сфери загальнокультурного розвитку й має неприбутковий характер.

Міністерство оборони України

- запропонувати дієву систему духовно-ідеологічного впливу на військовослужбовців та систему інформаційно-психологічної протидії;

- вдосконалити систему підготовки органів військового управління, зокрема, органів по роботі з особовим складом в питаннях їх професіоналізму та духовно-політичної стійкості;

- вдосконалити та посилити систему патріотичного та військово-патріотичного виховання особового складу Збройних сил.

Міністерство інформаційної політики України

- створення системи незалежного суспільного мовлення й посилення соціальної відповідальності засобів масової інформації;

- захист громадян від інформаційної продукції, що негативно впливає на фізичний, психічний, інтелектуальний та моральний розвиток людини;

- активізація державної політики у сфері надання Інтернетпослуг, електронного врядування, захист користувачів від несанкціонованого втручання у систему інформаційних послуг;

- формування інформаційними засобами сучасної інноваційної культури, трансформація суспільних цінностей у напрямі визнання пріоритетів творчої праці, стимулювання правової компетентності і самовдосконалення особистісної діяльності.

Міністерство освіти і науки України

- розширення сфери громадянської освіти й духовності в освітній системі середньої школи та у вищих навчальних закладах;

- забезпечення конкурентоздатності національної освіти в сучасному світі, формування суспільства знань, де можливості практичного застосування здібностей, інтелекту зможуть слугувати важливим засобом самореалізації й розвитку особистості;

- збереження і очищення від зовнішніх впливів національної історичної спадщини в рамках навчального процесу на всіх рівнях його реалізації; органічне поєднання національного історичного надбання з кращими здобутками світової історичної спадщини; уникнення реалізації освітніх проєктів, що утримують у своєму змісті елементи суспільного протистояння і національної ворожнечі.

Міністерство аграрної політики та продовольства України

- зупинити зубожіння й деградацію української сільської місцевості та населення, яке там проживає, підняти рівень культури та духовності села;

- не допустити розпродаж та експлуатацію землі, водойм, природних копалин приватним особам, що використовують їх переважно для особистого збагачення.

Міністерство закордонних справ України

- сприяння реалізації проєктів, спрямованих на розвиток європейської інтеграції України, двостороннього гуманітарного співробітництва, мінімізації гостроти взаємного сприйняття негативних фактів національної історії;
- забезпечення незалежності українських гуманітарних проєктів від зовнішніх впливів;
- створення сприятливого іміджу і бренду України в сучасному світі; постійний моніторинг і корекція сприйняття України як незалежної держави на міжнародній арені, утвердження стабільності країни як надійного міжнародного партнера.

Можливі результати реалізації проєкту

1. Системний аналіз проблеми духовної безпеки в Україні дозволить уточнити політику щодо зміцнення духовної безпеки в Україні, прийняти додаткові системні заходи щодо оптимізації системи духовної безпеки в країні.
2. Реалізація пропозицій проєкту забезпечить посилення духовної безпеки українського суспільства.
3. Оскільки духовна безпека українського суспільства переважно має зміцнюватись за рахунок підняття рівня духовності, культури, національної самосвідомості та патріотизму то посиляться єдність суспільства, його морально-бойовий потенціал, що в умовах військово-політичних викликів для України є надзвичайно важливо.
4. Покращиться морально-психологічний клімат в суспільстві та нормалізується конфліктогенна ситуація.
5. Покращиться координація та взаємодія державних органів управління з органами системи освіти, культури, громадськими організаціями.
6. Зросте духовний потенціал суспільства та міжнародний імідж України.

ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ

1. Гуманітарний розвиток в Україні як найголовніша проблема сучасності

*В статті обґрунтовується актуальність проблеми гуманітарного розвитку в Україні, підкреслюються найбільш важливі аспекти цієї проблеми та шляхи її вирішення.**

У сучасному світі стає все більш очевидною проблема відставання гуманітарного (особливо духовного) розвитку суспільства від матеріального (економічного). Світ все більш стає бездуховним, конфліктним, жорстоким. Накопичено гори матеріальних цінностей, військового озброєння, що слугує не більшості людей, а невеликій купці егоїстів чи психічно хворобливих осіб, які прагнуть до задоволення особистих амбіцій. Прикладом цього є, зокрема, й агресія путінської Росії проти України та й достатньо егоїстична позиція наших

* Надруковано: Інформаційний вісник АН ВО України № 1 (57), К., 2008, с. 40-44; «Науковці та освітяни України». Перше видання. – УІВЦ «Галактика», 2015 — С. 257.

західних союзників. А чи не є егоїстами стосовно українського народу більшість наших олігархів та й значна частина простих громадян? Добре відомо, що й за умов війни хтось збільшує свої статки, а хтось кладе свої голови за Україну, чи інтереси чужих сил.

Корені кризових явищ в гуманітарній сфері українського суспільства слід шукати ще в радянському суспільстві. В цей період масова свідомість формувалася компартійною ідеологією, яка суттєво суперечила принципам інтересам українського народу. В радянський період нівелювалася українська історія, культура, наука, мова, релігія і в цілому духовність українців.

На жаль, в період Незалежності деякі з проблем гуманітарної сфери залишилися, а деякі – додалися. До цього призвели, насамперед, такі явища як: відсутність морального виміру в політиці; ослаблення дії інститутів виховання, родини, освіти; девальвація моральних цінностей; ослаблення дії інститутів контролю (судів, правоохоронних органів); деформація мотиваційної поведінки; поширення сублегальних («тіньових») чинників регламентації політичної і господарської діяльності (корупції). Внаслідок цих та інших причин в Україні проявилися зростання меркантилізму та апатії, приниження ролі високих моральних та духовних цінностей, зниження можливостей бідних слоїв суспільства до отримання освіти, доступу до культури, до кваліфікованого медичного обслуговування тощо. Не вирішена, належним чином, й така принципова проблема, як національна самоідентифікація українського суспільства. Чи не стало це однією з головних причин міжрегіонального протистояння населення в Україні та війни на Сході? Відсутність стійких структур національної ідентичності в масовій свідомості створила вакуум між населенням і політичною владою. Можливо прогнозувати, що агресія проти України лише тимчасово поєднала владу та суспільство, а в умовах миру суперечності посиляться.

Не менш актуальними для сучасного українського суспільства є й такі загальні проблеми, як збереження та захист життя, честі й гідності громадян, забезпечення їх конституційних прав і свобод. Наявні в гуманітарній сфері суспільства проблеми негативно впливають на інші сфери життя: економічну, культурну, науково-технічну та інші.

Аналіз загальноновизнаних міжнародних документів, Конституції України, інших державно-правових актів, реального стану гуманітарної сфери в суспільстві дає підстави виділити першочергові завдання гуманітарної політики в Україні: *по-перше*, це – підвищення життєвого рівня суспільства, створення відповідних умов і законодавства для підвищення якості життя народу. Створення потужного «середнього» класу, поступова ліквідація проблеми бідності та надмірного (часто нечесного отриманого) багатства є важливою передумовою успішного становлення соціального, демократичного, справедливого суспільства. *По-друге*, підняття рівня духовного та інтелектуального розвитку громадян, їх національно-патріотичної свідомості; *по-третє*, забезпечити неухильне дотримання прав людини; *по-четверте*, розробити і впровадити чітку систему заходів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя, зміцнення сім'ї, на охорону здоров'я людини, охорону

праці та навколишнього середовища; *по-п'яте*, активізувати роботу щодо подальшої гуманітаризації та демократизації освіти, а також виховання; *по-шосте*, необхідно створити реальні умови для всебічного міжнародного співробітництва, підтримання миру, формування культури миротворчої життєдіяльності як основи інтегрування України у світове співтовариство, у світову культуру.

Розвиток гуманітарної сфери в Україні стримується суттєвими негативами в політичній сфері: зокрема, суперечностями партійно-політичного життя держави, реалістичних і так званих позірних партій, гуманітарного контексту їхніх політичних платформ. Гуманітарні цінності для партій нерідко постають як поле лукавства та політичних спекуляцій. «Соціальні хвилі» гуманітарної політики активізуються під час виборчих кампаній, а у міжвиборчий період спостерігається своєрідний спад.

В соціокультурній сфері принциповими недоліками в гуманітарному розвитку України є: суперечливі тенденції відродження культурно-історичної традиції (етнокультурна опозиція, етнічний екстремізм, орієнтації на іншодержавність тощо), рецидиви «совкового» мислення в гуманітарному середовищі та гуманітарній політиці, засміченість вітчизняної духовної сфери зарубіжною псевдокультурною продукцією тощо.

Суттєвими в Україні є регіональні та міжрегіональні проблеми і суперечності в гуманітарному розвитку, серед них нагального вирішення потребують: диспропорції в розвитку культури, науки, освіти; відсутність достатньої політичної волі державних і політичних органів у ліквідації цих та інших диспропорцій гуманітарного розвитку регіонів.

Таким чином, активізація та поглиблення процесу гуманітарного розвитку в Україні є об'єктивною, закономірно обумовленою потребою часу. Вирішення цієї проблеми є головною передумовою та чинником успішного розвитку всього українського суспільства.

2. До питання про сутність духовності, її роль у житті людини та суспільства

*У статті аналізуються питання щодо сутності духовності, її ролі в житті людини та суспільства.**

Проблема духовності особистості з початку 90-х років ХХ ст. Активно розробляється у вітчизняній філософській науці [1]. Це говорить про дедалі глибше розуміння значимості, якої набуває розвиток духовності особистості для успішного подолання соціальних протиріч, що виникають на шляху прогресу.

Проте за нових умов, коли в Україні та інших постсоціалістичних країнах здійснено перші кроки у встановленні соціально-перехідного суспільства [2], з усією очевидністю виявилася потреба нового звернення до цієї важливої проблеми. Й

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Духовність особистості в сучасному суспільстві. Навчальний посібник. – К.: КВГІ, 1998. – С. 3-9.

особливо до таких її аспектів, як походження, сутність і зміст духовності, роль і значення духовності в житті особистості та суспільства, її особливості та перспективи розвитку за умов соціально-перехідного суспільства.

Для з'ясування поняття «духовності особистості», її сутності, очевидно, методологічно виправданим буде з'ясувати співвідношення цього терміна, його змісту з розумінням сутності та змісту категорій «дух», «духовна сфера». На думку сучасних дослідників, духовне існує й виявляється у різних предметних формах, «діапазон» яких дуже широкий: від процесів та явищ людської психіки до особливих соціальних інституцій, які забезпечують здійснення суспільного духовного виробництва. Цей масив предметних форм існування духовності загалом постає як особлива духовна сфера життєдіяльності людини [3, с.13-14]. Духовне як предмет дослідження являє собою особливу дійсність – царину духовної діяльності, яка є складовою частиною світу людини. Іншими словами, духовне постає у цьому випадку як певний фактор людської діяльності, тому відповідно до центру уваги потрапляють питання про структуру духовної сфери, взаємозв'язок її елементів тощо. У методологічному аспекті поняття «духовної сфери» являє собою спробу «сумарного визначення феномена духовного» [4, с.3]. Фіксуючи існування різних явищ і процесів, які належать до розряду духовних, поняття «духовної сфери» об'єднує їх у певну єдину сукупність і цілісність. Такий шлях визначення (не зважаючи на скепсис, який він може викликати) уявляється не позбавленим сенсу. Конструктивна роль поняття духовної сфери полягає в тому, що воно справді фіксує межі духовної діяльності в її, так би мовити «актуальності». Продовжуючи такого роду констатацію в царині теоретичного пізнання, поняття «духовної сфери» окреслює межі проблематики духовного, виконуючи певну методологічну функцію (виокремлює конкретну царину пізнання) [5, с.13]. Проте очевидно, що визначення категорії «духу» неможливо здійснити через «сумарний підхід», застосований до визначення категорії «духовна сфера». Причина в тому, що зміст феномена духовного та його роль у конституюванні способу людського буття не вичерпуються ні конкретними формами духовного, ні їх сукупністю.

Дослідження духовного як наявної реальності дозволяє отримувати дедалі повніші відповіді на запитання про те, яким є духовний світ особистості та суспільства, які явища та процеси у ньому відбуваються, і яким закономірностям вони підлягають. Проте на принципове запитання, що є духовне не залежно від предметної форми свого існування, вони конкретної відповіді не дають.

У дослідженнях, присвячених аналізу духовної сфери та її складових (не у структурній, а у змістовній площині), духовне фігурує у предикативній формі, тобто докладається кожного разу до якоїсь сутності, визначення якої (як один з попередніх моментів) має зазначення на те, що визначене являє собою духовний феномен. При цьому наголошується саме специфічна змістовність того, про що йдеться: головна увага спрямована на виявлення та пояснення духовного спілкування, духовного виробництва, духовних потреб, ідеалу та переконань як специфічних духовних явищ та процесів. Таким чином, головним завданням стає аналіз різних компонентів сфер і форм існування духовного, а не визначення природи цього феномена як такого. Тому

поняття духовного набуває переважно класифікаційного значення, пізнаючи особливий різновид (підрозділ) відповідного класу явищ та процесів.

Зіставлення різних проявів духовного, як і узагальнюючий погляд на них, виходить з визнання однорядності цих явищ. Зафіксувавши це підґрунтя їх спільності та взаємоперетину, поняття «духовного» вичерпує свою роль в їх аналізі. За такого розуміння категорії «духовного» (а саме воно найбільш поширене у вітчизняній філософській літературі) [6, с.14], неможливо осмислити власний зміст феномена духовного, воно не стає предметом дослідження. У дослідженнях різних духовних феноменів зміст самого феномена духовного переважно лише мається на увазі як щось певне та очевидне.

Водночас дослідник сфери знання або цінності, духовних потреб або ідеалів ніколи «не забуває», що має справу з духовними феноменами – явищами, які посідають у світі людини особливе місце. Ця установка може не експлікуватися, оскільки у цьому не має методологічної необхідності, проте вона наявна у гносеологічних, етичних, естетичних та філософсько-соціологічних дослідженнях. Вивчення багатоманітних духовних явищ, процесів та їх взаємозв'язків неявно «відсилає» до спільного підґрунтя. Мається на увазі, що ці явища тематизують єдину предметну царину (це підтверджується їх взаємозв'язком та єдиним підґрунтям визначення).

Враховуючи вище викладене, стає очевидним необхідність з'ясування сутності та природи духовного, оскільки дослідження конкретних проявів духу або всієї їх сукупності ще не дали відповіді на нього. Проблема полягає у з'ясуванні того, що являє собою духовне, незалежно від його конкретних проявів або предметних форм. Складність проблеми значною мірою зумовлена тим, що дух (духовне) – це не сфера людської життєдіяльності, а один з найважливіших універсальних проявів її [7, с.15]. Дух, духовність, духовний світ постають не просто у вигляді особливого різновиду явищ особистого або суспільного життя, але, передусім, як духовний зміст різних реалій та подій людського буття.

У найзагальнішому розумінні «дух» – це філософська категорія для позначення здатності особистості розкривати зміст буття в його достеменності й за допомоги цього ставитися конструктивно й творчо до власної життєдіяльності. Дух являє собою особливу – духовну – форму опанування світу людиною й, разом з тим, форму саморозвитку самої людини. «Духовність виражає динаміку суспільного та людського особистого життя, входить до змісту рушійних сил історичного процесу [8, с.8]». Завдяки духовному розвитку особистість набуває характеру особливого буття, специфіка і спосіб здійснення якого не виходить безпосередньо з обставин та передумов її існування, й тому конститується як процес самовизначення особистості у світі.

Поняття «духовності» стосовно категорії «духу» має кілька смислових відтінків:

По-перше, духовність постає як смисловий еквівалент категорії «духу», репрезентуючи всю змістовну наповненість феномена духовного, але при цьому має в собі певну інтерпретацію, а саме: позначає дух як людське надбання. Тобто поняття «духовності», охоплюючи всю царину духовних явищ, визначає дух як характеристику людини та її існування.

По-друге, дух (феномен духовного) охоплює надзвичайно широкий спектр різних явищ – від конкретно-духовних утворень (знання, ідеал, мета тощо) до

об'єктивовано-предметних і соціально-інституціалізованих форм духовного життя. У цій широкій предметній царині поняття «духовності» виокремлює особливий зріз, фіксує питання про сутність людського духу, вичленовує проблему духовного розвитку людини як специфічну форму її самовизначення у світі.

Отже, в категорії «духовності» як особливої форми думки, наголос переміщується з вивчення багатоманітних проявів духу на дослідження його сутності, на розгляд його як особливої складової людського буття.

Можливо виокремити ще один смисловий відтінок поняття «духовності», якого воно набуло у вітчизняній культурній традиції. Духовність в ній розумілася як свого роду ідеал (особливий «максимум») або «досконалий різновид» духовного розвитку особистості, вона була переважно етичною категорією, покликаною виявити одну з найвищих людських цінностей, позначити моральний вимір людської життєдіяльності, передусім, живе джерело переваг особистості, її етичну самостійність. У цьому розумінні духовність, звичайно, протиставляють бездуховності.

Питання про природу духу можливо розв'язати лише за умови, якщо він розглядається не як самостійна і самодостатня сутність, а як необхідний компонент становлення й розвитку людського способу буття. Тому питання про природу, сутність духовності щонайтісніше взаємопов'язане з іншою найважливішою філософською проблемою – проблемою буття. Причому, на відміну від ідеального, сенс якого цілком визначається його протилежністю матеріальному, дух (духовне) є не тільки протилежне до буття, але водночас є позитивною характеристикою особливого – людського – способу буття. Неможливо зрозуміти феномен духовного та його місце в світі поза аналізом способу людського буття та його сенсу, який він у собі має. Оскільки ж духовне з'являється у сфері буття людини, то і його осмислення ґрунтується на аналітиці людського буття. При цьому останнє має розглядатися не лише у специфічних рисах, які відрізняють його від інших різновидів сутнісного, але і як процес, який посідає особливе місце у зв'язках та розвитку світу саме людиною. Людське буття – не лише спосіб утвердження людини у світі, але й форма відкриття світу особистістю. Особливе місце людини в «системі світобудови» зумовлене тим, що її формою буття найповніше розкривається змістовність світового цілого, тобто людське буття водночас є і формою саморозкриття буття як такого [9, с.18].

Ця обставина набуває принципового значення при аналізі соціального буття в контексті розв'язання питання щодо природи духовного. Розгляд буття, який є єдиним змістовним підґрунтям філософського осмислення феномена духовного, передбачає звертання до феномена буття як такого й лише «висвітлює» його зміст крізь призму людського способу бути у світі. Зміст буття та його характер визначається через характер соціальної діяльності [10, 3-6]. І якщо, таким чином, говорити про людське буття як про передумову визначення духу, то про соціальну діяльність слід говорити як про передумову духовності особистості. При цьому мають значення не лише відмінні властивості буття, соціальної діяльності, але й усі їх характеристики, а також механізми їх взаємозв'язку та дії на процес зміни духу, розвитку духовності особистості [11, с.3-6].

Духовність особистості, яка визначається головним чином суспільним буттям, характером суспільних відносин та життєдіяльності особистості, виявляється у світогляді та через світогляд людини. Діяльність людини, відповідно до її світоглядних

установлень, поглядів і сама є частиною буття. На світогляд людини, як і на її духовність, справляє вплив не лише суспільство загалом, але й певне специфічне середовище, в якому особистість виростає та розвивається. Часто-густо вплив мікросередовища може бути навіть вирішальним у формуванні певного типу (складу) світогляду та духовності загалом. Так наприклад, людина, яка виросла і сформувалася в релігійному середовищі всотує, сприймає його інтереси, помисли і дії, як правило, відповідно до посталого світогляду та світорозуміння.

Сучасний світ є складним і багатоманітним. Ця різноманітність виявляється у духовній сфері, у духовності людей. За умов, коли зліквідовано залізну завісу між Сходом і Заходом, за умов плюралізації суспільних відносин у постсоціалістичних країнах та зростання свободи духовного життя, виникає необхідність аналізу різних філософських підходів до духовності особистості, пошуків спільного у цих підходах на ґрунті і в інтересах подальшої консолідації суспільства, його розвитку та прогресу.

Література:

1. Див.: Праці Г.І.Горак, С.Б.Кримського, М.І.Михальченка, С.В.Пролеєва, В.І.Шинкарука та ін.
2. Під соціально-перехідним суспільством ми розуміємо те, яке бере початок від переходу колишніх соціалістичних країн на шлях побудови цивілізованих, демократичних відносин, засадовими стосовно яких є визнання різних форм власності (включаючи й приватну) та утвердження сучасних ринкових відносин.
3. Про «сферний» принцип вивчення духовного див.: Федотова В.Г. Духовность как фактор перестройки // Вопросы философии. – 1987. – № 3. – С.13-14.
4. Адуло Т.И. Культура, философия и духовный мир человека. – Минск, 1986.
5. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека. – К., 1992.
6. Див.: Там само.
7. Див.: Там само.
8. Бурбулис Г.Э., Кемеров В.Е. Духовность и рациональность. – М., 1986.
9. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека. – К., 1992.
10. Барановский В.Ф. Духовность личности: социальный механизм развития. – К.: Киев. Ин-т ВВС, 1995. – 167 с.
11. Див.: Там само.

3. ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ

*У статті, на протилежність міфологічним поглядам, акцентується увага на елементах соціального механізму формування та розвитку особистості.**

Проблема розвитку духовності особистості для сучасної філософської думки є однією із найбільш актуальних. Сучасний цивілізований світ все більше переконується, що без вирішення цієї проблеми стає неможливим подальший суспільний розвиток. Українське суспільство, намагаючись сьогодні змінити ситуацію на краще, з усією очевидністю також демонструє як багато прогресивних намірів та починань часто не здійснюються через бездуховність людей і значною мірою гальмуються нею. Є різні підходи до розуміння сутності та змісту духовності людини: соціально-філософський,

* Надруковано: Філософія міфу: класичний та сучасний підходи. Матеріали міжнародної наукової конференції (10-11 січня 2003 р., м.Київ). – Част. 2. – К., 2003. – С.1-3.

психологічний, морально-етичний та релігійний. Соціально-філософський – полягає в баченні духовності особистості як сукупності таких іманентно притаманних їй якостей, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття, що відображають в ідеальній формі інтереси, потреби особистості та суспільства як соціально цілого, спрямовують діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів.

Найбільшою проблемою духовного стану сучасної пересічної людини в Україні є надмірна міфологізація її свідомості. В суспільстві набули масового поширення міфи різного гатунку: ідеологічні, політичні, соціальні, економічні, освітянські, релігійні тощо. Зокрема такі: Україна – центр Європи в географічному та геополітичному плані; про загрозу націоналізму в Україні; про темпи економічного зростання; а також про те, що фермер нагодує всіх, що українська освіта найкраща в світі, що в релігії – духовне спасіння народу та багато інших.

Звичайно, без міфу, певною мірою, не обходилося жодне суспільство, жодна людина. Присутність міфу у свідомості суспільства, особистості є об'єктивним явищем, їх станом. Міф складається із елементів реальності та ірреальності, в ньому сутність явищ відображається в образах, а не в логічних поняттях. Водночас він є реальність, діє на реальність, змінює її, створюючи або руйнуючи (М.Михальченко). Надмірна міфологізація суспільної та особистісної свідомості здатна приносити значну чи навіть надто велику шкоду суспільству та його громадянам.

Міфична свідомість людини, як правило, відірвана від реальності, втрачає почуття закономірної необхідності. Її дії набувають переважно ілюзорного значення. Створюється видимість діяльності, активності, перетворень, творчості та руху вперед. Міфологічна людина подібна Дон Кіхоту. Вона бореться з “вітряними млинами”, а реальні справи залишаються далеко за межами її свідомості і практичної діяльності. З міфами боротися потрібно, але складно. Складно тому, що міф та міфологічна свідомість щільно пов'язані з культурою, її соціальними коріннями, міф недопустимо відривати від історичного процесу (О.Лосєв). У зв'язку з цим слушним та закономірним є висновок про те, щоб змінити свідомість людини, зформувати здорові засади її духовного розвитку, необхідно змінювати та вдосконалювати систему суспільних відносин, процесів суспільної діяльності. Складові елементи останніх слід розглядати як чинники формування духовних якостей особистості. Зважаючи на наявні закономірні зв'язки між елементами системи соціальної діяльності, є сенс говорити про соціальний механізм впливу на духовність особи, що виступає як складна система ланок процесу її (духовності) виникнення, розвитку та функціонування.

У соціальному механізмі виділяються три підсистеми: абстрактно-діяльнісна, горизонтальна та вертикальна. *Абстрактно-діяльнісна* являє собою взаємодію різних компонентів соціальної діяльності: потреб та інтересів, з котрих вона виникає, свідомості (духовності), організації діяльності, матеріально-речових засобів, предмету, умов та результатів діяльності. Всі ці елементи впливають на розвиток духовності особистості, які опосередковуються системою діяльності, через їх вплив на задоволення соціальних потреб та інтересів, досягнення соціальної мети та завдань. *Горизонтальна підсистема* соціального механізму формування та розвитку духовності особистості – це сукупність класів, національних утворень, інших соціальних груп та індивідів як суб'єктів соціальної діяльності та відносин між ними – суспільних

відносин. Горизонтальна підсистема діє на розвиток духовності особистості, перш за все, через утворення нею способи співвідношення соціальних та соціально значимих інтересів. Вони по-різному впливають на духовність особистості: суперечності в інтересах заважають її формуванню та розвитку; збігання і, особливо, єдність індивідуальних (особистісних), групових, загальнонаціональних, загальнонародних інтересів обумовлює інтеріоризацію духовних почуттів, ідей та цінностей. *Вертикальна підсистема* соціального механізму формування та розвитку духовності особистості виявляється при дослідженні соціальної діяльності з точки зору часової послідовності циклу її здійснення. Вона виступає як взаємодія трьох головних ланок: 1) діяльність по усвідомленню та сприйняттю соціальних інтересів (виробництво та розповсюдження ідей в процесі соціально-теоретичної, пропагандистсько-інформативної, масової та індивідуально-виховної роботи, міжособистісних комунікацій); 2) діяльність по врахуванню та виявленню соціальних інтересів в органах влади та самоврядування за допомогою системи демократії та громадянського суспільства; 3) практичне здійснення цих інтересів у результатах соціальної діяльності. Кожний з цих видів діяльності виконує специфічні функції в соціальному механізмі формування та розвитку духовності особистості. Досконалість організації цих ланок: соціально-теоретичного та інформаційного процесів, системи демократії, господарського механізму безпосередньо визначають адекватність відображення в свідомості, духовності людей об'єктивних соціальних потреб та інтересів, а також засвоєння соціальних ідей та цінностей.

Важливо підкреслити, що ефективність роботи соціального механізму формування та розвитку духовності особистості залежить від його усвідомлення суспільством (особливо державно-політичною елітою), коли закономірності, вимоги цього механізму будуть спрямовуватися на досягнення найголовнішої мети дійсно цивілізованого суспільства – формування високодуховної особистості, яка позбавлена нездорових міфологем, що заважають їй будувати гармонійне життя.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Соціальний механізм розвитку духовності особистості // Автореф. дис. докт. філософ. наук – К.: Ін-т філософії НАН України, 1996. – 48 с.

4. Джерела суперечностей соціального механізму розвитку духовності особистості

*У статті висвітлюються причини та характер суперечностей соціального механізму розвитку духовності особистості, їх прояви в сучасному українському суспільстві.**

Духовність людини є вершиною її розвитку. Вона відображає ті якості особистості, котрі характеризують її не лише як суб'єкт, що мислить та усвідомлює себе, але і як володіючий індивідуальними особливостями, ціннісним світом, своїми

*Надруковано: Культура і сучасність: Альманах. – К.: ДАКККіМ, 2000. – № 1. – С.15-21; Філософські проблеми гуманітарних наук, № 10-11. – КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. – С.155-158.

установками, специфічним баченням навколишнього буття та свого місця і способу життя у ньому [1, с.128].

У сучасній світовій та національній соціально-філософській думці все більше стверджується думка про те, що саме духовність особистості є найголовнішим чинником стабілізації та розвитку суспільних процесів у світі, зокрема, в українському суспільстві. На жаль, відповідь на запитання: “Як досягти високої духовності особистості у суспільстві ?” є, з наукової точки зору, достатньо не обґрунтованою.

В умовах сьогодення наслідки такого ненаукового підходу до розуміння шляхів та механізмів розвитку духовності особистості проявляються у поширенні егоїзму, у неповазі до культури, до батьків, до національних коренів, до державних та громадських норм, а також правил поведінки тощо.

Стає все більш очевидним, що духовність формується не сама по собі, не по магічному наказу “зверху” (від начальства чи від будь-яких “вищих сил”), а у процесі соціалізації особи, у процесі соціальної діяльності в самому широкому розумінні цього терміну. При цьому суспільство зацікавлене, щоб процес соціалізації особи, підняття рівня її духовності був регульованим та оптимальним.

Важливим чинником оптимізації процесу соціалізації особистості, з точки зору підвищення рівня її духовності, є вивчення та свідоме подолання джерел суперечностей соціального механізму розвитку духовності особистості, які стримують процес духовного розвитку людини.

З точки зору внутрішньої діалектики розвиток духовності особистості виступає як процес виникнення і розв’язання суперечностей у соціальних та соціально значущих інтересах.

Аналіз сучасного українського суспільства надає можливості виділити два основних джерела виникнення таких суперечностей. Перше із них викликане невідповідністю між індивідуальними (особистісними), колективними потребами та політикою управлінської діяльності державних та інших владних структур. Існують різні причини такої невідповідності. Найважливіша з них пов’язана із законом підвищення потреб. Вона проявляється у випереджаючому зростанні особистісних і суспільних потреб по відношенню до можливостей держави (або приватних підприємств) у їх задоволенні.

Здатність держави (як і недержавних структур) ефективно задовольняти зростаючі потреби людей, позитивно впливає на підвищення рівня духовних інтересів, на духовність особистості. Водночас збільшення розриву між потребами людей і реальними можливостями щодо їх задоволення, викликає прояв соціального невдоволення (до системи управління і влади), боротьби чи пасивності, духовної апатії. В умовах становлення ринкових відносин, утвердження різних форм власності і господарювання, держава не завжди і не всюди може регулювати питання соціального забезпечення громадян, однак у громадській свідомості вина за погіршення соціально-економічного становища, як правило, покладається на уряд.

У перехідний період як зростання, так і зниження рівня життя людини (населення) чи окремих груп, опосередковується державною політикою, прямо залежить від її ефективності. У подальшому, по мірі зростання приватного сектору в економіці, у сфері обслуговування вплив держави на соціальний захист громадян, що працюють там, буде зменшуватися. Однак і в цьому випадку держава залишає за

собою право контролю за виконанням загальноусталених правил правового та соціального захисту громадян. Важливе завдання держави в умовах переходу до ринкових відносин – забезпечити умови ефективної діяльності працівників усіх форм власності, проявляти піклування про наявність робочих місць, захист ринку товарів, вільного підприємництва, заради блага для всього суспільства і, перш за все, для забезпечення тієї частини населення, яка утримується за рахунок державного бюджету. Певною мірою потреби громадян можуть свідомо формуватися, як за допомогою соціально-економічних, організаційно-політичних заходів, так і виховної та роз'яснювальної роботи. При цьому, головними чинниками є перші з них. “На чому ґрунтується вся система потреб, – писав К.Маркс, – на погляді чи на всій організації виробництва? Найчастіше, потреби народжуються прямо із виробництва чи із стану речей, що ґрунтуються на виробництві [2, с.80]”. Цей висновок К.Маркса буде дійсним тоді, коли розуміти його не у вузькому (економічному) сенсі, а розглянути термін “виробництво” в самому широкому його розумінні, коли розуміють матеріальне і духовне виробництво у їх сукупності, плюс ті відношення, котрі складаються у суспільному виробництві. На основі таких відносин (чи в їх процесі) формується і суспільна думка, котра не лише відображає інтереси людей, але й потужно впливає на їх формування. І все ж таки, у цьому складному механізмі виникнення соціальних потреб та інтересів початковою ланкою є виробництво, його характер, стан і потреби розвитку. А тому, центральним напрямом розв'язання суперечності між потребами особистості і можливостями суспільства у їх задоволенні є економічне зростання та ефективна соціальна політика.

Наприклад, в умовах сьогодення ми спостерігаємо таке явище, як масовий виїзд за кордон багатьох громадян України на заробітки. Аналіз цього явища свідчить, що серед них більшість є кращі фахівці, талановиті люди, які втратили віру у можливість власної держави забезпечити їм цікаву, прибуткову роботу (справу), здатну задовольнити їх матеріальні та духовні запити. У від'їзді наших громадян – їх своєрідний протест проти бездіяльності влади і спроба вирішити проблему задоволення своїх зростаючих матеріальних та духовних потреб таким чином.

Велика незадоволеність оцінкою праці склалася у державній сфері виробництва та бюджетних сферах фінансування. Особливо у важкому стані опинилися працівники системи освіти, культури, науки та медицини. Ці сфери покидають багато чудових фахівців, а багато із тих, хто залишився – втрачають ініціативу, інтерес до своєї діяльності, шукають роботу по-сумісництву, що не сприяє зростанню їх творчого потенціалу, віддачі у роботі. А такий стан у будь-якому суспільстві – прямий шлях до деградації, бездуховності, як у загальному, так і в особистісному аспекті. Багато громадян, враховуючи стан загальної незадоволеності у суспільстві, а також елементи беззаконня, соціально-політичної, духовної невизначеності, використовують інші шляхи реалізації своїх запитів: від шулерства, корупції, хабарництва, спекуляції до прямих крадіжок державної і приватної власності, обману держави і суспільства в цілому.

Зрозуміло, що такий стан тривати довго не може. Які можливі шляхи виходу з такого стану? Держава у межах і на основі правового поля, створеного законодавчими органами, повинна прагнути всіляко створювати умови для благоприємної, ефективної діяльності всього комплексу народного господарства. Незалежно від форм власності,

необхідно забезпечити захист і справедливу оцінку праці виробника, звернувши увагу, перш за все (у кризових умовах) на пріоритетні сфери виробництва, від яких залежить сучасне та майбутнє суспільства.

З іншого боку, необхідно вести рішучу боротьбу з фактами розграбування, вивезення власності України та її громадян, корупцією, обманом тощо. Подібні факти ведуть до зниження рівня життя чесних людей і збагачення людей низької моралі. Цей факт, сам по собі має великий збиток на духовному відродженню, збагаченню суспільства і особистості, підриває основи цих взаємозалежних процесів.

Поряд із незадоволенням зростаючих потреб, до суперечностей у соціальному механізмі розвитку духовності особистості призводить і консервація індивідуальних та колективних потреб.

Консервація потреб може виникати внаслідок відсутності реальних можливостей задоволення потреб, що виникли спочатку на абстрактному, когнітивному рівні. Її безпосередні приклади – невідповідність запитів і пропозицій; відсутність достатньої кількості предметів масового вжитку, їх низька якість; недостатність чи неможливість використання будинків відпочинку, закладів культури, театрів, концертних та виставкових залів, непривабливість їх репертуару; недостатня кількість цікавих книжок у бібліотеках та у індивідуальному користуванні; нерозвинутість форм спілкування людей (клубів за інтересами, колективний туризм, кафе, бари тощо), а також тих, що проявляються, наприклад, у такому стані, коли людині “немає куди піти”, “немає кому показатися”, “немає з ким спілкуватися” і т.п.; відсутність вільного часу (особливо у сільській місцевості); неможливість підвищення прибутку чи поєднання цього з надзвичайними особистими труднощами; недоступність (внаслідок низьких прибутків і високих цін на предмети довготривалого користування автомашин, кольорових телевізорів, апаратури тощо); неможливість покращення житлових умов за рахунок прибутків громадян.

В умовах зростання суспільних потреб консервація індивідуальних потреб обмежує інтереси, ціннісні орієнтації, духовні прагнення особистості. Вона призводить до появи розриву між загальнонародними цілями, ідеалами та індивідуальними прагненнями, а також знижує особистісну значущість актуальних суспільних проблем. Із зменшенням співпадіння змісту індивідуальних та суспільних інтересів (оскільки лише на ґрунті єдності цих інтересів може формуватися і розвиватися цілісна, духовно збагачена особистість), зменшується і потенційна можливість ідеальної дії суспільства на особистість, ускладнюється механізм цієї дії.

Конкретний прояв вищезазначених суперечностей здебільшого характеризується відносинами розподілу. Розподіл відіграє першочергову роль у формуванні різноматних соціальних інтересів, виникненні та поширенні їх суперечностей. Він опосередковує зв'язок відносин власності зі споживанням – вищою метою всього суспільного виробництва. Характер розподілу значною мірою визначає соціально-політичний характер економічних, соціально-політичних і загалом суспільних відносин.

У сучасному українському суспільстві існують різноманітні способи розподілу. Це, перш за все: 1) *Ринковий розподіл*. Він пов'язаний із переходом до ринкових відносин, з проведенням приватизації, лібералізацією суспільних відносин. В Україні є багато прибічників позиції, яка полягає у тому, що введення ринкових відносин знижує

рівень споживання більшої частини населення. Однак, таку точку зору, на погляд автора статті, слід визнати неспроможною. Це підтверджує як досвід інших країн, так і гіркий досвід України. Мав рацію Даніель Кауфман (колишній голова постійного представництва в Україні Міжнародного банку реконструкції і розвитку), який писав: «Немає сумнівів, що протягом наступних одного-двох років економічна ситуація в Україні залишиться складною, що, у свою чергу, відобразиться на соціальній сфері, але це буде не через реформи. Навпаки, вони значною мірою обумовлені саме попередньою бездіяльністю та розривом торговельних зв'язків з іншими країнами СНД. Тобто, необхідно чекати тяжкого стану в соціальній сфері не залежно від впровадження майбутніх реформ. Але він буде ще тяжчим, якщо лібералізація ринку і фінансова стабілізація будуть відтягуватися й надалі» [3, с.71].

Ринковий розподіл включає в себе такі елементи, як розподіл по кількості, якості та суспільній значущості праці і розподіл, залежно від розмірів власності. Сфера дії цих видів розподілу в умовах зміцнення ринкових відносин буде зростати. 2) *Зрівняльний розподіл*. Про шкоду “зрівнялівки” у розподілу неодноразово підкреслювалося вище. Однак це не означає, що елементи його не залишаться у майбутньому. Залишаться суспільні фонди споживання, ще значний час буде, напевне, зберігатися (особливо у державній сфері діяльності) порушення принципу розподілу “за працею”. 3) *Преференційний розподіл*. Він може бути пов'язаний з підвищеною оплатою праці представників деяких професій (як наприклад, фахівців, запрошених з інших країн), а також є наслідком порушення об'єктивної оцінки кількості, якості та суспільної значимості праці (наприклад, відносно висока оплата праці шахтарів у порівнянні з іншими – вченими, педагогами, працівниками культури, медицини та інших сфер). 4) *Антисуспільні форми перерозподілу*: Розкрадання суспільної та приватної власності, отримання хабарів, фінансові та інші махінації, спекуляція тощо. Усі ці засоби по-різному впливають на співвідношення особистих, колективних та загальносуспільних інтересів, розвиток духовних якостей особистості. Кожному з них притаманна особиста модель співвідношення цих інтересів.

Вплив різноматних способів розподілу на свідомість, духовність людей безпосередньо залежить від наступних чинників: 1) наскільки той чи інший спосіб відповідає інтересам суспільства та потребам його розвитку; 2) наскільки він забезпечує соціальну справедливість та рівність людей. Ці два показники відображають як ступінь єдності суспільних інтересів, так і гостроту суперечностей між ними. При цьому ведучим показником є відповідність способів розподілу потребам суспільства, його розвитку та процвітання. На основі цього критерію слід оцінювати і досягнуту ступінь соціальної рівності і, зокрема, *зрівняльний розподіл*. У загальному аспекті соціальна рівність благоприємно впливає на єдність інтересів індивідів та усього суспільства. Якщо ж соціальна рівність (зрівняльний розподіл) гальмує активність та ініціативу людей, перешкоджає розвитку виробничих сил, то вона викликає суперечності між соціальними та соціально значущими інтересами, тобто суперечності у самому соціальному механізмі формування та розвитку духовності особистості.

Такі суперечності викликає не лише економічно та морально необґрунтована зрівняльність у розподілі, але й наявна в умовах сучасного суспільства соціальна нерівність. Вона є наслідком розподілу засобів виробництва, праці, продуктів попиту

та соціальних благ, а також їх несправедливого перерозподілу шляхом різноманітних махінацій, крадіжок тощо.

Соціальна нерівність – друге основне джерело суперечностей, які знаходяться в основі соціального механізму розвитку духовності суспільства та окремої особистості. У загальному аспекті соціальна нерівність являє собою обумовлені положенням у суспільстві неоднакові можливості індивідів та соціальних груп задовольняти свої здібності та потреби. Хоча прикладів щодо цього немало, але як тут не згадати відомих героїнь із кінофільмів: Маріанну із к/ф “Богаті теж плачуть”, Розу із к/ф “Дика роза”, Мануеллу з однойменного к/ф “Мануелла” та ін. Соціальна нерівність цих героїнь, що викликана їх бідністю, помітно вплинула на їх культурний рівень. Однак як особистості, вони залишилися більш духовними, ніж багато із оточуючих їх та вишуканих у своїх нарядах і багатстві. Ці приклади підтверджують складність, суперечливість процесів впливу соціальних умов на духовність особистості. Зокрема, очевидним є те, що рівень життя, соціальна нерівність впливають на духовність і поведінку людини, але матеріальні чинники не є вирішальними. Опосередковану і часто вирішальну роль тут відіграють соціальні, духовні відносини, відносини в сім’ї, мікросередовищі тощо.

На сьогодні, як стверджують соціологічні дослідження, на розвиток духовності особистості великий вплив здійснює не стільки специфіка відносин до засобів виробництва, а більше такі риси соціального положення людини, як зміст і, особливо – організація праці на конкретних підприємствах, у фірмах, величина та джерела доходів, освіченість тощо. Усе це свідчить про визначальну роль у формуванні соціальних і соціально значущих інтересів, тобто і свідомості (духовності) в основному не пов’язаних з відношенням до засобів виробництва ознак соціального положення. Найбільш суттєвими відмінностями у соціальній структурі є на сьогодні відмінності у характері діяльності, в розмірах та джерелах прибутків, матеріального добробуту в цілому, рівні освіти тощо. В сучасних умовах становлення українського суспільства саме за цими критеріями структуруються найбільш суттєві елементи соціальної нерівності, що діють на розвиток духовних якостей особистості.

Як висновок із вищевикладеного, звернемо увагу науковців, працівників владних структур та всіх, хто вболіває за стан духовності у суспільстві на те, що духовність особистості формується у процесі її життєдіяльності, відповідно до дії соціального механізму. У цьому механізмі є чинники, що слугують зростанню духовності людини, а також і ті, які гальмують цей процес. Завдання теоретиків – виявляти джерела суперечностей, що сприяють як розвитку, так і гальмуванню духовності особистості у суспільстві. В свою чергу, суб’єкти влади в суспільстві мають робити все можливе, щоб стимулювати вплив позитивних чинників розвитку духовності в суспільстві та цивілізованим шляхом знімати суперечності, які гальмують процес такого розвитку.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Духовність особистості в системі сучасних суспільних відносин. Монографія. – К.: НТВ «Правник», 1998. – 141 с.
2. Маркс К. Нищета философии // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. 2-е. – М.: Политиздат, 1978. – Т.4.
3. Кауфман Д. Лібералізація в Україні: регульованість “згори” і спонтанність “знизу”// Віче. – 1995, січень.

5. Соціокультурні та духовні виміри особистості

*У статті автор започаткував, на відміну від психологічного, – соціально-філософський розгляд структури особистості, обґрунтував та схарактеризував соціокультурні та духовні виміри особистості.**

Проблема особистості, починаючи з 90-х років ХХ ст., привертає особливу увагу вітчизняних та зарубіжних філософів і соціологів. Чільне місце в наукових працях цього періоду займають ті, в яких аналізується стан, особливості соціокультурних та духовних якостей особистості, їх природа та динаміка розвитку [1].

Велику шкоду науковому розгляду цих проблем було нанесено тими підходами до них, що панували в радянський період. С.В.Пролєєв зазначав: «На жаль у радянській філософській літературі протягом десятиліть панував погляд, згідно з яким духовність людини є не більш, ніж «відображення» її буття. При цьому цілком закономірно, що і духовний світ людини розумівся дуже спрощено і тенденційно. Фактично все багатство духовного життя опинилось зведеним до деяких змістів свідомості, які в свою чергу, в більшій частині ототожнювались з формами організації знання. Роботи нечисленних дослідників, які виходили з більш глибокого і змістовного погляду на духовний розвиток людини, зустрічали спротив, замовчувались, не тримаючи офіційного визнання»[2, с.3].

Поява наукових (а також багатьох інших) публікацій нового рівня якості, присвячених особистості, стала можливою лише в умовах глибоких за своїм змістом змін, які відбуваються в сучасному світі і, особливо в посттоталітарних країнах, які вступили в соціально-перехідний етап свого розвитку. Від командно-адміністративної системи через демократизацію, лібералізацію суспільних відносин посттоталітарні країни ідуть шляхом утвердження загальнолюдських пріоритетів (цінностей) у відносинах. Такою головною, загальноновизнаною в світі цінністю є людина, особистість.

Сьогодні як науковці, так і діячі-практики все більш розуміють, що завдання по відродженню та подальшому розвитку суспільства в посттоталітарних країнах неможливе без врахування пріоритетної цінності особистості, без її соціокультурного та духовного відродження, формування та розвитку.

Проблема розуміння соціокультурних та духовних вимірів особистості тісно пов'язана з проблемами розуміння природи особистості та її соціальної структури. Крім того, необхідно враховувати й те, що структуру особистості неможливо розглядати лише взагалі. Без урахування її змістовного наповнення, а також тих історичних та суспільних умов і тенденцій їх розвитку, в яких вона формувалася. При такому підході неможлива об'єктивна та повна оцінка якостей особистості.

Завдання у з'ясуванні соціокультурних та духовних вимірів особистості вбачається, перш за все, в необхідності визначити структуру та зміст цих найбільш важливих сторін особистості, а також у розкритті та аналізі головних її структурних

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Духовність особистості в сучасному суспільстві: Навчальний посібник. – К.: КВГІ, 1998. – Розділ 4. – С. 30-48.

елементів (вимірів), особливостей, тенденцій їх розвитку в сучасних умовах соціально-перехідного суспільства.

Структура особистості, котра розглядалась вітчизняною наукою ще в межах загальної психології, найчастіше не виходила за межі характеристики та врахування її психологічних процесів. А цього далеко недостатньо, якщо розглядати особистість в аспекті її суспільної діяльності. У даному випадку є цінною точка зору Б.Д.Паригіна, який вважає: «Структурна характеристика особистості, котра дається сучасною загальною психологією, не дозволяє повною мірою виявити поряд з загально психологічними і соціально-психологічні сторони особистості [3, с.125]». Вчений вірно відмітив недостатність психологічної структури особистості для вирішення завдань соціології і закликає розкривати «соціально-психологічну структуру особистості» в зв'язку з категоріями відношення та діяльності. Безумовно, що питання про необхідність вивчення соціально-психологічної структури особистості, поставлене автором є вірним. Але це аж ніяк не спростовує необхідність поставити та розглянути проблему більш широко, включаючи соціальну та духовну структуру особистості. Вірно критикуючи точку зору тих авторів, хто робить спробу говорити про соціальне середовище і предмети зовнішнього світу як про частину особистості, Б.Д.Паригін водночас не виходить за межі загальної психології. «Все соціальне середовище, в тому числі і предмети зовнішнього світу, входять в систему особистості (тут мова йде вже про систему особистості) лише настільки, наскільки вона відображається в системі уявлень, понять, установок, цінностей та інших соціально-психологічних компонентів її структури [3, с.123]». Внаслідок цього соціальне середовище входить в систему особистості суб'єктивно, опосередковуючись відображенням за допомогою свідомості.

Звертаючи увагу на потреби, запити, інтереси, навички та інше, автор не враховує діяльність та об'єктивні потреби, які входять в соціальну структуру особистості. Крім того, автор не враховує елементи структури особистості більш високого рівня – духовні (такі, наприклад, як: віра, надія, переконання, воля, духовна чуттєвість та ін.). Очевидно, що у визначенні структури особистості неможливо звести все до суб'єктивної сторони: до свідомості, установок, цінностей та інших соціопсихічних процесів. У цьому випадку ми отримуємо не загальну (не повну) структуру особистості, а лише структуру її свідомості або психіки. При визначенні структури особистості вбачається є необхідність враховувати слова К.Маркса про те, що сутністю особистості є «її соціальна якість [4, с.242]». Проте це врахування буде вірним тоді, коли ми (соціальну якість) будемо розглядати в самому широкому розумінні терміну «соціальний», не зводячи його до психічних, економічних чи вузько соціальних змістів.

Сьогодні філософська думка робить спробу широко та дещо з інших позицій зрозуміти сутність та зміст особистості. Як пише С.Б.Кримський: «Все настійніше та енергійніше стверджує себе в суспільній свідомості думка, що особистість не одиничне і навіть не особливе, але монадне утворення, бо вона може репрезентувати весь всесвіт, стиснути в границях конкретного індивідуума [5, с.22]». При цьому, як пише він далі: «Здатність репрезентувати свій час, свій народ, національну культуру, соціум – властива всім, хоча і реалізується через конституювання особистості та її духовний розвиток [5, с.22]».

Виходячи з традиційних позицій в розумінні сутності та структури особистості, йдучи по шляху їх вдосконалення із урахуванням вищевикладеного, є можливість стверджувати, що структура особистості включає групу стійких об'єктивних та суб'єктивних соціальних якостей індивіда, що виникають й розвиваються в процесі його різноманітної діяльності під впливом соціального середовища, в котре об'єктивно входить людина. Одна група цих якостей відноситься до соціальної сфери духовності, моральності, ідеалів і т.ін. Виходячи з цього, в структурі особистості можливо виділити такі елементи (виміри):

а) соціокультурний аспект:

соціальна спрямованість особистості (характерні для неї потреби, інтереси, цінності, що виступають в якості мотивів особистісної поведінки);

рівень знань та ступінь оволодіння гуманітарними та культурними цінностями суспільства;

здатність до творчої діяльності.

б) духовний аспект:

духовна спрямованість особистості: її духовні інтереси, цінності, орієнтації та світогляд;

наявність віри, надії, переконань, ідеалів та інших духовних регуляторів поведінки та діяльності особистості;

воля та духовна чуттєвість у світопереживанні особистості.

Усі ці структурні елементи особистості тією чи іншою мірою притаманні кожній з них тому, що кожна особистість якимось чином бере участь в житті суспільства, обіймає певну суму знань, має свої переконання, має свої прагнення, має певну силу волі та свій спектр, глибину світопереживань.

Разом з тим, соціокультурні та духовні елементи структури особистості, які характеризують її на певних рівнях, з її певних сторін можна розглядати як відповідно: соціокультурні та духовні виміри особистості. І це так, тому що наявність чи відсутність тих чи інших елементів у структурі особистості або їх етап, рівень розвитку, є мірою особистісних якостей кожної людини, ступенем розвитку людини як особистості. Якщо, наприклад, людина здатна до творчості, то це буде творча особистість, якщо вона має сильну волю, то це буде вольова особистість і т.д.

Проаналізуємо зміст та особливості кожного з вимірів особистості, що розглядаються.

Соціокультурна спрямованість особистості. Вона являє собою систему органічно поєднаних та притаманних особистості потреб, інтересів, цінностей, які визначають головні напрями, мотиви її поведінки та діяльності, помислів та вчинків.

Потреби та інтереси є, за певних умов, вихідними моментами соціокультурної та духовної спрямованості особистості. «Ніхто не може зробити будуще, – писали К.Маркс і Ф.Енгельс, – не роблячи цього разом з тим заради якої-небудь із своїх потреб та заради органу цієї потреби...[6, с.245]». «Найбільш близький розгляд історії, – зазначав Г.Гегель, – запевняє нас у тому, що дії людей виникають з їх конкретних пристрастей та інтересів і лише вони відіграють провідну роль». Виникаючи

безпосередньо із інших видів суспільної діяльності, «самі потреби виступають генетично вихідним фактором діяльності [7, с.8]». «Потреба» та «інтерес» – близькі, нерозривно пов'язані поняття. При цьому поняття «потреби» відображає об'єктивну необхідність для збереження та розвитку суб'єкта тих чи інших дій. «Інтерес» характеризує об'єктивну залежність між потребами особистості та умовами її задоволення. Це поняття фіксує ті міри та дії, здійснення яких призводить до задоволення потреби, реалізації певної необхідності. У реальному житті одна потреба може мати різні способи задоволення. У понятті «інтересу» відображається, перш за все, найбільш доцільний для соціального суб'єкту спосіб задоволення потреби. Поняття «інтересу» немовби розвиває поняття «потреби» в напрямку здійснення діяльності, спрямованої на задоволення певної потреби.

Інтерес, на відміну від потреби, фіксує спрямованість діяльності особистості (пошукову, пізнавальну, споживацьку та ін.) на певне коло явищ. Потреба покращити житлові умови виникає внаслідок невдоволення ними. Інтерес же до житлобудування може бути й більш безкорисливим.

Якщо мати на увазі соціокультурний рівень потреб та інтересів особистості то, перш за все, слід підкреслити наступні: інтереси до творчої праці, до задоволення соціально-культурних та побутових потреб, потреб до сім'ї, до певної суми знань, до засвоєння культурних цінностей та багато інших.

Соціокультурна (як і загальна) спрямованість особистості все ж не може бути визначена лише на основі врахування її потреб та інтересів. Дуже важливо крім них, знати і враховувати ціннісні орієнтації особистості. Одні і тіж потреби, інтереси, які набули статусу мотивів діяльності, можуть реалізовуватись особистістю заради досягнення різних цінностей. Так наприклад, будинок можна збудувати, виходячи із необхідності мати житло або для реалізації принципу «Мій дім – моя фортеця», із престижних задумів, для здачі житла в найм і т. і. Так само зовсім різні цінності, життєві мотиви стоять за метою отримати диплом про вищу освіту.

Специфіку цінностей, котрі лежать в основі діяльності, можна пояснити старою притчею. Перехожий запитує у трьох робітників, які везуть тачки з цеглою, що вони роблять. Один відповідає: «Цеглу везу», другий – «На хліб заробляю», а третій – «Собор будуюмо». Дії однакові, а ціннісні орієнтації – різні.

У кожної особистості життя формує домінуючі потреби, інтереси, цінності. Ці домінанти починають виступати нібито в якості уповноважених представників, репрезентантів даних станів (припустимо, перед нами людина з переважанням матеріальних потреб, з стійким інтересом до техніки і оптиміст по типу переживань. Розуміється, це лише найпростіша ілюстрація). Наявність таких домінантних етапів не тільки до чогось спонукають, але й на чомусь фіксують спрямованість, щось віддають внутрішньому засвоєнню, «духовному осмисленню».

Одним з найбільш важливих соціокультурних вимірів особистості слід визнати *ступінь та якість оволодіння нею гуманітарними знаннями та культурними цінностями суспільства.*

У сучасних умовах, коли світ переживає нову хвилю науково-технічної революції, коли науково-технічний прогрес досяг вражаючих успіхів, коли все з більшою чіткістю проявляються позитивні, а також і негативні сторони науково-технічного прогресу, помітно зросла роль гуманітарного знання. Не випадково у

багатьох країнах світу, особливо в найбільш розвинених, в навчальних закладах, в засобах масової інформації зростає пропаганда гуманітарних дисциплін. Особливо – філософії, соціології, історії, етики, аксіології, теології, іноземних мов та ін.

У сучасному світі люди все більше розуміють пріоритетність гуманізму, його головних цінностей, установ та необхідність їх утвердження в суспільстві. Людина, володіючи тільки природничими, технічними знаннями, на сьогодні не здатна вийти на необхідний рівень розуміння сучасних суспільних проблем. Глибоко зрозуміти своє призначення як людини (особистості) по відношенню до інших, до суспільства в цілому – може тільки людина освічена, морально збагачена певною сумою гуманітарних знань, прагнень та почуттів.

Знання як теоретичні, так і емпіричні – це досягнення людської культури, важлива ознака культурної особистості. Але особистість як соціокультурний феномен характеризує і те, як вона оволоділа культурою свого народу, нації, світу в її безпосередньому розумінні (культури як такої). Наприклад – культурою Стародавнього Сходу, Греції, візантійською культурою, культурою епохи Відродження, а також культурою України-Русі, Української козацько-гетьманської держави другої половини XVII-XVIII ст., сучасної України та Росії.

Одна із найголовніших функцій культури – виховна, людиноформуюча. Людина з часу свого народження сприймає культурні цінності своєї сім'ї, свого середовища, нації, суспільства, виходячи через них на більш широкі – світові обрії культури як в історичному, так і в національному аспекті.

Значною в оцінці особистості є її здатність до творчості. Існує точка зору, що здатність до творчості являє собою природжену потребу і в цьому розумінні вона може бути подібною до інтелекту [8, с.33]. Але це не так. Вивчення феномену людини засвідчило, що природні інстинкти відіграють певну роль в її поведінці, проте вирішальну роль в її формуванні та розвитку має соціокультурний фактор. Творчість як соціокультурне явище – одна з головних сфер реалізації сутнісних сил людини. Вона являє собою сукупність різноманітних видів перетворювально-творчої діяльності. Гуманістичне значення кожного з видів цієї діяльності полягає в удосконаленні самої людини, її природного та культурного середовища, у якому вони живе і працює.

Творчість – це соціально-історичне явище, вона виникає і розвивається у процесі взаємодії суб'єкта і об'єкта на основі суспільної практики. За своєю сутністю творчість виступає як виробництво і саморозвиток фізичних та духовних сил людини, її здібностей і потреб у процесі пізнання та перетворення дійсності. Ця дійсність містить в собі суперечності між історично накопиченим досвідом практичного творення і його запереченням, безмежним самовідновленням у процесі розвитку [9, с.9].

На рівні особистості творчість визначається через порівняльну оцінку початкового етапу розвитку суб'єкта діяльності і характеристику тих змін, які відбуваються в його соціокультурній діяльності.

Необхідні умови творчості особистості – це свобода дій, розвинутість людської індивідуальності, її цінність. Чим повніше забезпечуються ці умови, тим креативніше наповнення діяльності [9, с.9].

Сучасні умови як світового рівня, так, зокрема, умови українського суспільства, об'єктивно потребують творчої особистості. Люди пасивні, із застарілими поглядами на життя, не здатні до творчості. Вони відходять у минуле. Творча особистість на

сьогодні повинна бути наповнена новими соціально-цінними та духовно-цінними якостями та установками. Це пока-що, як свідчить життя, є дуже великою загальносуспільною проблемою.

Соціокультурні та духовні виміри особистості тісно пов'язані, часто взаємообумовлюють один одного, взаємоперетинаються. Але, перш за все, соціокультурні виміри особистості є по відношенню до духовних, базовими, первинними в тому розумінні, що без них (або ж за умови їх негативного змісту) не може бути вцілому і позитивного змісту, а також розвитку духовних якостей людини. Так, наприклад, людина, яка має негативні соціокультурні орієнтації, неосвічена, не творча – не відповідає високому рівню духовних вимірів. Проте слід зазначити, що духовним якостям людини притаманна певна самостійність, незалежність від якостей інших рівнів. Вони здатні більше та краще, ніж інші здійснювати зворотній вплив на первинні виміри людської особистості і значною мірою змінювати їх.

Духовна спрямованість особистості (інтереси, цінності, орієнтації) являє собою вищий щабель її розвитку.

Духовні інтереси та ціннісні орієнтації – важливі компоненти духовного змісту особистості, який формується і закріплюється в процесі її соціалізації, практичної діяльності. Сукупність ціннісних орієнтацій, що сформувалися в особистості, забезпечують чіткість і стійкість громадянської позиції людини, її ставлення до громадянських та інших обов'язків, до інших людей.

Основним змістом духовних інтересів і ціннісних орієнтацій особистості виступають її світоглядні, моральні, політичні переконання, глибокі й сталі схильності, моральні принципи поведінки і т. п. [10, с.29-30]. Тому, в будь-якому суспільстві, духовні інтереси і ціннісні орієнтації, як елементи саморегуляції поведінки особистості, є об'єктом виховання і самовиховання. Розвинуті духовні інтереси і ціннісні орієнтації – ознаки зрілості особистості, один із головних показників міри її соціалізації. Ось чому в сучасних умовах відбудови та розбудови українського суспільства формування розвинутих духовних інтересів та стійких ціннісних орієнтацій громадян є важливим як в теоретико-методологічному, так і в практичному аспекті.

Зміст цінностей зумовлюється соціальними факторами, на що звертав увагу ще Еміль Дюркгейм. Суспільство, на його думку, є джерелом і вмістилищем усіх людських цінностей, які витікають з соціальної реальності. Така позиція рішуче протистоїть позиції баденців, а також Макса Вебера, згідно яких цінності знаходяться по ту сторону емпіричної реальності і можуть бути предметом лише віри, а не наукового пізнання [11, с.105].

Точка зору Дюркгейма та його послідовників вірна в тій мірі, в якій розуміється зміст терміну «соціальні фактори». Очевидно, що він включає в себе зміст таких термінів як «соціальне мікро- та макросередовище», «культурне середовище», а також безумовно – «особистість» – як сукупність суспільних відносин. Особистість як соціокультурне явище, маючи певну самостійність, сприймає і трансформує навколишню інформацію, виробляє свої підходи до неї, генерує нові ідеї та цінності. Тобто виступає самостійним об'єктом духовності, у вирішальній мірі сама відпрацьовує свої духовно-ціннісні уподобання та орієнтації.

Головними духовними цінностями, ціннісними орієнтаціями у поведінці, діяльності сучасної людини є такі: любов до Батьківщини, рідного краю, любов та

повага до рідних, до інших людей, до праці, до знань, до природи, до рідної культури, мови, постійне бажання приносити благо людям, Батьківщині та ін. Проте як свідчить досвід та соціологічні дослідження вчених, на жаль ці найбільш важливі для сучасного суспільства ціннісні орієнтири не набувають ще необхідної міри розвитку серед громадян українського суспільства.

У середовищі молодих людей проблема духовної орієнтації залишається дуже гострою [12]. Зокрема, А.Б.Дорошенко наводить результати соціологічного опитування молоді, що свідчать про це. На запитання, що є головним для молоді в житті, були отримані такі відповіді: любов, сімейне щастя – 53 %; гроші, матеріальний добробут – 61,3 %; бізнес – 70 %; вільний час – 34 %; освіта – 25 % [13, с.15-16]. Система ціннісних орієнтацій, що склалася, не є застиглою, незмінною. Особистість живе і формується в умовах певного соціального середовища. Зі зміною умов життя, системи та напрямків виховання змінюється система цінностей, з'являється низка нових цінностей або приходять переосмислення та переоцінка старих, що так активно відбувається в сучасному українському суспільстві.

Важливим виміром особистості є світогляд. Ціннісні орієнтації багато в чому визначають світогляд особистості. Проте поняття світогляду більш широке. Відмінна особливість його полягає в тому, що це поняття відображає дійсність в її цілісності, як природно-суспільний світ життя і діяльності людини – і в її значущості для людини – крізь призму суспільних відносин та життєвих інтересів [14, с.7].

Вузловими категоріями світогляду є «світ» і «людина» – світ в його відношенні до людини і людина, що самовизначається у світі. В різні історичні епохи, в різних соціальних умовах ці категорії наповнюються різним змістом і тим самим зумовлюють різну соціальну орієнтацію індивідів у суспільному й особистому житті.

Особливість світогляду як форми суспільної самосвідомості людини полягає в тому, що засвоюючись індивідами та проходячи крізь їх духовні цілі та інтереси, він виступає як засіб визначення їх особистої «позиції» у відношенні до всіх життєво важливих явищ та подій в світі. При цьому «позиції» не лише теоретичної, але й практичної – як «показника» їх участі у подіях. На основі світогляду формуються застави на ту чи іншу оцінку перебігу подій в світі, а також вибір тих чи інших цілей та засобів своєї життєдіяльності. У тій мірі, в якій людина усвідомлює своє життя, керуючись своїм розумінням бажаного і дійсного, вона будує його на основі світогляду.

Світогляд є не просто сукупність узагальнених поглядів на світ; він є узагальненою формою самосвідомості людини. Разом з тим, світогляд виступає і як засіб духовного світоперетворення [14, с.17].

Людина не може бути визнана повноцінною та зрілою особистістю без таких духовних якостей як віра, надія, любов, переконання та ідеали. Як стверджують В.П.Андрущенко та М.І.Михальченко: «Істинно людська життєдіяльність здійснюється лише на засадах глибокої духовності, головними домінантами якої є віра, надія та любов [15, с.181]». Релігійна віра не вичерпує всього багатства духовно-довірливого ставлення людини до дійсності, хоча і є його суттєвим компонентом. Людина діє тому, що вірить у доцільність діяльності. Віра спонукає людину до діяльності. Вона виявляє і зумовлює потребу в реалізації прихованої в людині можливості здійснити те, що здається нездійсненим. Віра надихає людину, підіймає

над обставинами. У вірі і через віру знання отримують практичну енергію, збагачують почуттям і волею [15, с.181].

Віра породжує надію. Зневірена людина втрачає надію на майбутнє, одночасно втрачаючи істинність людського ставлення до дійсності, суб'єктивного сприйняття обставин і протистояння їм своєю діяльністю. Без надії людина може вести лише тваринний спосіб життя. Надія – це останній ланцюг, що з'єднує людину з культурою. «Надія вмирає останньою» – говорять у народі, підкреслюючи тим самим надзвичайну роль надії у забезпеченні особистісного існування людини.

Видатний український філософ В.І.Шинкарук визначає надію як єдність протилежностей: знання і віри. Це визначення досить чітко охоплює сферу існування надії: вона зароджується там, де закінчується раціональне знання і починає потужний політ у майбутнє віра. Але, з'єднуючись з вірою, надія не пориває єднання із знаннями. Без знання надія стає сліпою. Вона не має алгоритму діяльності і, тому прирікає людину на пасивність. Втрата надії супроводжується сумом, тугою, плачем. Як писав Т.Гоббс, «плач з'являється тоді, коли людина раптом відчуває, що в неї відібрали хоч яку-небудь надію. Найчастіше і найбільше плачуть люди, що найменш покладаються на самих себе, а більш усього на друзів, як наприклад, жінки і діти [16, с.252]».

Заснованих на знанні віру і надію, вінчає третя складова людської духовності – любов. Це поняття надзвичайно багатозначне. Так наприклад, К.Гельвецій вважав любов найбільш могутнім чинником діяльності. Т.Гоббс розрізняв її за предметом – любов до грошей, влади, знань тощо. За Л.Фейєрбахом, любов – це універсальний закон природи, що відбиває єдність роду людського. К.Маркс вбачав у категорії «любові» критерій того, наскільки природна поведінка людини стала людською.

Найбільш узагальнююче визначення любові як сутнісної сили людини дав Г.Ф.Гегель: «Любов – це жага, що пристрасно мчить назустріч своєму предмету». Предметом любові може бути все, що викликає у людині жагу, бажання, прагнення й потребу. Узагальненим виразом цієї жаги постає життя. Любов – це жага людини до життя. Оскільки людина більшою мірою живе майбутнім, переживає його, тому любов поєднує фундаментальні форми його освоєння – віру і надію. «Офіційна духовність», що сформувалася в нашій країні у післяжовтневий період, розірвала й розвела ці складові людської духовності, а також протиставила їх. Партійність, заідеологізованість, ейфорія всезагального патріотизму та колективності вихолостили значною мірою істинну духовність людини, зруйнували її внутрішній життєвий стрижень – єдність віри, надії, любові. Суспільство пронизало масове явище роздвоєності особистості, подвійної моралі, ідеології, культури.

Нові суспільно-політичні умови в країні, процес демократизації, плюралізації суспільних відносин, духовного життя, незважаючи на всі негаразди, подають надію на те, що в українському суспільстві особистість після тяжких поневірянь та гноблення зможе розправити крила і стане вільною, повноцінною, цілісною та здатною до самоствердження і самореалізації своїх потенційних можливостей.

Переконавання та ідеали особистості можливо розглядати як якості, що доповнюють вищезрозглянуті її виміри. Але вони мають і самостійне значення. Переконавання необхідно розглядати як такі глибокі принципи, що визначають провідну лінію поведінки особистості. Переконавання пов'язані з усвідомленням особистістю своїх об'єктивних інтересів, що складають основи свієї структури особистості. Знання

перетворюється у переконання, коли людина повірила в їх істинність та корисність для себе, для суспільства. Переконання у правоті своїх думок, своєї справи визначає характер поведінки, вчинків особистості.

Знання, цінності, переконання тісно пов'язані з поняттям «ідеалу». Його необхідно розглядати як основну форму, що вбирає в себе цінності. Ідеал являє собою ціннісну характеристику певного явища в якості обов'язкового взірця і виконує роль стратегічного орієнтира на шляху руху від існуючого саме до цього взірця. Зокрема ідеал людини (особистості) означає її опис з позиції прийнятої системи цінностей (припустимо людина повинна гармонійно поєднувати в собі ціннісну орієнтацію на творчу діяльність і внутрішню духовність). Але, як відзначають сучасні філософи, соціологи та підтверджує саме життя, неможливо відобразити ідеал у конкретній системі показників – це типово технократична утопія. Є лише можливість, маючи інформацію про конкретні умови руху до ідеалу – вже в системі певних показників поставити мету, розгорнути її в план і, тим самим конкретизувати ідеал у норму, тобто перейти від стратегічного врахування обов'язкового взірця (відповідно прийнятими цінностям) до конкретного проекту того, що не заперечує ідеалу, а реально може стати дійсним саме в цих умовах. І.Франко небезпідставно звертав увагу на роль духовних та розумових якостей людей в баченні свого ідеалу: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом пояснювати собі його, мусимо вживати всіх заходів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його нам, а розвій матеріальних відносин перший потоне і роздавить нас як сліпа машина [17, с.407]».

Ідеал особистості має соціально-історичний характер. Різні соціально-історичні умови формували різні типи ідеалів. Наприклад Стародавня Греція створила ідеал людини з гармонійним розвитком усіх фізичних та духовних сил. У деяких країнах ідеалом був суворий, незнаючий ні жалю, ні страху воїн. Прикладом цього може бути Давня Спарта або Прусія. Капіталізм створив свій ідеал особистості – бізнесмена, що вміє «робити гроші» та успішно боротися з конкурентами.

Дуже складною є проблема вибору ідеалу в сучасному суспільстві, особливо в нашому, посттоталітарному. Ми не можемо в чистому вигляді взяти за ідеал особистості взірець сучасного західного світу. Ми маємо певні історичні, культурні та національні відмінності. Але очевидним є те, що в сучасному світі йде процес зближення загального розуміння ідеалу особистості. В основі цього зближення є загальнолюдські цінності, принципи гуманізму, демократії та взаємної поваги. Очевидно, що врешті-решт, у недалекому майбутньому ідеалом особистості буде не ділок чи бізнесмен, а така особистість, яка б уособлювала в собі високий рівень культури, духовності та соціальної активності, яка буде здатна забезпечити мирний розвиток усього цивілізованого суспільства XXI століття та у подальші часи.

Існує ще один духовний вимір особистості, на який в останні роки звернули увагу філософи, без якого неможлива повна оцінка особистості – *це її воля та чуттєвість, здатність до духовних почуттів*. Відомі такі життєві оцінки: «вольова людина», «слабовольна людина», які є дуже важливими для певної особистості. «Воля, – як підкреслює С.В.Пролєєв, – є організація зусиль людини, внутрішній регулятив докладання людських зусиль в усіх галузях, перш за все – у практичній діяльності. Однак не правомірно ототожнювати волю з практикою [2, с.35]». Якщо практика –

реальна діяльність, безпосередньо здійснюється людиною у просторі об'єктивної дійсності, то наявність в ній вольового начала виявляється у підлеглості безпосередньої дії «взірця», репрезентацією котрого є норма або рішення [2, с.35].

Здійснювана людиною дія обумовлюється не тільки обставинами і притаманними їй засобами. Вельми суттєво діяльність орієнтована на особистий «взірець», ідеал, тобто на те, якою вона повинна бути, а тому характер такої відповідності, приведення реальної діяльності у відповідність з ним являє собою важливе регулятивне начало практики і виявляє присутність волі [2, с.36].

Як бачимо, воля є важливою особистісною характеристикою, наявність чи відсутність якої прямо пов'язують з можливістю реалізувати ті чи інші плани, задуми, досягнення поставлених ідеалів. Тому, вся система суспільного життя, зокрема система виховання, повинна бути спрямована на розвиток, закріплення вольових якостей людини. Особливо це важливо для людини у молодому віці. Для формування вольових якостей необхідно використовувати наступне: спорт, змагання, духовні та матеріальні заохочення в особливо складних умовах.

Духовні почуття, світопереживання не менш важлива властивість особистості. Вона характеризує її здатність до світовідчуття, духовно-почуттєвого переживання дійсності, культуру її емоційно-почуттєвої сфери. Відомо, що людина «холодна», «безсердечна», «бездушна» – це справді страшно, іноді це є дуже небезпечним явищем. За певних умов такі людей здатні на жорстокі дії, вбивства, грабїж, насилля та інші злочини.

Духовно-почуттєві переживання являють собою інтегральне багатоярусне психічне явище, складну функційно-психологічну систему соціокультурного характеру, в якій поєднуються афективний та інтелектуальний процеси. Світоглядні почуття конституюються соціокультурними утвореннями, що включаються в структуру емоційних процесів як їх сутнісна духовна складова і визначають «соціалізацію» почуттів [18, с.9].

За походженням і первинною сутністю духовні почуття є «світопочуттями», спрямованими на переживання предметностей соціального «міжсуб'єктного» характеру. Вони являють собою «переживання другодомінантності» і виступають способом духовного «спілкування» (єднання) людей.

Наявність в особистості повноцінних емоцій, світоглядно-духовних почуттів, забезпечує цілісне переживання нею духовно-практичного відношення до світу – тобто цілісне переживання людського буття в його зовнішньо-практичних і внутрішньо-духовних аспектах. Інтегруючи життєвий процес особистості, духовно-почуттєві переживання утворюють основу й спосіб духовного і практичного самовизначення людини в людському світі, самоутвердження й самовираження в ньому. Не випадково один із провідних представників «філософії серця» П.Д.Юркевич, оцінюючи роль «серця» (духовно-почуттєвого світопереживання) у світоглядному житті людини писав: «Для живої – а не лише уявної моральності потрібен світильник і елей. Залежно від того, як у серці людини вичерпується елей любові – світильник гасне: моральні начала й ідеї затьмарюються і, з рештою, зникають із свідомості. Це відношення між світильником і елеєм, – між головою і серцем – є надзвичайнісіньким явищем у реальній історії людства [17, с.341]».

Головними суттєвими особливостями світопереживання особистості є наступні: безпосередня, спонтанна дійсність свідомості; активність (де переживання здійснюється як внутрішній діяльнісний процес); емоційно-вольовий характер; належність до цілого (де переживання охоплює предмет, явище, дійсність як ціле); у процесі переживання задіяні всі рівні свідомості, виникає певна єдність емоційно-вольових і раціональних елементів; «подвійний» характер людських переживань; культурно-історична детермінованість.

У своєму загальному розумінні світопереживання виступає як внутрішня діяльність по прилученню предметів і явищ світу до індивідуально-конкретного життя через їх ціннісне, емоційно-вольове утвердження як діяльність по внутрішньому прийняттю і створенню власного неповторного життя. В синтезуючій діяльності життєве переживання людини інтегрується як ціле; долаючи просторово-часові межі актуального існування, емоційно-ціннісне світопереживання робить людину «всюдисущою і всезагальною» (В.П.Іванов), прилучає до смислової сфери інтерсуб'єктивності і надає їй можливість осмислити своє цілісне конкретне життя, всі його явища і події в загальному контексті соціокультурної реальності.

Чуттєве співіснування особистості зі світом здійснюється як переживання пристрасного відношення до дійсності, що відображається в емоційно-вольовому забарвленні явищ і предметів, оцінках, смислах, бажаннях, цілях, потребах. У контексті почуттєвого переживання досягається єдність внутрішнього й зовнішнього, суб'єктивного й об'єктивного, загального та індивідуального.

Людське почуття являє собою діяльнісний процес узгодження суб'єктивного світу людини і об'єктивно даних реальностей – дійсних і уявних. Вищі форми людської свідомості – духовні почуття – набувають смислоутворюючих функцій і є психічним відображенням смислоутворюючих мотивів – у вигляді особистісного смислу, в якому синтезуються афективні та інтелектуальні моменти.

Таким чином, переживання як смислоутворююча діяльність в широкому розумінні є універсальним явищем в житті особистості. Смислоутворення, «О-осмислення» як процес трансформації, проектування у площину «для себе» всіх предметів, явищ і подій зовнішнього (і внутрішнього) світу, являє собою специфічну особливість людського способу буття, духовно-практичної діяльності по освоєнню світу.

Духовна спрямованість людської чуттєвості виявляється в тому, що об'єктом почуттів виступають явища і предмети людського світу в формі свого ідеального інобуття. Завдяки духовним почуттям світ ідеального інобуття, ідеального й абсолютного, трансцендентна сфера культурної реальності надається людині в цілковитій формі переживання. Використовуючи дещо змінений вислів С.Л.Франка, можна стверджувати, що духовні почуття є іманентним переживанням трансцендентної реальності [19, с.250-252], це спосіб сприйняття і переживання трансцендентного як потойбічного. В них здійснюється справжній «зв'язок світів» – трансцендентного і поцейбічного, емпіричного буття. В духовно-почуттєвому переживанні, що являє собою спосіб духовного і практичного освоєння світу, досягається єдність ідеального та реального: реально переживається ідея, ідеальний зміст реального предмету [20, с.23, 52].

Маючи рефлексивно-екзистенціальний характер, духовні почуття поєднують у собі діяльність трансцендування як онтологічну основу переживань особистості та її рефлексивне дублювання, внутрішню рефлексію почуттів, у процесі якої почуттєві переживання переносяться в соціокультурну форму, в духовний стан. Сутність «одухотворення» полягає в тому, що соціокультурні предметності включаються в саму структуру емоційних процесів, як їх визначальний та сутнісний компонент. Для духовних почуттів характерна культурно-історична детермінованість – вони конститууються в історично обумовлених культурних формах.

Суттєвою та визначальною характеристикою духовних почуттів особистості є їх «О-с-мисленість», інтелектуалізованість, де вони виступають як синтез думки та почуття – «мисляче серце» (Г.Ф.Гегель). Почуття включені в афективно-інтелектуальну системну єдність, набувають якісно нових специфічних рис, а також ознак і функцій. Завдяки цьому духовні почуття перевершують рівень емоції як «модальності» психічних явищ і становлять інтегральне системне утворення.

Духовний «вимір» світоглядних почуттів виявляється в тому, що вони «резонують» ціле, являють собою переживання предмета і світу як цілого – в них людині відкривається вся цілісність і єдність буття. Визначальною характеристикою й атрибутом духовних почуттів особистості є їх довільність, свобода і особливо – свобода «задля»: вони спрямовані до абсолютних цінностей та предметів, що мають для людини найвищий задум. У духовно-почуттєвому переживанні – «сердечному спогляданні» (І.О.Льїн), людина здатна досягти сутнісні характеристики дійсності.

На основі вищевикладеного є можливість стверджувати велику значущість духовно-почуттєвих здібностей особистості для неї та суспільства. Ця характеристика має безумовно інтегральний характер і концентрує в собі певні аспекти вищезазначених вимірів особистості. Водночас використання її для оцінки особистості виправдане оригінальністю та системністю підходу до вивчення сутності та якостей особистості та її вимірів.

Соціокультурні та духовні виміри особистості – явище безумовно складне та багатогранне. Час від часу змінюються концептуальні підходи до розуміння цієї проблеми. З'являються все нові та нові наукові дослідження, присвячені цій важливій темі. Не стоїть на місці і продовжує свій розвиток особистість. На стан якостей особистості певний вплив має середовище, в якому вона формується, стан суспільної свідомості, соціально-політичні умови, а також певні індивідуальні особливості людини. У дослідженні проблеми відіграє певну роль наукова та світоглядна позиція вченого, науковця. А це, очевидно, вносить певний елемент суб'єктивізму в бачення проблеми.

З усією вневненістю можна стверджувати, що людина визріває як особистість, перш за все, внаслідок засвоєння та сприйняття нею тієї суми знань, яку накопичено людством.

Гуманітаризація особистості на сучасному етапі суспільного розвитку – першочергове завдання. Тільки збагачена гуманітарним знанням людина зможе сприйняти та доцільно використати весь зазначений комплекс соціокультурних та духовних вимірів. У поєднанні гуманітарної освіти особистості та розвитку її соціокультурних і духовних якостей – шлях до поступу суспільства в цілому.

Література:

1. Див. праці: Андрущенко В.П. Духовний світ і культура сучасної української людини // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. Соціологія. Психологія. – К., 1994; Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – В 2-х томах. – К.: Вид-во «Генеза», 1993. – Т.1. – 246 с.; Т.2. – 317 с.; Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій. – К.: Вид-во «Либідь», 1994. – 432 с.; Бычко И.В. Человек как предмет философского и конкретно-научного познания. – К.: Вища школа, 1986. – 135 с.; Бичко І.В. Українська ментальність і проблема гуманізації національної вищої освіти // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С.59-64; Горак Г.І. Від диявола чи ангела ? Чи прогресує людська душа ? – К.: Знання, 1991. – 48 с.; Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С.21-28; Пролеєв С.В. Духовність і бытие человека. – К.: Наук. думка, 1992. – 108с.; Сохань Л.В. и др. Разумная организация жизни личности: проблема воспитания и саморегулирования. – К.: Наукова думка, 1989. – 328 с.
2. Пролеєв С.В. Духовність і бытие человека. – К.: Наук. думка, 1992. – 108 с.
3. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Лениздат, 1967. – 198 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1956. – Т.1. – 244 с.
5. Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С.18-25.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1956. – Т.3. – С.7-78, 245.
7. Маргулис А.В. Конкретно-исторический характер взаимосвязи деятельности и потребности общества // Философские науки. – 1987. – № 2. – С.5-16.
8. Див.: Энгельгард В. «Неделя». – 1969. – № 45. – С.29-35.
9. Див.: Северенчук Т.І. Феномен духовної творчості: сутність, особливості, умови оптимізації / Автореф. дис. канд. філософ. наук. – К., 1995. – 18 с.
10. Див.: Андрущенко В.П., Баранівський В.Ф., Надольний І.Ф., Губерський Л.В. та ін. Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування. – К.: Київ. ун-т ім. Т.Шевченка, 1994. – 450 с.
11. Див.: Гофман А.Б. Эмиль Дюркгейм о ценностях и идеалах // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С.102-110.
12. Див.: Андрущенко В.П., Баранівський В.Ф., Надольний І.Ф., Губерський Л.В. та ін. Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування. – К.: Київ. ун-т ім. Т.Шевченка, 1994. – 450 с.; Надольний І.Ф., Михальченко Н.І., Зелинский Н.Е. Молодёжь в нравственном возрождении общества. – К.: Киев. гос. ун-т, 1992. – 188 с.; Молодь України: для неї і про неї // Збірник матеріалів НДІ проблем молоді / Голова редкол.: Барабаш В.В. – К.: Друкарня КВО ім. Артема, 1993. – 106 с.; Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія та генезис // Збірн. матеріалів НДІ проблем молоді / Голова редкол.: Головатий М.Ф. – К.: Друкарня КВО ім. Артема, 1993. – 117 с.; Гринів О. Варваризація духовного життя // Молодь України. – 1993, 14 грудня. – С.2; Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 236 с.; Молодёжная политика: опыт, проблемы, перспективы // Материалы международной научно-практической конференции (в двух частях) / Составители: Булавин А.А., Гатенюк А.Т., Гайдукевич В.И., Головатый Н.Ф., Пашков М.Ю. и др. – К.: Типогр. КПО им. Артема, 1992. – Ч.2. – 238 с.; Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання / Збірн. наук. публікацій УкрНДІ проблем молоді за підсумками виконання наукових програм і проєктів у 1993 році / Ред. колегія: Балакірева О.М., Головатий М.Ф. та ін. – Вип.3. – К.: Вид-во «Академпред», 1994. – 144 с.
13. Див.: Дорошенко А.Б. Соціальне середовище як фактор формування особистості: Автореф. дис. канд. філософ. наук. – К., 1994. – 18 с.
14. Шинкарук В.І., Яценко А.І. Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду. – К.: Політвидав, 1984. – 255 с.
15. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – В 2-х томах. – К.: Вид-во «Генеза», 1993. – Т.2. – 317 с.
16. Гоббс Т. О человеке // Избр. произв.: в 2-х томах. – М., 1964. – Т.1. – 275 с.
17. Історія філософії на Україні: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 545 с.
18. Олексюк Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості: Автореф. дис. канд. філософ. наук. – К., 1994. – 18 с.
19. Див.: Франк С.Л. С нами бог. Три размышления // Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – С.250-260.
20. Див.: Шинкарук В.И. Сущность мировоззрения. Научное мировоззрение как его высший исторический тип // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – К., 1988.

6. Духовність особистості як проблема громадянського суспільства в Україні

*У статті аналізуються специфіка та проблеми становлення духовності особистості в умовах сучасного українського суспільства.**

Головною передумовою становлення громадянського суспільства є формування нового типу людини, особистості. Духовність – найвищий показник в оцінці рівня розвитку та стану особистості.

Визначальними характеристиками рівня духовності особистості є її порядність, чесність, толерантність, людяність. Як зазначають українські вчені, саме такі якості особистості повинні створювати фундаментальні засади громадянського суспільства [1, с.80]. Саме за умов наявності таких якостей у громадян суспільства буде вільно розвиватися асоціативне життя, відбуватися децентралізація державної влади, будуть безконфліктно розв'язуватися суспільно-політичні проблеми. Вирішення цих проблем є головним у змісті розбудови та функціонування громадянського суспільства.

У сучасному українському суспільстві стан духовності особистості перебуває в процесі складного та суперечливого становлення. Цей стан духовності українських громадян ще значною мірою перебуває таким, який був сформований в умовах радянської тоталітарної системи. Тоталітарний лад виховав людину, здатність якої до самозречення майже не знає меж. Така людина потенційно може задовольнитися найскромнішим рівнем життя, вона загартована найнестерпнішими умовами існування. По-справжньому важкий світ для посттоталітарної людини створює вимога будувати своє життя на засадах особистісного самовизначення. Саме це стало справжньою катастрофою для homo soveticus. Цього випробування пострадянська людина майже не витримує і тому намагається відтворити колишні стереотипи своєї поведінки та взаємовідносин. Щоб ця теза не була голосливою, прослідкуємо за здатністю пострадянської людини відповідати якостям самоврядної особистості.

Перше і головне, з чого починається особистість – це здатність розуміти особистість в іншій людині і ставитися до неї як до рівної собі, як до такої, що має власні інтереси, з якими інша людина повинна рахуватися. Такий підхід є передумовою взаємного врахування інтересів особистостями. На жаль, така здатність значною мірою відсутня у homo soveticus. У будь-якій сфері діяльності – торгівлі, медичному лікуванні, виконанні будь-яких послуг – людина діє не у відповідності до вимог справи і потреб клієнта, а відповідно до хибної ролі, яку вони прийняла на себе. Наприклад, у приватній торгівлі шахрайство стало так само масовим, як було у державній торгівлі. Практично не знайти продавця, котрий би не обважував і не обраховував покупця. Це здавалося б, суперечить принципу ринкових відносин. Адже, за ринковою конкуренцією покупець ніколи не буде брати товар у того, хто його обважує і звернеться до чесного продавця. Але цей принцип діє, доки шахрайство не стає всезагальним. Коли обдурюють всі, шахрайство перетворюється на норму. Фактично продавець чекає покупця не як клієнта, якого треба задовольнити, а істоту, котру можливо найвигідніше обдурити. Так торгівля перетворюється на крадіжку, а усі продавці стають змовниками у великому шахрайстві, спрямованому проти покупця.

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта та культура. Військова справа. – К.: НАОУ, «Міленіум», 2005. – С.97-102; Виступ на конференції «Громадянське суспільство і соціальні трансформації в Україні», 13-15 грудня 2001 р., м.Львів, Національний університет імені І.Франка.

Думки про те, що це не інша людина, а ти сам стоїш по той бік терезів, у продавця ніколи не виникає. Відчуття солідарності людей, котре виявляється у визнанні їх особистісних інтересів, для нього не існує. А це означає, що і себе самого він не здатний відчуті особистістю – бо це відчуття прямо пропорційне здатності ставитися до інших як до особистостей, подібних до себе.

Ситуація на прикладі торгівлі відтворюється у будь-якій сфері відносин посттоталітарного суспільства. У будь-якій ситуації людина грає певну соціальну роль (покупця, продавця, вчителя, учня та ін.), реалізуючи в ній власний, індивідуальний інтерес нібито паралельно, потай, шляхом того чи іншого оману. Її особистість є втаємниченим залишком ролі. І цю диспозицію, властиву тоталітарній реальності, вона переносить вже в умови ринкових, приватновласницьких відносин. Зрозуміло, що це веде до колапсу суспільства, унеможливує його дійсний розвиток. Адже зрозуміло, що коли не праця, відповідальність, ініціатива, а шахрайство є засобом здобуття благ, то унеможливаються суспільні відносини взагалі. Не можуть існувати угоди, не діють зобов'язання, сенсу нема у чеснотах і чесних зусиллях. Усе вирішує спритність шахрайства. Останнє ж, звичайно, не зводиться до дефектних вагів. Це і не повернені кредити, і т. зв. блат, і зловживання своїм службовим становищем. Кінець-кінцем кожен обманює кожного, обман і шахрайство обіймають суспільство і кожен, хто обманув іншого, зловживаючи його інтересами, приречений на те, щоб його обдурили теж. Замість загальної конкуренції маємо загальне змагання у шахрайстві. Може саме такий стан моральності у відносинах є однією із головних причин небажання іноземних інвесторів, підприємців мати справу з нашими бізнесменами та їх структурами.

Виникає слушне запитання: Чому існує ця загальна патологія, коли начебто є соціальна можливість для життя людини на інших, більш гідних засадах? Загальна відповідь полягає у тому, що суспільне життя – чи то економічне, чи то політичне або соціальне – все ще не належить конкретним людям, спільноті громадян, а перебуває у розпорядженні держави. Аналіз самоврядної особистості як основи і чинника громадянського суспільства наочно засвідчує, що особистість стає висхідним пунктом суспільного життя лише за наявності комплексу невід'ємних прав. Останні ж визнаються початковими, засадничими чинниками суспільного життя, виходячи з яких, функціонує суспільство і діє держава. В сучасній Україні становище дещо інше. Її дотепер держава ще, значною мірою, є розпорядником прав і дій особистості, їй належить перше й останнє слово. Можливість для людини змагатися з державою у відстоюванні своїх прав – мізерна і вразлива. Тому масовою дією людей посттоталітарного суспільства є відхід у “тінь” суспільного життя, продиктований глибокою і слушною недовірою до влади. Проблема посттоталітарної людини і млявість її еволюції до самоврядної особистості – це проблема не лише конкретної особи, її психології, духовності тощо – це проблема Української держави, яка ще дуже мало зробила для встановлення режиму соціального партнерства між собою та різними суспільними групами (підприємцями, пенсіонерами, науковцями, військовими та ін.) і громадянами взагалі. Не можливо проблему становлення самоврядної особистості в Україні зводити лише до психологічної, духовної недосконалості людей. Вирішальною мірою вона створюється умовами життя в сучасній Україні, а не еталоном чесних угод і зобов'язань, який є наріжним каменем самоврядності особистості.

Провина за стан духовності українських громадян лежить, насамперед, на владній структурі усіх рівнів української держави. Безвідповідальність, непослідовність, нерішучість влади у визначенні суспільного устрою, у боротьбі з корупцією, шахрайством саме й стали головною причиною суспільної інерції у створенні основ громадянського суспільства, формування духовності особистості, її здатності до свідомого та самоврядного життя.

Бюрократизація життя, котра стала засобом збагачення корумпованого чиновництва, формою паразитування держави на суспільстві і громадянах, замінила всевладність держави. Вона заступає людині можливості до здобуття нормального, гідного її існування та духовного збагачення. Повноцінної держави як конструктивної соціально-політичної сили, котра здатна ефективно вести процес перетворень, сучасна Україна ще не має.

Але в сучасній Україні ще, значною мірою, відсутня не лише держава у повному сенсі слова, але й суспільство у його справжньому розумінні. Суспільство є усталеною сукупністю співпраці і взаємовідношення таких саме усталених суспільних суб'єктів. В Україні ще недостатньо сформовані як держава, так і суспільство в цілому. Населення не структуроване на певні верстви, суспільні групи, субкультури. Воно є знедоленою масою, що складається з людей, гідність яких принижена чи ніколи не існувала, у яку – тобто масу – втиснуті де-не-де “нові українці” та “старі можновладці”. Але й вони відрізняються від безпорадної й апатичної маси населення, на жаль, лише досить високими прибутками, а не еталоном справедливості. Так само не існує усталеної системи відносин – між ким і ким їм бути? Сучасне життя в Україні – це значною мірою гра без правил та здорових морально-етичних засад.

Усі останні роки, як і теперішнє існування України, проходять під гаслом реформ, котрі покликані перетворити українське суспільство на засадах європейських цивілізаційних норм (тобто саме у напрямку розбудови громадянського суспільства). Але всі спроби такого роду є лише зовнішніми демонстраціями, які найчастіше обмежуються сферою риторики і не торкаються дійсного становища суспільства. Насправді ж в Україні формується суспільство, далеке від громадянського за своїм змістом та призначенням. Замість нормальної соціально-функціональної структуризації, українське суспільство переживає спотворену структуризацію, скоріше – узурпацію власності, влади, суспільного впливу, окремих сфер і ділянок життя, замкненими у собі, вузькими і відокремленими від національного загалу угрупованнями, еволюція яких прямує до створення закритих кланів.

Для вирішення проблеми духовності в становленні громадянського суспільства в Україні необхідно, перш за все, усвідомлення її важливості суспільством чи хоча б його більшістю. Вирішальною умовою є активна діяльність політичних, державних, громадських структур у цьому напрямку. Велику справу проводять ті партії, рухи, державні та громадські організації, а також громадяни, які всіляко стимулюють та підтримують розвиток духовності, культури, національної самосвідомості громадян України, виховують почуття обов'язку та відповідальності за загальносуспільні справи.

Головним є розуміння того, що духовність для особистості не є щось надто абстрактним, видірваним від життя. Духовність людини проявляється в реальних діях, спрямованих на зміцнення незалежності Української держави, на відродження та

розвиток національної духовної культури, утвердження справедливих, демократичних відносин у суспільстві.

Література:

1. Громадянське суспільство / Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

7. Специфіка духовності особистості на сучасному етапі становлення громадянського суспільства в Україні

*У статті аналізуються специфіка та проблеми становлення духовності особистості в умовах сучасного українського суспільства.**

Проблема розвитку духовності особистості для сучасної філософської думки є однією з найбільш актуальних. Цивілізований світ все більше переконується в тому, що без вирішення цієї проблеми стає неможливим подальший соціальний прогрес. Людством накопичено величезні матеріальні та духовні цінності, зроблено видатні відкриття у різних галузях науки і техніки. Значно змінилася і сама людина. Вона стала більш освіченою, оволоділа засобами впливу на навколишній світ. Історично, разом із зміною життєвих обставин, змінюється і духовна сутність людини. Але, поряд з наявними здобутками в духовному розвитку суспільства, залишається і велика кількість проблем, суперечностей, що породжені невідповідністю матеріально-технічних можливостей суспільства та шляхів їх реалізації, високою освіченістю людей та їх моральністю, ціннісними орієнтаціями діяльності особистості тощо.

На сьогодні можливо з впевненістю стверджувати, що проблема духовності особистості є найбільш актуальною проблемою у становленні громадянського суспільства. Високодуховна особистість є головною передумовою такого суспільства. Рівень розвитку демократичного, а водночас і громадянського суспільства це є, перш за все, духовний стан людей, характер їх уявлень про самих себе, про свої права, можливості та обов'язки [1, с.93].

Особливого значення проблема духовності особистості набуває для суспільств, які знаходяться на перехідному етапі свого розвитку, зокрема, для посттоталітарних держав, що стали на шлях переходу від командно-адміністративної системи до громадянського, правового та демократичного суспільства. Ці суспільства успадкували від старої системи занепад духовності, деформації та перекося в духовному світі багатьох людей. Вони намагаються сьогодні змінити ситуацію на краще, але вже на прикладі їх життя яскраво демонструється, що багато позитивних намірів і починань, підтверджених

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Специфіка духовності особистості за умов демократизації українського суспільства // Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть: Додаток збірника наукових праць КВГІ (за матеріалами виступів учасників науково-практичної конференції: 16-18 вересня 1999 р., м.Київ). – К.: КВГІ, 1999. – С.78-85; Баранівський В.Ф. Філософія особистості: актуальні питання історії та сучасного розвитку. – К.: НАОУ, НДЦ (ГП ЗСУ), 2004. – С.103-113; Баранівський В.Ф. Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта та культура. Військова справа. – К.: НАОУ, «Міленіум», 2005. – С.102-115;

передовою думкою, досвідом інших народів та держав, часто не здійснюються через низький рівень культури, духовно-ціннісних орієнтацій людей. Саме відповідний стан духовності таких “представників” українського народу як П.І.Лазаренко і т.п. (та тих, хто їх підтримує) не дозволив українській державі, ще з перших років незалежності, прийняти необхідні державні рішення, які спрямували б суспільство до дійсної демократії та прогресу. Але час та досвід вносять зміни. Як підтвердили останні президентські та парламентські вибори в Україні, прибічників у таких “вождів” стає все менше й менше.

Однією із причин сучасного стану духовності українського суспільства є та, що ще за радянських часів у суспільствознавчій філософській літературі домінував погляд, згідно з яким духовність людини є не більш ніж “відбиток” її буття. При цьому цілком закономірно, що духовний світ людини розумівся спрощено і тенденційно. Фактично все багатство духовного життя зводилося до деяких елементів змісту свідомості, котрі, в свою чергу, більшою мірою ототожнювалися з формами організації знання. Праці багатьох вітчизняних та зарубіжних філософів, економістів, психологів (якщо вони виходили із більш глибокого погляду на духовний світ людини), зустрічали спротив, замовчувалися, не маючи офіційного визнання [2, с.3]. Фактично не був дослідженим соціальний механізм формування та розвитку духовності особистості, а певні сторони цього механізму, які ставилися до розгляду, висвітлювалися тенденційно, з позицій радянської тоталітарної ідеології.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що проблема духовності суспільства та особистості в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, потребує як теоретичного, так і практичного вирішення. Саме від правильного розуміння сутності, структури духовності, механізмів її формування та розвитку, від реального стану культури, духовності людей залежить в якій мірі є можливим громадянське суспільство.

Відповідно, як нам вбачається, головним завданням сучасної державної влади, всіх прогресивних сил України є не тільки підняття рівня виробництва, вирішення проблеми кредитів, а й формування дійсно високодуховного, свідомого громадянина, головними духовними якостями котрого мають бути патріотизм, чесність, толерантність тощо. У перехідний період українська держава, спираючись на таких громадян, має не тільки йти вперед у процесах суспільного розвитку, але й значною мірою ліквідувати недоліки, що були допущені у попередні роки в сфері приватизації державного майна, розподілу суспільного продукту, створенні державних та приватних структур тощо. Дуже часто діяльність цих та інших структур вносила у суспільні відносини елемент дискримінації, несправедливості, експлуатації, приниження особи. Звичайно, це негативно вплинуло на духовність більшості громадян, їх соціально-ціннісні орієнтації, спонукало до байдужості та песимізму в політичному та громадському житті.

Референдум з проблем державного будівництва, проведений в Україні 16 квітня 2000 року засвідчив, що Українській державі певною мірою вдалося підняти рівень громадської свідомості та активність громадян, усвідомлення ними своєї громадянської відповідальності за стан справ у суспільстві, виправлення помилок щодо створення системи державного та громадського управління. Звичайно, у цьому позитивну роль

відіграв і особистий досвід громадян, котрі переконалися у деструктивності існуючих відносин у владних структурах.

Спробуємо об'єктивно проаналізувати стан духовності в сучасному українському суспільстві, співставляючи його з тоталітарним минулим та з тим станом, що є в сучасних більш цивілізованих країнах.

Яким же є стан духовності особистості сьогодні, коли розпочався процес становлення демократичного, громадянського суспільства в Україні? Нині духовність значної частини громадян України ще значною мірою залишається такою, якою вона постала за умов командно-адміністративної системи. Подвійна мораль, заідеологізованість, зневага до гуманізму – характерні риси духовного життя та особистості тих часів. На жаль, розвал старих суспільних відносин, покищо не привів до повного встановлення нових, більш розумних, гуманних та цивілізованих відносин. І це значною мірою стримує розвиток духовного життя суспільства, вносить певний розлад у соціальні, духовно-ціннісні орієнтації багатьох людей.

Критикуючи недоліки старого соціалістичного суспільства, з якого ми вийшли, ми шукаємо шляхи та способи створення нового, з новими відносинами між людьми, на ґрунті нової, більш піднесеної та розвиненої духовності людей. У цих пошуках наші погляди нерідко звертаються до досвіду інших, особливо т. зв. Західних країн. При цьому ми часто-густо не знаємо або просто забуваємо про те, що сучасне західне суспільство, яке досягло значних успіхів у сфері матеріального виробництва, науки, культури, а водночас і сфері духовній, ще значною мірою вражене спільною з колишніми країнами соціалізму хворобою – явищем одновимірності людини.

Одновимірна людина – це людина, перетворена на жалюгідну, безкінечно малу, одновимірну величину. Явище одновимірної людини в сучасному світі описане Г.Маркузе в його відомій однойменній книзі “Одновимірна людина”. Характерним є те, що Г.Маркузе явище одновимірності схарактеризував як таке, що належить не лише сучасному західному світові, але й країнам колишнього соціалістичного табору. Г.Маркузе підкреслив неспроможність тверджень псевдомарксистських концепцій про те, що за умов реального соціалізму була знята проблема одновимірності людини: “Немає жодних підстав вважати, що технічний прогрес плюс усупільнення засобів виробництва призведуть автоматично до свободи та ліквідації негативних сил [3, с.42]”.

Г.Маркузе, безперечно, мав рацію, про що переконливо засвідчила практика реального соціалізму і те, що ми на сьогодні намагаємося, переосмисливши її, відірватися від неї, піти до поки що незвіданого ніким суспільства громадянської свободи.

Недоліки сучасного капіталізму розкривають й інші західні соціологи. Наприклад, О.Тоффлер. Щоправда, його позиція при цьому має ввіч технократичний наголос. На його думку економіка індустріалізму породила суспільство однотипного споживання, низького рівня “масову культуру”, “монолітну свідомість”, одновимірну систему ціннісних орієнтацій тощо. Водночас, у своїй книзі “Третя хвиля” О.Тоффлер намагається довести, що на зміну економіці індустріалізму, яка цементує всю соціальну сферу капіталістичного суспільства, йде нова, “третя хвиля” у розвитку суспільства, яка є протилежною за своїм характером та змістом “другій хвилі”. У суспільстві “третьої хвилі базова економіка перестає бути підґрунтям цивілізації [4,

с.12]”. Новим базисом стають такі галузі, як телекомунікації, біотехнологія, система інформації, електроніка.

О.Тоффлер намагається поглянути на процес виникнення нового суспільства ширше, ніж воно виявлене у технократичних варіантах “інформаційного суспільства”. Даючи визначення цивілізації “третьої хвилі”, він відзначає: «Її важко точно задефінувати, оскільки ми перебуваємо на початку її приходу. Комп’ютери, безперечно, належать до неї, але не тільки вони. Біологічна революція також має до неї стосунок, але не тільки вона. Це також зміни у джерелах енергії, новий геополітичний баланс, кредитні картки та телевізійні ігри, локалізм та глобалізм, інформаційні робітники та електронні банки». І найважливіше, як підкреслює О.Тоффлер, – це прискорення самих змін, якими позначений наш час в історії.

О.Тоффлер намагається уникнути однозначної технократичної оцінки змін, що відбуваються. Понад те, він вважає, що прихід до нового суспільства буде неможливим, якщо люди самі не включаються у цей процес, якщо не стануть сприяти йому. “Технологія сама по собі не може принести третю хвилю, – відзначає О.Тоффлер. –Третя хвиля вимагає культури третьої хвилі та політичної структури третьої хвилі [4, с.100]”. Як бачимо, справа залишається тільки за “малим” – досягнути культури та політичної структури “третьої хвилі”. Цілком очевидно, що розв’язати ці складні проблеми сучасного західного суспільства неможливо без розв’язання багатьох соціальних проблем, без формування в єдності з ними нової духовності особистості. Проте як покажемо далі, сучасному західному суспільству вже ж таки вдалося значно просунути вперед у напрямку реалізації програми “третьої хвилі”. Там нагромаджено досвід удосконалення суспільних відносин, розвитку духовності особистості. Певні грані цього досвіду, на нашу думку, можуть бути використані і в Україні за умов становлення громадянського, демократичного суспільства.

Нині (з певними застереженнями) доводиться констатувати, що українське суспільство за рівнем розвитку виробництва, освіти людей та суспільних відносин перебуває у своєму розвитку на рівні американського суспільства періоду “другої хвилі” з усіма його “плюсами” та “мінусами”. Крім того, необхідно враховувати й те, що у нас (на відміну від США) це було суспільство з командно-адміністративною системою управління, яке будувалося на загальній власності.

Крім того, на сьогодні українське суспільство ще значною мірою перебуває в умовах системної кризи в економіці, ідеології, моралі, вихованні, освіті та культурі. За таких умов, особливо у молодіжному середовищі, багато хто втратив духовно-світоглядні орієнтири, не відчуває твердого ґрунту при формуванні життєвих планів, плутається в суспільних цінностях. Бурхливий потік критично-негативної інформації, який хлинув зі сторінок часописів та газет, з екранів телевізорів, з радіоприймачів, жорстокі реалії повсякденного життя серйозно впливають на духовність української молоді. Разом з викриттям облудних ідеалів розбиваються часто-густо також і корисні життєві ідеали, які мають неперехідну цінність [5, с.3].

Таким чином, увійшовши у початковий етап демократичного розвитку, українському суспільству (як багато в чому й іншим посттоталітарним), доводиться долати, на відміну від західних суспільств, і такі явища.

Перше. Вади свого командно-бюрократичного минулого (заідеологізованість, зрівняльова психологія, безініціативність, безпринципність, відсутність підприємливості, реального почуття господаря тощо).

Друге. Доводиться долати ту кризу, в якій опинилося суспільство в результаті розвалу колишнього СРСР, грубих помилок і прорахунків, яких припустилися політичні та державні органи України за умов Незалежності. Значній частині громадян українського суспільства належить остаточно подолати кризу невизначеності вибору суспільно-політичного устрою. Очевидно, що Україна разом з іншими країнами – республіками колишнього СРСР дедалі більше втягується у глобальну систему ринкових відносин з усіма її “плюсами” та “мінусами”.

Третє. Українське суспільство не зможе цілком успішно подолати минуле, розвиваючи духовність особистості без відродження духовної культури свого народу, без відновлення кращих духовних традицій, без усунення тих перекосів, які були внесені у свідомість значної частини населення України в період його перебування у складі колишнього СРСР. Політична незалежність України викликала хвилю національних почуттів, прагнень до національного відродження. Але сучасна політика глобалізму, негативні впливи певних країн (особливо сучасної Росії) несуть загрозу становленню української нації. А таке становлення для українців є однією із передумов громадянського суспільства. Без самоідентифікації особистості як представника певної нації, не може бути і повноцінного громадянина суспільства. Очевидна потреба у формуванні духовності особистості. Як зазначає В.В.Льїн: «Для самозбереження культура зацікавлена в людині духовній, бо тільки вона може виступити з турботою про збереження нації і мови, вітчизни як духовного джерела реальності, традицій, історії шляху, “душі” своєї країни [6, с.161]».

Український народ повинен знати всю правду про свою важку та славну історію, повинен повернутися обличчям до своєї багатой культури, її традицій, усвідомити своє місце і роль у світовій цивілізації. Тільки засвоївши ці духовні цінності, українець як громадянин може стати повноцінною, духовно багатою особистістю.

Проте у спробах відродити старе, повернутися до старого не повинно бути перегинів, надмірних захоплень. Не можна й не має необхідності реанімувати все старе. У будь-якому суспільстві багато що відходить незворотно, залишаючись тільки в історичній пам'яті народу. Часто-густо повернення до старого, минулого просто неможливе, у чомусь навіть небажане і шкідливе. Не можна й немає необхідності, наприклад, відроджувати в Україні українське козацтво у тому вигляді, яким воно було за життя. У цьому немає ні політичної, ні військової, ні культурно-історичної потреби. Понад те, у духовно-політичній площині відродження козацтва може завдати шкоди інтересам сучасного українського суспільства. Як пише український філософ Євген Причепій: «Поява привида-козака викличе привида-татарина зі стрілами та сагайдаком, привида-поляка, гусара і драгуна. Так віддамо належне нашим великим предкам, сприймемо їхні ідеали вільної людини, але не ототожнюючи себе з ними. Ми живемо за іншої, цивілізованої доби, яка передбачає інші відносини як між окремими людьми, так і між народами» [7, с.56].

Щоправда, українському народові і в цьому є глибока переконаність, не обов'язково повторювати недоліки ні “дикого капіталізму”, які пережив Захід, ні усі сучасні його проблеми. Для цього державі в процесі перехідного етапу важливо

провести жорстку лінію щодо забезпечення справедливої приватизації в інтересах усього населення, забезпечити рівні для всіх громадян можливості брати участь у підприємницькій діяльності, у прояві своїх здібностей, створити правові механізми їх реалізації. Якщо це буде зроблено, то проблеми зі “стихією наживи” та “своєкорисливим підприємництвом” будуть здебільшого зняті. Проте, як свідчить досвід, такі проблеми вже дуже яскраво проявилися, наприклад, в Росії, значною мірою і в Україні. В Росії, яка пішла вперед у питаннях приватизації, внаслідок порушення (під різними приводами) принципів соціальної справедливості в її проведенні більш чітко окреслилося розшарування суспільства на “багатих” та “бідних”, що, на нашу думку, постійно генеруватиме негативні соціальні, політичні та духовні колізії у суспільстві, суперечності у свідомості кожної окремої людини. Ще К.Гельвецій у праці “Про людину” наголошував на тому, що деспотизм, триумф корупцій і прірва майнової нерівності призводить державу до трагедії, війн, революційних переворотів, що влада, яка заснована на свавіллі, яка не поважає ні прав приватної власності, ні прав людини на самовизначення, завжди має тенденцію до самознищення. Він наголошував, що людина, яка нічим не володіє у суспільстві, не має міцних соціальних зв’язків з ним, а тому, не несе ніяких зобов’язань перед ним: «Чи справді має бідняк батьківщину? Чи зобов’язаний громадянин, який не має власності, чим-небудь тій країні, в якій він нічим не володіє?» [8, с.429-430].

Сучасне західне суспільство, хоч би як його описували певні політологи, засоби масової інформації, на сьогодні все ж залишається суспільством дуже багатих, просто багатих, середніх та бідних людей. У цьому суспільстві багаті люди є найбільш впливовою силою. Як відзначає О.Тоффлер: «У цьому суспільстві норма прибутку як і колись залишається єдиним критерієм оцінки діяльності людини» [9, с.49].

Щоб не допустити в Україні цього, досі нерозв’язаного західним суспільством протиріччя необхідно, щоб в українському суспільстві якомога більше людей стали власниками майна, створили т. зв. “середній клас”. Для цього держава повинна створити систему законів, які суворо регламентують і забезпечують справедливість суспільних, передусім, економічних відносин.

Водночас, враховуючи наявність певних успіхів сучасних західних країн у розбудові громадянського суспільства, у матеріальній та духовній сфері на етапі “третьої хвилі”, а також той факт, що українське суспільство має намір багато що сприйняти з його досвіду, спробуємо проаналізувати деякі соціокультурні зміни у ньому й виявити позитивні форми розвитку духовності особистості. Вбачається, що цей аналіз дозволить, використовуючи метод аналогії, а також з урахуванням принципу конкретно-історичної зумовленості, зробити деякі висновки стосовно з’ясування процесу становлення духовності та громадянського суспільства і в сучасній Україні.

Очевидно для того, щоб вивчати та враховувати чужий досвід, необхідно чітко та об’єктивно уявляти собі, що ж ми собою становимо й, що ж нам шукати в інших. Без глибокого та всебічного аналізу, виходячи з урахування лише найзагальніших ознак (рівень індустріалізації та комп’ютеризації, рівень життя, рівень культури) можна лише стверджувати, що наше сучасне посттоталітарне суспільство з урахуванням його всебічної кризи перебуває десь на рівні 50-70-х років ХХ ст. Західного суспільства

(кордони часових меж пояснюються різним якісним станом показників, що порівнюються).

У 50-70-ті роки ХХ ст. в західному світі становище особистості багато у чому визначалося посталим тоді у промисловості ритмом машинного виробництва, особливостями технологічного процесу. В результаті масового впровадження поточного, конвейерного виробництва людина стає немовби додатком до машини (природно, виникає необхідність компенсувати механічний характер праці, дозвілля, сурагатами “масової культури” тощо). Крім того, у 50-70-ті роки, поряд з деформацією особистості безпосередньо у сфері виробництва, стверджуються нові форми залежності індивіда від бюрократичних організаційних структур. З’являється відповідний тип особистості – “людина організації”, “людина компанії”, життєдіяльність якої цілком зумовлена вимогами бюрократичної організації [10, с.83-110]. Соціологи у зв’язку з цими чинниками слушно відзначили певну міру деформації та дегуманізації особистості.

У сфері організаційних структур деформація людини проявляється, передусім, у свідомій відмові від усього особистого, унікального, своєрідного та у культивуванні якостей, які характеризують функціонера, слухняного виконавця чужої волі. В результаті дегуманізація, що зумовлена посталими суспільними відносинами, немовби прихована за цими, безпосередньо сприйнятими залежностями особистості від стану продуктивних сил та виробничих відносин і деформаціями, викликаними ними. Більш глибокий аналіз причин деформації особистості, за таких умов, висвітлюють джерела цього явища у сфері соціально-політичній, які проявляються у недосконалості соціально-політичної організації суспільства тих часів.

Не доводиться говорити про високий рівень духовності більшості громадян західного суспільства того періоду. За своїм рівнем духовний зміст особистості приблизно дорівнював тому, який був позначений філософами як “одновимірна особистість”, про що вже йшлося.

Проводячи паралель між станом західного суспільства у 50-60-ті роки ХХ ст. та станом сучасного українського суспільства, хоча, як це невтішно, але слід визнати, що між ними є багато спільного, зокрема у тій частині, що виявляється у негативному впливі посталих відносин на духовне життя суспільства та особистості. В сучасному українському суспільстві (та в суспільствах інших країн СНД), які стали на шлях утвердження ринкових відносин, також спостерігається широка поява людей типу “людина компанії”, “людина організації”, які займаються явним або “тіньовим бізнесом”, а свої приватні інтереси ставлять понад усе. Про високу духовність багатьох із цих людей поки що говорити не випадає. Хоча маємо усвідомлювати, що й ці люди далеко неоднозначні у своїй духовності, мотивах діяльності та рівні культури. Практика сьогодення свідчить, що багато із сучасних підприємців є свідомими та духовно піднесеними особистостями, допомагають у розвитку української економіки, духовної культури, науки тощо.

Що ж стосується виробничої сфери українського суспільства, то вона засадово ще впродовж тривалого часу перебуватиме на рівні тієї, яка була в 50-70-ті роки ХХ ст. у США та інших західних країнах з усіма її вадами та недоліками, які негативно впливають на духовність особистості, знижують її духовний потенціал.

Рівень життя та споживання населення в країнах СНД на сьогодні значно нижчий ніж той, що був у західних країнах в 60-70-ті роки ХХ ст. Це спонукає людей ставати не тільки за виснажливий конвейер, який за умов збереження монополії державного та комерційного секторів залишається мало прибутковим для робітника і службовця, але йти і виконувати найбруднішу роботу – аби мати більший прибуток. Відсутність належної захищеності прав громадян України на життя, на приватну власність, на працю є основним механізмом, що спонукає громадян України на масовий виїзд до інших країн, більш розвинутих в економічному та соціальному плані, що часто супроводжується зневірою у позитивні зрушення в цих сферах життя, можливість самореалізації себе на Батьківщині.

За умов розвалу старої державності, матеріальної сфери виробництва і недосконалості нової, коли нове із зусиллям торує собі шлях до життя, залишаються на низькому рівні правові, соціальні умови для задоволення духовних запитів, реалізації потенціалу особистості. Відсутність чіткої системи соціологічного аналізу наслідків такого стану справ, достатньої державної підтримки, турботи про кращих, більш високих у духовному відношенні особистостей, веде до того, що реалізація потенційних рівнів свідомості часто залежить тільки від самої людини.

Недостатньо соціально, юридично захищена особистість часто-густо обирає більш легкий шлях – йде на компроміси із собою, своєю совістю, установкою на піднесену мораль. І тільки одиниці по-справжньому світлих душ залишаються вірними собі. Але такий стан в атмосфері помітної девальвації духовних, високоморальних цінностей, коли корисливість, обдурювання, корупція, моральна та кримінальна злочинність часто-густо утверджуються як норми життя, нерідко якщо не ламає, то принаймні послаблює особистість, призводить до її деградації, а це значною мірою зменшує потенціал демократії, громадянського суспільства.

Соціологи відзначають, що в українському суспільстві ще значною мірою діє система усередненого вибору, коли духовно краще, більш талановите, часто стримується, а то й гине, а усереднене дістає більш вигідне становище. Утверджуючися, добираючи кадри за своєю подобою, воно збільшує кількість негативних явищ і за своєю сутністю формує майбутнє країни. Власна користь, власний інтерес, придушення тих, хто проти, використання собі подібної більшості, гра на груповому егоїзмі та хибному розумінні демократії – такими є її світоглядні переконання, орієнтири, цінності та життєві позиції, як і шляхи досягнення вигідного в суспільстві становища для себе, а через нього – матеріального добробуту. Комплекс “величч”, свобода від інших, а точніше свобода щодо інших – визначальна риса таких людей. Звичайно, такий стан відносин є ненормальним, він є відхиленням від тих норм, що мають стверджуватися в процесі становлення громадянського суспільства.

На нашу думку, ця доволі гнітюча картина, яка характеризує стан духовності українського суспільства та особистості на сучасному етапі його розвитку з плином часу повинна змінитися на більш оптимістичну та привабливу. Продовжуючи аналогії із західним суспільством відзначимо, що у 70-90-ті роки ХХ ст. Там мав місце процес бурхливого оновлення особистості у сферу її духовного збагачення та більшої гуманізації. Чим це пояснюється? Багато із соціологів вбачають причину в тому, що наприкінці 70-х років та у першій половині 80-х років ХХ ст. в західних країнах почав складатися новий тип відносин особистостей та соціально-економічних структур.

Йдеться, передусім, про зміни, викликані розгортанням науково-технічної революції. Науково-технічна революція створила можливості для перетворення всього матеріального та духовного життя суспільства. Під впливом науково-технічної революції в індустріально розвинених країнах з'явилася потреба у більш високому культурному та загальноосвітньому рівні працівника. Науково-технічна революція поставила під знак запитання попередні форми організації праці та правила поведінки людини, виявивши вузькість старих виробничих відносин.

Зазначений етап у розвитку західного суспільства характеризувався різким підвищенням рівня освіти усіх прошарків суспільства. Безпосередньо це проявилось в тому, що всім без винятку була надана можливість отримати середню освіту, збільшився доступ до вищої та середньої спеціальної освіти.

Понад те, в сучасному західному суспільстві за умов “третьої хвилі” розвитку цивілізації вища освіта за своєю гуманітарною та духовною спрямованістю значно перевищує ту, яка була досягнута за умов колишнього СРСР в Україні. Так, І.Бичко, оцінюючи програму розвитку освіти “Україна: XXI століття” пише, що “у передових університетах світу (Гарвард, Сорбона, Бон, Токіо та інші) частина гуманітарних дисциплін у програмі навчання негуманітарних факультетів становить 35-40 відсотків (де філософія, соціологія, економічна теорія посідають тут центральне місце). А в столичному Київському університеті імені Тараса Шевченка цей показник набагато скромніший: 7-9 відсотків [11, с. 62]”.

Понад те, розширення сфери гуманітарної освіти в Україні свідомо гальмується на різних рівнях. Та й самі студенти часто-густо не виявляють бажання до підвищення свого освітньо-гуманітарного рівня. Аналіз дійсності свідчить, що подальший процес гуманітаризації освіти, очевидно, відбуватиметься важко. Причиною цього є недосконалість суспільних відносин, недостатнє розуміння сучасною владою необхідності гуманітарної освіти населення України, а також падіння рівня життя, зниження рівня інтересу багатьох людей до духовних цінностей тощо.

Західне суспільство, пристосовуючись до нових потреб суспільного виробництва, всіляко оптимізує його в інтересах отримання максимального прибутку, змогло рішуче піднести матеріальний рівень життя своїх громадян на ґрунті впровадження новітніх досягнень науково-технічної революції зробити працю переважної частини населення більш цікавою, творчою і привабливою. За умов підвищення рівня освіченості, культури, матеріальної забезпеченості у суспільстві посилилась протидія установкам на невтримне економічне зростання, на шкоду природному довкіллю, на суто кількісне споживання, на нівелюючий вплив “масової культури” на особистість. У зв'язку з цим відбуваються соціокультурні зміни у суспільстві, в ході яких змінюються життєво-практичні установлення особистості, виникає своєрідна культурна атмосфера, яка визначає нову спрямованість світоглядних пошуків та устремлінь [9, с.51].

Було б великою помилкою ідеалізувати як власне сучасне західне суспільство, так і його досягнення в царині розвитку духовності особистості та громадянського суспільства. Воно, безперечно, має свої недоліки та свою специфіку. Але неможливо не бачити його успіхів, неможливо не сприймати краще, як і немає жодної необхідності повторювати його схиблення та помилки.

Ми звернули увагу лише на окремі, можливо, найважливіші крихти досвіду західних країн, які ймовірно стануть у нагоді українському суспільству при розв'язанні проблем розвитку духовності особистості та громадянського суспільства в єдності з вирішенням інших завдань.

Оцінюючи загалом стан громадянського суспільства в Україні за умов його переходу від командно-адміністративної системи до демократії, слід відзначити, що він дуже складний та суперечливий. Поряд з виникненням окремих прогресивних моментів, аспектів у духовному розвитку суспільства, пересічна особистість ще значною мірою перебуває у стані духовного розладу, невизначеності, а за деякими показниками навіть погіршення духовного стану (поширення егоїзму, індивідуалізму, посилення русифікація, американізація тощо).

Позитивні зрушення в розбудові громадянського суспільства стають можливими лише тоді, коли зміниться на краще увесь комплекс матеріальних і духовних відносин суспільства, коли потужно запрацюють усі ланки соціального механізму розвитку духовності особистості.

Література:

1. Див.: Демократія // Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Вид-во “Тенеза”, 1997. – С.92.
2. Пролеєв С.В. Духовность и бытие человека. – К.: Наук. Думка, 1992. – 108 с.
3. Marcuse H. One-dimensional Man. Studies in the ideology of advanced industrial society. – Boston, 1968.
4. Toffler A. Previews and premises. – N. X., 1983.
5. Андрущенко В.П., Баранівський В.Ф., Надольний І.Ф. та ін. Духовні орієнтири молоді: динаміка і формування. – К.: Київ. Ун-т, 1994. – 290 с.
6. Лільїн В.В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального // Зб. Наукових статей: “Людина і культура в умовах глобалізації”. – К.: Видавель ПАРАПАН, 2003. – С.156-163.
7. Причепій Є. Проблема духовного відродження України // Розбудова держави. – 1993. – № 2.
8. Гельвецій К.А. Соч. В 2-х томах. – М.: Мысль, 1974. – Т.2. – 687 с.
9. Цит за: Личность в буржуазном обществе: тенденции 80-х годов / А.Т.Гордиенко, О.Н. Соболев и др.; Отв. Ред. А.Т.Гордиенко; АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наук. Думка, 1988. – 325 с.
10. Див.: Современная буржуазная философия человека: Критический анализ. – К., 1985.
11. Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманізації національної вищої освіти // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С.50-65.
12. Громадянське суспільство в Україні: соціальні тенденції та чинники становлення / Колектив авторів: М.М.Мокляк, В.Ю.Барков, Ю.А.Бауман, Ю.П.Корнілов та ін.; Відпов. Ред. М.М.Мокляк. – К.: Ін-т філософії НАН України, 1997. – 74 с.
13. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л.: Лениздат, 1967.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – М.: Политиздат, 1956. – Т.1. – 544 с.; Т.3. – 245 с.; Т.26. – Ч.3. – 520 с.
15. Маргулис А.В. Конкретно-исторический характер взаимосвязи деятельности и потребности человека // Философские науки. – 1987.
16. Див.: Энгельгард В. «Неделя». – 1969. – № 45.
17. Див.: Северенчук Т.І. Феномен духовної творчості: сутність, особливості, умови оптимізації. Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К., 1995. – 19 с.
18. Див.: Гофман А.Б. Эмиль Дюркгейм о ценностях и идеалах // Социологические исследования. – 1991. – № 2.
19. Див.: Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства / Зб. Наук. Статей: за матеріалами Всеукр. Науково-практичного семінару (м.Черкаси, 19–21 травня 1998 р.); Голова ред. Ради М.П.Лукашевич. – 116 с.; Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування. – К., 1994; Молодь України: для неї і про неї. – К., 1993; Молодечь в нравственном возрождении общества. – К., 1992; Гринів О. Варваризація духовного життя // Молодь України. – 1993. – 14 грудня.

20. Див.: Дорошенко А.Б. Соціальне середовище як фактор формування особистості. Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К., 1994. – 18 с.

21. Шинкарук В.І., Яценко А.І. Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду. – К.: Політвидав, 1984. – 255 с.

22. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. У 2-х томах. – К.: Вид-во «Тенеза», 1993. – Т.1. – 255 с.; Т.2. – 296 с.

23. Гоббс Т. О человеке // Избр. Произв. – В 2-х томах. – М., 1964. – Т.1.

24. Історія філософії на Україні. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 400 с.

25. Див.: Олексюк Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості. Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К., 1994. – 18 с.

8. Ціннісні орієнтації молоді та їх роль в консолідації українського суспільства

*У статті висвітлюються актуальні сторони розвитку ціннісного світу української молоді, зокрема – студентів. Відзначаються негативні прояви в системі ціннісних орієнтацій молоді, їх причини та актуальні шляхи їх подолання засобами системи вищої освіти. Водночас, автор відмічає позитивну тенденцію до активізації молоді у громадському та політичному житті, до зростання патріотичної свідомості, викликану Революцією Гідності та агресивними діями російських окупантів та сепаратистів. Автор обґрунтовує необхідність посилення патріотичного, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання молоді в системі державної виховної політики, вищих начальних закладів України.**

Актуальність теми. Проблема ціннісних орієнтацій молоді завжди була однією з найбільш актуальних. Держава, суспільство усвідомлюють, що від стану молоді, її світоглядних життєвих позицій та практичних дій залежить майбутнє країни. Студентська молодь, очевидно, є найбільш активним її загоном. А тому зі зміною об'єктивних обставин та суб'єктивних чинників суспільного розвитку залишається необхідним аналіз, прогноз та вплив на процес формування ціннісних орієнтацій студентів, усієї молоді.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблемі ціннісних орієнтацій студентської молоді приділили значну увагу відомі науковці України В. Андрущенко, В. Алещенко, В. Кремень, М. Дубина, П. Кононенко, І. Надольний, І. Прокопенко, С. Драч, В. Рябченко та інші. Цьому питанню приділена необхідна увага і в новому Законі «Про вищу освіту в Україні». Водночас є потреба подальшого розгляду проблеми в аспекті нових завдань розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціологічні дослідження свідчать про те, що сучасна українська молодь, у своїй більшості, зорієнтована на матеріальні цінності. Її досить сильно приваблюють гроші, заробітки, бізнес, участь в управлінських структурах. Поряд із цим спостерігається тенденція росту інтенсивних духовних пошуків, орієнтації на істинні цінності, що проявляється у збільшенні інтересу до світової та національної культури, історії своєї сім'ї, народу. Останнім часом під

* Надруковано: Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди «Філософія». Вип. 43. / Харк. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2014 – С.39-51.

впливом героїчних подій на Майдані, російської агресії проти України наростає хвиля патріотизму в суспільстві, зокрема й серед молоді.

Станом на 2013 рік, у відповідності до орієнтації на певні цінності, молодих людей науковці поділяли на три типологічні групи.

Перша група – це молоді люди, які віддають перевагу попереднім цінностям, що отримало суспільство від радянської епохи та генерується нині лівими силами. Представники цієї групи підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну ідеологію. Ця молодь схильна до протестів, пікетів, акцій непокори під керівництвом старших. У переважній більшості, ці молоді люди не підтримують шлях ринкових перетворень і є прихильниками авторитарної свідомості та симпатизують харизматичним лідерам і вождям.

Друга група – це ті, хто має діаметрально протилежні погляди до прихильників першої групи. Це хлопці та дівчата, які повністю відкидають цінності минулого, відстоюють ліберальну ідеологію та цінності тих суспільств, які мають розвинуту ринкову економіку, високий рівень соціального забезпечення громадян.

Третя група – це молоді люди, для яких характерно не просто заперечення «старого світу», а нетерпимість до будь-яких цінностей, окрім своїх власних. Такий тип молоді вчені визначають як квазіреволюційний, тому, що вони настільки радикальні, що не просто прагнуть розірвати свої відносини зі старим світом, але просто готові зруйнувати їх. Таким людям властива нетерпимість до накопичення [5].

Зважаючи на велике різноманіття ціннісних орієнтацій молоді, їх можна поділити на певні категорії, зокрема: інтелектуально-освітні цінності, культурні цінності, політичні цінності. Соціологи дослідили також, які саме переваги надавали молоді люди у названих категоріях.

Інтелектуально-освітні цінності необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який на жаль значно знизився за останні роки. Цей феномен вчені пов'язують, насамперед, з погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління. Швидко збільшується кількість захворювань, росте число людей з розумовими вадами, дефіцитом ваги, це є наслідком алкоголізації, вживання наркотиків, куріння серед значної кількості населення а також неповноцінного харчування, батьківського недогляду, постійних стресових ситуацій. Соціологи твердять, що свої інтелектуальні здібності молодь оцінює досить низько. В очах молодих продовжує падати цінність розумової праці, освіти і знань. Навіть студенти не надають великої уваги знанням, не надають їм повноцінного значення.

Щодо культурних цінностей сучасної молоді, то суспільство, яке на перший план поставило матеріальне благополуччя та збагачення, формує відповідну культуру і життєві потреби молоді. Електронні засоби масової інформації заповнюють значну частину їх вільного часу і виступають як важливий інструмент формування духовного світу, культурних цінностей та установок для сучасної молоді. Зокрема, для 1/3 молодих людей перегляд телепередач – є першочергове заняття у вільний час. Наприклад, універсальний характер, за спостереженнями науковців, має для багатьох молодих людей акт покупки добре розрекламованих товарів. Залучення до світу престижних і красивих речей стає самоціллю існування, смислом буття. Культ моди, речей, споживання оволодіває свідомістю молоді і набуває універсального характеру. Класична культура починає втрачати цінність і привабливість.

Спостерігалася тенденція до подальшої дегуманізації і деморалізації соціокультурних цінностей. Ця тенденція проявлялася в піднесеному інтересі молоді до сцен та епізодів насилля і сексу, жорстокості в кінематографі, телебаченні, театрі, музиці, літературі, мистецтві. В соціокультурних цінностях переважають споживацькі орієнтації. Тільки кожний: 6-й займається спортом, 10-й у вільний час відвідує студії, кружки, кожний 16-й займається самоосвітою, проте переважна більшість відпочивають у колі друзів чи біля телевізора. В результаті такого підходу відбувається тотальне викорінення із культурного обігу цілого пласту культури, мистецтва, науки. Народна культура (традиції, звичаї, обряди, фольклор) сприймається більшою частиною молодих як анахронізм (непотрібний пережиток) [5].

Аналіз стану політичних вподобань молоді дає можливість стверджувати, що вони в достатній мірі різнополюсні. Кількість молодих людей, які постійно цікавляться політичними подіями в країні становить лише 13,2%, тоді як 33,4% політикою не цікавляться зовсім. Молодь в політичних цінностях є досить прагматичною: політика розглядається молодими людьми як засіб завоювання авторитету та лідерства.

Відмічені негативні оцінки та тенденції безумовно негативно вплинули на стан людського потенціалу в українському суспільстві, на обороноздатність держави. Негативні прояви в системі цінностей української молоді є наслідком недолугої, часом відкрито антиукраїнської політики влади, її зорієнтованість на вузько кланові егоїстичні інтереси, а також негативний вплив ворожих сил із-за кордону, особливо – з Росії.

Проте, як зазначалось, останнім часом під впливом подій в Україні, а саме Революції гідності, виборів Президента України 2014 року, боїв за цілісність України проти сепаратистів та російських агресорів політична активність молодого покоління зростає.

Десятиліття незалежного розвитку змінило, насамперед, економічні орієнтації студентської молоді. Колишня впевненість в отриманні роботи (через розподіл молодих спеціалістів), змінилась розгубленістю студентів перед майбутнім (25-30 % молодих випускників). Переконавання у своїх особистих можливостях мають лише 15-20 % молодих спеціалістів. Значна частина студентської молоді живе надією лише на батьків та родичів (25-35 %). Саме матеріальні проблеми найбільше турбують молодь. Серед них: низькі особисті доходи (60%); низькі доходи батьків (52%); низькі доходи молодого подружжя (71%); погані житлові умови (27%); загроза майбутнього безробіття (24%). 85% вважають, що сучасний економічний стан в країні є головною причиною жебрацького майнового стану молоді. І лише 6% опитаних вважають, що сучасний економічний стан в країні дозволяє забезпечити добробут особистою працею.

Водночас, у переважній більшості, студентська молодь визнає працю, як головне джерело матеріального самозабезпечення; працю за кордоном пріоритетом свого майбутнього; поглиблення нерівності як негативне явище сучасності; розвиток підприємництва як безальтернативний напрям стосовно майбутнього України; політично-правові обмеження у сфері здійснення приватного бізнесу та його захисту визнаються головною причиною соціально-економічної кризи в Україні; у вирішенні конкретних економічних проблем потрібно орієнтуватися на зміни в організації справи (економічне реформування), а не структури суспільної організації [5].

Змінились і політичні пріоритети молоді. Колишня апатія до політичного життя країни та показна політична активність поступились місцем свідомій політичній участі значної частки студентів (до 33 %); поміркованому ставленню до політичних подій (46 %) і відторгненню політичних мотивів (21 %). Більшою мірою молодь орієнтується не на партії чи на їх ідеї, а на конкретних політичних лідерів [5].

Ціннісні орієнтації особистості не тільки визначають мотивацію індивідуальної поведінки, але й складають світогляд людини. Ціннісні орієнтації молоді формуються в процесі її соціалізації під впливом виховання та навчання. Оскільки інтерес до студентської молоді, як до важливого фактору політичного життя суспільства, постійно збільшується, системі освіти, очевидно, слід акцентувати увагу на те щоб гуманітарні науки краще сприяли формуванню необхідних для суспільства ціннісних орієнтацій студентів, адже молодь – це реальна політична сила.

Вбачаємо як позитив визначення в Законі України «Про вищу освіту» положення про те, що одним із основних завдань вищого навчального закладу є «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» (Ст. 26)[1]. Водночас, враховуючи сучасні цивілізаційні, етнонаціональні процеси, потреби суспільства, досвід інших країн, патріотичне, національно-патріотичне виховання молоді в Україні потребує суттєвого посилення та вдосконалення [4]. Зокрема, на наш погляд, за умов відсутності в Україні достатньо сформованої титульної української нації, як в етнічному так і в політичному аспекті, розмови про формування українців як особистостей полікультурних, інтернаціональних, як «людей світу» тощо є дещо передчасними. Не сформувавши єдину згуртовану політичну націю українців, українська держава приречена на загибель (міжрегіональні, міжконфесійні, мовні, культурологічні суперечності, маргіналізм, низький рівень національної самосвідомості тощо). Проявами негативних наслідків низького рівня патріотичного виховання на сьогодні є бажання значної кількості молоді емігрувати за кордон, поширення маргінальних, часом, відкрито антиукраїнських поглядів, наявність відмовників до призову в Збройні Сили України тощо. Вочевидь для вищої освіти залишається актуальною задача, котра була визначена в Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті: забезпечити формування та розвиток національного характеру освіти і національного виховання. Найбільш актуальними в цьому завданні залишаються проблеми формування національної самосвідомості українців, відродження історичної пам'яті, консолідація всього українського народу.

Викликає тривогу проблема відносин системи освіти з церквою. Як відомо, згідно Конституції України, церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. В останні роки церква все активніше впливає на державотворчі процеси в Україні, прагне нав'язати релігійний світогляд українській молоді, ввести в систему навчальних закладів вивчення богословських дисциплін. Більшість церков в Україні залежні від іноземних центрів, окремі з них є антиукраїнськими по своїй суті, а тому не здатні здійснювати національно-патріотичне виховання української молоді. На наш погляд у ВНЗ слід посилити викладання релігієзнавчих дисциплін. Але релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з

богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Введення богословської освіти буде суперечити принципам світської освіти і може спричинити подальше загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та університетах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає жодної релігії [4].

Проблема піднесення української спільноти до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації і культури та інтегрування України у європейське співтовариство актуалізує потребу у вихованні громадянина-патріота, гуманіста і демократа. Очевидно, що без таких універсальних моральних і патріотичних цінностей як чесність, совість, відповідальність, гідність, толерантність, свобода, патріотизм не можна сподіватися на поліпшення ситуації у країні. Проблема моралі і патріотизму це вже не просто сфери філософії чи педагогіки. Це прерогатива національної безпеки [3].

Заважає розвитку патріотизму підрастаючого покоління і така об'єктивна реальність, як відсутність національної ідеологічної єдності й відповідної суспільної консолідації й недостатня сформованість громадянського суспільства. Громадянське суспільство передбачає трансформацію моральної, правової культури громадян, розвиток патріотизму й національної самосвідомості. Це суспільство ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини над інтересами суспільства і держави, функціонує на засадах гуманізму, демократії, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу.

Утім, досі не визначено чіткої ідеології і стратегії реалізації зазначених пріоритетів, не сформульовано принципи і зміст моралі, яка б сприяла консолідації народу України у процесі розбудови громадянського суспільства і правової держави.

Реалізація мети виховання громадянина-патріота здійснюється завдяки:

- утвердженню у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного й історичного минулого України;
- вихованню поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- визнанню та забезпеченню у реальному житті прав дитини й людини як найвищої цінності держави і суспільства;
- усвідомленню взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- сприянню набуттю дітьми, учнівською і студентською молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до активної участі у процесах державотворення, спроможності визначати форми і способи своєї участі у життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуванню з соціальними інститутами, органами влади, дотримуючись законів, захищаючи права людини, розв'язуючи конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- підвищенню престижу військової служби як виду державної служби, культивуванню ставлення до солдата як до державного службовця;
- формуванню етнічної та національної самосвідомості, любові до рідної землі, держави, родини, народу, визнанню духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності культурної спадщини і майбутнього;
- формуванню толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- утвердженню гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства, культивуванню кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- вихованню життєздатної особистості, що пов'язане із розвитком духовної (смисложиттєві установки), емоційно-вольової (стресостійкість в екстремальних ситуаціях і готовність до їх подолання) та мотиваційної (орієнтація на успіх) сфер;
- формуванню мовної культури, оволодінню і вживанню української мови як духовного коду нації;
- спонуканню зростаючої особистості до активної протидії аморальності, правопорушенням, шовінізму, фашизму [4].

Розв'язання завдань виховання моральності і патріотизму молодих громадян потребує ініціативності й відповідальності працівників освіти і науки. Ці якості поряд із мобільністю, соціальною адаптивністю мають розглядатися як соціально значущі під час переходу до ринкової економіки, демократичного суспільства.

Необхідно також відмовитись від хибного розуміння деідеологізації в системі виховання молоді. Потребу в цьому на сьогодні краще зрозуміли в Збройних Силах України, де ідеологічна складова у виховній роботі розглядається як змістовна цілеспрямованість усіх заходів, які проводяться у військах (силах) в процесі їх повсякденної життєдіяльності у мирний час, в особливий період, а тим більше, у бойовій обстановці. Вона повинна бути присутньою на заняттях з бойової та військово-ідеологічної підготовки, в індивідуальних і колективних бесідах, лекціях, доповідях та інформаціях, усіх агітаційно-пропагандистських заходах, на нарадах, інструктажах тощо [2].

Основою ідеологічної складової виховної роботи повинна бути українська національна ідея, українські національні ідеали, пріоритети і цінності, традиції народу України і військові традиції, основні норми і принципи суспільної моралі. Але, на жаль, вони, не дивлячись на значний період існування незалежної України, до цих пір ще чітко не сформульовані, або не всіма сприймаються. Тому командири (начальники), їх заступники, всі офіцери у своїй роботі з людьми керуються, насамперед, законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради і Уряду України, наказами та директивами Міністра оборони і Начальника Генерального штабу Збройних Сил України, військовими статутами та іншими керівними документами. Фактично в цих документах і виражені головні ідеологічні засади діяльності української держави, що і є ідеологічною основою виховної роботи в Збройних Силах.

Ідеологічна складова в системі підготовки офіцерських кадрів – це стрижень, який повинен пронизувати весь навчально-виховний процес військово-навчальних закладів, військових частин (кораблів) і з'єднань, тому, що вона відіграє вирішальну роль у формуванні соціальної активності, активної життєвої позиції, відповідальності за виконання службово-посадових обов'язків, лідерських якостей, порядності й людяності, а головне, патріотизму офіцерів, які безпосередньо організують виховне й морально-психологічне забезпечення виконання завдань мирного і воєнного часу особовим складом [2].

Висновки. Аналіз сучасних цивілізаційних процесів вказує на необхідність посилення уваги до національних проблем розвитку суспільства та патріотичного

виховання української молоді, значним потенціалом, якого володіє система ВНЗ. Виховна робота у ВНЗ має отримати більш виразне національно-патріотичне спрямування та змістовне наповнення, забезпечити підготовку національно свідомих фахівців – громадян України.

Розроблення педагогічної теорії, проектування педагогічних систем і змісту та відповідних технологій виховання можуть бути успішними лише за чіткого уявлення про те, на яких засадах ґрунтується взаємодія людини і держави, якого суспільства ми прагнемо, для життя в якій країні готуємо підростаюче покоління, від повторення яких помилок застерігаємо молодь, наскільки правильно розуміємо, що для цього потрібно зробити. Якщо теорія і практика виховання не дають відповіді на питання, як жити гідно й успішно, вони стають непотрібними, а суспільство втрачає свої гуманістичні функції, перестає бути засобом і живильним середовищем для духовного і морального розвитку особистості.

Сучасне виховання має набути системного характеру, відігравати випереджальну роль у розбудові демократичного процесу. Воно має базуватися на кращих здобутках світової і національної культури і педагогіки, запобігати соціальній деградації і диференціації, сприяти самоорганізації та особистій ініціативності і водночас відповідальності, бути гарантом громадянського миру і злагоди у суспільстві, закликати до розбудови демократичної держави.

Тому вдосконалення освітньо - виховного процесу має розглядатись у контексті гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, згідно зі статтею 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, що забезпечуватимуть гармонійне входження в соціум, усвідомлення принципів і цінностей особистого суспільного життя.

В умовах суспільних змін метою патріотичного виховання має бути становлення українського студентства як громадянин-патріотів України, готових самовіддано розбудовувати її як суверену, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу і забезпечувати її національну безпеку, знати свої права і обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, підтриманню громадянського миру і злагоди у суспільстві.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII.
2. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. Ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.
3. Баранівський В.Ф. Освіта і духовна безпека українського суспільства / ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: Теретичний та науково-методичний часопис. –№2.-Додаток 1: Наука і вища освіта.–Київ, 3013.–С.385-395.
4. Баранівський В.Ф. Вища школа в системі національно-патріотичного виховання молоді/ Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді: монографія/ НАПН України, Інститут вищої освіти.–К.: «Педагогічна думка».– К., 2012.– С.163-184.
5. Драч С.В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка [Електронний ресурс] / С.В. Драч / – Режим доступу : nbuv.gov.ua/.../cgiiirbis_64.exe?..

9. Національно-патріотичне виховання молоді як чинник духовної безпеки українського суспільства

*В розділі монографії аналізується стан та проблеми духовної єдності українців динаміка, виявлені та показані негативні тенденції в аспекті їх впливу на духовну безпеку України, надані певні рекомендації відносно покращання національно-патріотичного виховання молоді.**

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу Україні як національній, цілісній державі.

Щодо проблем духовного змісту, то вони з усією очевидністю проявляються, насамперед, у відсутності в Україні територіально-просторової, соціально-культурної та громадянської ідентичності. Як обґрунтовується в фундаментальному дослідженні, здійсненому Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова в ідентичності громадян України існують виразні регіональні відмінності.

Так, у Центральному, Південному та Східному регіонах переважає локальна територіально-просторова ідентичність, тоді як у Західному – загальноукраїнська. З точки зору мовної ідентичності, на Заході та в Центрі країни виразно переважають групи, що використовують у спілкуванні винятково українську мову, на Півдні і Сході – групи, що використовують російську.

З точки зору соціально-культурної ідентичності, на Заході і в Центрі виразно переважають прихильники української культурної традиції, на Півдні і Сході – радянської і російської. При цьому, спостерігається високий ступінь кореляції між мовною і культурною ідентифікаціями: з українською культурною традицією ідентифікують себе насамперед ті, хто віддає перевагу українській мові; з російською або радянською – російській.

Найбільш виразно регіональні відмінності соціально-культурної ідентичності та психологічні особливості взаємного сприйняття жителями регіонів одні одних виявилися в оцінках респондентами ступеню своєї близькості до жителів інших регіонів України та сусідніх країн. Зазначені оцінки свідчать про те, що громадяни певних регіонів України загалом вважають більш близькими до себе жителів Росії і Білорусі, ніж західноукраїнського регіону (Волині, Галичини, Буковини і Закарпаття). А жителі кожного регіону вважають більш близькими жителів сусідніх з відповідним регіоном країн, ніж своїх співгромадян з інших регіонів власної країни [1, с.14]. Це свідчить про певну взаємну відчуженість жителів українських регіонів. І це за умови коли 77,8% населення України згідно з переписом населення 2001 року є етнічними українцями, а за національністю українцями себе вважають: Захід - 91,5%, Південь - 54,4%, Схід-67,7%, Центр - 89,0%, Україна - 77, 2% [1, с.19]. Все ж в роки незалежності у відносинах між українцями різних регіонів країни соціологи відмічають й позитивні зрушення. Соціологічні дослідження з цього питання, проведені Інститутом соціології НАН України показали, що «відбувається значне зближення» та «деяке зближення» між Сходом і Заходом України - 25% опитаних громадян, 13,4% громадян вважають, що відбулося «деяке віддалення» і «значне віддалення» регіонів[2, с.355].

* Надруковано: Гуманітарні та ресурсні проблеми національної безпеки України: монографія, розділ 1 / К.: ВПК "Експрес-поліграф", 2012. – С.7-18

Звісно, проблеми, що роз'єднують українське суспільство виникли не водночас. Джерела їх витікають ще з часів родоплемінних відносин, татаро-монгольської навали, імперської залежності різних частин українського етносу, з часів радянської тоталітарної системи, ідеологія якої будувалась на приниженні національних культур, а іноді й знищенні цілих націй та народностей. Українці ж були під особливо жорстоким тиском імперської радянської (по суті проросійської) влади.

Духовне, психологічне відчуття єдності українців суттєво залежить від місця України в міжцивілізаційному просторі. Здійснений українським дослідником М. Михальченком у праці «Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?»[3] висновок про ідеологічну і політичну розколотість сучасного українського суспільства підтверджує наявність загрози, яку містить у собі статус «лімітрофу Європи» для України. Якщо народ «лімітрофу» не укорінюється в структурі якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематичним є й створення ним своєї локальної цивілізації [4, с.34].

Шляхи вирішення наявних проблем, суперечностей в українському суспільстві достатньо відомі. Досвід інших країн показує, що міцним, успішним суспільство стає, насамперед, за умови високої національної єдності, самосвідомості громадян, їх самоповаги та патріотизму. Наприклад, незаперечними є успіхи таких сучасних націй-держав як китайська, індійська, японська, німецька, французька, шведська тощо. Слід відзначити, що досягнення цих народів здійснені за умов відмінних суспільно-політичних відносин. Очевидно правильним є твердження англійського політолога Девіда Міллера про те, що національна спільнота забезпечує такий рівень єдності, якого не можуть дати інші форми суспільної солідарності [5, с.162]. Тобто єдність України насамперед необхідно будувати на високій національній самосвідомості українців, як титульної нації, яка являє абсолютну більшість населення України, хоча в силу відомих історичних обставин українці століттями пригнічувались на своїй рідній землі чужинцями. Без повноцінного духовного відродження української нації Україна як національно-незалежна держава є просто не можливою. А духовне відродження та єдність українців як нації можливе лише на засадах спільної культури, мови, традицій, релігійної культури, а також єдиного ідеологічного, державно-політичного, економічного простору в рамках спільної держави.

20 років Незалежності України показали, що невирішеність проблеми об'єднання, відродження української нації пов'язана, насамперед, з відсутністю консолідованої, національно свідомої, міцної української влади, національної еліти, недостатнім рівнем розуміння нею історичної відповідальності перед сучасниками та майбутніми поколіннями українського народу. Значною мірою в управлінській еліті відсутнє розуміння об'єктивних світових, науково обґрунтованих тенденцій та закономірностей, згідно яких має відродитися українська нація та утворитися українська держава. Сучасній владі слід зрозуміти - політика в сфері державотворення, націєтворення буде тоді успішною, коли будується на міцному фундаменті, що закладений з урахуванням об'єктивних довготривалих прогнозів, закономірностей та тенденцій розвитку світових та вітчизняних суспільних процесів. Сьогодні є безсумнівною доволі тісна взаємозалежність подій, що відбуваються у світі, їх вплив на будь-яку соціальну спільноту світу. Такими явищами (тенденціями), наприклад, є глобалізація, в освіті –

Болонський процес тощо. Водночас, є й інші світові тенденції, наприклад: посилення ролі націй, етнічних зв'язків, ролі націоналізму в процесі державотворення. Розпочавшись з розвалу імперії, нації, народи прагнуть отримати незалежність, свободу, національно-етнічне самовираження. Звичайно, держави-метрополії і в сучасних умовах дуже часто прагнуть стримати цей процес, зберегти своє панівне становище. Щодо сучасної України, то найбільший тиск вона відчуває з боку Москви. Хоча і в Росії нині відбуваються процеси, пов'язані з прагненням багатьох етносів цієї держави до самовизначення.

Переконливе обґрунтування наявності об'єктивної світової тенденції щодо посилення тяжіння народів до національного самовизначення, створення національних держав дають західні та вітчизняні філософи та політологи. Так відомий сучасний британський філософ, політолог Ентоні Д. Сміт на підставі глибокого аналізу культурних основ нації прийшов до актуальних висновків: перший – незнищенна здатність етнічної спільноти та ідентичності формувати одну з тривких основ соціально-політичної солідарності протягом усієї історії аж до теперішнього дня; другий – багатогранність характеру більшості націй і націоналізмів, часто багатшаровість характеру їхніх культурних традицій, що став результатом поступової еволюції або раптових змін і революції. ... Але таке розмаїття (культурних традицій – В.Б.) не ослаблює окремого характеру провідної публічної культури нації та унікальності її арсеналу, міфів і символів. ... ; третій – довговічність націй і тривкість національних концепцій; четвертий (найголовніший) – те що ідеологія і рух націоналізму ... і надалі відіграє провідну роль у сучасному світі. ... Позбувшись своїх попередніх історичних оболонок, націоналізм став доступний для цілей народної мобілізації та легітимізації на всіх континентах і, мабуть, і далі виконуватиме цю роль, поки потреба в культурній ідентичності поєднана з прагненням утвердити суверенітет народу [6, с.240-242]. В унісон з цим український філософ М. Михальченко стверджує: «Становлення і розвиток української нації в етнічному, політичному, економічному і культурному аспектах неминуче приведе до очищення терміна «український націоналізм» від наносного, приписаного йому значення, особливо ззовні, країнами, що не бажають державності України. Українська ідентичність логічно впишеться в європейську і світову систему народів» [7, с.88].

Прагнення до національної, культурної ідентичності, як закономірність, проявляється сьогодні в боротьбі народів Африки, в посиленні заходів, спрямованих на захист національних інтересів в країнах Європи, в посиленні російського націоналізму як в самій Росії так і за її межами, в зміцненні таких національних держав як Китай, Японія, африканських країн тощо.

Вагомий вклад у виявлення та обґрунтування сучасних цивілізаційних процесів здійснила сучасна філософія Постмодернізму. Вона стала реакцією на негативні, трагічні, фатальні наслідки модерністського шляху до тоталітаризму та проявом найглибшого світоглядного розчарування насамперед телеоцентрованим проектом історії, який панував за доби модерну, а вже потім – тими чи іншими стратегіями його реалізації, засобами й способами досягнення декларованої модерном фінальної мети історії. Як стверджують сучасні українські філософи В.С. Лук'янець та О.М. Соболь: «Постмодернізм – це сходження до мультикультуральності, яка утворює собою своєрідне середовище вільного становлення, рівноправного співіснування,

творчого суперництва самотніх культур, а не горезвісний “плавильний котел”, який переробляє їх на якусь єдину, наднаціональну “монокультуру”, що панує над усіма субкультурами [8, с.227]”. У контексті такої мозаїчної мультикультуральності, яка спонтанно змінюється, різні автономні культури співіснують, не змішуючись одна з одною, не редукуючись до “гіперкультури”. За радянських часів такою “гіперкультурою” по відношенню до інших була спроба нав’язати російську. Постмодерністське бачення полягає у тому, що самотня національна культура має переважати вплив будь-якої штучно сконструйованої культури, яка претендує на статус наднаціональної.

Близькою до цього є й критика теорії глобалізації в сфері культури та етнонаціональних відносин. Постмодернізм звертає увагу на відірваність глобальних “космополітичних культурних форм” (та їх штучних еkleктичних комбінацій) від конкретно-історичних умов життя людей, на нездатність таких конструктивів формувати і передавати ідентичність національних та етнічних спільнот як “локального”, так і “регіонального” масштабів. Приклади такої критики глобально-тоталітаристської культури подаються, зокрема, в статті Умберто Еко “Вічний фашизм” та інших працях сучасних філософів та політиків [9, с.14].

На відміну від національної та етнічної культури, яка є справжнім вираженням загальноетнічних почуттів, цінностей, пам’яті нації, багатовікової долі етносу, сенсу його історичної ідентичності, глобальна культура позаісторична, неекспресивна, техногенна, експлуатує “нову мову”. Вона не здатна установлювати зв’язок її носія з будь-якою історичною ідентичністю. У неї немає минулого, і тому вона – безпам’ятна, здатна формувати лише манкурта (скільки таких манкуртів є сьогодні в Україні!). Не відповідаючи життєвим потребам індивіда, нації, етносу, глобальна культура не створює колективної ідентичності, до якої б могли апелювати її індивідуальні носії. Власне, саме тому вона й виглядає не стільки такою, яка консолідує, формує колективний розум, скільки такою, яка дезорганізує націю, збиває її з історичного шляху предків [8, с.254]. Що ж до нації, як форми організації соціального життя, то вона, на думку сучасних філософів, виявилася не лише компонентом модерну, а й найважливішим складником постмодерністської ситуації [8, с.256]. Набувши за доби Постмодерну статусу інтерпретативного складника існуючого дотоді етнічного ядра, нація постала як симбіоз традиції і модернізації, консервації та інновації, який пластично змінюється, тобто як реактиватор традиції у надрах Модерну [10, с.228-229].

Аналітики Постмодерну акцентують увагу на тому, що процес глобалізації суспільного розвитку, транскультурної взаємодії є малопередбачуваним, але все ж є очевидними два екзистенційно важливих його наслідки. Перший полягає в тому, що посилюється, поглиблюється, гомогенізується транснаціональна, трансконтинентальна, гетероетнічна соціентальність розмаїття країн планети, сприяючи тим самим швидкому поширенню тих форм економічного, соціального і політичного життя, тих форм культури, знань, цінностей, інформаційного взаємообміну, спілкування, взаємодії, які в даний момент сприймаються як оптимальні і найефективніші для задоволення індивідуальних та суспільних потреб. Завдяки цьому глобального, міжнаціонального, транскультурного характеру набувають не тільки ті чи інші досягнення автономних мононаціональних спільнот, а й сам процес формування

потреб, способів, стандартів споживання матеріальних, естетичних, духовних цінностей.

Другий наслідок глобалізації полягає в тому, що ті самі інтерактивні процеси ревіталізують одвічне інстинктивне прагнення різних людських спільнот до збереження власної ідентичності – прагнення, яке найвиразніше виявляється у сфері мови, культури, мистецтва, національної і релігійної свідомості.

І якщо така “двуликість” цивілізаційної єдності людства для філософів – модерністів була незбагненою, то для сучасного постмодерністського мислення такий стан є об’єктивним, неусувним, таким, що спонтанно змінюється у своїй екзистенційній історії.

Саме тому сьогодні немає серйозних підстав для прогнозів, відповідно до яких у майбутньому цивілізаційна тотальність людства буде остаточно редукована до однієї з двох згаданих альтернатив, несумісних одна з одною у свідомості мислителів Модерну [8, с.266].

Тож, як бачимо, сучасний розвиток світової цивілізації, тенденції якого показані в працях філософів, політологів стимулює процес відродження та становлення й української нації, формування української державності. Для гарантованої реалізації цієї тенденції необхідні системні, цілеспрямовані зусилля влади, всього українського народу.

Вирішення цього завдання значною мірою може бути вирішене зусиллями сучасної освіти, одним із головних завдань якої є виховання молоді. Важливою складовою системи виховної роботи є національно-патріотичне виховання, засобами якого можна зняти, або значною мірою послабити такі наявні в Україні явища як: низький рівень національної самосвідомості, маргіналізм, дезінтеграція, міжконфесійна ворожнеча тощо.

Виходячи із сучасних світових та українських реалій і тенденцій, потреб духовного розвитку суспільства, вирішення гуманітарних проблем, що несуть загрозу національній безпеці України, виникає потреба вивчити стан сучасної освіти в Україні, виявити, зокрема, потенційні можливості вищих навчальних закладів у національному вихованні молоді. Для цього корисно прослідкувати особливості національно-патріотичного виховання молоді в інших країнах світу; здійснити аналіз стану національно-патріотичного виховання в системі ВНЗ України; враховуючи результати аналізу та потреби суспільства, запропонувати шляхи вдосконалення системи національно-патріотичного виховання у вищих навчальних закладах України.

Відомо, що в найбільш успішних державах світу молодь виховується, насамперед, на національних традиціях державоутворюючого народу: англійців, болгар, греків, євреїв, румун, поляків, росіян, литовців, китайців, японців, угорців та інших. І цей процес розпочинається з дитячого віку та знаходить продовження в системі освіти. Так, наприклад, в Росії, Польщі, Литві мовою навчання студентів є, відповідно, російська, польська, литовська. В Законі Республіки Польща «Про вищу освіту» одним із основних завдань вищого навчального закладу визначено: виховання у студентів відповідальності за польську державу, за зміцнення засад демократії та поваги до прав людини, поширення та примноження досягнень науки, національної культури і техніки (в Україні ж у Проекті Закону «Про внесення змін до Закону «Про

вищу освіту» сучасна влада пропонує відмінити вимогу щодо формування в студентів патріотизму до України та до української мови).

Формування національно-патріотичного світогляду в країнах демократії відбувається одночасно з іншими державними та громадськими заходами фінансово-економічного, політичного, правового, культурологічного, військового характеру. Більшість країн світу здійснюють активну модернізацію своїх освітніх закладів у відповідності до вимог Болонського процесу, при цьому турбуються про забезпечення робочими місцями молоді, їх матеріальну підтримку. Важливою складовою кращих ВНЗ світу є національно-патріотичне виховання студентів на засадах поваги до національної мови, традиції, культури, історії.

З урахуванням сучасних цивілізаційних змін, етнонаціональних процесів, досвіду інших країн, національно-патріотичне виховання молоді в Україні потребує суттєвого вдосконалення. За умов відсутності сформованої титульної української нації як в етнічному так і в політичному аспекті будь-які розмови про формування українців як особистостей полікультурних, інтернаціональних, як «людей світу» тощо є передчасним та шкідливим. Не сформувавши єдину згуртовану політичну націю українців – українська держава приречена на загибель (міжрегіональні, міжконфесійні, мовні, культурологічні суперечності, маргіналізм, низький рівень національної самосвідомості тощо).

Викликає тривогу проблема відносин системи освіти з церквою. Як відомо, згідно Конституції України, церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. В останні роки церква все активніше впливає на державотворчі процеси в Україні, прагне нав'язати релігійний світогляд українській молоді, ввести в систему навчальних закладів вивчення богословських дисциплін. Більшість церков в Україні залежні від іноземних центрів, є антиукраїнськими по своїй суті, а тому не здатні здійснювати національне виховання української молоді. На наш погляд у ВНЗ слід посилити викладання релігієзнавчих дисциплін, але релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Введення богословської освіти буде суперечити принципам світської освіти і може спричинити подальше загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та університетах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі.

Поряд з негативними проявами в системі ВНЗ України накопичено й значний позитивний досвід національно-патріотичного виховання молоді. Так у Львівському інституті МАУП виховання студентів побудовано на принципах:

Становлення Української державності, розбудова громадянського суспільства передбачають пріоритет людини і нації, всебічний розвиток духовності;

Самостійний, незалежний шлях розвитку України як демократичної національної держави зумовлює необхідність розвитку освіти гуманістичної та національної за змістом, високодуховної, заснованої на здобутках вітчизняної та світової педагогіки.

В основу системи виховання студентів інституту покладається національна ідея, яка здатна відігравати роль об'єднуючого, консолідуючого фактору в суспільному розвитку.

Метою національно–патріотичного виховання студентської молоді у Львівському інституті МАУП є формування свідомого громадянина – патріота України, активного провідника української національної ідеї, справжнього представника української еліти через набуття молодим поколінням соціального досвіду, національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

Концепція національно – патріотичного виховання інституту включає в себе наступні напрямки:

- Патріотичне виховання;
- Правове виховання;
- Морально – етичне виховання;
- Художньо – естетичне виховання;
- Трудове виховання;
- Фізичне виховання;
- Екологічне та валеологічне виховання.

Зміст національно – патріотичного виховання у Львівському інституті МАУП включає в себе:

Забезпечення студентів національно зорієнтованими інформаційними джерелами (пресою, агітматеріалами, літературою, фільмами, лекціями, телелекціями);

Організація і проведення національних календарно – тематичних, релігійних та державних свят;

Проведення зустрічей із видатними діячами українського державотворення;

Виховання любові до Батьківщини, до рідного краю;

Формування мовної культури, поваги до Конституції та законів України;

Ознайомлення з героїчними сторінками історії Українського народу, його бойовими традиціями;

Виховання розуміння громадянського обов'язку;

Створення та організація роботи Українського Народного Університету, юридичної клініки та козацьких загонів у співпраці та допомозі правоохоронним органам по охороні громадського порядку;

Вивчення історичного, культурного, політичного, соціального та патріотичного досвіду наших предків.

Основними завданнями національно–патріотичного виховання в інституті є:

Формування з студента патріота України;

Виховання почуття патріотизму та вірності традиціям українського народу;

Виховання у студентів та працівників інституту високих моральних якостей та духовної культури на основі національних та християнських цінностей;

Створення умов для виховання керівника нової генерації, інтелектуала, інтелігента, господаря на своїй землі;

Формування національної свідомості та відповідальності;

Виховання політичної, економічної та правової культури, поваги до Основного Закону держави, законів України, державної символіки, української мови;

Культивування кращих рис української ментальності, господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи;

Формування культури міжнаціональних відносин і поваги до Українського народу та держави (незалежно від національної приналежності);

Створення умов для розвитку індивідуальних здібностей, талантів студентської молоді, для самореалізації молоді в сфері наукової, професійної, художньо – естетичної, спортивної – оздоровчої діяльності;

Впровадження сучасних демократичних взаємовідносин між вихователем та вихованцем – як одного із засобів формування вільної людини.

Національно – патріотичне виховання у Львівському інституті МАУП здійснюється на основі:

Чинного законодавства України;

Наказів та розпоряджень Академії та Інституту;

Концепції виховної роботи у Міжрегіональній Академії управління персоналом;

Концепції виховної роботи у Львівському інституті Міжрегіональної Академії управління персоналом;

Кодексу честі Львівського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом [11].

Позитивний досвід національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання накопичено в системі ВВНЗ Міністерства оборони України (див. 12), та в багатьох інших ВНЗ України.

Аналіз теоретичних засад, стану та проблем системи національно-патріотичного виховання молоді надає підстави запропонувати варіант Концепції національно-патріотичного виховання студентської молоді в Україні. В Концепції, зокрема, необхідно визначити мету та завдання національно-патріотичного виховання студентської молоді.

Мета Концепції має полягати у створенні методологічних засад для системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади і громадськості щодо виховання молоді людини — патріота України, готового самовіддано розбудувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури.

Національно-патріотичне виховання є складовою загального виховного процесу студентської молоді, головною метою якого є набуття нею соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Здійснення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складових національної безпеки та забезпечення консолідованості українського суспільства.

Концепція має передбачати реалізацію таких виховних завдань:

Забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;

Виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки — Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;

Сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

Формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;

Формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

Відновлення і вшанування національної пам'яті;

Утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян від княжої доби до часів незалежності;

Формування психологічної та фізичної готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації до державної та військової служби;

Консолідація діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування, навчальних закладів, громадських організацій щодо національно-патріотичного виховання;

Сприяння діяльності установ, навчальних закладів, організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання студентської молоді;

Підтримання кращих рис української нації — працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини;

Створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;

Сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

Виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

Реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання.

Основними принципами національно-патріотичного виховання слід визначити:

Принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування в студентської молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

Принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства;

Принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності;

Принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

Принцип толерантності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування у вихованців відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру, як невід'ємну частину загальнолюдської.

Найбільш важливі шляхи реалізації Концепції:

1. Розроблення та удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання молоді.
2. Активізація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері національно-патріотичного виховання студентської молоді.
3. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання студентської молоді.
4. Активне залучення до національно-патріотичного виховання студентської молоді громадських організацій, використання їх досвіду і духовного потенціалу у вихованні патріотів України.
5. Формування науково-теоретичних і методичних засад національно-патріотичного виховання молоді, включення проблематики національно-патріотичного виховання до дослідницьких програм та планів ВНЗ.

Головними результатами впровадження Концепції мають бути: утвердження патріотизму та національної самосвідомості студентської молоді; поглиблення процесу формування основ гуманістичного світогляду; забезпечення пріоритетності високих моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей; формування характерних рис патріота: активна підтримка і розвиток Української державності, дотримання Конституції України; дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи; готовність до захисту Батьківщини; пошана до історичної пам'яті; любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій; збереження та зміцнення власного здоров'я.

Аналіз сучасних цивілізаційних процесів виявив необхідність посилення уваги до національних проблем розвитку суспільства та національно-патріотичного виховання української молоді, значним потенціалом, якого володіє система ВНЗ. Виховна робота у ВНЗ має отримати більш виразне національно-патріотичне спрямування та змістовне наповнення, забезпечити підготовку національно свідомих фахівців – громадян України.

І на завершення наведемо мудрі настанови владі, всім українцям відомого українського філософа Мирослава Поповича: «Влада повинна чітко усвідомити, що лише пропаганда національних пріоритетів дасть плідний результат. Ми маємо виборювати свої цінності. Захищати те, що є для нас святим – те, що ми давній народ, який має велику культуру. Перед українською культурою постає завдання

надзвичайної складності – долучитися глобалізованого «Ми» й водночас зберегти самобутній життєвий світ, відчуття власного національного «Я». [13, с.16].

Література:

1. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення// Національна безпека і оборона, №7 (79), 2006. – С. 3-38
2. Красько С. Схід і Захід України: тенденції міжрегіональної взаємодії в оцінках населення// Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003.
3. Михальченко М.І. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
4. Михальченко М.І. Лімїтроф Європи: випадковість чи доля України// Людина і політика. – 2000. - №3. С. 34.
5. Miller, David. On Nationality. – Oxford, 1997. – P. 162
6. Ентоні Д. Сміт, Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.
7. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
8. Лук'янець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
9. Див.: Умберто Еко. «Вечный фашизм»// Литературная газета. – 4 октября 1995 г., № 40 (5571).
10. Див.: Arnason J. Nationalism, Globalisation and Modernity // Theory, Culture and Society. – 1990. – Vol. 7. – № 2, 3.
11. [Http://li-maup.edu.lviv.ua/index.php?Page=20](http://li-maup.edu.lviv.ua/index.php?Page=20)
12. Патріотичне і гуманістичне виховання військової інтелігенції: сутність, взаємозв'язок, стан, проблеми/ Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. К.- “Просвіта”, 2003. – 289 с.
13. Попович М.В. Роль філософії у духовному розвитку людства. / Збірник наукових праць (Матеріали III Міжнародної науково-теоретичної конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності», 19-20 травня 2011 р.) – Житомир, Видавництво ЖДУ ім.І.Франка, 2011 – С.10-16.

ОСВІТА ТА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ

1. Освіта і духовна безпека українського суспільства

*У статті висвітлена роль освіти у створенні системи духовної безпеки українського суспільства, в забезпеченні цілісності та міцності української держави. Підкреслено особливу роль гуманітарної освіти в забезпеченні духовної безпеки суспільства. Показано особливості забезпечення духовної безпеки в інших країнах світу. Підкреслено, що роль чинника духовної безпеки освіта виконує через формування національно свідомої особистості та громадянина суспільства. Показано роль національної культури, мови як консолідуючих суспільство чинників в аспекті їх національного та геополітичного значення.**

Проблема духовної безпеки для України з кожним роком набуває все більшої актуальності та ваги з точки зору її вивчення, аналізу та вирішення. Вбачається, що всі

* Надруковано: Українознавство, № 3, 2008. – К.: МОН України, НДПУ. – С.52-55; «Глобалізований світ: випробування людського буття»: Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня 2017 року: (матеріали доповідей та виступів)/ – Житомир: Вид-во Євенок О.О., 2017. – С. 45-49.

негаразди, які пережило українське суспільство в роки незалежності насамперед визначались проблемами, суперечностями в сфері духовного життя, рівень та якість якого й створює духовну безпеку суспільства.

Освіта, перш за все гуманітарна, як складова духовного життя суспільства є не лише вирішальним чинником економічного процвітання, але і одним із важливіших чинників духовної безпеки як суспільства, так і особи. Унікальні можливості освіти у формуванні духовно цілісної особи і відтворенні культури народу (через людину, її систему цінностей і життєвих сенсів) дозволяють розглядати гуманітарну освіту як найважливішу передумову духовної безпеки суспільства.

Останніми роками на представницьких форумах української інтелігенції все частіше мовиться про те, що Україна переживає духовну кризу, яка стає реальною загрозою руйнування духовного здоров'я нації. Незважаючи на те, що проблемі гуманітарного розвитку суспільства, зокрема й гуманітарної освіти, приділена значна увага українських науковців та громадсько-політичних діячів вагомим зрушень на рівні державної політики, духовного життя суспільства поки що не відбулось. Серйозну загрозу представляють і чинники, що виникають всередині системи освіти. Відомо, що зміст та характер освітянських підходів суттєво залежить від специфіки та проблем національної культури. Ці проблеми отримують сьогодні особливу практичну актуальність, і перш за все у зв'язку з прагненням деяких українських регіонів вести освітню діяльність на етнічних мовах. Наприклад, на Сході та Півдні України є спроби та посилення ролі російської мови у навчанні. Але це є щонайменше, малоефективно. Слід визнати, що практично всі аспекти життя переважної більшості національностей України піддалися глибокій трансформації. Багатосторонні зв'язки, інтегрально-пронизуючі економічні, культурні, освітні, духовні, політичні та інші реалії, стали утвердженням і необхідним фактом життя всіх регіонів України. Україна – це не просто якийсь штучний конгломерат територій, націй, народностей, етносів, а єдиний організм, який об'єднує насамперед матеріальна та духовна культура титульної української нації на спільному життєвому просторі, окресленому державними кордонами України. Переважна більшість націй та народностей України безповоротно освоїли й інтегрували найважливіші аспекти і атрибути загальноукраїнського способу життя.

Тенденції до наростання духовної кризи в суспільстві ще небезпечніші з погляду геополітики. Існує комплекс фундаментальних інтересів і чинників, що рівною мірою зачіпають всі національності, регіони України і поєднують їх в єдине ціле, в порівнянні з якими всі розбіжності, суперечності і конфлікти носять другорядний характер. Як вважає І.Льїн, дійсно духовне досягнення завжди національне. Батьківщина є та вершина, з якою людині відкривається загальнонаціональне багатство. Позбавлена національної своєрідності країна може втратити відведене їй місце у світовій культурі. Але для націй України національне – це українське (культура, традиції освіти, побуту і мистецтва, мова), а не екзотика традиційної культури. Українська, загальноукраїнська культура має стати для всіх національностей України і засобом, і воротами, і інфраструктурою як для саморозвитку, так і для входження, інтеграції в світову цивілізацію, світову культуру. Українська мова – це не лише мова міжнаціонального спілкування. Це підмурок, що створює основи конструкції самого способу життя, тих духовних цінностей, які об'єднують всі нації України в єдиний культурний простір. Як

уявляється, спроби деяких національних меншин України перебудови систему освіти на вузько національних початках не просто безглузді, але і шкідливі – як для цих націй, так і для України в цілому. Зокрема, зменшується кількість представників таких націй до загальноукраїнської системи освіти, культури, науки тощо. Крім того, духовну загрозу суспільству несуть явища, що становлять небезпеку для всієї людської цивілізації: інтенсивні модернізаційні процеси, некритичне запозичення і насильницьке впровадження економічних і політичних моделей; руйнування базових цінностей християнської культури в результаті експансії нетрадиційних релігій; маніпулювання за допомогою ЗМІ суспільною свідомістю (дезінформація, надлишково натуралістична демонстрація сцен жорстокості, вбивств, розправ, насильства, розбещеності; цілестрамоване нав'язування асоціальних і протиправних еталонів поведінки і стилів життя; стимулювання протиправної поведінки за рахунок подачі без оцінки інформації про форми і способи злочинної поведінки, акцентування беспорядності органів правопорядку, що створює ілюзію безкарності злочинів і т.д.). У гонитві за сенсацією і прибутком газети і телепрограми сіють страхи, формують катастрофічний тип свідомості, позбавляють сенсу будь-які позитивні зусилля у влаштуванні власної долі.

Небезпека духовної кризи – в її невидимості, відстроченості. Катастрофа, що насувається, потужний стимул, тільки якщо вона безпосередньо загрожує людині, виникає перед нею як точка відліку, неминучість вибору (наприклад, смертельна хвороба, війна, епідемія тощо). У такій ситуації міняється картина світу, мобілізуються всі наявні ресурси, які нерідко рятують суспільний організм від загибелі. Ось чому під час духовної кризи протидія часто виявляється такою, що запізнилася: культурна дезорганізація набуває незворотної форми, веде до катастрофи, загибелі (приклад – Росія в 1917 році, Німеччина 1930-х років).

Духовна безпека – це система умов, що дозволяє якомусь суспільному суб'єктові (культури, суспільству) зберігати свої життєво важливі параметри в межах норми, що історично склалася. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації, і кінець кінцем – до національної катастрофи, тобто до розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих, елементів що структурують його духовні засади.

Традиційно найважливішими складовими безпеки були військовий, техногенний, екологічний, економічний і культурний розвиток. У міру зростання проблем акцентувалися інші аспекти безпеки життєдіяльності людини і суспільства: інформаційний, фінансовий, соціальний тощо.

Сьогодні слід задуматися про найважливіший аспект безпеки – духовний, бо без людини, її духовного здоров'я, інтелекту життя і саме поняття безпеки втрачають будь-який сенс. Це обумовлено обставинами як внутрішнього, так і глобального, загальносвітового характеру. По-перше, за останні роки істотно деформувалася система духовного самовідтворювання суспільства, перш за все в результаті кризи інститутів соціалізації й культурної спадкоємності, найважливішим з яких є інститут освіти (формування особистості – його найважливіша складова). Прорахунки державної освітньої політики виявилися не лише в скороченні об'ємів фінансування вищої школи, але і (насамперед) в непродуманій модифікації цілей і цінностей освіти. Нігілізм реформ 90-х років щодо фундаментальних досягнень української і радянської педагогіки, тотальна боротьба з ідеологічною заданістю змісту, форм і методів

виховання призвели до дискредитації культурно виправданого ідеалу всебічно розвиненої особи, ліквідації інституту виховання, виключення цього виду духовного виробництва з життя загальноосвітньої та професійної школи. Ідеологічний вакуум у загальнодержавному масштабі, проблема з розумінням та сприйняттям української національної ідеї, загальмованість процесу культурно-національної самоідентифікації українців, посилення російського націоналізму, експансія стандартів західного способу життя викликали зростання асоціальних і протиправних форм поведінки, гіпертрофовану орієнтацію масової свідомості на цінності матеріального благополуччя і гедонізму. Ці явища істотно модифікували суспільну свідомість, в основному молоді, небезпечно наблизивши її до межі духовної патології.

По-друге, в умовах глобалізації сучасної цивілізації і розвитку електронних технологій найважливішим чинником світового впливу стає культура, яка розглядається державами як механізм включення тих або інших регіонів до сфери свого впливу. Зростання ролі культурного чинника в геополітичних стратегіях супроводяться рядом негативних наслідків, які необхідно враховувати в розробці концептуальних основ геополітики. З одного боку, культурна співпраця і діалог народів є заставою справедливості і демократії, умовою запобігання міжнародним і міжетнічним конфліктам, насильства і воєн, з іншого – світова спільнота вступає в нову фазу, в якій домінуючим чинником політики і фундаментальним джерелом конфліктів будуть не політичні чи економічні розбіжності, а перш за все культурно-етнічні відмінності й суперечності. Об'єктивна або суб'єктивна нерівність партнерів з культурного діалогу є передумовою геополітичного впливу. Відсутність самодостатності однієї зі сторін діалогу і прагнення скопіювати "іншу" культурну модель знижують ефективність партнерських стосунків в міжнаціональних контактах, що кінець кінцем посилює комплекс національної і культурної неповноцінності, відкриває межі для культурної експансії країн-лідерів.

По-третє, широкомасштабні зміни останніх десятиліть перетворили зовнішність світової спільноти. Зруйновано «двополюсний» світопорядок, заснований на інфраструктурі і ідеології «холодної війни», і таким чином створені передумови для затвердження поліцентризму геополітичних сил. Відбувається диверсифікація політичних центрів і регіонів. Взаємодія і взаємозалежність держав набуває глобальний, планетарний характер. Міжнародне співтовариство починає усвідомлювати імперативну необхідність сумісних дій з вироблення загальної політики на Землі, покликаної забезпечити життєздатність сучасної цивілізації. Міняється геополітична парадигма: модифікуються уявлення про суть і засоби геополітики, що побудована на зовнішньополітичній стратегії експансії і гегемонії сильної держави. Якщо раніше геополітика розумілася на термінах військового або політичного контролю над територіями, а захоплення території і розширення життєвого простору – розглядалася як найважливіша умова самовідтворювання цивілізації, як чинник національної безпеки, то сьогодні можливості впливу різко розширилися за рахунок економічних і ідеологічних механізмів експансії. У зв'язку з цим посилюється боротьба за духовний вплив і розділ світового простору. Сьогодні стратегічна мета геополітичної експансії світових лідерів відносно країн, що розвиваються – це прагнення зробити світ собі подібним: за політичною і економічною системою, соціальним ладом, ідеологією, психологією, культурою.

На жаль, Україна за останні роки втратила багато позицій в політиці та культурі як на міжнародній арені, так і зокрема стосовно своїх найближчих сусідів, особливо Росії. У якійсь мірі це пов'язано з розпадом геополітичного і соціально-культурного простору, що об'єднував раніше різні народи і нації Радянського Союзу в єдину імперію-цивілізацію, а також з недостатністю духовної енергії, яка має відродити та підняти на новий рівень культуру насамперед титульної української нації, а також всіх народів, що населяють Україну. Сьогодні національні інтереси держави, разом з політичною, військовою, економічною і екологічною безпекою, включають також забезпечення духовної безпеки української нації, що припускає захист і затвердження її домінуючих цінностей, у тому числі і на міжнародній арені.

Запорукою відродження історичної та духовної пам'яті, потужності української нації є не лише природні ресурси і військово-технічний потенціал, але й унікальність духовного досвіду, величезний ресурс її гуманітарної культури. Саме цей пласт культурної системи забезпечує передачу духовних цінностей від одного покоління іншому, фіксує і зберігає мову нації, картину світу, властиву тому або іншому культурному співтовариству, виконує функцію національної самосвідомості і культурної самоідентифікації поколінь, задає життєві цінності й ідеали, сприяє суспільній злагоді та консолідації. Гуманітарна культура містить цінності і норми, що створюють духовне ядро суспільства і що є своєрідними «лініями тяжіння, порушення яких неминуче веде до дезінтеграції суспільного організму. І така ситуація значно небезпечніша для руйнування державної цілісності, ніж зовнішня експансія.

Одним з реальних механізмів реалізації геополітичних завдань, перш за все у сфері духовної безпеки, є вища гуманітарна освіта – найважливіший соціальний інститут трансляції культурних цінностей, норм, ідеалів, форма відтворення національно-культурного світу. Саме можливості освіти зберігати і утверджувати сенсоутворюючі координати культурної системи дозволяють розглядати її не лише як соціальний інститут професійної підготовки, але і як ефективний інструмент геополітики і забезпечення духовної безпеки нації.

Проте на сьогодні геополітичний потенціал освіти не використовується повною мірою і навіть не осмислюється відповідно до масштабу наявних проблем. Політика української держави в цій сфері свідчить про те, що влада не розуміє справжньої ролі освіти, не усвідомлює, що без людини, її творчості, інтелекту економічне благополуччя суспільства неможливе (та і безглузде). Якщо за радянських часів вітчизняні вузи готували велику кількість фахівців із багатьох країн світу, які поверталися на батьківщину не лише технологічно збагаченими (і залежними від інженерного «донора»), але і ціннісно змінювалися, то зараз ситуація зовсім інша. Відмова від підтримки наукових напрямів, які не дають безпосередньої вигоди, відсутність умов для соціальної затребуваності духовної і наукової еліти стимулюють масовий український «витік мізків» із провідних навчальних закладів та науково-дослідних установ. Зруйновані ті, що мали високий міжнародний авторитет вітчизняні наукові і педагогічні школи.

Найгостріше криза вищої школи виявляється у сфері гуманітарної освіти, що цілком закономірно. Якщо технічна, інженерна культура (і діяльність освітніх систем, що її забезпечують) слабо пов'язані із змінами у суспільній ідеології і політиці, то

система трансляції соціально-гуманітарного знання характеризується загальнокультурним, світоглядним контекстом.

Розуміння освіти як чинника духовної безпеки нації обумовлено її найважливішими функціями в збереженні культурної спадкоємності і духовного розвитку особи. Освіта забезпечує цілісне відтворення людини – відповідно до її ідеалів, сформованих в надрах культури, і перш за все в релігійно-філософських, етичних і педагогічних системах і концепціях. Якщо навчання транслює і відтворює лише приватний, конкретний фрагмент культурної діяльності в її нормативному аспекті (тобто знання про неї і алгоритм її відтворення, який освоюється за допомогою спеціальних вправ, що формують навички автоматизованих дій), то освіту проводить і відтворює цілісний суб'єкт культури і діяльності – людина в її екзистенціальній і онтологічній повноті. На відміну від інструментально орієнтованого навчання (яке забезпечує трансляцію, відтворення і освоєння знань, умінь, технологій і тому є вторинним щодо процесів формування і розвитку особи) освіту створює цілісний «образ» людини. Саме можливості освіти зберігати специфіку вітчизняної культури дозволяють розглядати її як найважливішу умову духовної безпеки українського суспільства, оскільки без духовної самобутності народ не зможе існувати в загальносвітовій сім'ї культур і цивілізацій, і кінець кінцем його економічні і геополітичні позиції істотно послабляються.

Таким чином, однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем вищої школи є реформування гуманітарної освіти, створення таких її моделей, які змогли б, спираючись на традиції і досвід вітчизняної і світової вищої школи, максимально ефективно затребувати і транслювати духовний, людинотворчий потенціал гуманітарної культури, насамперед вітчизняної. Ця місія гуманітарної освіти представляється надзвичайно важливою. Збереження вітчизняної культури як цілісного явища є головна передумова і умова духовної безпеки суспільства, бо лише «культурне самостояння» є застава величі народу і незалежності державного буття (І. Ільїн).

Ігнорування духовних засад національної культури – в політиці, економіці, освіті – особливо небезпечно в умовах суспільної трансформації. Вже більше десяти років тому на одному з міжнародних семінарів, проведеному в рамках ЮНЕСКО і присвяченому підсумкам економічного розвитку країн «третього світу», наголошувалося, що однією з основних причин згасання творчого потенціалу народу є послаблення інтелектуальних і духовних традицій в результаті руйнування національної системи освіти і підготовки верстви інтелігенції, чужої своєму народу, його історії, традиціям, культурі. Отже, розвиток національно і культурно орієнтованої освіти – головна передумова активізації творчих сил і здібностей нації, мобілізації її духовних ресурсів. Таке розуміння ролі освіти викликає сьогодні об'єктивну необхідність переорієнтації її філософських підстав, необхідність розробки освітньої парадигми без еkleктичного з'єднання концепцій та ідей інших національних шкіл. Зокрема, копіювання західних моделей освіти, орієнтованих на розвиток людської суб'єктивності або передачу максимального обсягу знань і освоєння технологій, в Україні неминуче спричинить кризу соціально-культурної і особової самоідентичності, бо інструментальна природа цих моделей не враховує духовно-етичної складової освітнього процесу, вихолощуючи тим самим справжню суть даного соціального інституту. Організуюча і «творча» сила освіти полягає в її здатності забезпечувати

органічність і цілісність особистості. Але ці риси не здатні сформувати традиційні раціоналістично орієнтовані освітні системи. Межа можливостей раціоналістичної установки – виявлення суперечностей: синтез їй недоступний. Тільки на вищих ступенях духовного пізнання можливий синтез антиномій, але джерелом цього нового знання вже є не розум, а серце. Пізнати розумом – означає «впізнати суперечності», зрозуміти серцем – означає «зрозуміти цілком», «уникнути однобічностей» і створити систему понять, що найбільш цілісно і економічно охоплюють всю сукупність буття (П.Флоренський). Збагачення духовності вимагає максимальних зусиль, але лише цей процес робить кожну особу цілісною, яскравою і привабливою.

Розуміння геополітичного потенціалу освіти передбачає побудову освітніх моделей, які здатні забезпечити процвітання України без руйнування її духовного коріння. Подальші розробки в цьому напрямі (перш за все пошук умов ефективного використання геополітичного потенціалу освіти, її ресурсів і можливостей у системі забезпечення духовної безпеки людини і суспільства) передбачають комплексні зусилля представників різних наук. Їх об'єднання можливе на основі розуміння ролі освіти в забезпеченні духовної безпеки і поглибленої розробки деяких актуальних проблем, пов'язаних із виявленням потенціалу вищої школи в посиленні духовного впливу України на міжнародній арені. Для цього необхідні концепція вищої освіти як інструмент геополітики і чинник збереження духовної безпеки України, чітке розуміння пріоритетів розвитку гуманітарної освіти в контексті сучасних геополітичних завдань. Ефективне використання ресурсів вищої освіти в системі забезпечення духовної безпеки дозволить Україні (разом з іншими заходами) утвердитися в статусі самодостатньої національно-культурної світової спільноти та успішно вирішувати традиційні завдання геополітики: добитися стабільності і безповоротності економічних і політичних реформ, повноправно брати участь у будівництві нової системи міжнародних відносин, ефективно протидіяти посиленню впливу великих держав на український національний простір.

Література:

1. Тарас Кузьо. Національна безпека України. – К.: Військо України, 4-5' 1994. – С. 147.
2. Надія Скотна. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.
3. В.О. Котигоренко. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.

2. Проблеми розвитку духовної культури та освіти в українському суспільстві

*В статті з урахуванням українського досвіду аналізується питання щодо взаємозв'язку духовності, духовної культури, релігії та сучасної освіти.**

Постановка проблеми. Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому різних складних процесів матеріального та духовного характеру. Незважаючи на наявність певних успіхів у

* Надруковано: Вісник Житомирського державного технологічного університету № 2 – 2007. – С.15-26.

сфері матеріального виробництва (економічних, фінансових тощо), об'єктивно мислячому досліднику, науковцю, просто громадянину стає все більш зрозумілим, що боротьба за Україну, як незалежну державу, не закінчилася, а продовжується і за певними ознаками навіть посилюється, особливо в духовній сфері життєдіяльності суспільства. Успіх в цьому процесі суттєво залежить від духовної єдності українського суспільства, яка в свою чергу значною мірою визначається станом сучасної освіти. З огляду на це стає зрозумілою потреба більш ґрунтовного наукового аналізу проблем взаємозв'язку та взаємовпливу культури, релігії та освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність проблеми духовності, релігії, національних відносин та освіти в українському суспільстві на сучасному етапі його розвитку обумовила значний інтерес до цієї проблематики з боку українських філософів, політологів, освітян, науковців, теологів. З цих питань є низка публікацій, наукових розробок, пропозицій та рекомендацій таких відомих українських філософів як В.П. Андрущенко, В.Ф. Баранівський, М.І. Михальченко, І.Ф. Надольний, В.С. Лутай, О.М. Колодний, Т.А. Хорольська та інші. В працях цих дослідників, зокрема, відзначається посилення ролі духовності в сучасному українському суспільстві, аналізуються актуальні проблеми в цьому процесі, розглядаються шляхи духовного розвитку особистості, соціальні механізми цього процесу.

Мета дослідження. В даній статті відштовхнемось від об'єктивних реалій та потреб духовного розвитку сучасного українського суспільства, української освіти й спробуємо показати найбільш актуальні проблеми взаємозв'язку, взаємовпливу духовності, духовної культури, релігії та освіти в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Як вбачається, ми маємо зараз в Україні ситуацію, коли культурні, духовні чинники відіграють все більшу роль у відродженні та розвитку української нації, в консолідації українського суспільства. Без сформованої української нації, яка поєднала б навколо себе національні меншини (які проживають в Україні), повноцінним і життєздатним українське суспільство не може бути. Попередній історичний досвід України є достатнім доказом наведеного твердження.

На жаль, історія часто повторюється. А українці як нація, здається, особливо здатні знову наступати у своєму поступу на "одні й ті самі граблі". Глибокий та об'єктивний аналіз стану справ в українському суспільстві показує, що воно, на жаль, йде шляхом накопичення серйозних конфліктних ситуацій, які можуть призвести до самих негативних наслідків у справі національного культурного відродження та державного будівництва.

Найбільш серйозні конфлікти, що несуть загрозу українській державності визрівають в духовній сфері суспільства. Перший із них, як на нашу думку, виникає в системі формування національної самосвідомості українців, громадянської свідомості усього населення України. Надто повільним є процес становлення українців як політично свідомої нації. Цей процес є неможливим без знання та усвідомлення українцями своєї історії, культури, мови. На сьогодні ж ми бачимо низький рівень історико-політичної культури та свідомості українців, засилля російської та західної культури в Україні. Особливо небезпечним для українського відродження є зросійщення українського населення. Глибоко аналізуючи стан та процес розвитку масової свідомості, духовності громадян в Україні виникає думка, що реальна політика керівництва української держави, Верховної Ради, уряду поки що спрямована на те,

щоб загнати українське суспільство в глухий кут національно-державного самознищення (немає належної підтримки української культури, мови, церкви, видавничої справи тощо). На наш погляд, помилковою є думка певних політиків про те, що тільки економіка вирішить проблеми незалежності України. Лише високий рівень духовної культури людей, їх беззастережний патріотизм – саме ці чинники можуть бути надійною та головною запорукою міцності української держави. І у цьому питанні відродження та розвиток української культури, духовності має відігравати надзвичайно велику позитивну роль.

Надзвичайно важливим джерелом конфлікту в українському суспільстві є проблема міжконфесійних відносин. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвитку проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків. В Україні нині діють 21843 релігійні організації, у тому числі 21134 громади віруючих 80 церков, конфесій, течій та напрямів (станом на 01.01.1999 року). Найбільше релігійних організацій нараховують: Українська православна церква (Московський патріархат) - 8168, Українська православна церква (Київський патріархат)–2270, Українська автокефальна православна церква – 1047, Українська греко-католицька церква – 3301, Римокатолицька церква – 802. Окрім того, є значна кількість релігійних організацій протестанської та інших конфесій, течій та напрямів. Ми часом навіть пишаємося такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі, усі науковці можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєї філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів УПЦ (Московського патріархату) виховує у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючися із законами Української держави, священослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх “єретиками”, “розкольниками”, сіють зневагу до України та українців, переконуючи віруючих, що такої нації як українці, ніколи не було і бути не може, що українська мова – це мова “мужицька”, всіляко пропагують російську мову тощо. Не потрібно бути великим “пророком”, щоб не зрозуміти на чію користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме до цієї церкви схиляється багато із наших можновладців. Саме за це церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних навчальних закладів, бізнесменам, податківцям, останнім, чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені та податки на них сплачені до бюджету держави.

З усією очевидністю Українська православна церква Московського патріархату проявила себе антиукраїнською силою під час підготовки та перебування в Україні Папи Римського Іоанна Павла II. Тоді, коли абсолютна більшість українського народу, віруючих вітали його приїзд та гарно зустрічали під час перебування, керівництво цієї

церкви з метою досягти заборони приїзду понтифіка в Україну всіляко підбурювали народ проти нього, робило спробу впливати на українську державу з метою досягти заборони приїзду понтифіка в Україну. При цьому духовенство використовувало всілякі заходи: богослужіння, проповіді, агітацію, хрестні ходи тощо. Про зміст агітації, зокрема, свідчить листівка із закликом до віруючих прийти на хрестний хід проти приїзду Папи Римського в Україну. Листівка підготовлена й активно поширювалася т.зв. Всеукраїнським православним братством архістратиґа Михаїла Української православної церкви Московського патріархату. Як текст листівки був використаний “Завіт” Феодосія Печерського Київському Великому князю Ізяславу, в якому останньому пропонувалося не сприймати та переслідувати католицьку віру на теренах Київської Русі. На звороті листівки – загрозливий образ архістратиґа Михаїла та цитата невідомого автора. Ось частина цитати: “Коли йде справа про явну нечисть, тоді повинно скоріше йти на вогонь та меч, не дивитися на вимоги часу та володарів і взагалі на все, перш ніж куштувати лукавого квасу і приєднуватися до заражених” (переклад з російської наш – В.Б.). У змісті цієї цитати бачимо і ворожу ненависть до християн інших конфесій, і зневагу до інтересів часу та вимог суспільства, до державних рішень і, взагалі, – низький рівень духовної культури, нетолерантність, ворожість українським інтересам представників УПЦ Московського патріархату. Зазначимо, що хрестний хід розпочався від Успенського собору, який так щедро наданий для проведення богослужіння цій церкві київською владою.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, як поводитися з українцями та їх православ’ям імперська російська влада, російська церква. Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти богослужінь живою народною мовою виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв російський цар Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов’янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядовість було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призвела до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. “Народ”, котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначив митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в’язня, що милується, світом божим через в’язничні ґрати”.

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов’янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуєчих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ’я – це не лише зміна назви православної церкви, а й її глибока духовна і, зокрема, мовна, переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу богослужінь, проголошення

проповідей живою мовою народу, посилення турботи священослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах гострі суперечки між віруючими різних християнських конфесій, між мирянами і кліром часто виникають саме через мову церковного життя. Так, послідовники Української православної церкви Київського патріархату, Греко-католицької церкви, парафій православної церкви, що перебувають у підпорідкуванні Московського патріархату, Римо-католицької церкви, при цьому не завжди адекватно сприймають один одного. І знову ж таки як і раніше, за впертим небажанням Московської патріархії погодитися на об'єднання та визнання права українських церков сповідувати релігію рідною мовою проявляються нові політичні та ідеологічні амбіції як самої церкви, так і деяких сучасних московських політиків. Аналізуючи ідеологію та політику Московської патріархії, перш за все, слід мати на увазі той факт, що вона і нині не відмовляється від своєї філософії, згідно з якою Москва – третій Рим в Християнстві, що вона є центром православного християнства в слов'янському світі. Збереження старослов'янської (по суті староросійської) мови є безумовно дуже важливим чинником такої ідеології та політики.

Тяжкою була боротьба Української православної церкви за своє відродження і у ХХ столітті. Так, у цей період Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви та держави, з одного боку, та відсутності підтримки з боку української влади – з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та їх православ'я, зокрема з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройні захоплення українських земель супроводжувалися “культурною зачисткою” – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька полонізація українського населення. Так, тільки у червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [1, с.149].

Як вже зазначалося, надзвичайно великих збитків українству та духовності українського народу завдала жорстока політика щодо України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – церква робили усе, щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. І сьогодні Російська православна церква відіграє важливу роль в руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т.зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [2, с.22].

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, сьогодні є дещо дивною короткозорість і безпринципність наших політиків, державних мужів щодо

справ релігій та церкви в суспільстві. Президент держави часом згадує про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви. На жаль, ми не бачимо практичних дій у цьому напрямку і рішучої підтримки цієї ідеї з боку державних структур, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. Саме за умови створення такої церкви, ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, створимо кращі умови для духовного відродження українців, для розвитку їх культури, для зміцнення української держави. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження.

Релігійні чинники мають враховуватися і в системі вищої школи України. Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до системи освіти? Найбезпосередніше. Раніше вже було сказано про негативний вплив певних релігійних конфесій, церков на українське відродження. Від релігійної ситуації в Україні безпосередньо залежить поширення та ефективність сприйняття українознавчих дисциплін (історії України, історії української філософії, культури, українознавства, релігії тощо) у суспільстві. Звичайно, й українознавчі науки мають серйозно враховувати релігійні чинники. Система українознавчих дисциплін повинна активно та переконливо відображати справжню роль релігії та церкви в суспільстві, активно підтримувати українські церкви й ті, що щиро служать для української держави та її народу. Деякі з сучасних українських церков, прикриваючись часто статутною фразеологією, насправді сіють розкол, ворожнечу в українському суспільстві, відволікають людей, особливо молодь, студентство, від української культури, від активної громадської діяльності.

Українознавчі дисципліни в єдності з іншими навчальними дисциплінами мають аналізувати стан справ у суспільстві та своєчасно давати пропозиції вищим державним органам, політичним, державним та громадським структурам щодо прийняття певних рішень, заходів для оптимізації процесу розвитку та зміцнення української нації, духовної культури українського народу та його державності.

При визначенні своїх методологічних підходів до політики, культури державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні (а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих) є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність і розвиток українського суспільства.

Щодо взаємовідносин релігійних чинників та вищої школи, то вони значною мірою вже проявляються через ставлення українознавчих наук до релігії та церкви, певних її конфесій та напрямів.

Стосовно системи освіти в Україні, зокрема вищої, то відомо, що церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес, пояснюючи свої домагання необхідністю підвищення духовного рівня української молоді. Але яку “духовність” пропонують українському суспільству певні конфесії ми уже на деяких прикладах показали вище. Реальна ж картина значно складніша. Тому в українській державі має твердо виконуватися вимога Конституції, згідно з якою церква відокремлена від держави і школа від церкви. У вищих навчальних закладах має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг

наукових, об'єктивно виважених знань про різні релігії та місце й роль у системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплюральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців з релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.Сковороди, які вважають, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави й державної школи від церкви, і може спричинити подальше загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та університетах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі [3, 219]. Саме релігієзнавче виховання важливе з погляду розв'язання тих міжконфесійних конфліктів, які хвилюють суспільне життя України.

На жаль, на нашу думку, в сучасному українському суспільстві є певні відхилення, збочення, непорозуміння та безвідповідальність у взаєминах із церквами, що суттєво порушують принцип світськості держави, відокремленості школи від церкви та церкви від держави. Це проявляється, зокрема: у релігійних проповідях, що здійснюються засобами масової інформації; освяченнях, релігійних відправах, благословіннях, здійснюваних церквами за запрошеннями державних, освітянських структур та окремих діячів; і насамперед, для проведення зі студентами (слухачами, курсантами військових і міліцейських учбових закладів), інколи в супереч їх особистому бажанню. Звичайно, такі “заходи” неоднозначно сприймаються їх учасниками і по-різному впливають на молодь. Комусь із сучасних керівників такі “заходи” здаються вагомими і навіть модними. Але, дуже часто за такими спробами проглядається елементарна відсутність чи недостатність національної свідомості та гідності, гуманітарної культури, нерозуміння реальних законів і закономірностей становлення і розвитку процесів національного державотворення, ролі та можливостей системи вищої школи у вихованні української молоді – майбутнього української держави.

Особливо великий збиток справі українського національного відродження та державотворення приносить діяльність церков, які за своєю суттю є антиукраїнськими, не виражають національних інтересів українського народу, насаджують в Україні чужу культуру, мову, здійснюють негативний вплив на політику української держави.

За таких умов, по суті, зрадою національних інтересів України є недалекоглядні дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для поширення діяльності антиукраїнських церков, які не надають належної підтримки українським церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об'єднання українських церков у єдину незалежну, помістну православну церкву.

Недалекоглядними, не виправданими, ганебними з точки зору відповідності інтересам національного відродження є дії політиків, урядовців, які надають приміщення, фінанси та інші пільги антиукраїнським церквам, які схиляють свої голови для вручення нагород від цих церков за свою, по суті, антиукраїнську діяльність.

Висновки. Як показав аналіз сучасних громадсько-політичних, культурно-духовних процесів, стану міжконфесійних відносин в Україні, в суспільстві склалися об'єктивні передумови для вирішення проблеми відродження та об'єднання українських церков. У цьому є підтримка переважної більшості населення України, релігійних діячів різних конфесій, є певна підтримка стосовно вирішення цієї проблеми й за кордоном.

На жаль, не вистачає єдності українських політичних, релігійних та державних структур у вирішенні цієї проблеми. Вбачається, що саме державно-політичні та громадські структури усіх рівнів мають активно підтримати процес відродження української Церкви, об'єднання українських християнських Церков, а тим самим суттєво стимулювати процес відродження української духовної культури, єднання та розквіту української нації, українського народу, української держави.

Водночас світовий та вітчизняний досвід, науковий аналіз переконаливо показують, що в державній, громадській, особистій діяльності маємо виходити з визнання пріоритету, вищої цінності національних інтересів щодо інтересів певних церков, релігійних конфесій тощо. Насамперед національна самосвідомість, духовно-культурна єдність нації, народу забезпечує єдність всього суспільства та його прагнення до розвитку. Релігійні цінності, відносини дуже часто стають на заваді успішного розвитку цього процесу. Система освіти має ґрунтуватись найперш на визнанні пріоритету таких духовних цінностей як патріотизм, національна самосвідомість, гуманізм, толерантність тощо.

Заради досягнення вищих національних інтересів державні, політичні, громадські діячі, представники системи освіти мають враховувати пропозиції науковців щодо надання певної підтримки розвитку української духовності, єдності української нації, українського народу. Актуальними шляхами щодо такої підтримки є забезпечення відродження української духовності, культури, національних та релігійних традицій.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред.С.Головко. – К.: Либідь, 1998. - Т.4. - Ч.2. - 398 с.
2. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки // Політика і культура. – К., 1999. - №.3.
3. Всеукраїнська науково-методична конференція “Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи”. – К.: ВЦ “Київський університет”, 2000. – 510 с.

3. Освіта – фактор духовності та суспільної злагоди в Україні

*Стаття присвячена проблемам аксіологічного спрямування навчально-виховного процесу ВНЗ України в контексті забезпечення духовності та злагоди в суспільстві. Висловлюється також авторська думка щодо шляхів демократизації освіти в Україні.**

*Надруковано: Баранівський В.Ф. Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта та культура. Військова справа. – К.: НАОУ, «Міленіум», 2005. – С.235-238.

З метою з'ясування проблеми, насамперед, звернемо увагу на співвідношення понять „освіта”, „духовність”, „злагода” з урахуванням їх змісту та особливостей прояву в сучасному українському житті.

Освіта, як суспільне, духовне явище, без врахування її змісту сама по собі ще не дає відповіді на запитання щодо характеру її впливу на духовність і злагоду. Не всяка освіта спроможна до зростання духовного потенціалу суспільства, толерантності у відносинах між людьми. Така спроможність з'являється лише при її певній аксіологічній спрямованості.

На сьогодні в Україні проблема аксіологічного спрямування навчального процесу в навчальних закладах є дуже актуальною. В різних навчальних закладах: державних, приватних, вищих, середніх, в різних регіонах країни проявляються дещо різні підходи щодо світоглядного спрямування студентів та учнів, щодо їх відношення до української державності, формування національної самосвідомості, відношення до релігії тощо. Звідси нагальна проблема в інтересах забезпечення належного виховання студентської молоді, забезпечення єдності українського суспільства звернути увагу на аксіологічну спрямованість навчального та виховного процесу. Причина одна – від змісту і спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура студентів. Саме тому сутність та спрямованість освітнього процесу в Україні мають бути націлені на духовне збагачення і творчу діяльність особистості, що розвиває свої здібності до самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей.

Звичайно, що при визначенні аксіологічної спрямованості навчально-виховного процесу потрібно враховувати як реалії сьогодення, так і прогнозовані перспективи суспільства. Саме враховуючи ці чинники, в межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватись в процесі навчання, необхідно визначити пріоритетні цінності. Такими для України повинні бути цінності гуманізму, людської гідності, патріотизму, демократизму, соціальної ініціативи та відповідальності, національної свідомості та самосвідомості. Значною мірою саме ці цінності ввійшли в програмні документи, що визначають розвиток освіти в Українській державі протягом ХХІ століття.

Аналізуючи зміст навчально-виховного процесу у вищій школі України та його вплив на духовність і злагоду, слід звернути увагу на стан методологічних, ідеологічних, морально-політичних засад розуміння перспектив розвитку суспільства, особистості. На сьогодні ця проблема є дуже складною, недостатньо вивченою та практично не вирішеною.

Вбачається, що на сьогодні система державного управління в Україні, зокрема управління освітою, недооцінює провідну роль світоглядних дисциплін у навчанні, науково-дослідницькій роботі. Широко рекламований методологічний, ідейно-політичний плюралізм в теорії та навчанні за певних умов веде до світоглядної „безхребетності” в наукових дослідженнях, у вихованні студентської молоді, проявляється в коливаннях при вирішенні конкретних питань щодо суспільних відносин, що також негативно впливає на політичну та інші сфери життя.

Демократизацію освіти сьогодні дехто розуміє як незалежність від суспільно-значимих аксіологічних цінностей. Аналіз свідчить, що значна кількість приватних, комерційних навчальних закладів в цьому аспекті не відповідають таким вимогам. Створені як конкуренти державним ВНЗ з метою підвищення якості освіти, вони часто

перетворюються на комерційні організації, мало контрольовані державою і є джером доходів для їх фундаторів. Розбіжності в навчальних планах і програмах часто призводять до їх несумісності навіть в однопрофільних ВНЗ, що особливо характерно для гуманітарної освіти. За таких умов держава повинна посилити контроль за змістом та якістю навчального процесу в цих навчальних закладах.

Значну загрозу духовному розвитку та злагоді в суспільстві створюють різноманітні релігійні організації та секти. Вони все більше втягують молодь, інших людей в свої тенета, відривають їх від здорового, активного суспільного життя, від навчання, праці тощо. Звичайно, це ніякою мірою не служить процесу єднання та злагоди в суспільстві. Система освіти повинна принциповіше ставитись до питання щодо роз'яснення молоді та взагалі всім громадянам дійсної сутності та ролі релігії, окремих релігійних сект та формувань, розкривати їх наміри, шляхи їх здійснення та можливі наслідки.

Таким чином, суспільство безпосередньо та через відповідні органи влади має постійно регулювати та контролювати зміст і аксіологічну спрямованість навчально-виховного процесу в навчальних закладах, підпорядковуючи його, перш за все, найбільш важливим та суспільно-значимим інтересам суспільства. Освіта має ґрунтуватись на об'єктивних наукових засадах бачення та розуміння світу, суспільних процесів, що є найбільш надійною підставою для світоглядної та поведінкової єдності громадян. Зроблений висновок ніякою мірою не означає, що автор недооцінює роль індивідуального, особистісного підходу до процесу навчання і виховання молоді в навчальних закладах. Але все ж ми повинні постійно пом'ятати, що без єднання та злагоди українське суспільство (як і будь-яке інше) не може існувати і розвиватись. А єднання людей можливе лише за умови спільності і єдності їх думок, поглядів та переконань.

4. Особистість, освіта та культура в умовах глобалізації

*У статті висвітлюються та аналізуються сучасні актуальні проблеми впливу освіти, культури на духовний стан та поведінку особистості. Обґрунтовується визначальна роль характеру, спрямованості освіти та культури у вирішенні сучасних проблем глобалізації та розвитку українського суспільства.**

Глобалізація є, безумовно об'єктивним процесом у світовому розвитку. Будучи за своїм змістом спрямованою на консолідацію, поєднання потенціалів, зусиль все більшої частини людства, вона має відігравати вирішальну роль в забезпеченні успіху подальшого розвитку людської цивілізації.

*Надруковано: Актуальні питання культурології. Альманах наукового товариства «АФІНА» кафедри культурології // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів», 15-16 листопада 2007 року. – Рівне: РДГУ, 2008. – Т.1. – С.11-13.

Однак процес глобалізації є суперечливим, на його шляху виникла низка проблем, що потребують негайного вирішення. Головною з них, як на наш погляд, є низький стан культури та духовності в суспільстві, як на глобальному рівні, так і стосовно окремих спільнот та особистостей.

Без високої культури та духовності суспільства, особистості, що поєднують у собі, перш за все, такі якості як гуманність, толерантність, розуміння найвищої цінності людини та людського життя, повага до людей інших держав, націй та рас водночас із самоповагою до себе, до своєї національної належності, – буде неможливим успіх глобалізації.

Проблема відсутності необхідних культурних, духовних засад для успішного суспільного розвитку проявляється як на загальносвітовому, так і на регіональному та національному рівнях. Так, наприклад, саме певні відмінності в системі культур, підходів до розуміння світу, до вирішення глобальних проблем привели певні сили в мусульманських країнах до агресивних, варварських дій, пов'язаних з терористичними актами проти США, інших країн, взагалі до тероризму в світі.

На нашу думку в подіях, що нині відбуваються у світі є прояв певної кризи відносин культур Сходу та Заходу, а також є прояв зіткнення цих культур. Очевидною є потреба для всіх народів глибше замислитись над причинами кризи та наблизитись до висновку про необхідність взаємних компромісів, зближення та поєднання парадигм мислення, до певного духовного очищення та культурного єднання.

Проблеми глобалізації проявляються і в межах певних регіонів, суспільств, як наприклад, українського. Як і на світовому рівні вони пов'язані з наявністю різних світоглядних, релігійних позицій (не завжди толерантних щодо інших суспільств чи людей), а також з низьким рівнем культури та системи освіти.

Коли мова йде про шляхи подолання проблем глобалізації, а саме про підняття рівня духовної культури суспільства, особистості, то одним із головних шляхів до цього ми бачимо у покращенні системи освіти, у зростанні освіченості, а водночас і духовності громадян.

Далі детальніше зупинимося саме на проблемі освіти, культури особистості та їх ролі у розвитку суспільства. Освіта та освіченість є самі по собі елементами культури, її складовою частиною. А тому, наприклад, коли ми ведемо розмову про вдосконалення чи розвиток культури у суспільстві, то це завдання буде нездійснене без базової освітньої програми для населення. Для того, щоб перебудувати суспільство недостатньо перебудувати живий організм суспільства, необхідно перебудувати свідомість у найістотнішому – в усвідомленні способу свого існування. Не випадково академік В.І. Вернадський надавав великого значення знанням і освіті. Він вбачав у цих складових суспільного розвитку ефективний засіб удосконалення людини, її духовної могутності. Сучасна ж практика суспільного життя на теренах пострадянських країн переконливо засвідчила, що напівосвіченість багатьох людей, які отримали владу криє у собі більше самозакоханої пихатості, деструктивної енергії, ніж виважених, гуманістичних рішень та дій. Стан гальмування науки та освіти в суспільстві стримує, відповідно, і розвиток громадян цього суспільства. Крім того, необхідно чітко усвідомлювати як в теорії, так і на практиці, що не усі знання, не всяка освіченість слугують прирощенню культури особистості чи певної людської спільноти. Крім того, за певних умов «освіченість» окремих людей може призводити до їх духовної,

моральної деградації як особистостей. Також неоднозначним є вплив на розвиток особистості різних сфер знання (наприклад, гуманітарних чи технічних).

Вбачається, що помилкові підходи до формування та оцінки особистості, залежно від рівня її освіченості йдуть значною мірою від поширеного розуміння людини як *Homo sapiens* (людини розумної). Постає питання: яка розумність? Утилітарна раціональність? Освітянщина? В останні десятиріччя дуже часто саме освіченість, значною мірою, і сприймалася як культурність людини. А тому поширилася «повзуча раціональність», прагматизм, егоїзм – якості, що є явно недостатні для надійності людини в сучасних складних умовах, для довіри до людської порядності, для терпимості та здатності до взаємопогоджених інтересів та взаємопорозуміння, без яких неможливе соціально-організоване та безпечне буття людини в світі, перенасиченому технікою знищення та агресивною культурою зла.

Безпосередньою причиною того стану, в якому знаходиться особистість в сучасному суспільстві є повсякденна, поширена апологія стихійного, ірраціонального в людині, яка здається, на сьогодні перевершила ті, що були за умов епохи Середньовіччя. Але в середні віки наука була ще слабка, їй не під силу було повернути стан суспільної свідомості. Нині, незважаючи на надзвичайно великі наукові досягнення, її голосу стало не чути. Сучасне мракобісся наряджається в одяг «наукової та «духовної» термінології за допомогою усіх засобів масової інформації, що надзвичайно посилює його дію. Безліч магів, чаклунів, чарівників, волхвів на телеекрані надзвичайно затуманюють слово розуму та науки. Існує велика кількість легітимних форм, в яких здійснюється експлуатація сфери несвідомого, про яку людина мало ще знає, ще не може передбачати наслідки, що для психіки межує з антропологічною катастрофою. Ще у минулому сторіччі Зигмунд Фрейд вважав, що «зверх-Я», сфера культурних норм та ідеалів, надто придуляє «Воно» – сферу інстинктивних бажань. Це зрозуміло, оскільки в християнській культурі багато з проявів людської тілесності були татуйовані, і цих «табу» було надто забагато. Нині у сфері культури зовсім не існує ніяких «табу», а відповідно не позначені відносні кордони людського образу, перетинаючи котрі людина ризикує втратити цей образ.

Сучасна освіта, яка втратила значною мірою дійсну науковість, яка за «плюралізмом» поглядів і підходів втратила свої позиції, стала «безхребетною», а в культурному, поведінковому плані, знімаючи культурно-етичні норми, кордони поведінки в угоду постмодерністським експериментам є дещо непевною, а де у чому навіть шкідливою. Е. Муньє відзначав, що людина, втрачаючи висоту «не те, щоб спускається нижче середнього людського рівня (чи, як часом кажуть, перетворюється у тварину) – вона падає значно нижче: ні одна жива тварина не створила таких жорсткостей та підлот, у яких людина ще знаходить своє задоволення».

Завдання сучасної освіти у її впливу на розвиток духовної культури особистості ускладнюється ще й необхідністю протидіяти широко-рекламованим, засобами масової інформації, моделям людини-насилника, сексуального маніяка, образу оргіастично-діонісійської людини, що пристойть образу *Homo sapiens*. Однак, наявність в сучасній культурі значної кількості негативно-впливаючих на людину явищ, не означає, на наш погляд, їх негайної заборони. Культура взагалі не терпить зовнішніх заборон і норм, окрім тих, котрі вона створює сама. Але не усвідомлювати процеси, які проходять у культурному просторі, не помічати, що в «екології» мистецтва йде зниження питомої

ваги та ролі «високих взірців» класики і поширення вульгарних, низьких норм (починаючи від заміни літературної і народної мови т.зв. «ненормативною лексикою» та збіднення «мов» музики, танцю, живопису, драми тощо) – було б антропологічно небезпечно. Вірогідно, мав рацію Е. Муньє, котрий помітив, що первісна людина не залишилася там, далеко в історії, вона «сидить» в кожному із нас і не тільки здатна до відродження і «повторного здичавіння» протягом життя одного покоління за умови зняття «культурних форм», але дуже часто є постійним режисером наших вчинків та спонукань.

Слід додати, що природа не дала людині достатніх механізмів гальмування агресивності як внутрішньої- так і зовнішньовидової. Ці «механізми» людина виробила історично, й вони закладені в моралі та культурі у цілому. Звідси зрозуміло, що людина стає небезпечною для себе й оточення, якщо ці «культурні гальма» слабо розвинуті. Про цю загрозу вже свідчить дозрівши екологічна криза, яка засвідчила, що людина в своїй стихійно-створюючій діяльності здатна залишити навколо себе пустелю. Збільшується руйнівна сила війн і кількість їх жертв з використанням НТР, зростають нейротизм, психічні хвороби і соціальна самотність, деструкція звичаїв та інформаційне забруднення в культурному просторі – все це дозволяє говорити про загрозу культурно-антропологічної кризи. Культура та розум – захисний механізм величезної сили, але і захисно-виховну силу потрібно підтримувати та стимулювати – і, перш за все, через систему освіти та навчання.

Покращення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян можливе за умови відповідного аксіологічного спрямування навчального процесу. На сьогодні в Україні проблема аксіологічного спрямування навчального процесу в навчальних закладах є дуже актуальною. Причина одна – від змісту і спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура молоді. Виходячи із сучасного стану особистості, неоднозначних соціокультурних впливів на неї, спрямованість освітянського процесу в Україні має бути націленою на духовне збагачення і творчу діяльність особистості, що розкриває свої здібності до самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей.

Звичайно, при визначенні аксіологічної спрямованості навчально-виховного процесу потрібно враховувати як реалії сьогодення, так і прогнозовані перспективи суспільства. Саме враховуючи ці чинники в межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватися у процесі навчання, необхідно визначити пріоритетні цінності. Такими для України, очевидно, мають бути: цінності гуманізму, людської гідності, національної самосвідомості, патріотизму, демократизму, соціальної ініціативи та відповідальності.

Зміцнення держави, захист національних інтересів в умовах глобалізації залежить від свідомості, патріотизму кожного громадянина. Проблема патріотизму для України, як молодій незалежній державі, є особливо актуальною. Патріотизм особистості формується впливом виховання, всіма засобами національної освіти та культури. У формуванні патріотизму надзвичайно велику роль відіграє національна мова. В сферах державного управління, освіти, культури та побуту, українська мова має в повному обсязі забезпечувати інтегративно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції.

Підсумовуючи вищевикладене, ми стверджуємо, що саме не рівень освіти та культури, а їх характер, спрямованість є актуальними з точки зору вирішення сучасних проблем духовності особистості в суспільстві, що має також незаперечне позитивне значення і для подолання суперечностей процесу глобалізації.

Література:

1. Див.: Шинкарук В.І. Культура і освіта. Світоглядні аспекти / Філософія освіти в сучасній Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні». – 1-3 лютого 1996 р. – К.: ІЗМН, 1997. – 544 с.

2. Мунье Э. Персонализм. В кн.: Французская философия и эстетика XX в. – М.: Искусство, 1995. – 250 с.

5. Політична культура як основа центризму та єдності в Україні

*У статті обґрунтовується роль політичної культури в забезпеченні центризму в політиці та єдності українського суспільства. Підкреслюється необхідність чітко сформульованої державницької ідеології, мовної та релігійної самоідентифікації українців, як вирішальних умов консолідації українського суспільства.**

Культурологічний підхід до аналізу процесів суспільного розвитку стає все більш актуальним в сучасній науковій думці. Очевидно, це явище обумовлюється новим баченням та усвідомленням ролі культури у розвитку людства, нації, іншої соціальної спільноти. Як зазначає відомий український філософ В.С.Горський, в історико-філософському аналізі «...є суттєвим урахування ролі, що її в історії нації відіграє культура, формуючи потенціал життєвої активності народу, яка консолідує його в ім'я досягнення жаданих змін в усіх сферах суспільного життя. Цей потенціал становить сутність явища, яке ми називаємо духом нації. Дух виступає як ідея, що визначає, спрямовує життя нації, втілює той найвищий смисл, що скріплює життя людей, об'єднаних у межах національної культури» [1, с.18].

Культурологічний підхід до вивчення суспільства може бути застосованим не тільки на історико-філософському рівні, а й стосовно політичних процесів у ньому. Без сумніву на політичне життя суспільства будь-якої спільноти, окремої особистості тією чи іншою мірою впливають всі складові системи культури, з якими певні соціальні суб'єкти взаємодіють.

Серед елементів культури сучасного українського суспільства звернемо увагу на стан політичної культури та деякі актуальні проблеми її впливу на політичне життя, зокрема, на становлення центризму та єдності в політичних відносинах України.

Центризм – це той принцип політичних відносин, який дозволяє забезпечити консолідацію та єдність суспільства, еволюційний характер його розвитку, уникнути конфронтаційності в діях різних політичних сил, сприяє компромісу різних гілок

*Надруковано: Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ, 2003. – Вип.1. – С.145-150; Науковий вісник Академії наук вищої школи України / Відповід. ред. – акад. Масляк П.О. – К.: ВЦП “Експрес”, 2003. – Вип.27. – січень-липень. – С.39-47.

влади. З огляду на важливість цього принципу в політиці не є випадковим, що йому приділяли значну увагу в своїх наукових працях та виступах такі політики як М.Михальченко, І.Курас, Л.Кучма, В.Литвин та інші. Про центристський підхід у політиці заявила також низка політичних партій в Україні.

Ще в 1994 році про необхідність моральності в політиці, в забезпеченні єдності наголошував Л.Кучма у своєму зверненні до депутатів Верховної Ради: «Нехай нас об'єднують честь і рішучість, потреба конкретних справ на користь народу та спільна робота, а не гучні слова та пошук особистого комфорту» [2, с.37]. Все ж, очевидно насамперед відсутність особливо таких якостей як честь та рішучість у значній кількості депутатів Верховної Ради, місцевих Рад народних депутатів, інших органів державної влади, а також партій та партійних блоків саме й стало однією із найбільш вагомих причин відсутності єдності серед політиків, гілок влади і, як наслідок, багатьох негативних процесів в Україні, які проявилися в роки її незалежності.

Очевидно, крім оцінки моральних якостей наших політиків, як і всіх громадян України (які також є суб'єктами політики), на проблему центризму та єдності слід поглянути ширше, з позиції наявності необхідного рівня політичної культури в суспільстві. Навіть такі високі моральні категорії як честь та рішучість на жаль не гарантують в повній мірі високу громадянську позицію політика чи пересічного громадянина. (Напевно жоден з українських політиків, особливо у Верховній Раді не скаже, що він не має честі та гідності, але для всіх очевидна їх роз'єднаність та низька ефективність діяльності). Очевидно, що названі чесноти без глибокого та всебічного усвідомлення себе кожним громадянином невід'ємною часткою української нації, українського народу, відповідальним за їх сьогодення та майбуття, ще не визначають однозначно прагнення до єднання та спільних дій в ім'я загальнонаціональних інтересів. Єднання партій, блоків громадян в сфері політики можливе лише за умови усвідомлення свого високого покликання служити народу, за наявності високого рівня політичної культури та патріотизму як невід'ємної складової такої культури.

Що ж є політична культура? Які особливості її стану в сучасному українському суспільстві? В загальному розумінні політична культура – це система знань, уявлень, цінностей і відносин, що функціонують у суспільстві і відтворюються в процесі зміни поколінь. Її можна визначити як обумовлений історичними, соціально-економічними й політичними чинниками якісний стан політичного життя суспільства, що відбиває рівень освоєння суб'єктом (суспільством, групою, особою) політичних відносин, цінностей і норм, ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності у перетворенні політичної дійсності [3, с.394].

Політична культура включає ті елементи й феномени суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні, духовної культури суспільства, котрі пов'язані з суспільно-політичними інститутами та процесами і впливають на формування, функціонування і розвиток державно-політичних інститутів, визначають напрямок політичного процесу загалом та політичної поведінки широких мас зокрема. Подібно до того, як культура визначає і пропонує ті чи інші норми й правила поведінки в різних сферах життя, політична культура визначає й пропонує норми поведінки в політичній сфері. Вона формує керівні принципи і стилі політичної поведінки, політичні норми й ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію інститутів та організацій, надає цілісності й

інтегрованості політичній сфері так само, як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому.

Спираючись на загальновизнане в сучасній політичній думці усвідомлення того, що політична культура виконує ряд важливих функцій, зокрема таких як: політичне забезпечення реалізації суспільних та національних інтересів; опанування та перетворення політичних відносин в інтересах певної соціальної групи, прошарку, нації; нормативно-регулююча та комунікативна функції тощо, закономірно стверджувати, що вона відіграє головну роль у становленні та реалізації тенденції до інтеграції та єдності різних політичних сил під гаслом політичного центрizmu та єдності всього суспільства.

Водночас, аналіз сучасного українського суспільства, політичної культури в ньому показує, що по-перше, є об'єктивна потреба максимальних зусиль з боку політичних, громадських організацій, всіх громадян до єднання, до підтримки ідей політичного центрizmu, а на його засадах до зміцнення та розвитку Української держави. Реальний стан справ у політичній сфері відносин в Україні, який характеризується відсутністю конструктивного діалогу між різними політичними силами центру, за високим рахунком не може задовольнити нікого. В сучасних умовах особливо шкодить консолідації центристських сил відсутність політичного союзу між блоками «Наша Україна», «БЮТ», та «Партія регіонів». Як на наш погляд, саме відсутність необхідного рівня політичної культури, патріотизму, поміркованості у певних лідерів та учасників цих блоків не дає їм здійснити те, на що чекала від них абсолютна більшість українських громадян. Зважаючи на загальносуспільну потребу такого єднання центристських сил в Україні, безумовно, воно здійсниться дещо пізніше, в майбутньому, але від роз'єднаності зусиль цих політичних блоків вже маємо великі втрати, які суспільству доведеться надолужувати з часом.

По-друге, в чому ж головне полягає недолугість політичної культури мислення та дії сучасних українських політиків, звичайно ж і значної частини населення? Як нам вбачається, хибність політичних та державних рішень в Україні базується на хибності поглядів, оцінок ситуації в Україні, яка полягає в недооцінці проблем єдності українського суспільства, в нерозумінні об'єктивних засад та шляхів їх вирішення. Неупереджений погляд показує, що владні структури України просто “не помічають” процесів, які ведуть до розколу суспільства, зокрема, за ознаками національної, регіональної, релігійної та мовної культури. Так, зокрема, в Україні посилюється вплив російського націоналізму, який безумовно викликає посилення радикальних форм українського захисного націоналізму. В політичних колах, які є нині при владі, превалює думка про те, що розв'язання, насамперед, економічних проблем в державі зніме всі суперечності в суспільстві. Такий підхід є необгрунтованим та хибним. Політика, яка не бере до уваги духовних аспектів людського буття, не є реалістичною. Реалізм такої політики позірний: як засвідчує міжнародний досвід (Квебек, Велс, Косово), високий рівень добробуту не усуває значущості культурних чи релігійних домагань різних соціальних та політичних сил.

Однією із головних проблем духовного характеру, яка посилюється в Україні, є недооцінка мовного та цивілізаційно-орієнтаційного факторів. Внаслідок цього Україна врешті-решт опинилася у своєрідному Гарлемі Європи, в зоні стратегічного відставання, на теренах вражаючої етично-гуманістичної дистрофії, де втрата

сутнісних самоідентифікаційних рис набула *status normalis*, тобто узвичаєної норми. Рішучу та принципову оцінку мовної ситуації в Україні дають М.Михальченко та З.Самчук: «Атрофія мовного інстинкту, – вважають вони, – з усією фатальністю тягне за собою атрофію національну і, нарешті, державну. І не варто наркотизувати свою свідомість самовбивчими ілюзіями існування Української держави. Це – колосальна містифікація, витворена розпорядниками владних корит. Адже формальне існування України в якості державного суб'єкта зовсім не означає, що невід'ємними атрибутами новоутвореної державності стануть мовне, культурне, психологічне, господарсько-економічне утвердження повноцінності українства» [4, с.229].

На сьогодні мовна самоідентифікація продовжує залишатися поважним каменем спотикання національної консолідації України. Мовна політика держави, на жаль, не спонукає до єдності суспільства, а до його розшарування за мовними, культурними та національними особливостями. Розколотість держави за наведеними параметрами неухильно призводитиме до взаємної опозиційності, протидії чи навіть протистояння всіх сепарованих за мовними ознаками сегментів поки що цілісної держави. Поволі складається враження, що непереконлива артикуляція влади в мовному аспекті вичерпує останні регенеративні можливості національного організму.

Щодо створення умов до центризму та єдності загалом позитивною є ідея про поширення та зміцнення соціальної бази центристських сил в Україні, зокрема, створення т. зв. “середнього класу”. Очевидно, чим більше людей в Україні буде з середнім достатком, більш високим рівнем життя, тим краще. Основу цього класу мають створити інтелігенція, управлінці, фермери, кваліфіковані робітники, представники силових структур та інші. Все ж, очевидним є недолік цієї теорії. Вона враховує рівень лише матеріального становища громадян, не торкаючись питання щодо їх національно-культурних та духовних потреб. Певним чином, від одностороннього підходу до розуміння процесу становлення “середнього класу” в Україні застерігав один із прибічників його ідеї В.Литвин. Підкреслюючи позитивну роль “середнього класу” як соціальної бази реалізації ідеї центризму в Україні, він відзначав: «...варто не забувати прикладу Горбачова, який, намагаючись примирити всі сили, всі точки зору, врешті-решт перестав задовольняти всіх» [5, с.104]. Вбачається, що така оцінка ще раз свідчить про необхідність більш високої політичної культури та принциповості і в багатьох сучасних українських політичних діячів, які будують свої програми не на основі далекоглядної виваженої політики, а по принципу сьогоденної користі для себе чи своїх ближніх.

Рівень політичної культури громадян України уособлюється в її народних депутатах, державних та громадських діячах, в забезпеченні ними вирішення проблем центризму та єдності української нації та суспільства в цілому. Низький рівень їх політичної культури проявляється не тільки в незадовільному вирішенні проблем культури та мови. Очевидне також недостатнє розуміння ними значення забезпечення єдності релігії та церкви в Україні. Релігійна ситуація в українському суспільстві складна та суперечлива. В роки незалежності проблеми міжцерковних, міжконфесійних відносин, корені яких було закладено ще в попередні історичні часи, проявилися з усією очевидністю в сучасних умовах. Надання державою церквам надто широких прав, загравання певних державних та політичних діячів з окремими церквами та конфесіями по суті не тільки не привели до бажаної консолідації

українського суспільства, а навпаки слугували поглибленню його розколу за релігійними, національно-культурними та мовними ознаками. Нерідко суперечності між деякими церквами носять явно загрозливий характер. На жаль, серед більшості громадян, політичних діячів України немає глибокого розуміння природи та сутності релігії, окремих церков, конфесій та міжцерковних, міжконфесійних відносин. Звичайно, відносити себе до певної релігії чи церкви – право громадян. Але держава не може стояти осторонь за умов, коли певні церкви, конфесії вносять в українське середовище чужу для українців релігію, культуру, мову. Деякі церкви (наприклад, УПЦ Московського патріархату) підлягають іноземним релігійним центрам, які часто не ховають своїх не тільки релігійних, але й негативних політичних амбіцій стосовно України. Однією із проблем релігійного характеру є проблема створення Єдиної Помісної православної церкви, єднання всіх християн України, вирішення якої було б позитивним кроком до єдності всього суспільства, зокрема, і в політичній сфері життя. Світовий та вітчизняний досвід переконливо свідчить, що держава має бути активнішою у вирішенні цього важливого для українців питання.

Ще однією із найбільш важливих проблем підвищення рівня політичної культури українського суспільства з точки зору створення передумов для посилення центристських сил та єдності суспільства є політична ідеологія. Багатоманітність ідеологій, їх мирне співіснування є конституційно визнаним принципом життя сучасного українського суспільства. Водночас реальне життя Української держави у період її незалежності переконливо засвідчили, що відсутність єдиної продуманої та глибоко обґрунтованої державної політичної та ідеологічної доктрини в країні обумовлює еклектичність, не концептуальність в усіх сферах суспільного життя включно – економічні, соціальні, політичні, духовні. Відсутність системної реалістичної державної ідеології, яка б стала духовною, теоретичною опорою для помислів та дій громадян України породила разом з прагненням до пошуку ідейних, духовних засад свого життя тенденцію до розгубленості та втрати цілеспрямованої активності в розбудові нового українського життя. Особистість в сучасній Україні шукає ідеологічні та світоглядні орієнтири, щоб визначитися стосовно минулого, сучасного та майбутнього. Їй важливо знати політичну та ідеологічну доктрину держави (державницьку ідеологію).

Глибоку та реалістичну характеристику стану ідеології та політики в Україні дав Президент Української академії політичних наук, професор М.І.Михальченко. Він резюмує: «Сучасна ідеологічна ситуація в Україні характеризується багатоаспектною ідеологічною дезінтеграцією по суттєвих та несуттєвих критеріях. Навіть поділ ідеологій (як і партій) на ліві, центристські та правоцентристські, що відображає реальність, не має чіткого ідеологічного критерію. Ідеологія загальнодемократичної спрямованості – це швидше деяка підсумкова величина, що включає в себе потужну конкуренцію цілого ряду партій на ґрунті однієї із ідеологій (соціал-демократичної, християнсько-демократичної, ліберальної, консервативної і т.п.) Чи на ґрунті національно-патріотичних ідеологій» [6, с. 231].

За умов такого стану ідеологій та партій, відносин між ними як теоретично, так і особливо на практиці неможливо сподіватися на серйозний центристський рух, який поєднав би в собі та навколо себе всі демократичні, реформаторські сили України.

Стан політики, політичної культури, ідеології, міжпартійних стосунків впливає, як зазначалося вище, на всі сфери суспільства. Зокрема цей стан впливає на систему освіти в Україні. Відсутність чітко сформульованої державницької ідеології на рівні суспільства, високопатріотичної національної політики негативно впливає на виховання студентів, молоді України. Вбачається, що суспільство безпосередньо та через відповідні органи влади має системно регулювати та контролювати зміст, аксіологічну спрямованість навчально-вихованого процесу в вузах, підпорядковуючи їх, перш за все, найбільш важливим та суспільно значимим інтересам української нації, держави. Освіта має ґрунтуватися на об'єктивних наукових засадах бачення та розуміння світу, суспільних процесів, що є найбільш надійною підставою для світоглядної та поведінкової єдності громадян. Ми маємо постійно пам'ятати, що без єднання та злагоди українське суспільство (як і будь-яке інше) не може існувати і розвиватися. А єднання людей можливе лише за умови спільності і єдності їх думок, поглядів та переконань [7, с.39].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що політична культура, як і культура взагалі, обумовлює суспільні відносини, помисли та поведінку громадян, політичних партій, рухів та блоків у суспільстві. Ідеї центрризму та єдності в Україні нині, поза всяким сумнівом, є головними та найбільш актуальними. Від їх вирішення залежить вирішення інших проблем.

Ідея національної злагоди в Україні може бути реалізована на основі вирішення низки взаємопов'язаних проблем: по-перше, необхідно всіляко піднімати рівень культури та політичної свідомості громадян. Державі, партіям, рухам, свідомим громадянам необхідно активніше вести справу щодо впровадження в життя української національної ідеї, формування української політичної нації. По-друге, Україні, українському народу необхідна чітка, обґрунтована з урахуванням українських національних традицій та світового досвіду, державна ідеологія, в якій має бути визначена система економічних, політичних, правових та духовних цінностей, ідей, цілей в світлі реалізації котрих має бути представлена перспектива розвитку суспільства та норми функціонування суспільства в сьогоденні. Така ідеологічна доктрина формується і формулюється на ґрунті співпадіння основних інтересів більшості соціальних груп населення, з конституційним забезпеченням прав меншості. По-третє, ідея національної єдності та центрризму в політиці має базуватися на безумовному визнанні первинними найвищих інтересів українців, як титульної та найчисельнішої нації в Україні, на реальному забезпеченні їх прав на національно-культурне відродження та провідну роль в суспільстві. Важливим чинником в цьому мають бути зусилля щодо консолідації української нації. Звичайно, в Україні мають забезпечуватися також права та можливості представників інших націй та народностей, які є її громадянами, поважають її закони, історію, культуру, традиції. По-четверте – ідеї єдності та національної злагоди в Україні мають поставити для себе як головну мету всі державні та політичні структури, весь свідомий цього український елемент, що працює в Україні та поза її межами. Всі конфронтаційні сили (партії, громадські організації, рухи, представники різних національних меншин), які виступали раніше проти єднання українського народу, заважали цьому процесу, посилаючись на вузькоєгоїстичні групові та особисті інтереси, мають покаятися та на кінець,

усвідомивши провину, включитися в спільний процес відродження та розбудови України – спільного дому для всіх нас.

Література:

1. Горський В.С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). – Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
2. Кучма Л.Д. Вірю в український народ. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2000. – 495 с.
3. Політологія: історія та методологія / За заг. Редакцією Ф.М.Кирилюка. – К.: “Здоров’я”, 2000. – 629 с.
4. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Близк та убозтво куртизанів. – Дрогобич, Вид-во “Відродження”, 1998. – 285 с.
5. Литвин В. Центризм. Місце злагоди змінити не можна // Віче. – Січень, 1994. – С. 97–104.
6. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы ?. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
7. Баранівський В.Ф. Освіта – фактор духовності та суспільної злагоди в Україні // Всеукраїнська науково-методична конференція “Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи”. – К.: ВЦ “Київський університет”, 2000. – С. 37–39.

6. Болонський процес в контексті реалій духовного життя українців

*В статті висвітлюються актуальні духовно-гуманітарні проблеми вищої освіти України в умовах Болонського процесу.**

Модернізація вищої освіти в Україні поступово набуває контурів, що задані Болонським процесом. Останній є відображенням європейської інтеграції, ширше – багатовимірною процесу глобалізації, який визначає структурні зміни в локальних системах вищої освіти.

На сьогодні в Україні під час аналізу як безпосередньо Болонського процесу, так і його наслідків, домінує формальний підхід, коли аналізуються перш за все наслідки трансферту кредитів та взаємне визнання періодів навчання на рівні університетів.

А тому актуальним є питання щодо більш глибокого осмислення проблем входження України в систему Болонської угоди з точки зору світових глобалізаційних процесів та збереження національних інтересів у ньому.

Безумовно, що запровадження в навчальному процесі кредитно-модульно-рейтингової моделі є прогресивною і найдосконалішою на сьогодні світовою навчально-освітньою системою, здатною істотно підвищити рівень і якість навчання студентів, стимулювати у них потребу отримати вищу освіту на рівні європейських стандартів.

Водночас Болонська угода не заперечує, а досвід інших європейських країн підтверджує необхідність врахування в національній системі освіти особливостей національної культури, менталітету, традицій. Крім того, для України надзвичайно важливо враховувати комплекс проблем, що виникли в духовно-гуманітарній сфері суспільства у зв’язку з його реформуванням. Вища освіта, вся система освіти України

*Надруковано: Українознавство, № 1, 2008. – К.: МОН України, НДІУ. – С.154-157.

має великі потенційні можливості щодо вирішення, врегулювання означених вище проблем.

Витоки кризових явищ в духовно-гуманітарній сфері українського суспільства значною мірою слід шукати ще в радянському періоді. В той час масова свідомість формувалася компартійною ідеологією, яка суттєво суперечила інтересам українського народу. В радянський період нівелювалася українська історія, культура, наука, освіта, релігія, загалом духовність українців.

На жаль, в період Незалежності окремі проблеми в духовно-гуманітарному житті залишилися, а деякі – додалися. На думку соціологів до цього призвели такі явища, як: відсутність морального виміру в політиці; девальвація моральних цінностей; ослаблення дії інститутів контролю (судів, правоохоронних органів; деформація мотиваційної поведінки; поширення сублегальних («тіньових») чинників регламентації політичної і господарської діяльності (корупції) [1, с.13]. Внаслідок цих та інших причин в Україні проявилися зростання меркантилізму та апатії, приниження ролі науки і культури, зниження можливостей бідних верств суспільства до отримання освіти, доступу до культурних цінностей, до кваліфікованого медичного обслуговування тощо. Не вирішується й така принципова проблема, як національна самоідентифікація українського суспільства. Відсутність стійких структур національної ідентичності в масовій свідомості створює вакуум між населенням і політичною владою [1, с.12].

Одним із найбільш актуальних завдань духовно-гуманітарного розвитку в сучасній Україні є, безумовно, підняття рівня духовно-національної культури українців, їх національно-патріотичної свідомості. Цей аспект духовно-гуманітарного розвитку суспільства надзвичайно важливий в умовах глобалізації, входження системи вищої освіти України в Болонський процес. Формування національно-патріотичної свідомості студентської молоді визначає одну з головних ліній захисту національних інтересів в цьому процесі. Суть справи полягає в тому, що без національно-свідомого, патріотично налаштованого фахівця неможливо не лише підняти, але й зберегти державу. Аналіз реального ставлення національно-патріотичної свідомості української молоді засвідчує її невисокий рівень, що проявляється, зокрема, в таких явищах як нігілістичне відношення до української мови, культури та традицій свого народу, меркантилізм, виїзд за кордон без повернення на Батьківщину тощо.

Такий стан молоді, зокрема, студентства виникає в системі формування національної самосвідомості українців, громадянської свідомості усього населення України. Надто затягується процес згуртування українців як свідомої нації, що є неможливим без знання своєї історії, культури, мови. Особливо небезпечним для українського відродження є зросійщення українського населення. Глибоко аналізуючи стан та процес розвитку масової свідомості, духовності громадян в Україні виникає думка, що реальна політика керівництва української держави, Верховної Ради, уряду поки що спрямована на те, щоб загнати українське суспільство в глухий кут національно-державного самознищення (немає належної підтримки української культури, мови, церкви, видавничої справи тощо). На наш погляд, помилковою є думка певних політиків про те, що тільки економіка вирішить проблеми незалежності України. Тільки духовність людей, їх беззастережний патріотизм – саме ці чинники можуть бути надійною та головною запорукою міцності української держави.

Вся система вищої освіти має слугувати формуванню національно-патріотичної свідомості студентів. Особливе значення має наповнення навчальних дисциплін українознавчим змістом. Українознавство має пронизувати, бути присутнім в усіх підручниках, посібниках для учнів, студентів. Українознавство має забезпечити, таким чином, подолання відчуження української науки, освіти, системи виховання від українського національного життя, від конкретної людини [2, с.23].

Українознавство, в найбільш широкому розумінні цього поняття, це – дійсно філософія, методологія суспільного розвитку, державотворення, системи освіти, виховання українського народу. І для обґрунтування цього непотрібно будь-яких надзвичайних доказів. Головним із доказів є – без знання та усвідомлення історії, культури, духовності українців не можлива побудова України, як дійсно шанованої у світі незалежної держави.

Як відомо, на сьогодні «Українознавство», як в цілому і Україна, переживають нелегкі часи свого розвитку та сприйняття. І тут не слід ідеалізувати обставини. Це небезпечно. В Україні та за її межами є ще багато сил, які явно чи таємно виступають проти її самостійності та духовного національного відродження. Переконливими проявами дії таких сил є, зокрема, важкий стан утвердження української державної мови в суспільстві, наявність міжконфесійних конфліктів тощо.

На сьогодні у багатьох країнах світу в навчальних закладах вивчаються дисципліни про свій рідний край, історію, культуру свого народу. В умовах певної духовно-гуманітарної роз'єднаності українського суспільства «українознавство» – як навчальна дисципліна, як філософія мислення та суспільного розвитку особливо потрібна для молоді, всіх громадян України. А тому, введення «українознавства» як навчальної дисципліни для всіх вищих навчальних закладів України є нагальною потребою.

В умовах Болонського процесу з метою усунення проблем духовно-гуманітарного характеру слід не допустити в системі вищої освіти зменшення кількості та якості й інших гуманітарних дисциплін. Особливо є потреба звернути увагу на стан «філософії» як навчальної дисципліни. Деякі науковці справедливо стверджують, що відбувається фактичне знищення місця філософії у вищій освіті України. Так, на думку професора Касьяна В.І. процес ліквідації філософії здійснюється під прапором: «вдосконалення оволодіння студентством філософськими знаннями шляхом впровадження нових технологій, орієнтування на Західні технології тощо»; «зменшення кількості годин, що відводяться на викладання філософії до недопустимо низького рівня»; «розпорошення та нівелювання світоглядної, методологічної функції філософії» [3, с.144-145]. Слід погодитись із зауваженням В.І. Касьяна і про те, що зменшення уваги до гуманітарних дисциплін, зокрема до філософії, деякі можновладці пояснюють входженням України до Болонського процесу, необхідністю прирівняти диплом українських вузів до дипломів західних країн. Це твердження не витримує ніякої критики [3, с.144].

Суттєвим, складним джерелом конфлікту в духовно-гуманітарній сфері українського суспільства є міжрелігійні та міжконфесійні відносини. Проблеми, суперечності в цих відносинах негативно впливають на духовність українського суспільства, на формування національно-патріотичної свідомості студентської молоді. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвитку проблем у

суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, який надав право усім громадянам України вільно визначати своє ставлення до релігії та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків. В Україні нині діють 21.843 релігійні організації, у тому числі 21.134 громади віруючих 80 церков, конфесій, течій та напрямів (станом на 01.01.1999 року). Найбільше релігійних організацій нараховують: Українська православна церква (Московський патріархат) – 8.168, Українська православна церква (Київський патріархат) – 2.270, Українська автокефальна православна церква – 1.047, Українська греко-католицька церква – 3.301, Римо-католицька церква – 802. Окрім того, є значна кількість релігійних організацій протестанської та інших конфесій, течій та напрямків. Ми часом навіть пишаємося такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі усі можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія несуть в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Наприклад, УПЦ (Московського патріархату), згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та злуку з нею, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів, УПЦ (Московського патріархату) виховує у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу проти пастирів та віруючих дійсно українських церков, обзиваючи їх “єретиками”, “розкольникми”, сіють зневагу до України та українців, переконуючи віруючих, що такої нації як українці ніколи не було і бути не може, що українська мова – це мова “мужицька”, всіляко пропагують російську мову тощо. Не потрібно бути великим “пророком”, щоб не зрозуміти на чію користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме цій церкві поклоняється багато із наших можновладців. А сама ця церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних навчальних закладів, бізнесменам, податківцям. Зокрема, останнім, – чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені та відраховані до бюджету держави.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, як поводитися з українцями та їх православ'ям імперська російська влада, російська церква. Тільки у ХХ ст. Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви, з одного боку, та відсутності підтримки з боку влади – з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священнослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та її православ'я, зокрема з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройний захват українських земель супроводжувався “культурною зачисткою” – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька полонізація українського населення. Так, тільки у червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [4, с.149].

Надзвичайно великий збиток українству, духовності українського народу принесла жорстока політика стосовно України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – церква робили усе, щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. І на сьогодні Російська православна церква відіграє важливу роль у руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло окреслюються і збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т.зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [5, с.22].

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, сьогодні є дещо дивною короткозорість, безпринципність певних наших політиків, державних мужів по відношенню до справ релігії та церкви в суспільстві. Президент держави В.Ющенко все ж бачить складність ситуації, постійно нагадує про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви, але на жаль, ми не бачимо рішучої підтримки цьому в інших державних структурах, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. А саме за умов створення такої церкви ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, створимо кращі умови для духовного відродження українців. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження.

Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до системи освіти, зокрема до вищої освіти України? Саме безпосереднє. Уже підкреслювався негативний вплив певних релігійних конфесій, церков на українське відродження. Від релігійної ситуації в Україні прямо залежить поширення та ефективність сприйняття гуманітарних дисциплін. Звичайно, й гуманітарні дисципліни (філософія, українознавство тощо) мають серйозно враховувати релігійні чинники. Система гуманітарної освіти повинна активно та переконливо показувати дійсну роль релігії та церкви в суспільстві, пропагувати дійсно українські церкви та ті, що щиро підтримують українську державу та її народ.

При визначенні пріоритетів в оцінці гуманітарного та релігійного знання в навчальному процесі слід виходити з того, що саме національні (а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих) є первинними, головними в державній та культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та процвітання суспільства.

Стосовно системи освіти в Україні, зокрема вищої, то відомо, що церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес, пояснюючи свої домагання необхідністю підняття рівня духовності української молоді. Але яку “духовність” несуть українському суспільству певні конфесії ми уже на деяких прикладах показали вище. Реальна ж картина значно складніша. А тому в українській державі має твердо виконуватися вимога Конституції, згідно з якою церква відокремлена від держави і школа від церкви. У вищих навчальних закладах має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг

наукових, об'єктивно виважених знань про релігію, про різні релігії, про їх місце та роль в системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати або підміняти богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців з релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.Сковороди (зокрема, професора А.Колодного), котрий вважає, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави і державної школи від церкви, спричинить до подальшого загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та вузах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі [6, 219].

Таким чином, релігійно-духовний чинник має враховуватися в системі вищої освіти за умов її трансформації та входження до Болонського процесу. Суттєвим в цьому має бути забезпечення реалізації принципів об'єктивності, науковості, національно-патріотичної спрямованості в поєднанні можливостей релігії, церкви та духовно-гуманітарного виховання студентської молоді України.

Висновки:

1. В умовах входження вищої освіти України до Болонського процесу держава, органи керівництва вищою освітою мають створити систему необхідних матеріально-культурних та фінансових заходів підтримки, заохочення студентської молоді, молодих фахівців щодо їх праці на теренах України чи повернення в Україну після певного терміну перебування за кордоном, отримання досвіду, підвищення рівня матеріально-фінансового добробуту тощо.

2. Важливу роль в умовах глобалізації, реалізації завдань Болонської угоди, в інтересах захисту національних інтересів української держави відіграє національно-патріотичне виховання студентської молоді, зокрема підвищення виховної ролі гуманітарних, українознавчих дисциплін в системі вищої освіти України.

3. В системі освіти важливу роль у забезпеченні необхідної аксіологічної спрямованості духовно-гуманітарної складової навчально-виховного процесу відіграє релігійний чинник. Світовий та вітчизняний досвід переконливо показує, що в державній, освітянській діяльності потрібно виходити з визнання пріоритету, вищої цінності національних інтересів щодо інтересів певних церков, релігійних конфесій тощо. Насамперед, національна самосвідомість, духовно-культурна єдність нації, народу забезпечує єдність всього суспільства та його розвиток. Релігійні цінності, відносини дуже часто стають на перешкоді успішного розвитку суспільства. Система освіти має ґрунтуватись насамперед на визнанні пріоритету таких духовних цінностей як національна самосвідомість, патріотизм, гуманізм, толерантність тощо.

Література:

1. Валевський О.Л., Ішмуратов А.Т. Політичний конфлікт у сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – 150 с.

2. Кононенко П.П. Українознавство – наука самопізнання українського народу // Українознавство. – К.: НДІУ, 2002. - № 1-2. – С. 22-29.

3. Касьян В.І. Сучасний стан філософської освіти: проблеми, перспективи // Філософські проблеми гуманітарних наук. № 10-11. КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. – С.139-143.

4. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Редактор: С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.

5. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки // Політика і культура. – К., 1999. – № 3.

6. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи // Збірн. Наук. Праць. – Вип.3: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції “Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи”. – К.: ВЦ “Київський університет”, 2000. – 510 с.

7. Роль українознавства в консолідації та розвитку суспільства

*В статті обґрунтовується думка, що одним з головних завдань українознавства є розвиток духовності українського суспільства.**

Відомий український вчений, громадський діяч, директор Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, академік П.П.Кононенко в одній із своїх наукових праць слушно зазначив, що “... міра розвитку суспільства, цивілізації – це міра духовного розвитку людини”[1, с. 67]. Така висока оцінка духовності людини, особистості все більше усвідомлюється у світовій та вітчизняній науковій та громадській думці.

Звичайно, у різних категорій вчених є дещо відмінні підходи до розуміння понять “духовний розвиток”, “духовність людини, особистості”. Є, наприклад, соціально-філософське, морально-етичне, психологічне, релігійне тлумачення духовності тощо. Не вдаючись до детального аналізу таких підходів, зазначу лише, що в даному випадку під духовністю особистості розуміється сукупна єдність таких притаманних їй якостей як свідомість, світогляд, духовно-ціннісна зорієнтованість, здатність до духовно-почуттєвих переживань.

Якщо розглядати духовність як конкретний соціально-політичний та морально-етичний феномен, то високодуховне суспільство має особистостей, які свідомі своєю належністю до суспільства, нації, держави, відповідальністю за їх долю, що здатні розуміти та співчувати іншим людям. Саме рівень розвитку таких якостей свідчить, перш за все, про духовний розвиток людини – особистості в суспільстві.

Духовний розвиток, духовний стан громадян створює духовний потенціал та можливість певного суспільства, чи окремої спільноти. Аналіз світових та національних суспільних процесів переконує, що духовний стан суспільств, їх громадян все більше визначає напрями та хід історичних процесів. Більшість сучасних колізій у світі виникають саме із суперечностей в духовній сфері буття.

Щодо українського суспільства, то його глибокий та об’єктивний аналіз свідчить, що воно незважаючи на наявність певних позитивних змін, які сталися після розпаду радянської тоталітарної системи, йде, на жаль, шляхом накопичення серйозних конфліктних ситуацій, які можуть призвести до дуже негативних наслідків у справі українського відродження, зміцнення української державності.

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. – К.: Видавництво: ПП Улянич В.І., 2009. – С. 84-88.

Найбільшу увагу науковців, державних та політичних діячів мають привертати два потенційні конфлікти, що визрівають в Україні.

Перший із них був і залишається у сфері формування національної самосвідомості українців, громадянської свідомості всього населення України. Надто повільним є процес становлення українців як свідомої нації, що є неможливим без глибокого знання та сприйняття своєї історії, культури, мови.

Сьогодні ми бачимо засилля російської та західної масової культури в Україні. Особливо небезпечним для українського відродження є зросійщення значної частини українського населення. Аналіз стану та процесу розвитку масової свідомості, духовності громадян в Україні свідчить, що реальна політика керівництва Української держави, Верховної Ради, Уряду значною мірою була спрямована на те, щоб загнати українське суспільство в глухий кут національно-державного самознищення (поки що ми не бачимо належної підтримки української культури, мови, видавничої справи, церкви тощо).

Ще в багатьох урядовців, партійних діячів України превалює думка, що насамперед, економіка вирішує проблеми зміцнення суверенітету Української держави. Очевидно що це твердження є хибним. Історія інших держав, досвід розбудови українського суспільства в період Незалежності переконливо засвідчує: без високого рівня духовності, національної самосвідомості, патріотизму громадян в країні не буде ні міцної економіки, ні міцної держави загалом.

Саме в цьому аспекті я бачу велику місію українознавчої науки. Будучи системою знань, поглядів, переконань про Україну, про українську націю, українознавство як наука, навчальна дисципліна має відігравати надзвичайно велику позитивну роль у розвитку духовності суспільства.

Про низький стан національної свідомості в суспільстві свідчить, зокрема, духовний стан певних категорій військовослужбовців Збройних сил України. Анкетування 210 військовослужбовців Південного оперативного командування засвідчило, що їх переконання та погляди далекі від тих, що повинна мати національно свідомою особистість.

На запитання: «Чому Ви пішли до лав Збройних сил України?» – 50 % особового складу відповіли: “Тому, що боялися відповідальності”, ще 20 % відповіли: “Самі цього не бажали, але обставини примусили”, і лише 15 % відповіли, що “вважають це почесним обов’язком кожного громадянина”.

На запитання: “Хто Ваш улюблений герой ?” Та “На кого б Ви хотіли походити ?”, відповіді розподілилися таким чином: на Арнольда Шварценегера – 30 %, на Міккі Рурка – 26 %, на Сільвестра Сталлоне – 20 %.

Ось, Вам і “національне відродження”! А де наші українські “Шварценегтери” та “Вандами” ? – хочеться запитати у тих, хто виховував молодь до призову в Збройні сили, тих, хто їх виховує в армійських підрозділах та частинах, тих, хто відповідає за стан патріотичного виховання в державі.

Другим надзвичайно складним джерелом конфлікту в українському суспільстві є проблема міжконфесійних відносин. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвитку проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, який надав право усім громадянам України вільно визначати своє ставлення до релігії

та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків. В Україні нині діють 21843 релігійні організації, у тому числі 21134 громади віруючих 80 церков, конфесій, течій та напрямків (станом на 01.01.1999 року). Найбільше релігійних організацій нараховують: Українська православна церква (Московський патріархат) – 8168, Українська православна церква (Київський патріархат) – 2270, Українська автокефальна православна церква – 1047, Українська греко-католицька церква – 3301, Римо-католицька церква – 802. Окрім того, є значна кількість релігійних організацій протестантської та інших конфесій, течій та напрямків. Ми часом навіть пишаємося такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі усі можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ (Московського патріархату), згідно своєї філософії, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське “забарвлення”. А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів УПЦ (Московського патріархату) виховує у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу проти пастирів та віруючих дійсно українських церков, обзиваючи їх “єретиками”, “розкольниками”, сіють зневагу до України та українців. Не потрібно бути великим “пророком”, щоб зрозуміти на чию користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме цій церкві поклоняється багато із наших можновладців. Саме за це церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних навчальних закладів, бізнесменам, податківцям. Зокрема, останнім, – чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені та податки сплачені до бюджету держави.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, як поводитися з українцями та їх православ'ям імперська російська влада, російська церква. Тільки у ХХ столітті Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви, з одного боку, та відсутності підтримки з боку влади з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священнослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та їх православ'я, зокрема з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройний захват українських земель супроводжувався “культурною зачисткою” – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька колонізація українського населення. Так, тільки у червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [2, с.149]. Надзвичайно великий збиток українству, духовності українського народу принесла жорстока політика стосовно України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – церква робили усе, щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. І на сьогодні, Російська православна церква відіграє важливу роль у руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну

безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло окреслюються і збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [3, с.22].

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, сьогодні є дещо дивною короткозорість, безпринципність певних наших науковців, політиків, державних мужів щодо справ релігії та церкви в суспільстві. Президент держави В.Ющенко все ж бачить складність ситуації, постійно нагадує про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви, але, на жаль, ми не бачимо рішучої підтримки цьому в інших державних структурах, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. А саме за умов створення такої церкви ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, створимо кращі умови для духовного відродження українців, сприйняття філософії українознавства. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження.

Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до завдань українознавчої науки та системи освіти в цілому? Саме безпосереднє. Уже підкреслювався негативний вплив певних релігійних конфесій, церков на українське відродження. Від релігійної ситуації в Україні прямо залежить поширення та ефективність сприйняття українознавчих дисциплін. Звичайно, й саме українознавство має серйозно враховувати релігійні чинники. Система українознавства повинна активно та переконливо показувати дійсну роль релігії та церкви в суспільстві, активно підтримувати дійсно українські церкви та ті, що щиро підтримують українську державу та її народ. Деякі з сучасних українських церков, часто прикриваючись статутною фразеологією, насправді сіють розкол, ворожнечу в українське суспільство, зваблюють людей, особливо молодь від дійсно української культури, від активної діяльності громадян української держави.

Українознавство в єдності з іншими науками має аналізувати стан справ у суспільстві та своєчасно давати пропозиції вищим державним органам, політичним, державним та громадським структурам на місцях, щодо прийняття певних рішень, заходів для оптимізації процесу розвитку та зміцнення української нації, українського народу та його державності.

При визначенні своїх методологічних підходів українознавство як філософія та ідеологія національного виховання має виходити з того, що саме національні (а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих) є первинними, головними в державній та культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та розвиток українського суспільства.

На наше глибоке переконання, тільки сліпий, чи той, хто не бажає, – не бачить тієї відповідальної просвітницької та виховної місії, яку належить виконати українознавчій науці. Без привнесення у свідомість кожного українського громадянина ґрунтовних знань з історії української національної культури, без ознайомлення зі

звичаями, ментальністю українців, інших народів, що проживають у державі – не можливе українське відродження.

Для нас є незаперечним, що сучасні владні структури недооцінюють роль українознавства в духовному відродженні та розвитку українського суспільства, а це, в свою чергу, негативно впливає як на політичні, так і економічні процеси в державі.

Література:

1. Кононенко П.П. Українознавство як філософія навчання і виховання / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні», 1-3 лютого 1996 року, м. Київ. – С. 65-72.

2. Див.: Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.

3. Див.: Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки // Політика і культура. – К., 1999. – № 3.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1. Запобігання злочинам у сфері духовної безпеки України

*Цей підрозділ присвячено аналізу актуальних правових проблем духовної безпеки, котрі є нині в Україні, а також висвітленню шляхів та заходів щодо їх подолання.**

В системі національної безпеки держави духовна безпека займає особливе місце. Структурні елементи духовної безпеки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на інші складові національної безпеки: економічну, соціальну, політичну, правову, військову тощо.

Зокрема, наявність проблем духовної безпеки стала однією із головних причин послаблення єдності українського суспільства та, значною мірою, причиною політичних та збройних протистоянь на Сході України, в Криму тощо. Україна тимчасово втратила свою територіальну цілісність тому, що її держава, як головний суспільний інститут, своєчасно не подбала поряд з іншими, зокрема, й про духовну безпеку в країні. А тому є нагальна потреба на науковій основі проаналізувати систему оздоровлення та функціонування духовної сфери суспільства, розробити та запропонувати дієві правові та інші механізми забезпечення духовної єдності та безпеки України.

Аналіз наукової літератури [2; 25] дозволяє констатувати, що поняття духовної безпеки ще перебуває в процесі формування. Сучасні науковці пропонують два основні підходи до його інтерпретації: традиційний та соціологічний.

* Зміст підрозділу частково розміщений у підручнику «Кримінологія» – Київ-Харків: Вид-во «Право», 2018. – 406 с. та інших публікаціях автора.

Рамках традиційного підходу під духовною безпекою розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в духовній сфері від внутрішніх та зовнішніх загроз. Відповідне визначення витікає із загальної дефініції національної безпеки, яка закріплена на теоретико-методологічному та законодавчому рівнях.

Більш широке тлумачення духовної безпеки міститься в енциклопедичному словнику «Безпека Євразії», під якою розуміється «стан та умови життєдіяльності соціуму, які забезпечують збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни, а також здатність держави вирішувати задачі економічного, соціального і політичного розвитку» [25].

На відміну від традиційного, соціологічний підхід до духовної безпеки, перш за все акцентує увагу на відповідній внутрішній стан системи безпеки, що визначає взаємозв'язок її елементів (суб'єктів), які повинні забезпечити нормальне функціонування цієї системи, а також функціонування та розвиток суспільства в цілому не залежно від наявності тих чи інших загроз.

При цьому в основі духовної безпеки виділяються такі її складові, як загальнонаціональна мета і соціальний ідеал; основні цінності і сенс життя; «мрія і надія»; віра (довіра) і історична пам'ять; патріотизм і культура патріотизму, іншими словами – все те, що складає основу національної культури, вираженої на якісному рівні суспільної самосвідомості, і відображає форми життєустрою, що історично склалися, світовідношення і життєдіяльність.

Оскільки питання духовної безпеки пов'язане з визначенням духу народу, культури, історії, державності В. Баранівський дає наступне визначення: «Духовна безпека – це система умов, що дозволяє якомусь суспільному суб'єктові (культурі, суспільству) зберігати свої життєво важливі параметри в межах норми, що історично склалася. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації і, кінець кінцем – до національної катастрофи, тобто розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що структурують його духовні засади» [2, с.52-53].

Заслуговує на увагу визначення запропоноване В. Безпалько: «Духовно-моральна безпека – стан захищеності суспільної свідомості і морального здоров'я нації, її традиційних, духовних цінностей і устрою життя від зовнішніх несприятливих впливів» [7].

Л. Маслова вважає, що «духовна безпека» – стан захищеності духовності особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз потенційного і реального характеру; «система забезпечення духовної безпеки» – організована державою система державних і недержавних інститутів, які виконують функції із захисту національних духовних цінностей і реалізації життєво важливих духовних потреб особи, суспільства і держави» [25].

На підставі наведених вище визначень духовної безпеки буде логічно під духовною безпекою України розуміти стан українського суспільства, що характеризується високим рівнем морально-психологічного та духовного потенціалу, здоровими моральними та духовними цінностями, традиціями патріотизму та

гуманізму, здатністю держави та суспільства вирішувати задачі щодо збереження, зміцнення та розвитку України.

Для висвітлення правових проблем духовної безпеки базовими є законодавчі та нормативні акти України з основних питань політики національної безпеки, в яких відображені концептуальні та організаційно-правові засади державного управління у сфері національної безпеки. До цієї групи джерел відносяться також дослідження, що репрезентують прикладні розробки фахівців та ухвалені на базі таких праць керівні документи державних установ.

Є сенс зауважити, що Законом України «Про основи національної безпеки України» (відмінено новим Законом «Про національну безпеку України», № 2469- VIII від 21. 07, 2018 року) було визначено сфери, де суб'єкти державного управління національною безпекою мають забезпечити захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, а саме: правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління під час виникнення негативних тенденцій до створення загроз національним інтересам [35].

Тобто у Законі, який визначав основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, з поміж усіх сфер суспільного життя чітко не було обумовлено духовну сферу, що не забезпечувало системного підходу до визначення самої категорії «національна безпека». Проряд з цим, ефект стійкого розвитку суспільства обумовлений повноцінним функціонуванням усіх його сфер, що включають політичну, економічну, соціальну і духовну, з усіма підсистемами людської діяльності, тому відсутність духовної складової в системі забезпечення національної безпеки не забезпечувала її цілісність. На жаль і в новому Законі «Про національну безпеку України» проблема духовної безпеки України не знайшла безпосереднього відображення. А тому для нас є очевидно є потреба розробки та прийняття окремої державної програми забезпечення духовної безпеки України.

Водночас, духовні аспекти національної безпеки, це, по-перше, здатність нації (народу) до збереження та наслідування поколіннями своєї духовної та культурної самобутності. По-друге, це здатність нації (народу) до духовної інтеграції, підтримки єдності та гармонії групових, індивідуальних та соціетальних інтересів, подолання ціннісного розколу та посттрансформаційної кризи світосприйняття [25].

Слід також зазначити, що згідно Статті 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» об'єктами національної безпеки були визначені:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Аналіз реалій сучасного українського суспільства, наукових висновків та рекомендацій українських дослідників дає підстави стверджувати, що основними загрозами духовній безпеці України є:

- втрата ціннісних орієнтирів особи та суспільства;
- соціокультурне розшарування та деідеологізація суспільства;
- недосконалість правової бази у захисті духовної безпеки суспільства;
- деструктивний вплив засобів масової інформації та масової культури на суспільну свідомість;
- негативний вплив нетрадиційних релігійних організацій;
- зростання рівня корупції в суспільстві.

Саме в такому аспекті бачення об'єкта та проблем національної безпеки необхідно розглядати об'єкт, складові та завдання забезпечення духовної безпеки в сучасній Україні.

Розгляд та усвідомлення даного питання допоможе державним управлінням, правоохоронним органам у вирішенні проблем:

- 1). Забезпечення духовної безпеки українського суспільства;
- 2). Сприяння консолідації та єдності українського суспільства;
- 3). Покращення морально-психологічного клімату в суспільстві;
- 4). Покращання криміногенної ситуації в країні;
- 5). Надання пропозицій органам управління, правопорядку, державним, політичним, громадським організаціям щодо вдосконалення системи механізмів зміцнення духовної безпеки українського суспільства.

Проблема духовної безпеки українського суспільства є багатогранною. Її розгляду присвячена низка нормативних документів з питань регуляції діяльності органів влади, громадських організацій, органів системи освіти, культури, засобів масової інформації тощо. В цих документах певною мірою вирішуються питання й духовної безпеки держави. Цій проблемі присвячено також низку наукових публікацій. Зокрема: теоретичні та методологічні розробки теорії національної та духовної безпеки здійснені в працях українських вчених: Г. Атаманчука, В. Баранівського, В. Батюка, В. Богдановича, О. Гончаренка, В. Горбуліна, В. Горлинського, О. Дзьобаня, І. Житорюка, Т. Запорожець, Л. Іванька, А. Качинського, П. Кононенка, В. Котигоренка, П. Лісовського, Л. Маслової, М. Михальченка, М. Михненка, Н. Нижника, В. Пилипчука, С. Пирожкова, В. Рябченка, П. Сауха, Г. Ситника, М. Тихонова, І. Утюж, С. Хруновської, Т. Цимбал, Ф. Шандора, О. Шевченка, М. Шевченка та ін.

Правовий аспект висвітлення цієї проблеми здійснили: П. Андрушко, В. Безпалько, І. Бондаренко, А. Бойко, Л. Брич, В. Гришук, І. Головка, О. Дудоров, М. Костицький, О. Костенко, В. Ключ, В. Кузнецов, В. Матвійчук, М. Мельник, В.

Міхайленко, Ю. Нікітін, Б. Одайник, О. Палій, В. Петрик, О. Рябчинська, А. Савченко, М. Хавронюк, В. Шакун, О.Шеремет, А. Шульга та інші.

Науковий аналіз правового забезпечення духовної безпеки в Україні вказує на наступні найбільш актуальні шляхи та напрямки, рухаючись якими Україна рішуче підніме свій рівень духовної безпеки:

Боротьба зі злочинами проти свободи совісті особи в суспільстві;

Боротьба зі злочинами проти моральності як чинник духовної безпеки;

Правове забезпечення інформаційно-психологічної протидії (ШПІ) негативним впливам в системі духовної безпеки України;

Вдосконалення національно-патріотичного виховання в забезпеченні духовної безпеки України;

Потенціал права у підвищенні ролі освіти як чинника духовної безпеки України;

Підняття ролі державної ідеології як чинника духовної консолідації та безпеки суспільства;

Боротьба проти корупції як чинник духовної безпеки.

Механізм правового регулювання в системі забезпечення духовної безпеки включає комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів, які втілені на нормативному рівні, необхідні та достатні для досягнення цілей у сфері духовної безпеки України. Основними елементами правового регулювання є норми права, правовідносини, реалізація прав та обов'язків, заходи відповідальності, популяризація знань чинного законодавства, тощо.

Нормативно-правова база в сфері забезпечення духовної безпеки включає перш за все Конституцію України, закони та інші нормативно-правові акти, основними з яких є:

У сфері національної безпеки:

Конституція (Основний Закон України);

Закон України «Про національну безпеку» від 21.07.2018 року № 2469-VIII;

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010;

Закон України «Про Раду Національної безпеки і оборони»;

Указ Президента України «Про доктрину інформаційної безпеки» від 25 лютого 2017 року № 47/2017;

У сфері культури:

Закон України «Про основи законодавства про культуру»

Закон України «Про видавничу справу»;

Закон України «Про кіноматографію».

У сфері науки та освіти:

Закон України «Про освіту»;

Закон України «Про загальну середню освіту»

Закон України «Про вищу освіту» Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»

Закон України «Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки» в інформаційній сфері:

Закон України «Про інформацію»;

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства» від 09.01.2007 з 357-V;

Закон України «Про телебачення і радіомовлення»;

У сфері суспільних відносин:

Закон України «Про благодійництво та благодійні організації»;

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII;

Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-

IV;

Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання» від 20.04. 2004 року № 1689-IV;

Постанова Президії національної академії наук України «Національна ідея, її роль і місце у суспільно-політичному розвитку України від 25 травня 2005 року № 101».

Міжнародні акти:

Резолюція 36/55, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань»;

Резолюція 60/150, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Боротьба проти диффамачії релігій»;

Пріоритети сфери програми ЮНЕСКО в галузі прав людини та інші.

Проведений аналіз законодавства у сфері забезпечення духовної безпеки України дозволяє констатувати, що регулювання в системі забезпечення духовної безпеки здійснюється на основі національного законодавства з урахуванням вимог міжнародних організацій, що опікуються забезпеченням гуманітарної безпеки.

1. Боротьба зі злочинами проти свободи совісті в Україні як чинник духовної безпеки

Проблема боротьби зі злочинами проти свободи совісті в Україні є надзвичайно актуальною. Очевидно, що глибоке розуміння цієї проблеми можливе за умови її комплексного розгляду: філософського, соціологічного, історичного, культурологічного, правового, релігієзнавчого тощо. У звуженому, державно-правовому аспекті розуміння питання слід звернутися, насамперед, до Основного Закону – Конституції України, де в статті 35 записано: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей». В статті 3. «Право на свободу совісті» Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» записано: «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення

до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії».

Кожна людина, володіючи ознаками дієздатності, є суб'єктом права, своїми діями може набувати статус фізичної чи юридичної особи. Тому індивід завжди перебуває у певних правовідносинах з іншими членами суспільства. У демократичному суспільстві держава є офіційним представником інтересів громадянського суспільства, охороняє і забезпечує права громадян. Це її прямий конституційний обов'язок. Держава через механізм примусового впливу, систему правовиховної роботи, організаційні заходи надає особі певного правового статусу, тобто виражає у законах те соціальне становище, яке займає особа в громадянському суспільстві й державі, закріплює сукупність правових засобів, що забезпечують громадянам реалізацію їхніх прав і свобод.

Свобода совісті функціонує як категорія права і тісно пов'язана зі становленням суспільства і держави. Вона включає основні складові:

Совість – це здатність особистості здійснювати моральну самооцінку своїх думок і вчинків та нести моральну відповідальність за них. Совість менш за все спирається на примус із боку суспільства та держави, а перш за все на особисту свободу в моралі [3; 31].

Мораль – духовно-культурний механізм регуляції особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про зразки поведінки, в яких узагальнені зразки поведінки певної спільноти чи людства [3; 31].

Свобода в моралі – це вільний вибір, без будь якого зовнішнього тиску поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людини. Вона не може бути абсолютною та необмеженою. Людина не може ні за яких умов бути цілком вільною від відповідальності за свої думки та вчинки, адже вона існує в суспільстві разом з іншими людьми, в яких є свої інтереси та права. Отже, свобода має певні межі, зумовлені існуванням інших людей і суспільства. У декларації Ватикану про релігійну свободу зазначається, що релігійні організації та віруючі повинні виконувати вимоги світської влади, дотримуватися громадського порядку, а громадянське суспільство має захищатися від зловживань, які здійснюються під релігійними гаслами.

Свобода совісті – це право особистості сприймати, мати чи змінювати релігійні переконання за власним вибором, сповідувати свою релігію або не сповідувати ніякої релігії та вільно поширювати нерелігійні переконання [3; 31].

Основою свободи совісті служить наявність інших свобод демократичного суспільства.

Свобода віросповідання – це законодавчо гарантоване право вибору особистістю релігійного світогляду, її можливості щодо релігійного самовизначення й самореалізації в обраній релігійній сфері.

Вона передбачає рівність віруючих усіх конфесій перед законом, відсутність дискримінації за релігійним принципом, дає право не лише обирати будь-яку релігію, але й не обирати жодної. Тобто право вибору передбачає одночасно і право відмови від вибору.

Свобода релігії – це законодавче забезпечення правових, суспільно-політичних та економічних можливостей вільного й незалежного функціонування релігійних організацій та їх інститутів [3; 31].

Ще одним важливим чинником реалізації свободи совісті, свободи релігії є свобода в релігії.

Свобода в релігії – це ті межі свободи, в яких, згідно з віросповіданням, може реалізовуватися ініціатива та самодіяльність віруючих щодо тлумачення головних положень віровчення, відправлення культів. Тобто реалізація свободи совісті неможлива без свободи церкви [3; 31]. Нині в Україні є актуальною проблема свободи переходу віруючих чи релігійних громад від однієї церкви чи конфесії до іншої. Так, наприклад, УПЦ (МП) всіляко перешкоджає переходу віруючих до інших церков.

Свобода церкви – це соціально-правові гарантії вільного функціонування релігійних конфесій, релігійних громад та інших об'єднань віруючих і гарантія незалежності їх внутрішнього устрою, структури управління та можливостей виконання їми релігійних завдань[3; 31].

Це поняття відображає ступінь автономності церкви, невтручання держави в її внутрішні справи. Воно передбачає свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій, їх господарської, фінансової діяльності тощо.

Слід зазначити, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою» [1; 3; 19].

В цілому, законодавство України про свободу совісті та релігійні організації є системою пов'язаних між собою нормативних актів, якими регулюються державно-церковні відносини. Безперечно, найважливішим із них є Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», в якому зосереджено більшість правових положень, що регулюють загальні питання забезпечення свободи совісті.

Інші законодавчі акти або безпосередньо стосуються окремих сфер державно-церковних відносин, або розвивають, конкретизують відповідні положення названого Закону. Серед них слід назвати Закони «Про освіту», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про податок на додану вартість», «Про плату за землю», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про гуманітарну допомогу, що надходить в Україну», «Про державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів» тощо.

Закони України (зокрема, Кримінальний кодекс України) захищають громадян України, релігійні організації та окремих віруючих від порушення їх конституційних прав та свобод. Так стаття 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» захищає конституційне право людини щодо суспільних відносин, які забезпечують свободу совісті і віросповідання. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає право власності. Предметом злочину є релігійні споруди чи культові будинки. Релігійні споруди та культові будинки – це приміщення для проведення або забезпечення богослужінь і виконання релігійних обрядів (церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні тощо), кожна їх складова (архітектура, живопис та ін.) суворо регламентована канонами певної церкви.

З об'єктивної сторони злочин може виражатися у формі пошкодження або зруйнування (юридичний синонім до поняття знищення – це приведення у повну непридатність для використання за цільовим призначенням). Про поняття пошкодження див коментар до ст. 194 КК України. На відміну від ст. 194 КК України, ст. 178 КК України не обумовлює кримінальну відповідальність за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку розміром заповіданої в результаті таких дій шкоди. Таким чином, кримінально караним є будь-яке пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, яке заповдіяло чи могло заповдіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству. Виняток становлять випадки малозначного пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, яке в силу ч. 2 ст. 11 КК України не може бути визнано злочином. Умисне пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно заповдіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194 КК України. За своєю конструкцією цей склад злочину матеріальний. Він вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку. Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Стаття 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь». Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання і повагу почуттів віруючих. Предмет злочину – релігійні святині.

Релігійні святині – це проголошені кожною релігією священні символи: Біблія, ікони, храми, поховання, місця паломництва, святі джерела тощо.

З об'єктивної сторони цей злочин може проявлятися у формі: 1) утримування; 2) осквернення; 3) знищення релігійних святинь.

Утримування релігійних святинь – це самоуправні дії щодо збереження під своїм контролем предметів або місць релігійного поклоніння, які винний відповідно до рішення відповідного державного органу зобов'язаний передати іншій релігійній організації чи звільнити на їх користь. Незаконний характер такого тримання полягає в тому, що, діючи у такий спосіб, винний безпідставно зберігає під своїм контролем релігійні святині, позбавляючи представників інших релігійних організацій передбаченої законом можливості реалізовувати за їх допомогою свої релігійні погребі.

Осквернення релігійних святинь – це вчинення будь-яких дій щодо релігійних святинь (непристойних написів, малюнків, пошкодження, інших дій, пов'язаних з глуфом над святинями), які є образливими для релігійних почуттів віруючих, предметами чи місцями релігійного поклоніння яких є ці святині.

Про поняття знищення див. Коментар до ст. 194 КК України. Якщо знищення релігійних святинь було вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно заповдіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, то воно потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194 КК України або за ст. 196 КК України — залежно від форми вини.

Викрадення релігійних святинь або заволодіння ними шляхом вимагання розглядається як відповідний злочин проти власності.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних з утриманням, оскверненням або знищенням релігійних святинь. Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктивна сторона характеризується переважно умисною формою вини. Незаконне знищення релігійних святинь може характеризуватися необережною формою вини.

Стаття 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» захищає право на свободу віросповідання. Додатковим факультативним (ч. 1 ст. 180 КК України) чи додатковим обов'язковим (ч. 2 ст. 180 КК України) об'єктом виступає фізична або психічна недоторканність особи. Об'єктивна сторона злочину виражатися у формі:

1) незаконного перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд;

2) примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду.

Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливають його відправлення. Воно може здійснюватися шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману чи у будь-який інший спосіб і полягати, зокрема, в недопущенні віруючих до місця проведення релігійного обряду, завідомо неправдивому повідомленні про загрозу життю чи здоров'ю його учасників, необґрунтованій відмові у клопотанні про видачу дозволу на публічне проведення обряду, неправомірному вилученні предметів культу, які є необхідними для проведення обряду, тощо. Якщо спосіб перешкоджання утворює самостійний склад злочину, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 1 ст. 180 КК України та, наприклад, ст. Ст. 125, 126, 129, 179 КК України.

Перешкоджання слід визнавати незаконним, якщо воно здійснюється:

1) стосовно релігійного обряду, який відправляється на законних підставах і не супроводжується порушенням закону; 2) протиправними шляхами.

З огляду на це, не утворює складу злочину передбаченого ч.1 ст 180 КК України, перешкоджання відправленню релігійного обряду, який, зокрема, здійснюється: з грубим порушенням вимог чинного законодавства (без відповідного дозволу за умови необхідності його одержання або поєднаний із заподіянням шкоди здоров'ю чи статевою розпустою тощо); релігійними організаціями, діяльність яких припинена на підставі закону в судовому порядку.

За змістом ч. 2 ст. 35 Конституції України право на відправлення релігійного обряду може бути обмежено лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Перешкоджання релігійному обряду утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст, 180 КК України, лише у випадку, коли це зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд. Під зривом, релігійного обряду слід розуміти його порушення чи припинення, що потягнуло за собою неможливість його подальшого відправлення.

Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду – це домагання від потерпілого проведення релігійного обряду. Способами такого примушування відповідно до закону можуть бути тільки фізичне або психічне

насильство. Під фізичним насильством у ч. 2 ст. 180 КК України розуміється фізичне насильство будь-якого виду (нанесення тілесних ушкоджень, завдання удару, побої, вчинення інших насильницьких дій), Застосування такого насильства потребує додаткової кваліфікації за відповідною статтею КК України (наприклад, ст. 121, 122, 125, 126). Погроза вбивством потребує самостійної правової оцінки за ст. 129 КК України.

Складом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України, охоплюється примушування до проведення будь-якого релігійного обряду. Таке примушування може проявитись в домаганні проведення обряду, який зканами цього віровчення у даний час забороняється, або у місці, де його проведення є неприпустимим, або належить до обряду іншого віровчення.

Під священнослужителем у цій статті розуміється фізична особа, яка є служителем культу, введена в духовний сан і має право самостійно здійснювати богослужіння, обряди й таїнства (зокрем єпископ, священник, мулла, равін).

Момент закінчення злочину, вчиненого у його першій формі (ч. 1 ст. 180 КК України), пов'язується з настанням відповідних наслідків – моментом зриву або поставлення під загрозу зриву релігійного обряду. Злочин у другій формі є закінченим з моменту вчинення зазначених у ч. 2 ст. 180 КК України дій. Суб'єкт злочину загальний. Службова особа, яка незаконно перешкоджає здійсненню релігійного обряду або примушує священнослужителя до проведення релігійного обряду з використанням влади або службового становища, за наявності підстав повинен відповідати і за ст. 423 чи ст. 424 КК України. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Стаття 181 КК України «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» забезпечує захист здоров'я громадян, статево свободу, статево недоторканість та моральність.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями, що проявляються в організації або керівництві групою фізичних осіб. Ці дії можуть бути кваліфіковані за ст. 181 КК України лише за умови, що діяльність такої групи: 1) поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою; 2) здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів.

Під організацією такої групи слід розуміти будь-яку діяльність, спрямовану на створення групи, вербування її членів, підготовку статутних документів, пошук джерел фінансування, тобто будь-які дії, результатом яких є створення групи.

Керівництво групою означає управління її діяльністю і може виражатися в організації молитв, відправленні обрядів, культів, заходах з підтримки дисципліни, керівництві здійсненнім бузувірських обрядів, накладенні стягнень (епітимій) тощо. Діяльність такої групи має бути пов'язана із заподіянням шкоди здоров'ю людей (наприклад, знівечення, покалічення, розлад психіки в результаті молитв), а також статевою розпустою. При цьому, застосування в процесі діяльності групи окремих видів насильства, покарання за які, як за самостійні злочини, перевищує покарання за ч. 1 ст. 181 КК України, вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК про відповідальність за злочини проти особи. Позбавлення життя потерпілого в процесі діяльності вказаної релігійної групи або доведення до самогубства також передбачає відповідальність за сукупністю злочинів. Злочин вважається закінченим з моменту створення групи або вчинення дій по керівництву нею. Суб'єкт злочину загальний.

Ним може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку і здійснювала організацію або керівництво зазначеною групою. Особи, які брали участь у діяльності такої групи, не є суб'єктами цього злочину і можуть нести відповідальність лише за злочини, безпосередньо пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю або посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканість особи. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення зазначених у ч. 1 ст. 181 КК України дій, поєднаних із втягуванням в діяльність зазначеної групи неповнолітніх. Організація або керівництво зазначеною групою, поєднана із розпусними діями щодо неповнолітніх, повністю охоплюється ч. 2 ст. 181 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 1 або 2 ст. 156 КК України не потребує.

Поряд з показаними вище законодавство України визначає й інші злочини та порушення та визначає міру та характер відповідальності за них. В аспекті їх вивчення потребується додаткова робота тих хто вивчає цю проблему.

Оцінюючи загалом стан справ із захистом свободи совісті в Україні, пов'язаний з релігією на сьогодні назвати його задовільним важко. З одного боку прийнято демократичний закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до проблем свободи совісті, релігії та церкви, а віруючим створювати свої релігійні організації. Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних питань не призвели до реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи ухиляються від функції виховання, всебічного обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним та іншим організаціям. В Україні посилюється загравання держави, політичних партій з церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо. Деякі політики, державні мужі, науковці очевидно не усвідомлюють всі наслідки такого процесу. Вони не враховують, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну (іноді ворожу для держави, нації) культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому УПЦ МП прагне виховати у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих інших українських церков, обзиваючи їх «еретиками», «розкольникми», сіють зневагу до України та українців. З усією очевидністю УПЦ МП проявляє себе антиукраїнською силою. За її спиною стоять певні московські політики та релігійні ієрархи. Керівництво та священнослужителі цієї церкви добре попрацювали щоб внести розбрат в наше суспільство. Вони активно підтримували політику Москви та кліку Януковича щодо України, що й стало однією з причин російської агресії та втрат які несе український народ внаслідок неї. Важливою є проблема об'єднання християнських Церков в єдину Помістну християнську Церкву України.

А тому при визначенні підходів до вирішення духовно-ідеологічних та релігійних проблем державні, політичні та громадські структури мають виходити з

того, що саме національні, а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та розвиток українського суспільства.

2. Боротьба зі злочинами проти моральності як чинник духовної безпеки

Мораль – духовно-культурний механізм регуляції особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про зразки поведінки, в яких узагальнені зразки поведінки певної спільноти чи людства.

Моральність – це суб'єктивне відображення зовнішньої моралі; сукупність правил та норм, які закарбувалися в свідомості людини.

Свідома моральність, що є вищим щаблем розвитку людської моралі, спирається на добровільне спрямування на добро, здатність на сувору самодисципліну, добровільний вибір вчинків та свідомо відповідальність за них через непередбачувані наслідки. За таких обставин мораль індивідом не сприймається як зовнішня необхідність. Вона переосмислюється на даному етапі вже саме як внутрішня, притаманна особистості необхідність.

Моральність виступає інструментом збереження порядку у суспільстві, служіння ідеалу, засобом взаємопорозуміння та згуртування людей.

Відсутність високої моралі в суспільстві негативно впливає на стан духовної безпеки суспільства. Часто деструктивні сили здійснюють аморальні вчинки, злочини проти моралі з метою задоволення своїх особистих злочинних інтересів, чи діють в інтересах інших осіб та сил з метою ослаблення, нанесення шкоди нашій державі.

Найбільш поширеними злочинами проти моралі на даний час в Україні є:

- злочини, що посягають на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 298¹, 299 і 300 КК);
- корупція та казнокрадство, антиконституційні та протиправні дії, прояви сепаратизму;
- наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297);
- незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298 КК);
- знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298¹ КК).
- жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК).
- ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК);
- інші злочини проти моральності.

Сучасний аналіз цих злочинів, правових наслідків за їх вчинення та негативних наслідків для національної безпеки України здійснений в численних державних документах, правових актах, в працях українських та зарубіжних авторів. Це насамперед праці таких авторів як: А. Бойко, Л. Брич, Н. Горб, І. Головка, В. Гришук, В. Коваленко, М. Мельник, Б. Одайник, М. Попов, О. Рябчинська, В. Смитієнко, П. Михайленко, О. Дудоров, В. Єсіпов, В. Кузнецов, М. Хавронюк, В. Шакун та інші.

3. Нормативно-правове забезпечення інформаційно-психологічної протидії (ІПП) негативним впливам в системі духовної безпеки України

Інформаційна сфера поступово набуває усіх ознак ключової сфери для життєдіяльності суспільства, його соціальної, економічної і політичної сторін. Успіхи чи невдачі в цій сфері значною мірою визначають загальну ефективність державної політики. Важливого значення за цих умов набувають питання нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки.

Про актуальність нормативно-правового упорядкування і вдосконалення питань забезпечення інформаційної безпеки свідчить рівень наукових розробок та інтерес вчених й політиків, що знайшло відображення у працях: О. Баранова, В. Баранівського, К. Беякова, В. Брижка, В. Гавловського, О. Гладківської, М. Гуцалюка, М. Жулинського, Л. Задорожньої, О. Зінченка, Р. Калюжного, Г. Лазарева, А. Марущака, А. Новицького, О. Олійника, Б. Раціборинського, В. Хахановського, В. Цимбалюка, М. Швеця та ін.

Як записано в Доктрині інформаційної безпеки України (Затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року, № 47/2017) «Застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства».

Доктрина інформаційної безпеки України (далі – Доктрина) визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері.

Правовою основою Доктрини є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України», а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під нормативно-правовим регулюванням інформаційної безпеки України розуміється форма владного правового впливу на суспільні інформаційні відносини, що здійснюється державою з метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення [34].

На сьогодні одним із важливих напрямів стратегії адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки України є аналіз та удосконалення нормативно-правового регулювання в цій сфері.

Так, нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки у сфері прав та свобод здійснюється Конституцією України і такими базовими законами України: «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про поштовий зв'язок» та ін.

Вказані нормативно-правові акти регулюють питання забезпечення інформаційної безпеки, питання захисту інформації, охорони державної таємниці, забезпечення захисту конфіденційної інформації, інформаційних ресурсів, спрямовані на реалізацію положень Доктрини безпеки особистості, держави і суспільства та ін.

Чітко простежується кількісний пріоритет нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання інформаційно-технічної безпеки щодо інформаційно-психологічної та інформаційної безпеки у сфері прав та свобод, що пов'язано, з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, а отже, з необхідністю оперативного реагування щодо зміни певних стандартів у цій сфері.

Особливим недоліком нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки України є розпорошення його у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили. Причому важливі проблеми нормативно закріплюються підзаконними нормативно-правовими актами.

Не менш важливою проблемою для ефективного забезпечення інформаційної безпеки України є неузгодженість нормативно-правових актів як між собою, так і з чинною Конституцією.

Інформаційне законодавство спрямоване на закріплення державної інформаційної політики, яка передбачає забезпечення гарантованого рівня національної безпеки в інформаційній сфері, нормального розвитку інформаційних технологій і засобів захисту інформації, виключення монополізму в даній області, запобігання розроблення інформаційно деструктивних технологій впливу на антропогенну популяцію, захист авторських і суміжних прав тощо [34, В. Ліпкан].

Інформаційна безпека є складовим компонентом загальної проблеми інформаційного забезпечення людини, держави і суспільства. Вона орієнтована на захист значимих суб'єктів інформаційних ресурсів, законних інтересів.

Проблема забезпечення національних інтересів і національної безпеки в інформаційній сфері поки перебуває на стадії розроблення. Інформаційна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики національної безпеки в інформаційній сфері, системою заходів економічного, політичного й організаційного характеру, адекватних загрозам та небезпекам національних інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Для створення і підтримання належного рівня національної безпеки в інформаційній сфері розробляється система правових норм, що регулюють відносини в інформаційній сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державного управління, формуються або перетворюються органи та сили забезпечення інформаційної безпеки і механізм контролю та нагляду за їх діяльністю.

Функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки не обмежується лише великим масивом нормативно-правових актів. Не можна констатувати остаточне створення основних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки. Це й несформованість системи забезпечення національної безпеки, і невизначеність політики національної, а отже, і інформаційної. Врешті-решт, недосконалість нормативно-правового регулювання даних процесів негативно впливає і на державне управління у даній сфері [34, В. Ліпкан].

Сучасні аналітики констатують, що в сучасній Україні законодавча база у сфері забезпечення інформаційної безпеки залишається недосконалою (34, О. Олійник та ін.).

Слід зазначити, що вимоги інформаційної безпеки повинні органічно включатися у всі рівні законодавства, в тому числі і в конституційне законодавство, основні загальні закони, закони щодо організації державної системи управління, спеціальні закони, відомчі правові акти тощо.

Науковці наводять таку структуру правових актів, орієнтованих на забезпечення інформаційної безпеки держави (О. Олійник, В. Ярочкін).

Перший блок – конституційне законодавство. Норми, що стосуються питань інформатизації, інформаційної безпеки тощо, входять у нього як складові елементи.

Другий блок – загальні закони, кодекси (про власність, про надра, про землю, про права громадян, про громадянство, про податки, про антимонопольну діяльність тощо), які включають норми з питань інформаційної безпеки.

Третій блок – закони про організацію управління, що стосуються окремих структур господарства, економіки, системи державних органів та визначаючих їх статус. Вони включають окремі норми по забезпеченню інформаційної безпеки. Поряд із загальними питаннями інформаційного забезпечення та інформаційної безпеки конкретного органу ці норми повинні встановлювати його обов'язки по формуванню, актуалізації інформаційної безпеки, що представляє загальнодержавний інтерес.

Четвертий блок – спеціальні закони, які регламентують конкретні сфери відносин, галузі господарства, процеси. До них входить і Закон України «Про інформацію» та інші. Саме склад і зміст цього блоку законів і створює спеціальне законодавство як основу правового забезпечення інформаційної безпеки.

П'ятий блок – підзаконні нормативні акти із забезпечення інформаційної безпеки.

Шостий блок – законодавство України, що містить норми про відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної безпеки.

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України складають Конституція України, Концепція інформаційної безпеки України, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також підзаконні нормативно-правові акти, видані на їх виконання.

Слід зауважити, що ця сфера суспільних відносин регулюється більш ніж 30 Законами.

До третього блоку нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки необхідно віднести:

Загальнодержавні, міжвідомчі напрями державної політики інформаційної безпеки, що реалізуються суб'єктами у сферах їх відання;

Захист прав, свобод і законних інтересів особи, суспільства, держави;

Забезпечення інформаційного суверенітету;

Формування державної інформаційної політики та підвищення її ролі в забезпеченні інформаційної політики;

Забезпечення безпеки функціонування всіх елементів національного інформаційного простору та його інтегрування у світовий інформаційний простір;

Створення єдиної системи охорони та технічного захисту інформації обмеженого доступу, що підлягає охороні з боку держави;

Забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж зв'язку та використання Інтернету;

Захист національних інтересів у процесі міжнародного співробітництва;

Прогнозування: ризиків державної внутрішньої і зовнішньої політики, соціально-економічного розвитку, державного будівництва; потенційних і реальних інформаційних загроз, викликів і небезпек;

Адекватне реагування на негативні інформаційні безпекогенні чинники, виявлення, попередження і нейтралізація джерел внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз;

Участь у двосторонніх і багатосторонніх системах забезпечення міжнародної інформаційної безпеки;

Забезпечення загальнодержавного керівництва, координації і контролю у сфері реалізації державної політики з питань інформаційної безпеки та оцінки її результативності.

Спеціальне законодавство у сфері безпеки інформаційної діяльності (інформаційної безпеки) може бути представлено сукупністю законів. В їх складі особливе місце належить базовому Закону «Про інформацію», який закладає основу правового визначення всіх найважливіших компонентів інформаційної діяльності:

- цей закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності;

- спеціальні закони «Про інформацію», «Про інформаційну безпеку», Концепція інформаційної безпеки України, закони, які забезпечують інформаційну безпеку в конкретних сферах життєдіяльності особи, суспільства, держави за напрямками державної політики забезпечення інформаційної безпеки: політичній, економічній, оборонній, державної безпеки і правопорядку, соціально-гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній;

- підзаконні нормативні акти, які регулюють правовідносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки, що стосуються взаємодії органів державної влади, координації діяльності з цих питань тощо;

- створення системи наукового, матеріально-технічного, фінансового і кадрового забезпечення інформаційної безпеки;

- здійснення контролю і нагляду за виконанням чинного законодавства з питань забезпечення інформаційної безпеки. Встановлення адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за порушення чинного законодавства про інформаційну безпеку.

Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) визначав дев'ять сфер національної безпеки: зовнішньополітичну, державну безпеку, економічну, соціальну та гуманітарну, воєнну та сферу безпеки державного кордону України, внутрішньополітичну, екологічну, науково-технологічну та інформаційну. Отже, інформаційна безпека є складовою національної безпеки. У законі досить системно формулюються основні функції, які має виконувати система забезпечення національної безпеки в усіх зазначених сферах. Їх конкретизація (з урахуванням особливостей інформаційної сфери) дає можливість визначити основні функції системи забезпечення інформаційної безпеки України.

Але при загальному зростанні кількості законів, що приймаються, поки що залишається багато таких сфер життя суспільства і громадян, які ще не врегульовані на законодавчому рівні, що дає простір відомчій правотворчості. Національний банк, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба, Фонд держмайна, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади буквально «наплodжують» нормативні правові акти, до яких самі ж з не меншою швидкістю вносять зміни та доповнення.

Недостатність правового врегулювання правової бази щодо інформаційних правовідносин значно ускладнює настання якісних змін у цій сфері суспільних відносин. На сьогодні у зв'язку з відсутністю взаємопов'язаних, чітко розроблених заходів та теоретичних розробок із забезпечення інформаційної безпеки держави маємо

цілу низку перешкод на шляху повноцінної реалізації державою свого обов'язку щодо забезпечення інформаційної безпеки, яка, у свою чергу, є невід'ємною частиною національної безпеки. Лише реалізація науково обґрунтованої державної інформаційної політики може створити ефективну систему протидії правопорушенням у цій сфері.

Постала нагальна потреба в розробленні єдиного комплексного системоутворюючого законодавчого акта, який би забезпечив:

- створення єдиної стратегії реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки;
- розроблення організаційно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки;
- визначення правового статусу суб'єктів інформаційних відносин, встановлення їх відповідальності за дотримання національного законодавства у цій сфері;
- створення системи підготовки кадрів, які використовуються в галузі забезпечення інформаційної безпеки [34, Н. Новицька].

Отже, у сфері управління та нормативно-правового забезпечення виникає потреба у створенні механізму захисту суспільства від негативного інформаційно-психологічного впливу з боку ЗМІ, різних організацій та спец органів, діяльність яких провокує загрозу втрати національної самосвідомості, прояв бездуховності та аморальності, втрату культурної спадщини й національних традицій.

4. Удосконалення національно-патріотичного виховання в забезпеченні духовної безпеки України

Нормативно-правовою базою національно-патріотичного виховання (НПВ) в забезпеченні духовної безпеки України є наступні документи:

- Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки»;
- Указ Президента України від 12 червня 2015 року №334 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»;
- Указ президента України №130/2016 «Про відзначення у 2016 році Дня пам'яті та примирення і 71-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»;
- Указ президента України №633/2015 «Про відзначення у 2015 році Дня Гідності та Свободи»;
- Наказ МОН від 16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»;
- Лист ІМЗО від 28.12.2015 №2.1/10-1283 «Про стан виконання Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»;

Мають важливе значення й інші Закони України (наприклад Закон Про освіту, Закон Про вищу освіту), а також підзаконні акти.

Досвід українського народу, інших країн показує, що міцним, успішним суспільство стає, насамперед, за умов високої національної єдності, самосвідомості громадян, їх самоповаги та патріотизму. Наприклад, незаперечними є успіхи таких сучасних націй-держав як англійська, китайська, індійська, японська, німецька, французька, шведська тощо. Слід відзначити, що досягнення цих країн здійснені за

умов відмінних суспільно-політичних відносин. Наразі правильним є твердження англійського політолога Девіда Міллера про те, що національна спільнота забезпечує такий рівень єдності, якого не можуть дати інші форми суспільної солідарності [4]. Тобто єдність України насамперед необхідно будувати, найперше, на високій національній самосвідомості українців, як титульної нації, яка являє абсолютну більшість населення України, хоча в силу відомих історичних обставин українці століттями пригнічувались на своїй рідній землі чужинцями. Без повноцінного духовного відродження української нації Україна як національно-незалежна держава є просто не можливою. А духовне відродження та єдність українців як нації можливе лише на засадах спільної культури, мови, традицій, релігійної культури, а також єдиного ідеологічного, державно-політичного, економічного простору в рамках спільної держави. Українська нація об'єднує навколо себе в єдину спільність всіх громадян України, незалежно від їх національно-етнічного походження.

Сучасні події в Україні свідчать, що проблема єдності суспільства залишається надзвичайно актуальною. Ми тимчасово втратили Крим, частину Донбасу тощо. При високій національно-патріотичній свідомості населення цих регіонів очевидно таких проблем би не сталось. А тому держава, громадянське суспільство нині активізує свої зусилля щодо оптимізації системи національно-патріотичне виховання своїх громадян. Найбільша увага приділяється молоді.

НПВ молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у неї високої національно-патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України, її народу;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування поваги до української мови як державної та мови міжнаціонального спілкування; повага до інших мов;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Патріотичне виховання в системі освіти має носити активний, творчий та наступальний характер. Патріотичний аспект має бути присутнім під час вивчення всіх навчальних дисциплін, під час виховної роботи, інформаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходів. Великі можливості щодо патріотичного виховання мають такі дисципліни як історія України, філософія, українознавство, культурологія, педагогіка, психологія тощо. На присутність патріотичного аспекту у ВНЗ України постійно мають звертати увагу як викладачі, так і організатори навчально-виховного процесу.

Звичайно, патріотична спрямованість навчально-виховного процесу забезпечується, перш за все, підбором керівного та науково-педагогічного складу ВНЗ. Привертає до себе увагу той факт, що тривалий час кадрові органи в системі державного управління, освіти на цю сторону звертають недостатньо уваги, надаючи перевагу професійним, а не світоглядним якостям працівників. А тому іноді в органи державного управління, правопорядку, освіти, культури потрапляють люди з застарілими поглядами, які не можуть задовольнити сучасні потреби щодо духовної безпеки України.

5. Потенціал права у підвищенні ролі освіти як чинника духовної безпеки України

Проблема духовної безпеки для України з кожним роком набуває все більшої актуальності та ваги з точки зору її вивчення, аналізу та вирішення. Вбачається, що всі негаразди, які пережило українське суспільство в роки незалежності насамперед визначались проблемами, суперечностями в сфері духовного життя, рівень та якість якого й створює духовну безпеку суспільства.

Освіта, перш за все гуманітарна, як складова духовного життя суспільства є не лише вирішальним чинником економічного процвітання, але і одним із важливіших чинників духовної безпеки як суспільства так і особи. Унікальні можливості освіти у формуванні духовно цілісної особи і відтворенні культури народу (через людину, її систему цінностей і життєвих сенсів) дозволяють розглядати освіту як найважливішу передумову духовної безпеки суспільства.

Розуміння геополітичного потенціалу освіти передбачає побудову освітніх моделей, які здатні забезпечити процвітання України без руйнування її духовного коріння. Подальші розробки в цьому напрямі (перш за все пошук умов ефективного використання геополітичного потенціалу освіти, її ресурсів і можливостей у системі забезпечення духовної безпеки людини і суспільства) передбачають комплексні зусилля представників різних наук. Їх об'єднання можливе на основі розуміння ролі освіти в забезпеченні духовної безпеки і поглибленої розробки деяких актуальних

проблем, пов'язаних із виявленням потенціалу вищої школи в посиленні духовного впливу України на міжнародній арені. Для цього необхідні концепція вищої освіти як інструмент геополітики і чинник збереження духовної безпеки України, чітке розуміння пріоритетів розвитку гуманітарної освіти в контексті сучасних геополітичних завдань. Ефективне використання ресурсів вищої освіти в системі забезпечення духовної безпеки дозволить Україні (разом з іншими заходами) утвердитися в статусі самодостатньої національно-культурної світової спільноти та успішно вирішувати традиційні завдання геополітики: добитися стабільності і безповоротності економічних і політичних реформ, повноправно брати участь у будівництві нової системи міжнародних відносин, ефективно протидіяти посиленню впливу великих держав на український національний простір.

Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», інші законодавчі акти в цілому забезпечують можливість молоді до навчання. Все ж проблемами залишаються такі як: нерівність матеріально-фінансових можливостей молоді до вищої освіти, потребує суттєвого уточнення аксіологічна спрямованість навчально-виховного процесу.

Таким чином, однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем вищої школи є реформування освіти, зокрема, гуманітарної, створення таких її моделей, що змогли б, спираючись на традиції і досвід вітчизняної і світової вищої школи, максимально ефективно затребувати і транслювати духовний, людинотворчий потенціал гуманітарної культури, насамперед вітчизняної. Ця місія освіти представляється надзвичайно важливою. Збереження вітчизняної культури як цілісного явища є головна передумова і умова духовної безпеки суспільства, бо лише «культурне самостояння» є застава величчю народу і незалежності державного буття (І. Ільїн).

Ігнорування духовних засад національної культури – в політиці, економіці, освіті – особливо небезпечно в умовах суспільної трансформації. На міжнародному семінарі, проведеному в рамках ЮНЕСКО і присвяченому підсумкам економічного розвитку країн «третього світу», наголошувалося, що однією з основних причин згасання творчого потенціалу народу є послаблення інтелектуальних і духовних традицій в результаті руйнування національної системи освіти і підготовки шару інтелігенції, чужої своєму народу, його історії, традиціям, культурі [2]. Отже, розвиток національно і культурно орієнтованої освіти – головна передумова активізації творчих сил і здібностей нації, мобілізації її духовних ресурсів. Таке розуміння ролі освіти викликає сьогодні об'єктивну необхідність переорієнтації її філософських підстав, необхідність розробки освітньої парадигми без еkleктичного з'єднання концепцій та ідей інших національних шкіл.

6. Підняття ролі державної ідеології як чинника духовної консолідації та безпеки суспільства

Суттєвим чинником, що створює загрозу духовній безпеці України, на думку вчених (В. Абрамова, В. Баранівського, М. Козловця, Л. Маслової, Ф. Шандора, М. Шевченка та інших) є проблема ідеологічного вакууму, що характеризується відсутністю ідеологічної єдності та ідеології в суспільстві. Цей тезис підтверджується не тільки вітчизняними дослідниками, а й зарубіжними політологами [2; 25]. На їх думку впровадженню ідеології заважає багато причин, серед яких можна виділити основні:

- нерозуміння чи відсутність політичної волі високопосадовців країни щодо встановлення вищого пріоритету своєї роботи саме в ідеологічній сфері;
- велика кількість «гуляючих» в засобах масової інформації теорій та схем перебудови суспільства, більшість з яких є навмисне створені геополітичними противниками в ході інформаційних війн;
- неоднорідний характер наближених до керівних осіб держави експертних груп, що формують «науково обґрунтовані» суперечливі погляди для еліти.

Водночас, залишається неврегульованим питання розробки та впровадження державної ідеології, що негативно позначається на функціонуванні суспільно-політичної підсистеми суспільства, системи забезпечення духовної безпеки України. Саме державна ідеологія створює теоретичну основу для вироблення політичного курсу держави, а також поширення знань про неї задля сприйняття її більшістю населення.

Таким чином, вироблення і оприлюднення в Україні концептуальної ідеології стає необхідною умовою розбудови держави та її випереджаючого розвитку в далекоглядному майбутньому і тим самим національної самоідентифікації. При цьому кожна держава і кожен народ розвивається не відокремлено, а разом зі своїми етнічними та історичними сусідами згідно з об'єктивно діючими тенденціями та закономірностями геополітичного розвитку, деякі з них набувають не лише регіонального, а й світового значення.

Як свідчать результати досліджень [1-7; 12; 13; 25; 26; 29; 45] ідеологічна ситуація в Україні характеризується багатоаспектною ідеологічною дезінтеграцією по суттєвим та несуттєвим критеріям. Відтак на порядок денний виходить проблема переходу від ідеологічної дезінтеграції до ідеологічної інтеграції суспільства. Вирішення цієї проблеми найперш покладається на еліту. Завдання останньої, як відомо, є формування ідейних, духовних, етичних, аксіологічних, сенсожиттєвих позицій індивіда та соціуму загалом; підтримання в суспільстві клімату гармонійного співжиття сегментів соціуму, що різняться за ціннісно-світоглядними орієнтаціями.

Варто зазначити, що Конституція України (ст.15) забороняє визнання будь-якої ідеології обов'язковою. Роз'яснюючи це положення, Офіційний коментар Конституції наголошує, що ідеологічні настанови не можуть офіційно проголошуватись державою обов'язковими для вивчення, сповідання і пропагування під загрозою тих чи інших санкцій. Тобто, з правової точки зору, під заборону підпадає не ідеологія, а певний механізм її впровадження.

На практиці демонстративна відмова Української держави від прагматичних дій в сфері ідеології призвела до істотного зниження її суб'єктності в політичній системі суспільства. Численні кризові явища, пережиті Україною зумовлені саме цим, оскільки зменшення ролі держави, обсягу виконуваних нею функцій веде до того, що автоматично зростають можливості інших суб'єктів політичних і фінансових еліт. Тому, вакуум, що утворився за відсутності ідеології заповнюється вузько корпоративною суб'єктивністю із характерними для неї груповими інтересами.

Проте держава, в силу своєї соціальної природи, не може повністю абстрагуватися від реальних інтересів і потреб більшості громадян, оскільки наслідком цього може стати руйнування сформованого балансу соціальних сил, їх співвідношення, що загрожує катаклізмами і загибеллю для неї [25]. В основі нової

ідеології безпеки як світогляду консолідуючого суспільства може знаходитися тільки національна культура, яка увібрала в себе багатовікові досягнення українського народу, адекватно їх висловлює в кращих образах усної та письмової творчості, в архітектурі й живописі, в літературі і фольклорі, в побуті і способі життя, у всіх формах поведінки і міжнаціональних відносин.

7. Боротьба проти корупції як чинник духовної безпеки

Важливим чинником впливу на стан духовної безпеки є корупція. Про неї та її негативний вплив на суспільство, державні справи вже багато написано. Однозначно зрозуміло, що це явище є хворобою суспільства, яка роз'їдає із середини його плоть і кров. Тому боротьба з корупцією є надзвичайно важливою для забезпечення духовної єдності та безпеки суспільства.

Міжнародна правозахисна організація по боротьбі з корупцією Transparency International, щорічно на підставі опитувань розраховує та оприлюднює Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), який характеризує як сприймається суспільством корумпованість держаного сектору управління за шкалою від 0 до 100. Місце країни у загальному рейтингу визначає її положення по відношенню щодо рівня корупції до інших країн. Якщо, відповідний показник нижче 50, це вказує на серйозність глобальної проблеми корупції. У 2013 році Індекс розраховувався для 177 країн і територій де Україна посіла 144 місце з показником –25. Для порівняння : Швеція посіла 3 місце (з показником - 89), Сінгапур – 5 (86), Канада – 9 (81), Німеччина – 12 (78), Велика Британія – 14 (76), Японія – 18 (74), США – 19 (73), Франція та Китай – 22 (71), Туреччина – 53 (50), Грузія – 55 (49), Білорусь – 123 (29), Росія – 127 (28), Казахстан – 140 (26) [225].

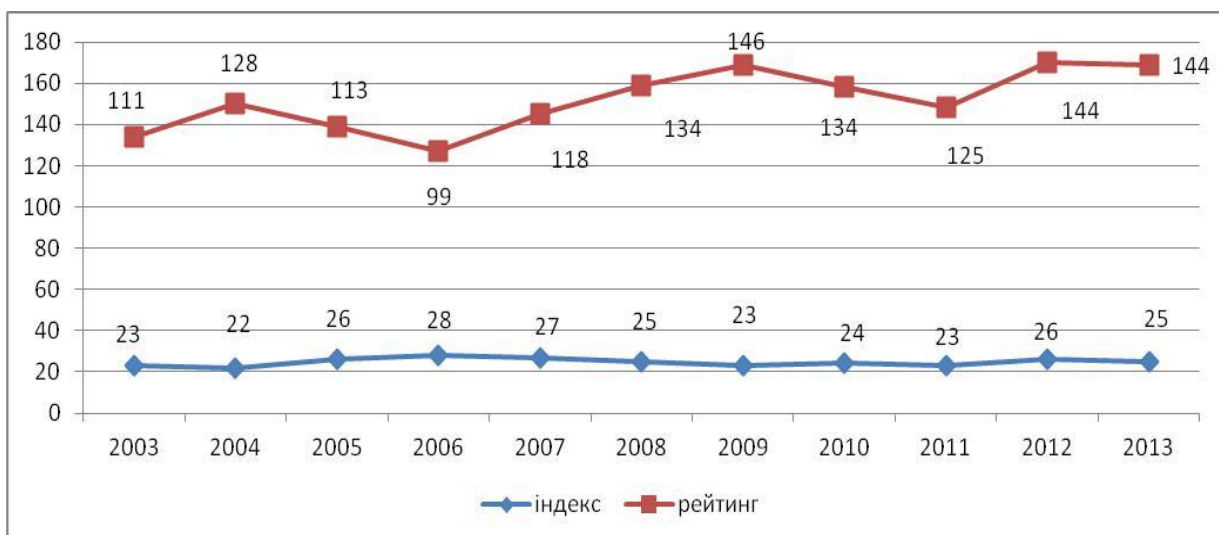

Рис.1. Динаміка рейтингу України серед інших країн світу та зміни Індексу сприйняття корупції у 2003 – 2013 роках.

Як засвідчують данні світового рейтингу (рисунок 1), за названі десять років стан із корупцією в Україні погіршився, її найнижчий рівень був 2006 році (99 місце), а максимальний у 2011 році (152 місце), при цьому виходячи із Індексу сприйняття корупції (Corruption Perception Index) найнижчий рівень корупції в Україні був у 2006

році і становив 28, а найвищий у 2004 році – 22. На жаль, за останні роки ситуація суттєво не покращилась.

Відповідні дослідження проведені міжнародною спільнотою, вказують, що корупція є однією з найбільших загроз, яку можна віднести до переліку загроз духовної сфери суспільного життя.

Свою чергу корумпованість державних органів влади та відсутність адекватного покарання відповідних суб'єктів за участь у корупційних діях є однією з основних проблем підриву суспільної безпеки.

Напрями щодо зниження корупційних проявів можливо розділити на умовні складові: по-перше – безпосередньої боротьби з корупцією, до яких відносяться контрольні-правоохоронні та репресивні; по-друге – профілактичні, що запобігають виникненню корупційним проявам, зокрема, нормативно-правові та інституціональні, непрямі й освітньо-просвітницькі. Запобігання корупції на державному рівні має ґрунтуватись на поєднанні профілактичних, контрольних-правоохоронних та репресивних заходах, при цьому, пріоритетом повинні бути профілактичні заходи, яким нині приділяється недостатньо уваги.

За таких обставин, безумовно, значну роль повинно відіграти посилення з боку держави контролю за виконанням антикорупційного законодавства, яке в даний час зазнає суттєвого реформування в напрямку створення дієвих механізмів запобігання виникненню конфлікту інтересів у публічних службовців та прирівняних до них осіб, налагодженню адекватної системи відповідальності за здійснення корупційних дій.

На інституційному рівні в сфері духовної безпеки чітко не визначені суб'єкти забезпечення духовної безпеки, проте виходячи з того, що розгляд духовної безпеки українського суспільства неможливо відокремити від актуальних проблем безпеки у всіх сферах суспільного життя, провідна роль у даному випадку відводиться як державним структурам, так і недержавним організаціям та суспільним інститутам.

На державному рівні, виходячи з наділених відповідно до чинного законодавства повноважень, до таких суб'єктів можна віднести: Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки та оборони України, центральні та інші органи виконавчої влади. На регіональному рівні - місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування.

Також, суттєву роль у забезпеченні духовної безпеки відіграють інститути громадянського суспільства, у тому числі шляхом здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Особлива роль в духовному і моральному житті суспільства належить релігійним організаціям, оскільки релігія є однією з древніх форм культури та являється найбільш стійкою громадською інституцією. Поряд з цим, ключовими суб'єктами системи духовної безпеки є інститути освіти та виховання, котрі здатні відіграти значну роль у справі підвищення рівня духовності суспільства.

Глосарій:

Духовність особи - специфічна людська риса, яка виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності.

Духовна безпека України - стан українського суспільства, що характеризується високим рівнем морально-психологічного та духовного потенціалу, здоровими моральними та духовними цінностями, традиціями патріотизму та гуманізму, здатністю держави та суспільства вирішувати задачі щодо збереження, зміцнення та розвитку України.

Загрози духовній безпеці - наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим духовним інтересам України та її народу.

Література:

1. Абрамов В.И. Механизмы обеспечения национальной безопасности / В.И. Абрамов // Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / состав.: Г.П. Сытник, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянюк и др.; под общ. Редакцией Г.П. Сытника. – К.: НАДУ, 2012. – 200-204.
2. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В.Ф. Баранівський – К.: Видавництво ПП Ульянич В.І., 2009. – 160 с.
3. Баранівський В.Ф. Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління: Монографія / В.Ф. Баранівський, П.С. Прибутько – К.: «Золоті ворота», 2013. – 312с.
4. Баранівський В.Ф. Національно-патріотичне виховання молоді як чинник духовної безпеки українського суспільства / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/phylos/article/view/791/794>.
5. Баранівський В.Ф. Етнонаціональні та релігійні чинники духовної безпеки та єдності українського суспільства / В.Ф. Баранівський // Матеріали Звітної наукової конференції «Наука і вища освіта», 3 березня 2014 р. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: Теоретичний та науково-практичний часопис. № 1: Наука і вища освіта. – Київ, 2014. – С.195-200.
6. Баранівський В.Ф. Ідеологія як фактор консолідації українського суспільства / В.Ф. Баранівський // Матер. IV Всеукр. Наук. Конф. З між нар участю «Актуальні проблеми соціально- гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 15 липня 2014р.) : у 2-х частинах. – Д: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 1. – С. 7-10.
7. Баранівський В.Ф. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: Монографія. / В.Ф. Баранівський, В.І. Алещенко, А.О. Кобзар, Л.В. Кринець (під заг. Ред. В.Ф. Баранівського) – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232с.
8. Беспалько В.Г. Духовная безопасность как объект уголовно-правовой охраны / В.Г. Беспалько // Право и безопасность. – № 3-4. – 2006. – С. 29-37.
9. Бондаренко В.О., Литвиненко О.В. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми // Стратегічна панорама. – 1999. – № 1-2. – С. 127-133.
10. Галамба М., Петрик В. Інформаційна безпека України: поняття, сутність та загрози. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua>
11. Горбулін В.П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України: Монографія. / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К.: ДП "НВЦ" Євроатлантинформ", 2007. – 592 с.
12. Горлинский В.В. Аксиологический дискурс безопасности как социального феномена / В.В. Горлинский // Практична філософія. – 2004. – № 2. – С. 108-116.
13. Горлинський В.В. Духовні координати безпеки суспільства [Електронний ресурс] / В.В. Горлинський // Стратегічна панорама. – 2006. – №1. – Режим доступу: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?S=prnb1&issue=2006_1
14. Дзюбань О.П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: Монографія / О.П. Дзюбань, В.Г. Пилипчук; за заг. Ред. Проф. В.Г. Пилипчука. – Харків: Майдан, 2011. – 244 с.
15. Денисов С.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня докт. Юрид. Наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Ф. Денисов. – К., 1996. – С. 12.
16. Запорожець Т.В. Безпека особистості в умовах глобалізації: проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / Т.В.Запорожець // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 2(10). – Режим доступу до журн. : http://www.academy.gov.ua/ej10/doc_pdf/Zaporozech.pdf. – Назва з екрана.
17. Інформаційна безпека суспільства і держави. Стратегічні цілі і задачі інформаційної боротьби. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ngo.dn.ua/doc/concept.doc>
18. Інформаційна потужність держави, як складова національної безпеки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://propolis.com.ua>

19. Конституція України, зі змінами та доповненнями : від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
20. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 359–360.
21. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.] ; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 3-тє, переробл. Та допов.]. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 446.
22. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. ... Кандидата юрид. Наук : 12.00.08 / Кучанська Лариса Степанівна. – Одеса., 2007. – С. 126.
23. Ландіна А.В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: дис. ... Кандидата юрид. Наук : 12.00.08 / Ландіна Анна Валентинівна. – К., 2005. – С. 34–35.
24. Логвин М. М. Духовна безпека населення – як складова його фізичного і психічного здоров'я / М. М. Логвин // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 7. – С. 22-26.
25. Маслова Л. А. Механізм державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства. Дис. Канд. Філософ. Наук / Л.А. Маслова // Нац. Ак-я держ. Упр. При Президентові України. – К.: 2014. – 248 с.
26. Маслова Л. А. Система забезпечення духовної безпеки суспільства: аксіологічний аспект / Л. А. Маслова // Вісн. Держ. Служби України : наук.-практ. Журн. – 2011. – № 4. – С. 22–32.
27. Морозов О. Л. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспектив розвитку державності. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info>
28. Макаренко Е., Кирик В. Інформаційно-психологічний захист як складовий чинник інформаційної безпеки // Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ сторіччя. – К.-Чернівці, 1988.
29. Нижник Н.Р. Гносеологічні аспекти національної безпеки України в контексті її основних компонентів / Н.Р.Нижник, Г.П.Ситник // Вісн. Ак. Мит.служби. – Д.;амсую – 2000. – № 21. – С.3 – 10.
30. Новицький, Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
31. Нормативно-правова база в галузі безпеки і оборони України: видання друге, доповнене / А. Гриценко, М. Кожієл, А. Єрмолаєв, Ф. Флурі. – К.: Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння, 2012. – 820 с.
32. Носков Ю.Г. Религиозный фактор и духовная безопасность / Ю.Г. Носков. – М. : Рассвет, 2000. – 345 с.
33. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія / Осадчий В. І. – К. : Атіка, 2004. – С. 24.
34. Олійник О.В. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні / Право і суспільство, № 3/ 2012. – С. 132-137.
35. Почепцов Г. Г. Информационные войны / С.Л. Удовик (отв.ред.). – М. : Рефл-бук, 2000. – 576 с.
36. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
37. Репецький С.П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... кандидата юрид. Наук: 12.00.08 / Репецький Сергій Петрович. – К., 2010. – С. 112.
38. Рябчинська О. П. Борьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня докт. Юрид. Наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. П. Рябчинська, К., 2002. – С.7
39. Розвиток людського ресурсу – основа національної безпеки України / М.І. Мельник, Ю.В. Бакаєв, Т.Е., Василевська та ін. – К.: Нора-прінт, 2002. – 160с.
40. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України: Монографія / Г.П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.
41. Степко О.М. Анализ главных составляющих информационной безопасности страны / Институт международных отношений Национального авиационного университета. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://jml.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3214>
42. Сухорукова А. В. Безпека духовності: соціально-філософський аналіз: дис. Канд. Філософ. Наук: 09. 00. 03. / А.В. Сухорукова. Запорізький національний університет. – К., 2010. – 213 с.
43. Тихонов М. Духовна безпека / М. Тихонов // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 1. – С. 30-33.

44. Утюж І.Г. Освітній потенціал особистості: Монографія / І.Г.Утюж. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2007. – 147 с. С. 131–132

45. Шевченко М.М. Проблеми гуманітарної безпеки держави в умовах геополітичного інформаційного протиборства / М.М. Шевченко // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ.конф. За між нар. Участю, Київ, 29 трав. 2009 р. : у 4 т. / заг. Ред.: В.П. Приходько, С.В. Загороднюка. – К.: НАДУ, 2009. – Т.4. – С.14-16.

2. Соціальна справедливість як ключова проблема сучасного кримінального права

*В праці на соціально-філософському рівні актуалізована проблема соціальної справедливості в кримінальному праві України**

Методологічна підсистема кримінального права, тим більше сучасного вітчизняного є майже не розробленою [1,с.21]. На наш погляд, однією з головних методологічних проблем системи права є правильне розуміння та використання в законотворчій та правозастосовній діяльності принципу соціальної справедливості.

Ідея справедливості є основоположною в законодавстві демократичного суспільства, в якому право розглядається як нормативно закріплена справедливість. Саме поняття «юстиція» на латині означає справедливість. Зміст категорії справедливість з плином часу та обставин буття змінюється, уточнюється, а тому потребує постійної світоглядної рефлексії [2, с.28].

Сучасна філософія витлумачує справедливість як один з основних принципів функціонування суспільних інститутів. Згідно цього принципу кожній людині має бути гарантована недоторканність, що ґрунтується саме на уявленнях про справедливість. У справедливому суспільстві мають діяти свободи і права громадян, які узгоджуються із уявленням масової свідомості щодо справедливості [2, с.42].

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно констатувати, що справедливість належить до переліку фундаментальних цінностей суспільного буття, а ідеал справедливості є один з найпотужніших стимулів і найбільш дієвих регуляторів суспільної життєдіяльності.

Попри значну еволюцію змісту, справедливість завжди зводилася до принципу еквівалентності – певної рівноваги і відповідності між суспільним внеском індивідів у соціальне життя та їхнім соціальним становищем, між діяннями та відплатою, між працею та винагородою, між заслугами та визнанням тощо. Невідповідність у цих співвідношеннях визнавалася антиподом справедливості – несправедливістю [2].

Соціальна справедливість в умовах ринкових відносин пов'язана зі скасуванням не обґрунтованих привілеїв окремих людей та соціальних груп. Жорстокість ринку не можна ототожнювати із несправедливістю. Справедливість ринкових відносин полягає в тому, що кожен отримує від своєї роботи (діяльності) скільки, стільки вона дає користі й добробуту суспільству та іншим людям [2, с.31]. Однак, лише за умови, коли більшість індивідів може досягти успіху й гідного рівня життя, ринкові відносини

* Надруковано: Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали між нар. наук.-практ.конф., 8-9 жовтн. 2015р./ редкол.: В.Я. Тацій (голов.ред.), В.І. Борисов (заст.. голов. ред.) та ін.. – Х. : Право, 2015. – С.114-119.

можна вважати цивілізованими й справедливими. Закони ринку не є законами джунглів, вони мають регламентуватися юридичними актами держави, загальнолюдськими моральними принципами й нормами життя [2, с.33].

Важливою проблемою імплементації справедливості в систему сучасного кримінального права в Україні є певна відірваність законів від потреб та інтересів більшості громадян суспільства. Як стверджують фахівці з філософії права, норми, закріплені у законах, не завжди є виразами справедливості, тому що справедливе, правове та законне не збігаються. «Правова норма, ґрунтуючись на правовій єдності закону і справедливості, має інтегрувати уявлення про справедливість нашого суспільства у його правовій системі. У результаті такої інтеграції почуття й уявлення людей про справедливе зможуть набувати загальнообов'язкового характеру, спиратися на силу й авторитет держави» [3,с.24]. При визначенні законності потрібно враховувати пріоритет не верховенства закону, а верховенства права. Це матиме місце лише тоді, коли закони держави відповідають вимогам природного права і на справедливій основі устанавлюється рівна міра прав, обов'язків та юридичної відповідальності людини, громадянина, держави та посадових осіб. Таке розуміння законності, що ґрунтується на принципах справедливості, спрямоване на забезпечення стану безпеки, стабільності, дотримання основних прав і свобод людини, тобто «суспільного здоров'я» держави. Із такого розуміння законності випливає методологічне правило: враховуючи обмеженість ресурсів і часу, потрібно насамперед боротися з тими порушеннями законів, що особливо є небезпечними, використовувати всі можливі засоби для їх ліквідації чи, принаймні, скорочення.

На наявність серйозних проблем у сучасній кримінально-правовій політиці держави вказав, зокрема, В. Черней: «Можемо стверджувати, – резюмує він, – що сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні характеризується таким: певною нестабільністю, наявністю надмірної кількості змін, які не завжди є виправданими та доцільними; пріоритетністю захисту інтересів та безпеки держави, інтересів та безпеки представників влади, правоохоронних органів та суддів, порівняно з захистом інтересів окремих громадян; намаганням законодавця врегулювати суспільно-правові та суспільно-політичні проблеми виключно кримінально-правовими засобами; прагненням привести вітчизняне кримінальне законодавство у відповідність до міжнародно-правових вимог, нерідко ігноруючи позитивний вітчизняний досвід та правові традиції» [4, с.10].

Важливим показником соціальної несправедливості в Україні є корупція. Судячи по нинішній ситуації, корупція набула системного характеру і торкається практично всього суспільства, включаючи його основу. Причиною цьому є те, що до цього часу в Україні вирішення більшості державних, управлінських, адміністративних, господарських і соціальних питань залежить від конкретного чиновника. Саме цей вектор розвитку держави стимулює зростання злочинності у сфері службової діяльності та надання публічних послуг. Більше того, в державі відсутня єдина система оцінки впливу корупційної злочинності на кримінологічну безпеку держави. Незважаючи на величезну увагу до злочинності у сфері службової діяльності з боку органів державної влади, особливо до корупційного підкупу, більшість злочинів залишаються не виявленими. Таке положення обумовлено низкою обставин. По-перше, правопорушення правлячих кіл, пов'язаних з управлінською діяльністю

залишаються конфіденційними, по-друге, в діяннях, які вчиняє правляча еліта, немає прямих і опосередкованих жертв, а також свідків, зацікавлених в оприлюдненні таких фактів, по-третє, еліта фактично управляє діяльністю органів кримінальної юстиції і судів, які не мають реальної можливості керуватися лише законом [5,с.16]. При цьому, кримінологічна наука і весь соціально-правовий інститут як вираз суспільного світогляду виявилися некомпетентними і безпорадними по відношенню до цього явища. Стає зрозумілим необхідність принципів змін у відношенні суспільства і держави до злочинності, де у вирішенні зазначених проблем кримінологічна наука повинна зіграти ключову роль. Недоторканість окремих категорій населення (у частині притягнення їх до кримінальної відповідальності) створює неправові сфери, де функціонує тіньове право. Такі сфери виявляються недосяжними для системи кримінальної юстиції, а вже сама їх наявність ініціює негативні процеси значного поширення. І чим більше у суспільстві таких сфер, тим менш ефективною є державна політика. Ігнорування зазначених процесів з боку держави привело до того, що в Україні утворилися уже не сфери, а цілі неправові території, де вся злочинність носить латентний характер, а влада не в змозі забезпечити належний правовий режим, передбачений чинним законодавством [5,с.17].

Прийнятий пакет законів, спрямованих на подолання корупції та забезпечення функціонування органів державної влади на тимчасово окупованих територіях, запізнився у часі, а його реалізація проходить в умовах глибокої економічної кризи. До того ж, до цього часу не знайшли належної правової оцінки дії посадових осіб, які привели до тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та втрати з боку держави управління окремими територіями Донецької та Луганської областей. Не понесли належного покарання винуватці й так звані Іловайського та Дебальцівського «котлів», у яких загинули сотні українських воїнів.

Поза сумнівом на процес імплементації соціальної справедливості в Україні негативно впливає нерішучість та суперечливість дій гілок влади у прийнятті правових рішень, неприйняття Закону про зняття недоторканості з депутатів Верховної Ради, тощо. Фактично, мова йде про те, що держава своїми непродуманими діями, власне, і обумовлює процес криміналізації українського суспільства. Звідси витікає ще одна, мабуть найболючіша проблема, яка буде впливати на стан правопорядку й на інших територіях. Мова йде про те, що Україна за час бойових дій отримала десятки тисяч людей з посттравматичним синдромом. Слід погодитися з думкою В. Шакуна, який застерігає, щоб влада не пішла шляхом застосування силових методів для наведення порядку, а зосередила увагу на усуненні причин і умов, які сприяють кримінальним правопорушенням. Нетерпимість чиновників і їх бажання показати за короткий термін свою управлінську значимість може привести до нових конфліктів. Потрібна консолідація вчених і практиків різних наук, які вивчають поведінку людини, політиків, управлінців з метою практичної реалізації задекларованих Конституцією принципів демократії і соціальної справедливості [5,с.18].

Висновок. Таким чином, запобігаючи правопорушенням, право одночасно стоїть на сторожі соціальної справедливості. Воно є нормативно закріплена справедливість, що не тільки захищає людину від посягань на її права і свободи, а й запобігає намаганням її примусового «ощасливлення» в «ім'я справедливості». У демократичній правовій державі, яка забезпечує дотримання основних прав і свобод

людини, індивід повинен самостійно орієнтуватися у своїм житті, своїх потребах і не використовувати без потреби державний примус як в ім'я добра, так і в ім'я зла, до тієї межі, поки він не порушить закон. Кожна людина має право ігнорувати будь-які поради, побажання будь-якого добродія й авторитета, якщо її дії не порушують чинне законодавство і не завдають шкоди іншим людям.

Література:

1. Костицький М.В. Сучасні філософсько-методологічні та теоретичні проблеми науки кримінального права / Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. V міжвуз. Наук.-теорет. Конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) [Текст] / ред. Кол. : В. В. Черней, М.В. Костицький С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К.: Нац. Акад. Внутр. Справ, 2014. – 184 с.
2. Баранівський В.В. Соціальні рівність та нерівність як фактори функціонування українського суспільства: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Віталій Васильович Баранівський. – К., 2013. – 189с.
3. Палкін Ю. Соціально-економічна справедливість в умовах ринку / Ю. Палкін // Економіка України. - 1997. - № 10. - С. 22-29.
4. Черней В.В. Сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні / Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. V міжвуз. Наук.-теорет. Конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) [Текст] / ред. Кол. : В. В. Черней, М.В. Костицький С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К.: Нац. Акад. Внутр. Справ, 2014. – 184 с.
5. Шакун В.І. Неправові території – новий кримінальний виклик для України / Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. V міжвуз. Наук.-теорет. Конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.) [Текст] / ред. Кол. : В. В. Черней, М.В. Костицький, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. – К.: Нац. Акад. Внутр. Справ, 2014. – 184 с.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ТА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1. Держава та церква в Україні: чи настане гармонія відносин?

*У статті висвітлені певні проблеми політики української влади в релігійній сфері суспільства. Проаналізована діяльність окремих церков, підкреслена їх роль в консолідації українського суспільства.**

Найважливішою проблемою для сучасної України є забезпечення єдності суспільства. Наявність цієї проблеми пов'язана, насамперед, з духовною, культурною та релігійною сферами. В релігійній сфері останнім часом загострилися суперечності у відносинах між певними церквами, конфесіями, між державними органами та певними церквами. Парадоксальним є те, що держава іноді сама спонукає до створення проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон "Про свободу совісті та релігійні організації, який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим створювати свої релігійні організації. Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних

* Надруковано: Часопис:Політичний менеджмент, №4 (49), К., 2011.– С.3-7

питань не призвели до реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи все більше ухиляються від функції виховання, всебічного обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним організаціям. В останні роки в Україні посилилось загравання держави, політичних партій з церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо. Деякі політики, державні мужі, науковці не усвідомлюють всі наслідки такого процесу. Вони не розуміють, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому УПЦ МП прагне виховати у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх «єретиками», «розкольниками», сіють зневагу до України та українців. З усією очевидністю УПЦ МП все зухваліше проявляє себе антиукраїнською силою. За її спиною стоять певні московські політики та релігійні ієрархи.

Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти національних церков, богослужінь національною мовою в умовах імперії виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призвела до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. «Народ», котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначав митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любить світ, світом божим через в'язничні ґрати».

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуючих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної церкви, але й її глибока духовна і, зокрема, мовна переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священнослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах Російська православна церква відіграє важливу роль в руках московської влади щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. Зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [1, с.22]. На сьогодні цей указ підсилений ідеєю патріарха Кіріла «Русского міра» згідно якої «церковь исполняет пастырскую миссию среди народов, принимающих русскую духовную и культурную традицию как основу своей национальной идентичности» [2, с.19]. Все зрозуміло. Поставлено за мету повну русифікацію українців!

Нажаль, нинішня українська влада, певні політики, частина громадян України чи то свідомо, чи не розуміючи, що витворюють з ними московські спритники допомагають здійсненню цього руйнівного для України замислу.

Останнім часом все більше критики лунає на невірноважену політику чинної української влади стосовно церковного питання й надання переваги одній з українських церков – УПЦ Московського патріархату. Хоча представники влади й УПЦ МП це заперечують, низка фактів дозволяє стверджувати про окреслення тенденції до формування державної церкви на базі однієї з конфесій. Після приходу до влади Віктора Януковича різко змінився підхід до участі церковних діячів в офіційних заходах. Якщо раніше запрошували представників всіх церков, то зараз під час проведення державних заходів в Україні богослужіння проводять виключно представники УПЦ МП, а сам глава держави у супроводі чиновницького кортежу регулярно відвідує святкові служби у храмах лише цієї церкви. Навіть більше – під час цьогорічного різдвяного привітання Янукович згадав лише православних християн, забувши про п’ятимільйонну громаду греко-католиків.

Позиція влади стосовно церковного життя стала приводом для обурення низки церков, зокрема Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які у спільній заяві зазначили, що дії Президента не сприяють миру і злагоді у суспільстві, а посилюють релігійну дискримінацію, розбрат та суспільне невдоволення.

Незважаючи на те, що у 35-й статті Конституції України зазначено, що релігійні організації відокремлені від держави, а будь-яка релігія не може бути визнана державою як обов’язкова, протести інших церков УПЦ МП крок за кроком, збільшує свої вимоги до чиновників. Зокрема, нещодавно Гуманітарна рада при Президентові України обговорила пропозицію щодо передачі Софії Київської заповіднику "Києво-Печерська лавра", що, на думку експертів, є логічним наслідком багаторічної співпраці Партії регіонів та УПЦ МП. Влада пішла назустріч очільнику цієї церкви, митрополиту Володимиру, який неодноразово надсилав прохання на дозвіл проведення богослужінь у Софії. Це стало причиною звернення ієрархів інших українських церков до Януковича, у якому вони наголошують, що є такими ж спадкоємцями Святої Софії, як і УПЦ МП, і закликають дозволити їм проводити служби в цьому храмі. На звернення українських церков до Президента всупереч всім вимогам Закону відповідей не поступило. Більше того сучасна українська влада надає привілеї УПЦ МП у питаннях фінансування, поділу майна, виділення землі, податкових пільг тощо. Таким чином

влада використовує церкву в ролі засобу пропаганди і впливу на громадян, реалізації своєї недалекоглядної політики. Такий стан не лише посилить міжконфесійну напругу у суспільстві, але і може стати каталізатором для релігійного протистояння та порушення громадянських прав.

Дії Московського патріархату стають дедалі агресивнішими. Так 10.04.2011 р. Збори віруючих УПЦ МП в м. Києві звернулися до Президента України надати цій церкві статус "домінуючої" та закликали його припинити інтеграцію в Євросоюз. Правда, в керівництві УПЦ МП заявили, що не причетні до цього звернення громадськості церкви.

Одна із провідних українських православних церков – УПЦ КП на своєму Архієрейському соборі (24.01.2011) висловила занепокоєння станом та перспективами розвитку в Україні державно-церковних відносин загалом та відносин між державою та УПЦ КП.

Головними причинами занепокоєння названі: “відсутність зустрічей керівництва держави з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, які раніше були традиційними, – незважаючи на неодноразові письмові пропозиції щодо проведення таких зустрічей”; “публічна демонстрація високопосадовими представниками держави прихильності лише до однієї з діючих в Україні конфесій, яка виявляється, в тому числі, у проведенні офіційних зустрічей лише з представниками цієї конфесії – хоча законодавством встановлена рівність всіх конфесій”; відсутність відповідей на неодноразові письмові звернення до Президента України Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату (від 14 травня та 13 грудня 2010 р.) Та Патріарха Київського і всієї Руси-України ФІЛАРЕТА (від 29 червня 2010 р.), хоча надання таких відповідей передбачене законом у місячний термін; “стрімке і систематичне зростання кількості фактів прямого і непрямого втручання представників влади у життя релігійних організацій Київського Патріархату, про що йдеться у листі Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 13 грудня 2010 р., Зверненні учасників молитовного стояння до голови Київської ОДА від 28 грудня 2010 р., Заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України ФІЛАРЕТА від 30 грудня 2010 р., Заяві Вінницької єпархії від 11 січня 2011 р., заявах і зверненнях Донецької єпархії протягом грудня-січня 2010-2011р. Та інших численних заявах, зверненнях і публікаціях у засобах масової інформації”.

Причиною для занепокоєння собор УПЦ КП також називає стрімке і систематичне зростання кількості фактів прямого і непрямого втручання представників влади у життя релігійних організацій Київського Патріархату. Про це, зокрема, йдеться в листі Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 13 грудня 2010 р., заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 30 грудня 2010 р. та від 30 січня 2011р. В останній Філарет заявив, що українська влада разом з Російською церквою прагнуть до літа знищити Київський патріархат[3]. У зв'язку з ситуацією, що склалася, позачерговий Архієрейський собор УПЦ Київського Патріархату вкотре наполегливо закликав Президента України Віктора Януковича та інших представників влади до конструктивного діалогу. “Ми переконані, що суперечливі питання взаємовідносин держави і конфесій краще вирішувати через прямий діалог сторін, проте подальша невмотивована відмова представників влади від такого діалогу змушуватиме нас шукати інших законних способів захисту прав і свобод вірних

Київського Патріархату”.Слід зазначити, що зустріч Януковича з главами українських церков та релігійних організацій 21.04.2011р.по суті стала формальним заходом, про це свічать події під час святкування Великодня та перебування патріарха Кірила в Україні.

Ще одне з питань, яке все активніше останнім часом прагне вирішити УПЦ МП – ввести систему капеланства (душпастирської служби) в Збройних силах та інших силових структурах України. Згідно Конституції – Україна є світською державою. Тому такі намагання УПЦ МП є антиконституційними. Крім того, введення в систему силових структур України капеланів – священників Московського патріархату буде по суті створенням проросійської «п’ятої колони» антиукраїнського спрямування у військовому середовищі. Це не можливо допустити.

Насамкінець, в якості філософських, методологічних висновків з проблеми, що розглянута, слід зазначити:

- При визначенні своїх методологічних підходів до політики та культури державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні, а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність і розвиток українського суспільства.

-Є недалекоглядними, по суті антиукраїнськими дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для поширення діяльності антиукраїнських церков, які не надають належної підтримки українським Церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об’єднання українських Церков у Єдину незалежну, Помісну православну церкву.

-Недалекоглядними, невинуватими, ганебними з точки зору відповідності інтересам національного відродження є дії політиків, урядовців, які надають приміщення, фінанси та інші пільги антиукраїнським церквам, які схиляють свої голови для вручення нагород від цих церков за свою, по суті, антиукраїнську діяльність.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.
2. Романюк А. Ловці душ // Український тиждень, №30 (143), 23-29. 07.2010. – С.16-19
3. Патріарх Філарет.Київський патріархат хочуть знищити до літа./ NEWS ru. Ua// Неділя, 30 січня 2011р.

2. Проблеми взаємовпливу релігії, духовності та освіти (з досвіду українського суспільства)

*У статті з урахуванням українського досвіду висвітлюється питання щодо взаємозв’язку релігії, духовності та освіти. Підкреслюється первинність національних інтересів відносно релігійних у розвитку духовності українського суспільства.**

* Надруковано: Баранівський В.Ф. Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта і культура. Військова справа. – К.: НАОУ, «Міленіум», 2005 – С.238-245.

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому різних складних процесів матеріального та духовного характеру. Незважаючи на наявність певних успіхів у сфері матеріального виробництва (економічних, фінансових тощо), об'єктивно мислячому досліднику, науковцю, просто громадянину стає все більш зрозумілим, що боротьба за Україну, як незалежну державу, не закінчилася, а продовжується і за певними ознаками навіть посилюється, особливо в духовній сфері життєдіяльності суспільства.

Як вбачається, ми маємо зараз в Україні ситуацію, коли культурні, духовні чинники відіграють все більшу роль у відродженні та розвитку української нації, в консолідації українського суспільства. Без сформованої української нації, яка поєднала б навколо себе національні меншини (які проживають в Україні), повноцінним і життєздатним українське суспільство не може бути. Попередній історичний досвід України є достатнім доказом приведеного твердження.

На жаль історія часто повторюється. А українці як нація, здається особливо здатні знову наступати у своєму поступу на "одні й ті самі граблі". Глибокий та об'єктивний аналіз стану справ в українському суспільстві показує, що воно, на жаль, йде по шляху накопичення серйозних конфліктних ситуацій, які можуть призвести до самих негативних наслідків у справі національного культурного відродження та державного будівництва.

Найбільш серйозні конфлікти, що несуть загрозу українській державності визрівають в духовній сфері суспільства. Перший із них, як на нашу думку, виникає в системі формування національної самосвідомості українців, громадянської свідомості усього населення України. Надто повільним є процес становлення українців як політично свідомої нації. Цей процес є неможливим без знання та усвідомлення українцями своєї історії, культури, мови. На сьогодні ж ми бачимо низький рівень історико-політичної культури та свідомості українців, засилля російської та західної культури в Україні. Особливо небезпечним для українського відродження є зросійщення українського населення. Глибоко аналізуючи стан та процес розвитку масової свідомості, духовності громадян в Україні виникає думка, що реальна політика керівництва української держави, Верховної Ради, уряду поки-що спрямована на те, щоб загнати українське суспільство в глухий кут національно-державного самознищення (немає належної підтримки української культури, мови, церкви, видавничої справи тощо). На наш погляд, помилковою є думка певних політиків про те, що тільки економіка вирішить проблеми незалежності України. Лише високий рівень духовної культури людей, їх беззастережний патріотизм – саме ці чинники можуть бути надійною та головною запорукою міцності української держави. І у цьому питанні відродження та розвиток української культури, духовності має відігравати надзвичайно велику позитивну роль.

Надзвичайно важливим джерелом конфлікту в українському суспільстві є проблема міжконфесійних відносин. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвиток проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон "Про свободу совісті та релігійні організації", який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків. В Україні нині діють

21.843 релігійні організації, у тому числі 21.134 громади віруючих 80 церков, конфесій, течій та напрямків (станом на 01.01.1999 року). Найбільше релігійних організацій нараховують: Українська православна церква (Московський патріархат) – 8.168, Українська православна церква (Київський патріархат) – 2.270, Українська автокефальна православна церква – 1.047, Українська греко-католицька церква – 3.301, Римо-католицька церква – 802. Окрім того, є значна кількість релігійних організацій протестанської та інших конфесій, течій та напрямків. Ми часом навіть пишаємося такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі, певні науковці можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації? Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів УПЦ (Московського патріархату) виховує у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх «єретиками», «розкольниками», сіють зневагу до України та українців, переконуючи віруючих, що такої нації як українці, ніколи не було і бути не може, що українська мова – це мова «мужицька», всіляко пропагують російську мову тощо. Не потрібно бути великим «пророком», щоб не зрозуміти на чію користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме до цієї церкви схиляється багато із наших можновладців. Саме за це церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних навчальних закладів, бізнесменам, податківцям, останнім, – чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені та податки на них – сплачені до бюджету держави.

З усією очевидністю Українська православна церква Московського патріархату проявила себе антиукраїнською силою під час підготовки та перебування в Україні Папи Римського Іоанна Павла II. Тоді, коли абсолютна більшість українського народу, віруючих вітали його приїзд та гарно зустрічали під час перебування, керівництво цієї церкви з метою досягти заборони приїзду Пантіфіка в Україну всіляко підбурювали народ проти нього, робило спробу впливати на українську державу з метою досягти заборони приїзду Пантіфіка в Україну. При цьому духовенство використовувало всілякі заходи: богослужіння, проповіді, агітацію, хрестні ходи тощо. Про зміст агітації, зокрема, свідчить листівка із закликом до віруючих прийти на хрестний хід проти приїзду Папи Римського в Україну. Листівка підготовлена й активно поширювалася т.зв. Всеукраїнським православним братством архістратиґа Михаїла Української православної церкви Московського патріархату. В якості тексту листівки був використаний «Завіт» Феодосія Печерського Київському Великому князю Ізяславу, в якому останньому пропонувалося несприймати та переслідувати католицьку віру на теренах Київської Русі. На звороті листівки – загрозливий образ архістратиґа Михаїла та цитата невідомого автора. Ось частина цитати: «Коли йде справа про явну нечисть, тоді повинно скоріше йти на вогонь та меч, не дивитися на вимоги часу та володарів і взагалі на все, перш ніж куштувати лукавого квасу і приєднуватися до заражених» (переклад з російської наш – В.Б.). У змісті цієї цитати бачимо і ворожу ненависть до

християн інших конфесій, і зневагу до інтересів часу та вимог суспільства, до державних рішень і, взагалі, – низький рівень духовної культури, нетолерантність, ворожість українським інтересам представників УПЦ Московського патріархату. Зазначимо, що хрестний хід розпочався від Успенського собору, який так щедро наданий для проведення богослужіння цій церкві київською владою.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, як поводитися з українцями та їх православ'ям імперська російська влада, російська церква. Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти богослужінь живою народною мовою виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв російський цар Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призвела до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. “Народ”, котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначив митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любить світ, світом божим через в'язничні ґрати”.

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуєчих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної церкви, але й її глибока духовна і, зокрема, мовна переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах гострі суперечки між віруючими різних християнських конфесій, між мирянами і кліром часто виникають саме через мову церковного життя. Так, послідовники Української православної церкви Київського патріархату, Греко-католицької церкви, парафій православної церкви, що перебувають у підпорядкуванні Московського патріархату, Римо-католицької церкви, при цьому не завжди адекватно сприймають один одного. І знову ж таки як і раніше, за впертим небажанням Московської патріархії погодитися на об'єднання та визнання права українських церков сповідувати релігію рідною мовою проявляються нові політичні та ідеологічні амбіції як самої церкви, так і деяких сучасних московських політиків. Аналізуючи ідеологію та політику Московської патріархії, перш за все, слід мати на увазі той факт, що вона і нині не відмовляється від своєї філософії, згідно з якою Москва – третій Рим в Християнстві, що вона є центром православного християнства в слов'янському світі.

Збереження старослов'янської (по суті староросійської) мови є безумовно дуже важливим чинником такої ідеології та політики.

Тяжкою була боротьба Української православної церкви за своє відродження і у ХХ столітті. Так, у цей період Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви та держави, з одного боку, та відсутності підтримки з боку української влади – з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та їх православ'я, зокрема з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройні захоплення українських земель супроводжувалися “культурною зачисткою” – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька полонізація українського населення. Так, тільки у червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [1, с.149].

Як вже зазначалося, надзвичайно великих збитків українству та духовності українського народу завдала жорстока політика щодо України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – церква робили усе, щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. На сьогодні Російська православна церква відіграє важливу роль в руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [2, с.22].

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, сьогодні є дещо дивною короткозорість і безпринципність наших політиків, державних мужів щодо справ релігій та церкви в суспільстві. Президент держави часом згадує про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви. Нажаль ми не бачимо практичних дій у цьому напрямку та рішучої підтримки цієї ідеї з боку державних структур, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. Саме за умови створення такої церкви, ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, створимо кращі умови для духовного відродження українців, для розвитку їх культури, для зміцнення української держави. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження.

Релігійні чинники мають враховуватися і в системі вищої школи України. Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до системи освіти? Найбезпосередніше. Раніше вже було сказано про негативний вплив певних релігійних конфесій, церков на українське відродження. Від релігійної ситуації в Україні безпосередньо залежить поширення та ефективність сприйняття українознавчих дисциплін (історії України, історії української філософії, культури,

українознавства, релігії тощо) у суспільстві. Звичайно, й українознавчі науки мають серйозно враховувати релігійні чинники. Система українознавчих дисциплін повинна активно та переконливо відображати справжню роль релігії та церкви в суспільстві, активно підтримувати українські церкви й ті, що щиро служать для української держави та її народу. Деякі з сучасних українських церков, прикриваючись часто статутною фразеологією, насправді сіють розкол, ворожнечу в українському суспільстві, відволікають людей, особливо молодь, студентство, від української культури, від активної громадської діяльності.

Українознавчі дисципліни в єдності з іншими навчальними дисциплінами мають аналізувати стан справ у суспільстві та своєчасно давати пропозиції вищим державним органам, політичним, державним та громадським структурам щодо прийняття певних рішень, заходів для оптимізації процесу розвитку та зміцнення української нації, духовної культури українського народу та його державності.

При визначенні своїх методологічних підходів до політики, культури державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні (а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих) є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність і розвиток українського суспільства.

Щодо взаємовідносин релігійних чинників та вищої школи, то вони значною мірою вже проявляються через ставлення українознавчих наук до релігії та церкви, певних її конфесій та напрямків.

Стосовно системи освіти в Україні, зокрема вищої, то відомо, що церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес, пояснюючи свої домагання необхідністю підвищення духовного рівня української молоді. Але яку “духовність” пропонують українському суспільству певні конфесії ми уже на деяких прикладах показали вище. Реальна ж картина значно складніша. Тому в українській державі має твердо виконуватися вимога Конституції, згідно з якою церква відокремлена від держави і школа від церкви. У вищих навчальних закладах має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг наукових, об’єктивно виважених знань про різні релігії та їх місце і роль у системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплюральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців з релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.Сковороди, які вважають, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави й державної школи від церкви, і може спричинити подальше загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та університетах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі [3, с.219]. Саме релігієзнавче виховання важливе з погляду розв’язання тих міжконфесійних конфліктів, які хвилюють суспільне життя України.

На жаль, на нашу думку, в сучасному українському суспільстві є певні відхилення, збочення, непорозуміння та безвідповідальність у взаєминах із церквами, що суттєво порушують принцип світськості держави, відокремленості школи від

церкви та церкви від держави. Це проявляється, зокрема: у релігійних проповідях, що здійснюються засобами масової інформації; освяченнях, релігійних відправах, благословіннях, здійснюваних церквами за запрошеннями державних, освітянських структур та окремих діячів; і насамперед, для проведення зі студентами (слухачами, курсантами військових і міліцейських учбових закладів), інколи всупереч їх особистому бажанню. Звичайно, такі “заходи” неоднозначно сприймаються їх учасниками і по-різному впливають на молодь. Комусь із сучасних керівників такі “заходи” здаються вагомими і навіть модними. Але, дуже часто за такими спробами проглядається елементарна відсутність чи недостатність національної свідомості та гідності, гуманітарної культури, нерозуміння реальних законів і закономірностей становлення і розвитку процесів національного державотворення, ролі та можливостей системи вищої школи у вихованні української молоді – майбутнього української держави.

Особливо великий збиток справі українського національного відродження та державотворення приносить діяльність церков, які по своїй суті є антиукраїнськими, не виражають національних інтересів українського народу, насаджують в Україні чужу культуру, мову, здійснюють негативний вплив на політику української держави.

За таких умов, по суті, зрадою національних інтересів України є недалекоглядні дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для поширення діяльності антиукраїнських церков, які не надають належної підтримки українським Церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об’єднання українських Церков у Єдину незалежну Помістну православну Церкву.

Недалекоглядними, не виправданими, ганебними з точки зору відповідності інтересам національного відродження є дії політиків, урядовців, які надають приміщення, фінанси та інші пільги антиукраїнським церквам, які схиляють свої голови для вручення нагород від цих церков за свою, по суті, антиукраїнську діяльність.

Аналіз сучасної громадської думки, культурно-духовних процесів, стану міжконфесійних відносин в Україні свідчить про те, що в суспільстві склалися об’єктивні передумови для вирішення проблеми відродження та об’єднання українських Церков. У цьому є підтримка переважної більшості населення України, релігійних діячів різних конфесій, є певна підтримка стосовно вирішення цієї проблеми й за кордоном.

На жаль, не вистачає єдності українських політичних, релігійних та державних структур у вирішенні цієї проблеми. Вбачається, що саме державно-політичні та громадські структури усіх рівнів мають активно підтримати процес відродження української Церкви, об’єднання українських християнських Церков, а тим самим суттєво стимулювати процес відродження української духовної культури, єднання та розквіту української нації, українського народу, української держави.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.

2. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки // Політика і культура. – К., 1999. – № 3.

3. Значення національної мови в освіті, культурі та релігійному житті українців

*У статті обґрунтовується історичне та природне право українців на освіту та богослужіння рідною мовою. Звертається увага на спротив до цього УПЦ (Московського патріархату), певних політичних сил, дії яких, на думку автора, суперечать національним інтересам українців.**

Постановка проблеми. Філософський, соціологічний, психологічний аналіз проблеми національної мови, її значення в житті народів переконливо засвідчує для багатьох людей зрозумілу істину, що мова є душа нації, її велике духовно-культурне надбання, її чи не найголовніша ознака. Мова, якою спілкувалися між собою наші діди та прадіди, яка є рідною для людей по крові, поєднує їх не тільки спільною логікою мислення, але й створює той єдиний спільний духовний, культурний, психологічний егрегор, що найбільше поєднує людей в націю, в народ, в єдину соціальну спільноту.

Нажаль, є багато людей в Україні та за її межами, які, здається, не розуміють цих важливих істин. Є й ті що розуміють, але діють по-іншому, підкоряючись певним амбіціям, своїм егоїстичним політичним, культурницьким та релігійним прагненням. Своїми діями такі люди підривають основи єдності українців, наносять шкоду державотворенню в Україні.

З огляду на це, стає зрозумілою потреба більш ґрунтовного наукового аналізу взаємовпливу релігії, церкви та суспільного, громадського життя щодо питань функціональної національної мови в системі освіти та культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність проблеми духовності, культури, мови, етно-національних відносин обумовила значний інтерес до неї науковців, політиків, державних та громадських діячів. В центрі дискусій з цієї проблематики найчастіше перебуває мова, а саме, проблема української мови, як мови державної, як мови рідної для етнічних українців, а також як мови міжнаціонального спілкування для всіх громадян України.

Цьому питанню присвятили свої виступи та праці зокрема такі діячі та науковці як: президент України В. Ющенко, керівники українських церков (Української православної церкви Київського патріархату, Української Греко-католицької церкви, Української Автокефальної церкви), вчені-філософи О.М. Колодний, М.І. Михальченко, І.Ф. Надольний, Л.О. Филипович та ін. В історії філософської думки видатна роль в розробці цієї проблеми належить: М. Грушевському, М. Драгоманову, А. Кримському, В. Липківському, І. Огієнку та ін.

* Надруковано: Вісник Житомирського державного технологічного університету, № 3 –2008. – С.3-9.

Мета дослідження. Відштовхуючись від біблійних положень, досліджень відомих класиків української філософії, релігієзнавства, теології та сучасних реалій українського життя проаналізувати вплив релігії, найбільш поширених християнських церков в Україні на утвердження української мови як мови Богослужіння та повсякденного спілкування українців, всіх громадян, зокрема і в системі освіти України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблеми розпочнемо з висвітлення аргументів християнської теології щодо можливості та потреби застосування національної мови під час культових та інших релігійних заходів. Насамперед, слід відзначити, що питання мови в релігійно-церковному житті займає особливе місце. Мовою віруюча людина звертається до Бога як власного спасителя, який ніби-то уважно слухає її, хоча і не завжди або не відразу відповідає на її звертання. Найпотаємніші свої переживання і бажання, виголошені в молитві, віруюча людина прагне виразити своєю рідною мовою. Коли під час богослужіння звучить чужа або звична, але не зрозуміла їй мова, то за цих умов вона відчуває себе дещо приниженою, упослідженою. Тоді Бог для неї, оскільки він не розмовляє зі своїми віруючими їхньою мовою, є чимось чужим. А позаяк він не володіє мовою тих, до кого звертається його слово, то він не є всезнаючим. Це, звісно, обмежує права і принижує власну гідність віруючого. Сам Ісус Христос говорив, що ті “хто увірує й охреститься ..., говоритимуть мовами новими” (Мк 16, 16-17). Апостол Павло в Посланні до Коринтян аргументує право церкви говорити з народом тільки зрозумілою мовою: “Як говорить хто чужою мовою, той не людям говорить, а Богові, бо ніхто його не розуміє ... Як говорить хто чужою мовою, той будує тільки самого себе... Як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам пожиток зроблю ... Як багато, наприклад, мов є на світі – і кожна з них не без значення ! Бо коли я молюся чужою мовою, то молитися дух мій, а мій розум без плоду! Але в церкві волю п’ять слів зрозумілих сказати, щоби й інших навчити, аніж десять слів чужою мовою !” (1 Кор. 14, 2-19).

З причин складності та суперечливості історії християнства в Україні проблема мови в українській церкві не вирішена й до сьогодні. З тих пір, як князі Володимир та Ярослав Мудрий ввели грамотність, літературною мовою для Київської Русі стала церковнослов’янська мова – це не якась штучна, неприродна мова. Історія доручила їй ту функцію, яку вона виконує у слов’янському світі, ставши мовою богослужбовою для болгар, українців, білорусів, сербів, росіян. Насправді ж це мова одного із слов’янських народів – болгарського, а точніше, його південномакедонське (солунське) наріччя, опрацьоване болгарськими просвітителами Кирилом та Мефодієм для літературно-книжних цілей [1, с.156]. Як кожна національна мова, ця мова має свої привабливі і неповторні риси. Поетичність цієї мови виявляється у звуковому багатстві, красі її форми та стилю. У церковному вжитку цій мові властива специфіка. Це відрізняє її від мови повсякденного вжитку і водночас гармонізує її як естетичне явище з усією системою церковного мистецтва. Проте це не означає, що такі самі риси не притаманні іншим мовам і, зокрема, українській, що ці мови не придатні для релігійно-церковного життя.

Українська мова є однією з давньописьменних. Іншомовні дослідники постійно підкреслюють милозвучність і лексичне багатство української мови, порівнюють її за

своїми якостями з італійською. “Величавою і простою” характеризував її В. Маяковський. Відомий словацький письменник В.Лукич зазначав, що мова українців є зрозумілою для усіх слов’ян. Вона красується своєю легкістю, гнучкістю, з усіх північних мов є найбільш здатною до поезії й музики.

Здавалося б, що тільки цих авторитетних посилянь досдатньо, щоб визначити українську мову для українців, як мову Богоугодну та Богослужбову. Богослови – опоненти цих аргументацій – твердять про недопустимість церковної служби та проповідей в українських церквах рідною мовою. Мовою Богослужіння та релігійної літератури вони визнають церковнослов’янську, яка ще за часів Російської імперії, як стверджують фахівці (І.Огієнко, І.Франко, А.Колодний, Б.Лобовик, Л.Филипович та ін.), стала староросійською. Вона має в собі мало спільних ознак з тією церковнослов’янською мовою, яку ввели в життя брати Кирило та Мефодій.

Відстоюючи особливість церковнослов’янської мови в літературному житті православ’я, богослови при цьому обходять увагою те, що, власне, ця мова як одна із “живих, простих, невироблених, навіть “варварських”, “базарних”, як на той час, мов” (І.Огієнко), в кінцевому рахунку стала благословенною. До того ж якість Богослужбової вона набула в Римі у 868 р. Від папи Адріана II, тобто від глави Римської курії, святість якого православ’я ставить під сумнів.

Історія свідчить, що проти Богослужінь живою народною мовою виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв російський цар Петро I щодо українських впливів в розвої церковно-слов’янської мови. Єдності в сприйнятті цих аргументацій немає.

Українська мова багато втратила від того, що її було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до неї як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, в неповноцінному національному просторі. Девальвація рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призвела до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. “Народ”, котрий слухає служби Божі на нерідній йому мові, - як справедливо зазначив митрополит Іларіон (Огієнко), - подібний до в’язня, що любить, світом Божим через в’язничні ґрати”.

Впровадження в літургійну практику церковнослов’янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуючих факторів, перетворення її в знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ’я – це не лише зміна назви православної церкви, а й її глибока духовна і, зокрема, мовна, переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах гострі суперечки між віруючими різних християнських конфесій, між мирянами і кліром часто виникають саме через мову церковного життя. Так, послідовники Української православної церкви Київського патріархату, Греко-

католицької церкви, парафій, що перебувають у підпорідкуванні Московського патріархату, Римо-католицької церкви, при цьому не завжди адекватно сприймають один одного. І знову ж таки як і раніше, за впертим небажанням Московської патріархії погодитися на визнання права українських церков сповідувати релігію рідною мовою проявляються нові політичні та ідеологічні амбіції як самої церкви, так і певних сьогоденних московських політиків. Аналізуючи ідеологію та політику Московської патріархії, перш за все слід мати на увазі той факт, що вона і нині не відмовляється від своєї філософії, згідно з якою Москва – третій Рим в Християнстві, що Москва є центром православного християнства в слов'янському світі. Збереження старослов'янської (старосійської) мови є безумовно дуже важливим чинником такої ідеології та політики. Відповідно до своєї ідеології та конфесійної залежності від Москви УПЦ Московського патріархату насаджує в українському суспільстві російську культуру, мову тощо.

Оцінка такої позиції УПЦ Московського патріархату, з врахуванням того, що більшість її релігійних організацій, монастирів тощо діють в східному та південному регіонах України дає підстави стверджувати про негативний вплив діяльності цієї Церкви на вирішення проблеми української мови, як мови державної та міжнаціонального спілкування, загалом проблеми єдності української нації та регіонів України.

Безпідставність такої позиції УПЦ Московського патріархату з теологічної точки зору в публікації була обґрунтована вище. З точки зору наукової та з позиції національних інтересів України в обґрунтуванні необхідності української мови, як мови міжнаціонального спілкування та мови навчання в закладах освіти України, звернемося до висловлювань та висновків сучасних українських науковців. Так, Т.Скубашевська в авторефераті своєї дисертації стверджує: «Характерно, що в контексті комунікації, міжкультурного діалогу розмаїття мов не лише не виключає, але й потребує зміцнення духу і простору функціонування рідної мови. Вивчаючи рідну мову людина одночасно засвоює категорії, якими користується її народ і її культура. Як член спільноти вона формує своє бачення світу не на основі самостійного опрацювання своїх переживань, а в рамках закріпленого в поняттях мови досвіду її мовних предків.... Рідна мова є основою спілкування спільноти, це ланцюг, що поєднує нинішнє покоління з минулим і майбутнім, єднає людей у просторі... Досвід показує, що народ, який втрачає рідну мову, від міжкультурного діалогу поступово віддаляється (відходить) і навпаки, народ, який утверджує свою мову у мовному розмаїтті цивілізації, втягується в цей діалог все більш поважно та інтенсивно» [2, с.10-11]. Т.Цимбал в своїй дисертації зазначає: «Втрата національної ідентичності викликає ціннісну деструкцію, неузгодженість цінностей та актуального існування індивідів, або їх повну втрату – аномію, що особливо небезпечно в масштабах нації, суспільства, оскільки такий стан є ґрунтом соціальних деструкцій. Втрата ідентичності людиною відкидає здатність розуміти та знаходити істинні буттєвісні смисли» [3, с.16]. Незнання рідної мови певною частиною етнічних українців безумовно й приводить їх до втрати своєї національної ідентичності. І. Бушман в своїй дисертації обґрунтовано привертає увагу до необхідності врахування культурно-історичної традиції українського народу в навчальному процесі. Поза сумнівом, головним культурно-історичним надбанням українців, як корінної, титульної нації України, є її мова. «... процес освіти, - стверджує

І. Бушман, - не повинен зводитися до тривіальної передачі знань. Культура покликана бути ще й ціннісно-змістовною основою освітнього процесу в національній школі. Культурним змістом освітньої діяльності має стати цілісність культурного досвіду українського народу, що на базі діалогічної взаємодії з культурним досвідом цивілізації та міжкультурного й полікультурного синтезу репрезентує всі позитивні цінності сучасності, вкорінені у вітчизняну історично-культурну традицію....

Системоутворюючий елемент національної самосвідомості – сукупність уявлень про сенс національного буття. На жаль досі ця мозаїка складена з елементів, які не надто органічно узгоджуються між собою. Часто вони не доповнюють один одного, не підсилюють і не гармонізують взаємини держави та суспільства» [4, с.10-11].

Критично оцінюючи роль певних Церков в культурному та релігійному житті українського суспільства, утвержені української мови в системі освіти все ж маємо враховувати, що Церкви в Україні є реальність. Релігійні чинники діють, зокрема, і в системі освіти України. Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до системи освіти? Найбезпосередніше. Від релігійної ситуації в Україні певною мірою залежить поширення та ефективність сприйняття гуманітарних, зокрема українознавчих дисциплін (історії України, історії української філософії, української культури, українознавства, релігієзнавства тощо) в суспільстві. Звичайно, й українознавчі науки мають серйозно враховувати релігійні чинники. На наш погляд, система українознавчих дисциплін повинна активно та переконливо відображати справжню роль релігії та церкви в суспільстві, активно підтримувати українські церкви, які щиро підтримують українську державу та її народ.

Стосовно системи освіти в Україні, зокрема вищої, то відомо, що Церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес, пояснюючи свої домагання необхідністю підвищення духовного рівня української молоді. Але яку “духовність” пропонують українському суспільству певні конфесії, коли їх ідеологами та прихильниками пропагуються ідеї чужі українцям, які вносять елементи розладу, відчуженості від національних коренів та національної духовності в цілому. Ми твердо переконані в тому, що в українській державі має незаперечно виконуватись вимога Конституції, згідно з якою церква відокремлена від держави і школа від церкви. У вищих навчальних закладах має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг наукових, об’єктивно виважених знань про різні релігії та їх місце і роль у системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати з богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців з релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.Сковороди, які вважають, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави й державної школи від церкви і може спричинити подальше загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та університетах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі [5, с.219]. Саме релігієзнавче виховання важливе з погляду розв’язання тих міжконфесійних конфліктів, які хвилюють суспільне життя України.

На жаль, в сучасному українському суспільстві є певні відхилення, збочення, непорозуміння та безвідповідальність у взаєминах із церквами, що суттєво порушують принцип світськості держави, відокремленості школи від церкви та церкви від держави. Це проявляється, зокрема: у релігійних проповідях, що здійснюються засобами масової інформації; освяченнях, релігійних відправах, благословіннях, здійснюваних церквами за запрошеннями державних, освітянських структур та окремих діячів, насамперед, для проведення зі студентами, інколи всупереч їх особистому бажанню. Звичайно, такі “заходи” неоднозначно сприймаються їх учасниками і по-різному впливають на молодь. Комуś із сучасних керівників такі “заходи” здаються вагомими і навіть модними. Але, дуже часто за такими спробами проглядається елементарна відсутність чи недостатність національної свідомості та гідності, гуманітарної культури, нерозуміння реальних законів і закономірностей становлення і розвитку процесів національного державотворення, ролі та можливостей системи вищої школи у вихованні української молоді – майбутнього української держави.

Висновки. З огляду на вищевикладене, на нашу думку, українська держава повинна, відповідно до Конституції, Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” більш уважно оцінювати діяльність тих чи інших релігійних конфесій та центрів з точки зору їх корисності для українського суспільства, поваги до українського народу та його держави.

Виходячи з того, що мова є найважливішою ознакою духовного й культурного становлення кожного народу, що без рідної мови немає повноцінної самосвідомості, немає повноцінної нації, держава має проводити політику щодо захисту мови свого народу. Держава впроваджує в життя свою мовно політику через закони, школу, пресу, радіо, телебачення тощо. Відправа Богослужіння живою мовою свого народу – не лише неодмінний чинник збереження його як окремої, самостійної нації, а й гарант “тієї духовної користі, що є його метою”. “Народ, що в церкві не чує своєї рідної мови, звичайно, не шанує і не береже її, як скарбу найдорожчого” (І.Огієнко).

Державні органи, засоби масової інформації мають вести передачі не тільки богослужбового, проповідницького характеру (що нині доволі часто відбувається), але й пояснювати реальний стан справ у церквах України, об’єктивно розкривати та оцінювати їх діяльність, підтримувати ті церкви, діяльність яких спрямована на утвердження української державності, української культури та мови.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред.С.Головко.–К.: Либідь, 1998. - Т.4. - Ч.2. - 398 с.
2. Скубашевська Т.С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) // Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К.: Ін-т вищої освіти АПН України, 2005. – 19 с.
3. Цимбал Т.В. Буттєвісне укорінення людини як соціально-філософська проблема // Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К.: Ін-т вищої освіти АПН України, 2004. – 20 с.
4. Бушман І.О. Система освіти як засіб модернізації української культури // Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К.: Ін-т вищої освіти АПН України, 2005. – 18с.
5. Колодний А.М., Любовик Б.О., Филипович Л.О. та ін. Релігія в духовному житті українського народу. - К., 1994.

4. Релігія та церква в системі культурологічних та ідеологічних протистоянь сучасної України

*В статті висвітлюються актуальні проблеми сучасних відносин між державою та церквою в Україні.**

Найважливішою проблемою для сучасної України є забезпечення єдності та цілісності держави. Наявність цієї проблеми пов'язана з певними суперечностями, зокрема з тими, що лежать в духовно-ідеологічній, культурній та релігійній сферах суспільних відносин. Причини цих суперечностей достатньо відомі. Більшість із них слід шукати в історії української державності, української нації, українського народу.

Важливу роль відігравав геополітичний чинник, внаслідок якого українські землі часто ставали центром змагань не завжди доброзичливих сусідів. До причин суперечностей в Україні слід додати й суб'єктивні: роз'єднаність нації, недолугість та безвідповідальність української влади. Одними із наслідків та проявів цих чинників є загострення суперечностей у відносинах між певними церквами, конфесіями, між державними органами та певними церквами. Парадоксальним є те, що держава іноді сама спонукала до створення проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до проблем свободи совісті, релігії та церкви, а віруючим створювати свої релігійні організації. Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних питань не призвели до реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи все більше ухиляються від функції виховання, всебічного обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним та іншим організаціям. В Україні посилюється загравання держави, політичних партій з церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо. Деякі політики, державні мужі, науковці очевидно не усвідомлювали всі наслідки такого процесу. Вони не враховують, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну (іноді ворожу для держави, нації) культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому УПЦ МП прагне виховати у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх «еретиками», «розкольниками», сіють зневагу до України та українців. З усією очевидністю УПЦ МП проявляє себе антиукраїнською силою. За її спиною стоять

* Надруковано: Матеріали 4 Всеукр. наук.-практ. конфер. з міжнар. участю. (м. Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015р.). Дніпропетровськ: Видавництво «Інновація», 2015. – Ч.І. – С. 3-6.

певні московські політики та релігійні ієрархи. Керівництво та священнослужителі цієї церкви добре попрацювали щоб внести розбрат в наше суспільство. Вони активно підтримували політику Москви та кліку Януковича щодо України, що й стало однією з причин російської агресії та втрат які несе український народ внаслідок неї.

Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти національних церков, богослужінь національною мовою в умовах імперії виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призводила до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. «Народ, котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначав митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любить, світом божим через в'язничні ґрати».

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуючих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної церкви, але й її глибока духовна і, зокрема, мовна ерков ослужит. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи ерков ослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах Російська православна церква відіграє важливу роль в руках московської влади щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі «Про національну безпеку», була висунута ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. Зв. «канонічною» територією Російської православної церкви [1, с.22]. На сьогодні цей указ підсилений ідеєю патріарха Кіріла «Русскаго міра» згідно якої « ерков исполняет пастырскую миссию среди народов, принимающих русскую духовную и культурную традицию как основу своей национальной идентичности» [2, с.19]. Зрозуміло, що таким чином поставлено за мету повну русифікацію українців та знищення їх як нації! Чи не це ми бачимо сьогодні відбувається з українцями Криму та Донбасу?

Нажаль, нинішня українська влада, певні політики, частина громадян України чи то свідомо, чи не розуміючи, що витворяють з ними московські

Спритники допомагають здійсненню цього руйнівного для України замислу.

Особливо під час президентства Януковича різко змінився підхід до участі церковних діячів в офіційних заходах. Якщо раніше запрошували представників всіх церков, то в цей період під час проведення державних заходів в Україні богослужіння проводились виключно представники УПЦ МП, а сам глава держави у супроводі чиновницького кортежу регулярно відвідував святкові служби у храмах лише цієї церкви.

Позиція влади стосовно церковного життя стала приводом для обурення низки церков, зокрема Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які у спільній заяві зазначили, що дії Президента не сприяють миру і злагоді у суспільстві, а посилюють релігійну дискримінацію, розбрат та суспільне невдоволення.

В цей період за підтримки влади відбулася масова забудова церковних будівель та храмів УПЦ МП, а частина була нахабно відібрана в інших церквях. Олігархи, прислужуючи владі та церкві, не жаліли нагробованих у народу грошей на розбудову цієї церкви. Та такий стан не лише посилив міжконфесійну напругу в суспільстві, але і став каталізатором для релігійного протистояння та порушення громадянських прав, а потім і насильницьких дій.

Одна із провідних українських православних церков – УПЦ КП на своєму Архієрейському соборі неодноразово висловлювала занепокоєння станом та перспективами розвитку в Україні державно-церковних відносин, пропонувала конструктивні шляхи їх вирішення.

Револьюційні події в Україні 2014 року та агресія проти України, що розв'язана Росією та сепаратистами, з усією очевидністю показали хто є хто в Україні. УПЦ МП за прямою вказівкою з Москви та згідно своєї ідеології послідовно та активно виступила проти українського народу та держави. Внаслідок чого росіяни окупували Крим та частину Донбасу, українці понесли великі людські та матеріальні втрати. Показовим щодо відношення до української влади з боку став той факт коли представники УПЦ МП на чолі з її предстоятелем не піднялися під час урочистого засідання парламенту, коли Президент України зачитував імена героїв України [3].

З іншого боку УПЦ КП, Українська Греко-католицька церква та інші активно підтримали український народ та державу в боротьбі з ворогом. Особливо плідною стала миротворча та благодійницька діяльність Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Всієї Русі-України Святійшого Філарета, який на сьогодні є найбільш авторитетною постаттю в духовному житті українців, їх духовним лідером.

Насамкінець, в якості висновків зазначимо:

При визначенні підходів до вирішення духовно-ідеологічних та релігійних проблем державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні, а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та розвиток українського суспільства.

Є недалекоглядними, по суті антиукраїнськими дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для діяльності антиукраїнських церков та не надають належної підтримки українським

церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об'єднання українських церков у Єдину Помісну православну церкву.

Держава повинна в рамках закону жорстко реагувати на протиправні дії осіб, які прикриваючись приналежністю до певної церкви чинять зло Україні, підтримують сепаратистів та російських агресорів. Свідома громадськість має активізуватись у відході від Московського патріархату УПЦ та посиленні тиску на її керівників з метою об'єднання українських церков.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: у 4-х томах, 5 кн. / гол. Ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – т.4. – ч.2. – 398 с.

2. Романюк А. Ловці душ // Український тиждень, №30 (143), 23-29. 07.2010. – с.16-19

3. Священники московського патріархату зневажили героїв АТО [електронний ресурс] / – режим доступу : http://24tv.ua/news/shownews.do?Svyashheniki_moskovskogo_patriarhatu_znevazhili_geroyiv_ato&objectid=572944

5. Релігійні чинники в системі українознавства та вищої школи

*У статті висвітлюється роль релігії в системі українознавства. Наголошується, що українознавство має співпрацювати з тими українськими церквами, які щиро підтримують українців та їх державу.**

Перш за все, є бажання і необхідність підкреслити велике значення творчої діяльності людей – істинних патріотів України, котрі створювали основи “Українознавства”, а також і тих, хто сьогодні вдосконалює та доносить його до широкого загалу громадян України та за її межами.

Українознавство, в найбільш широкому розумінні цього поняття, це – дійсно філософія, методологія суспільного розвитку, державотворення, системи освіти, виховання українського народу. І для обґрунтування цього непотрібно будь-яких надзвичайних доказів. Головним із доказів є – без знання та усвідомлення історії, культури, духовності українців неможлива побудова України, як дійсно шанованої у світі незалежної держави.

Як відомо, на сьогодні “Українознавство”, як вцілому і Україна, переживають нелегкі часи свого розвитку та сприйняття. І тут не слід ідеалізувати обставини. Це небезпечно. В Україні та за її межами є ще багато сил, які явно чи таємно виступають проти її самостійності та духовного національного відродження. Переконливими проявами дії таких сил є, зокрема, важкий стан утвердження української державної мови в суспільстві, наявність міжконфесійних конфліктів тощо.

Глибокий та об'єктивний аналіз стану справ у нашому суспільстві показує, що воно, нажаль, йде по шляху накопичення серйозних конфліктних ситуацій, які можуть призвести до самих негативних наслідків у справі українського відродження.

*Надруковано: Українознавство в системі вищої освіти: Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України. – К.: ВГІ НАОУ, 2001. – С.21-26.

Найбільш серйозні конфлікти, що несуть загрозу українській державності визрівають в духовній сфері суспільства. Перший із них, як на нашу думку, виникає в системі формування національної самосвідомості українців, громадянської свідомості усього населення України. Надто затягується процес перетворення українців у політично свідому націю, що є неможливим без знання своєї історії, культури, мови. На сьогодні ж ми бачимо низький рівень історико-політичної культури та свідомості українців, засилля російської та західної культури в Україні. Особливо небезпечним для українського відродження є зросійщення українського населення. Глибоко аналізуючи стан та процес розвитку масової свідомості, духовності громадян в Україні виникає думка, що реальна політика керівництва української держави, Верховної Ради, Уряду поки що спрямована на те, щоб загнати українське суспільство в глухий кут національно-державного самознищення (немає належної підтримки української культури, мови, церкви, видавничої справи тощо). На наш погляд, помилковою є думка певних політиків про те, що тільки економіка вирішить проблеми незалежності України. Тільки духовність людей, їх беззастережний патріотизм – саме ці чинники можуть бути надійною та головною запорукою міцності української держави. І у цьому питанні “Українознавство” як система знань, поглядів, переконань, як навчальна дисципліна має відігравати надзвичайно велику позитивну роль.

Надзвичайно важливим джерелом конфлікту в українському суспільстві є проблема міжконфесійних відносин. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвиток проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків. В Україні нині діють 21.843 релігійні організації, у тому числі 21.134 громади віруючих 80 церков, конфесій, течій та напрямків (станом на 01.01.1999 року). Найбільше релігійних організацій нараховують: Українська православна церква (Московський патріархат) – 8.168, Українська православна церква (Київський патріархат) – 2.270, Українська автокефальна православна церква – 1.047, Українська греко-католицька церква – 3.301, Римо-католицька церква – 802. Окрім того, є значна кількість релігійних організацій протестанської та інших конфесій, течій та напрямків. Ми часом навіть пишаємося такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі усі можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія несуть в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Наприклад, УПЦ (Московського патріархату), згідно своєї філософії, спрямована на Москву та злуку з нею, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів, УПЦ (Московського патріархату) виховує у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу проти пастирів та віруючих дійсно українських церков, обзиваючи їх “єретиками”, “розкольниками”, сіють зневагу до України та українців, переконуючи віруючих, що такої нації як українці ніколи не було і бути не може, що українська мова – це мова “мужицька”, всіляко пропагують російську мову тощо. Не потрібно бути великим “пророком”, щоб

не зрозуміти на чю користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме цій церкві поклоняється багато із наших можновладців. А сама ця церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних учбових закладів, бізнесменам, податківцям. Зокрема, останнім, – чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені та відраховані до бюджету держави.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, як поводитися з українцями та їх православ'ям імперська російська влада, російська церква. Тільки у ХХ ст. Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви, з одного боку, та відсутності підтримки з боку влади – з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священнослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та її православ'я, зокрема з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройний захват українських земель супроводжувався “культурною зачисткою” – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька полонізація українського населення. Так, тільки у червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [1, с.149].

Надзвичайно великий збиток українству, духовності українського народу принесла жорстока політика по відношенню до України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – церква робили усе, щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. І на сьогодні, Російська православна церква відіграє важливу роль у руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі “Про національну безпеку”, висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло окреслюються і збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т.зв. “канонічною” територією Російської православної церкви [2, с.22].

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, сьогодні є дещо дивною короткозорість, безпринципність певних наших політиків, державних мужів по відношенню до справ релігії та церкви в суспільстві. Президент держави Л.Кучма все ж бачить складність ситуації, постійно нагадує про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви, але нажаль ми не бачимо рішучої підтримки цьому в інших державних структурах, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. А саме за умов створення такої церкви ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, створимо кращі умови для духовного відродження українців, сприйняття філософії українознавства. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження.

Виникає запитання: яке відношення мають зазначені релігійні чинники до українознавства та системи освіти вцілому? Саме безпосереднє. Уже підкреслювався негативний вплив певних релігійних конфесій, церков на українське відродження. Від релігійної ситуації в Україні прямо залежить поширення та ефективність сприйняття українознавчих дисциплін. Звичайно, й саме українознавство має серйозно враховувати релігійні чинники. Система українознавства повинна активно та переконливо показувати дійсну роль релігії та церкви в суспільстві, активно підтримувати дійсно українські церкви та ті, що щиро підтримують українську державу та її народ. Деякі з сучасних українських церков, часто прикриваючись уставною фразеологією, насправді сіють розкол, ворожнечу в українське суспільство, зваблюють людей, особливо молодь від дійсно української культури, від активної діяльності громадян української держави.

Українознавство в єдності з іншими науками має аналізувати стан справ у суспільстві та своєчасно давати пропозиції вищим державним органам, політичним, державним та громадським структурам на місцях, щодо прийняття певних рішень, заходів для оптимізації процесу розвитку та зміцнення української нації, українського народу та його державності.

При визначенні своїх методологічних підходів українознавство як філософія та ідеологія національного виховання має виходити з того, що саме національні (а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих) є первинними, головними в державній та культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та процвітання суспільства.

Щодо взаємовідносин релігійних чинників та вищої школи, то вони значною мірою вже проявляються через відносини українознавства до релігії та церкви, певних її конфесій та напрямків.

Відносно системи освіти в Україні, зокрема вищої, то відомо, що церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес, пояснюючи свої домагання необхідністю підняття рівня духовності української молоді. Але яку “духовність” несуть українському суспільству певні конфесії ми уже на деяких прикладах показали вище. Реальна ж картина значно складніша. А тому в українській державі має твердо виконуватися вимога Конституції, згідно з якою церква відокремлена від держави і школа від церкви. У вищих навчальних закладах має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг наукових, об’єктивно виважених знань про релігію, про різні релігії, про їх місце та роль в системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати або підміняти богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Ми підтримуємо думку фахівців з релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.Сковороди (зокрема, професора А.Колодного), котрий вважає, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави і державної школи від церкви, спричинить до подальшого загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та вузах навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймає релігії взагалі [3, с.219].

Саме релігієзнавче виховання важливе у плані додання тих міжконфесійних конфліктів, які хвилюють суспільне життя України.

На жаль, як на нашу думку, в сучасному українському суспільстві є певні відхилення, збочення, непорозуміння та безвідповідальність у відносинах з церквами, що певною мірою порушують принцип світськості держави, відокремленості школи від церкви та церкви від держави. Це проявляється, зокрема: у релігійних проповідях, що здійснюються засобами масової інформації; освяченнях, релігійних відправах, благословіннях, що здійснюються церквами по запрошенню державних, освітянських структур та окремих діячів; і насамперед, для проведення зі студентами (слухачами, курсантами військових і міліцейських учбових закладів), часом супротив їх особистого бажання. Звичайно такі “заходи” неоднозначно сприймаються їх учасниками, здійснюють неоднозначний вплив на молодь. Комусь із сучасних керівників такі “заходи” здаються вагомими і навіть модними. Але, дуже часто за такими спробами проглядається елементарна відсутність чи недостатність національної свідомості та гідності, гуманітарної культури, нерозуміння реальних законів та закономірностей становлення та розвитку процесів національного державотворення, ролі та можливостей системи вищої школи, українознавства у вихованні української молоді – майбутнього української держави.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Редактор: С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.
2. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки // Політика і культура. – К., 1999. – № 3.
3. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи // Збірн. Наук. Праць. – Вип.3: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції “Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи”. – К.: ВЦ “Київський університет”, 2000. – 510 с.

6. Етно-національні та релігійні чинники духовної безпеки та єдності українського суспільства

*У статті висвітлена роль етнонаціональних та релігійних відносин у створенні системи духовної безпеки українського суспільства, в забезпеченні цілісності та міцності української держави. Показано роль української нації, її мови, культури у зміцненні духовної безпеки української держави. Проаналізовано роль релігії та церкви у забезпеченні духовної безпеки українського суспільства. Виявлено деструктивну роль окремих церков стосовно проблем духовної безпеки українського суспільства. Підкреслено особливу роль освіти у забезпеченні духовної безпеки суспільства. Зазначено, що роль чинника духовної безпеки освіта виконує через формування національно свідомої особистості та громадянина суспільства.**

* Надруковано: Матеріали Звітної наукової конференції «Наука і вища освіта», 3 березня 2014 р. / ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: Теоретичний та науково-практичний часопис. № 1: Наука і вища освіта. – Київ, 2014. – С.195–200

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема єдності та духовної безпеки є надзвичайно актуальною для сучасної України. У вирішенні цієї проблеми важливу роль відіграють етнопонаціональні та релігійні чинники. Етнопонаціональні та релігійні відносини суттєво впливають на духовний стан суспільства. Тому, спираючись на світовий та вітчизняний досвід, слід проаналізувати стан етнопонаціональних та релігійних процесів в Україні в аспекті їх впливу на інтеграцію українського суспільства, його духовну безпеку, виявити наявні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Без перебільшення проблема інтеграції українського суспільства стала важливою складовою його безпеки та розвитку, що значною мірою зумовлено особливостями історичного шляху України та його сучасного перебігу.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Слід зазначити, що проблема етнопонаціональних відносин є традиційно дуже тонкою, актуальною та недостатньо дослідженою. За радянських часів це питання майже не досліджувалося і саме етнопонаціональні суперечності стали однією з головних причин розпаду імперії. Як справедливо зазначив уже в останній рік існування СРСР один із дослідників: «Проблема суперечностей національних відносин до недавнього часу була закритою зоною для дослідників» [1, с.14]. Причини, як і наслідки такого відношення до цієї проблеми в ті часи тепер добре відомі. В умовах Незалежності України проблемам етнопонаціональних та релігійних відносин приділили значну увагу науковці Інституту філософії НАН України, Інституту етнопонаціональних та політичних досліджень НАН України, Інституту вищої освіти НАПН України та ін.. Однак, трагічні події для України кінця 2013 – початку 2014 року виявили необхідність поглибленого аналізу цих проблем.

Мета статті. Висвітлити актуальні проблеми духовної безпеки українського суспільства, показати роль етнопонаціональних та релігійних відносин у її зміцненні.

Виклад основного матеріалу. Етнопонаціональні та релігійні відносини ми розглядаємо як чинники духовної безпеки та інтеграції українського суспільства. Під етнопонаціональним чинником ми розуміємо, перш за все, стан етнопонаціональних відносин у суспільстві, культуру етнопонаціонального спілкування, рівень розуміння та сприйняття усіма громадянами України загальнодержавних національних інтересів. Останній показник стану етнопонаціонального чинника є вирішальним. Узагальнено його можна визначити через стан національно-державного патріотизму громадян України, їх морального духу, готовності у найскладніших умовах розбудовувати та захищати свою країну.

Чи зникла проблема етнопонаціональних відносин для України за часів Незалежності? Не зникла. Лише змінилися акценти в актуальності певних її аспектів, а також вектори та форми прояву. В Україні нині проживає понад 130 різних національностей та етнічних груп, українців серед них понад 82 %, решта – росіяни, білоруси, євреї, поляки, румуни, угорці, молдавани, татари та інші.

Конституція України заклала надійні правові основи демократичних, цивілізованих національних відносин в державі. У ст. 24 Конституції України зазначено: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед Законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального

походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [2, с.10].

Звичайно, що високий рівень етнонаціональних відносин, розуміння свого національно-патріотичного обов'язку перед Вітчизною, можливе за умови виконання вищевикладених конституційних положень. Але для реалізації вимог Основного закону держави необхідні конкретні політико-правові та педагогічні механізми і заходи щодо вирішення наявних проблем в етнонаціональних відносинах.

Найбільш проблемним в сучасних умовах розбудови Української держави є питання щодо мови спілкування. Дійсно, на законодавчому рівні воно чітко та однозначно визначено: державною мовою є українська – мова титульної та найбільшої за чисельністю нації України. Крім того, в Конституції України, ст. 10 закріплено: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [2, с.6]. Відповідно до цієї вимоги прямий обов'язок усіх громадян Української держави – свято виконувати це конституційне рішення. Тому вимога знати українську мову та спілкуватися нею є також важливою прикметою рівня культури міжнаціонального спілкування в Українській державі.

Законність та моральність такої вимоги стає ще більш переконливою, якщо порівняти її з вимогами до культури міжнаціонального спілкування, що були в колишньому Радянському Союзі, де знання російської мови як мови міжнаціонального спілкування і прагнення користуватися нею, вважалося однією із вимог культури міжнаціонального спілкування [3, с. 16]. Але в Україні мова корінної нації, яка складає абсолютну більшість населення країни, тим паче заслуговує на історичне та моральне право бути і державною, і мовою міжнаціонального спілкування. Тому неадекватною є поведінка тих громадян України, які не розуміють цього, не знають і не спілкуються державною мовою, а тим самим не підтримують конституційні вимоги держави, громадянами якої вони є.

Усі громадяни України мають розуміти, що їх єднає спільна Батьківщина – Україна, її корінний український етнос, українська держава, спільні національні інтереси, а тому вони мають шанувати її історію, культуру й мову.

Загальною етнонаціональною проблемою для сучасного українського суспільства є духовно-політичне відродження зрілої титульної української нації. Історія становлення української нації була надто важкою та складною. Українці, стародавніми предками яких були славні русичі доби Київської Русі, надалі на своєму історичному шляху, в силу різних геополітичних обставин, перенесли насильницькі негативні впливи з боку інших народів, головним чином своїх найближчих сусідів, що часом ставило під загрозу саме існування їх як нації. В українців-русичів різними шляхами та засобами прагнули відібрати рідну землю, культуру, мову, релігію, історію, навіть і саму назву народу. Здавалося б колишній Радянський Союз зробив остаточну спробу знівелювати українців як націю. Знищення української інтелігенції, голодомор, війни, зросійщення під прапором створення «новой исторической общности – советского народа», жорстокі переслідування всього українського – все це негативно вплинуло на становлення української нації. А тому, на сьогодні маємо труднощі у цьому процесі. Правда, знову ж заважають відродженню українців як нації «вчорашні братки», а їм допомагає московська церква, а також окремі українські

політики, державні та громадські діячі. Все ж українська нація набирає силу, яка йде від її давніх глибоких коренів, від української землі-матері, від усвідомлення українцями свого місця в світі та особистої гідності. Чим швидше українська нація відродиться, зміцніє в усіх своїх проявах, стане в рівень передових націй світу, тим міцнішим буде духовний, моральний та оборонний потенціал всього українського народу.

Історію України та українців мають знати й шанувати не лише етнічні українці, а й інші нації та народності, що проживають в українській державі. Справедливості ради, всі вони мають підтримувати прагнення української нації до відродження та розвитку, хоча б тому, що раніше вона століттями була пригнічена іншими на своїй рідній землі. Українці ж є людьми толерантними і завжди поважали людей інших націй та народностей, які проживали на теренах України.

Зокрема є проблема національно-патріотичного відродження у військовому середовищі. Як показали події в Україні кінця 2013 – початку 2014 року певна частина так званих «силовиків» недостатньо усвідомила вищі національні інтереси держави, часто використовувала у спілкуванні з громадянами недержавну мову тощо. А тому необхідно підсилити та вдосконалити всю систему патріотичного виховання військових кадрів. У 1991 році українська нація отримала унікальний шанс створити свою незалежну державу, відродити національну культуру, традиції тощо. Такій можливості передував довгий шлях боротьби, військових змагань до волі та незалежності. За волю героїчно загинули мільйони і мільйони українців. Необхідно відновити їх славні імена, усвідомити їх історичний подвиг. Є нагальною потреба в системі ВНЗ України посилити виховання на бойових та трудових традиціях українського народу, всіма заходами висвітлювати та пропагувати досягнення українців у вітчизняній та світовій науці, культурі, військовій справі, спорті тощо. Тим паче, що в багатьох випадках досягнення українців принижувалися іншими державами та народами. Багато історичних та культурних цінностей українців пограбовано та загарбано іншими державами. А таких видатних українців як Березовський, Бортнянський, Ведель, Можайський, Пулюй, Корольов, Гоголь, Вернадський та багатьох інших зараховують до росіян. Досягнення багатьох українців замовчувалися чи принижувалися. Особливо багато таких потуг було з боку Росії, Польщі, деяких інших держав та народів.

На жаль, і сьогодні історія України, її військовий та українознавчий аспект недостатньо представлений до вивчення у вищих військових закладах держави. Скорочується кількість навчальних годин для вивчення історії України, історії військового мистецтва України, українознавства, української та світової культури. Досвід роботи зі студентами цивільних ВНЗ, слухачами та курсантами військових навчальних закладів свідчить про невисокий рівень їх світоглядної, культурологічної, українознавчої підготовки.

Патріотичне виховання національних кадрів у ВНЗ має носити активний, творчий та наступальний характер. Патріотичний аспект має бути присутнім під час вивчення всіх навчальних дисциплін, інформаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходів. Великі можливості щодо патріотичного виховання мають такі дисципліни як історія, філософія, українознавство, культурологія, педагогіка,

психологія тощо. На присутність патріотичного аспекту у ВНЗ України постійно мають звертати увагу як викладачі, так і організатори навчально-виховного процесу.

Звичайно, патріотична спрямованість навчально-виховного процесу забезпечується, перш за все, відповідним підбором керівного та науково-педагогічного складу ВНЗ. Привертає до себе увагу той факт, що в останні роки кадрові органи на цю сторону звертають недостатньо уваги, надаючи перевагу професійним, а не світоглядним якостям науково-педагогічних працівників. А тому, іноді до слухачів, курсантів, студентів потрапляють люди з застарілими поглядами, які не можуть задовольнити сучасні потреби у підготовці дійсно українського інтелігента. Рідкими явищами в системі виховної роботи ВНЗ України є українські вистави, кінофільми, книги, плакати, що за своїм змістом спрямовані на підняття іміджу України, її війська, на піднесення патріотичного духу молоді України.

В якості підсумку слід зазначити, що сьогодні Україна, українське військо як ніколи потребує національно-свідомих, патріотичних цивільних та військових інтелігентів, які зможуть не тільки силою наказу чи матеріального заохочення, але й своїм моральним авторитетом повести за собою інших людей, забезпечити надійний захист українського народу.

Поряд з етнонаціональним, також важливим чинником, що суттєво впливає на процес інтеграції українського суспільства, його духовну безпеку є релігійний. Сучасна ситуація в Україні характеризується наявністю проблем та гострих суперечностей в системі міжконфесійних відносин та відносин держави і церкви. Парадоксальним є те, що держава значною мірою сама спонукає розвитку проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який надав право громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим вільно створювати свої релігійні організації, згідно з чинним законодавством. І це призвело до певних наслідків.

Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних питань не призвели до реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи все більше ухиляються від функції виховання, всебічного духового обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним організаціям. В останні роки в Україні посилюється загравання держави, політичних партій з певними церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо.

В Україні нині діють 21.843 релігійні організації, у тому числі 21.134 громади віруючих 80 церковних установ, конфесій, течій та напрямків (станом на 1 січня 1999 року). Дехто навіть пишається такою статистикою. Але чи розуміють наші політики, державні мужі та науковці всі можливі наслідки такого процесу? Чи розуміють вони, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище іншу культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, діяльність УПЦ Московського патріархату, згідно до своєї ідеології, спрямована на Москву та приниження підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають проросійське «забарвлення». А тому, утримуючи в своїх руках більшість приходів, УПЦ Московського патріархату виховує у відповідному дусі конфесійно залежне населення України. Формально

погоджуючись із законами української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих дійсно українських церков, обзиваючи їх “єретиками”, “розкольниками”, сіють зневагу до України та українців, переконуючи віруючих, що такої нації як українці, ніколи не було і бути не може, що українська мова – це мова “мужицька”, тому пропагують російську мову тощо. Не потрібно бути великим “пророком”, щоб не зрозуміти на чію користь працюють такі проповіді. Разом з тим, саме до цієї церкви схиляється багато із наших можновладців. Саме за відданість їй ця церква дуже часто вручає свої нагороди певним діячам, керівникам силових структур, певних навчальних закладів, а також бізнесменам, податківцям (останнім чи не тому, щоб великі прибутки цієї церкви не були помічені, а податки на них були вчасно сплачені до бюджету держави).

З усією очевидністю УПЦ Московського патріархату проявила себе антиукраїнською силою під час підготовки та перебування в Україні Папи Римського Іоанна Павла II. Тоді, коли абсолютна більшість українського народу, віруючих вітали його приїзд та щиро зустрічали під час перебування, керівництво цієї церкви (з метою досягти заборони приїзду Пантифіка в Україну) всіляко підбурювало народ проти нього, робило спробу впливати на керівництво української держави з метою досягти заборони приїзду Пантифіка в Україну. При цьому духовенство використовувало різні заходи: Богослужіння, проповіді, агітацію, хрестні ходи тощо. Про зміст агітації, насамперед, свідчить листівка із закликом до віруючих прийти на хрестний хід проти приїзду Папи Римського в Україну. Листівка підготовлена й активно поширювалася т. Зв. Всеукраїнським православним братством архістратиґа Михаїла – Української православної церкви Московського патріархату. В якості тексту листівки був використаний «Заповіт» Феодосія Печерського Київському Великому князю Ізяславу, в якому останньому пропонувалося несприймати та переслідувати католицьку віру на теренах Київської Русі. На звороті листівки – загрозливий образ архістратиґа Михаїла та російською мовою цитата невідомого автора. Ось уривок цієї цитати: «Коли йде справа про явну нечисть, тоді повинно скоріше йти на вогонь та меч, не дивитися на вимоги часу та володарів і взагалі на все, перш ніж куштувати лукавого квасу і приєднуватися до заражених». У змісті цієї цитати бачимо і ворожу ненависть до християн інших конфесій, а також зневагу до інтересів часу та вимог суспільства, до державних рішень і взагалі – низький рівень духовної культури, нетолерантність, ворожість українським інтересам представників УПЦ Московського патріархату. Зазначимо, що хрестний хід розпочався від Успенського собору на території Києво-Печерської лаври, який так щедро наданий для проведення Богослужіння цій церкві київською міською владою.

Останнім часом все більше критики лунає на невірноважену політику української влади стосовно церковного питання й надання переваги одній із українських церков – УПЦ Московського патріархату. Хоча представники влади й УПЦ МП це заперечують, низка фактів дозволяє стверджувати про окреслення тенденції до формування державної церкви на базі однієї з конфесій. Особливо це проявилось під час президентства Януковича. В цей час різко змінився підхід до участі церковних діячів в офіційних заходах. Якщо раніше запрошували представників всіх церков, то в цей час проведення державних заходів в Україні богослужіння проводили виключно представники УПЦ МП, а сам глава держави в супроводі чиновницького

кортежу регулярно відвідував святкові служби у храмах лише цієї церкви. Останнім часом, у зв'язку з підготовкою України до вступу в Європейський Союз, УПЦ МП проводила всілякі негативні заходи, що, очевидно, стало однією з причин зриву процесу підписання договору з Європейським Союзом та масових протестних акцій в українському суспільстві.

Незважаючи на те, що у 35-й статті Конституції України зазначено, що релігійні організації відокремлені від держави, а будь-яка релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, протести інших церков, УПЦ МП крок за кроком, збільшує свої вимоги до чиновників. Зокрема, Гуманітарна рада при Президентові України обговорила пропозицію щодо передачі Софії Київської заповіднику "Києво-Печерська лавра", що, на думку експертів, є логічним наслідком багаторічної співпраці Партії регіонів та УПЦ МП. Влада пішла назустріч очільнику цієї церкви, митрополиту Володимиру, який неодноразово надсилав прохання на дозвіл проведення богослужінь у Софії. Це стало причиною звернення ієрархів інших українських церков до Президента держави, у якому вони наголошують, що є такими ж спадкоємцями Святої Софії, як і УПЦ МП, і закликають дозволити їм проводити служби в цьому храмі. На звернення українських церков до Президента всупереч всім вимогам Закону відповідей не поступило. Більше того українська влада надавала привілеї УПЦ МП у питаннях фінансування, поділу майна, виділення землі, податкових пільг тощо. Таким чином влада використовувала церкву в ролі засобу пропаганди і впливу на громадян, реалізації своєї недалекоглядної політики. Такий стан не лише посилює міжконфесійну напругу у суспільстві, але і може стати каталізатором для релігійного протистояння та порушення громадянських прав.

Історія становлення української державності має переконливі свідчення, про те, як поводитися з українцями та їх православ'ям імперська російська влада, російська церква. Історія свідчить, що проти богослужінь живою народною мовою виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв російський цар Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури як в Україні, так і в Росії, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти. Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва та молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері загалом, призводила до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. «Народ, котрий слухає служби Божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначав митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любить світ, світом Божим через в'язничні ґрати». Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської (по суті староросійської) мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуючих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної

церкви, а й її глибока духовна і, перш за все, мовна переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священнослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах гострі суперечки між віруючими різних християнських конфесій, між мирянами і кліром часто виникають саме через мову церковного життя. Так, послідовники УПЦ Київського патріархату, Греко-католицької церкви, парафій православної церкви, що перебувають у підпорядкуванні Московського патріархату, Римо-католицької церкви, при цьому не завжди адекватно сприймають один одного. І знову ж таки, як і раніше, за впертим небажанням Московської патріархії погодитися на об'єднання та визнання права українських церков сповідувати релігію рідною мовою, проявляються нові політичні та ідеологічні амбіції як самої церкви, так і певних сучасних російських політиків. Аналізуючи ідеологію та політику Московської патріархії, перш за все, слід мати на увазі той факт, що вона і нині не відмовляється від своєї філософії, згідно з якою Москва – це третій Рим у Християнстві, що вона є центром православного християнства в слов'янському світі. Збереження старослов'янської мови є безумовно дуже важливим чинником такої ідеології та політики.

Тяжкою була боротьба Української православної церкви за своє відродження і в ХХ столітті. Так, у цей період Українська автокефальна православна церква двічі робила спробу відродитися (в роки гетьманщини та радянської влади), але завдяки безпрецедентному тиску російської церкви та держави, з одного боку, та відсутності підтримки з боку української влади – з іншого, УАПЦ припинила свою діяльність, а багато священнослужителів за часів радянської влади було репресовано чи просто знищено. Є й інші приклади тиску на українців та їх православ'я, зокрема, з боку Польщі та католицької церкви. Протягом століть збройні захоплення українських земель супроводжувалися «культурною зачисткою» – переслідувалася українська православна церква, українська освіта, мова, здійснювалася насильницька полонізація українського населення. Так лише в червні та першій половині липня 1938 року поляки здійснили масове знищення православних церков на Холмщині й Підляшші. При цьому акція знищення була організована й проводилася органами польської державної адміністрації [4, с. 149].

Як вже зазначалося, надзвичайно великих збитків українству та духовності українського народу завдала жорстока політика щодо України з боку Московії, а потім Росії. Протягом століть російське самодержавство та його вірна служниця – Церква робили все для того щоб знищити, знівелювати українську культуру, духовність, мову. На сьогодні Російська православна церква відіграє важливу роль в руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії Указі “Про національну безпеку” висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. зв. «канонічною» територією Російської православної церкви [5, с. 22]. На сьогодні цей указ підсилений ідеєю патріарха Кіріла «Руссакаго міра», згідно якої «церковь исполняет пастырскую миссию среди народов, принимающих русскую духовную и культурную традицию как

основу своєї національної ідентичности» [6, с. 19]. Все зрозуміло. Поставлено за мету повну русифікацію українців! Нажаль, нинішня українська влада, певні політики, частина громадян України чи то свідомо, чи не розуміючи, що витворяють з ними московські спритники допомагають здійсненню цього руйнівного для України замислу.

Україна ж, українська нація ніколи й нікого не переслідувала, не принижувала інші нації, їх культуру, релігію тощо. Але вона має право в особі своєї держави на захист культури, мови та церкви. З огляду на історичний досвід, на сьогодні є дещо дивною короткозорість і безпринципність наших політиків, державних мужів щодо справ релігій та церкви в суспільстві. Президенти держави часом згадували про необхідність створення Єдиної Української помісної православної церкви. На жаль ми не бачимо практичних дій в цьому напрямку та рішучої підтримки цієї ідеї з боку державних структур, не бачимо реальних заходів влади щодо підтримки створення такої церкви в Україні. Саме за умови створення такої церкви ми зменшимо духовну, культурну, а також і політичну залежність від Росії, інших держав, створимо кращі умови для духовного відродження українців, для розвитку їх культури, для зміцнення української державності. Слід мати на увазі також і те, що й інші нетрадиційні для українців релігії та церкви далеко не всі слугують інтересам українського національного відродження, єднанню українського суспільства.

Важливою, на наш погляд, є проблема впливу релігійного чинника на систему освіти в сучасній Україні. Для забезпечення єдності українського суспільства важливою є аксіологічна спрямованість навчально-виховного процесу в школі. Школа повинна виховувати українську молодь на принципах гуманізму, патріотизму, людської гідності, соціальної ініціативи та громадянської відповідальності. Сучасний стан міжконфесійних відносин в Україні далеко не забезпечує виховання таких якостей в духовному світі та поведінці української молоді.

Значну загрозу духовному розвитку та злагоді в суспільстві створюють різноманітні релігійні організації та секти. Вони все більше втягують молодь, інших людей в свої тенета, відривають їх від здорового та активного суспільного життя, від навчання, праці тощо. Звичайно, це ніякою мірою не служить процесу єднання та злагоди в суспільстві. Система освіти повинна принциповіше ставитись до питання щодо роз'яснення молоді, всім громадянам України дійсної сутності та ролі релігії, окремих релігійних організацій, сект та формувань, розкривати їх наміри, шляхи їх здійснення та можливі наслідки.

Відомо також, що церква проявляє постійну зацікавленість щодо введення богословських (теологічних) дисциплін у навчальний процес середніх та вищих навчальних закладів України. Служителі церкви пояснюють свої домагання необхідністю підняття рівня духовності української молоді. Але яку «духовність» несуть українському суспільству певні релігійні конфесії ми вже на деяких прикладах показали вище. Реальна ж картина значно складніша. А тому в українській державі має твердо виконуватися вимога Конституції, згідно до якої церква відокремлена від держави і школа від церкви. У навчальних закладах України має вивчатися релігієзнавство, що дає повний обсяг наукових, об'єктивно виважених знань про релігію, про різні конфесії, про їх місце та роль в системі духовних цінностей суспільства.

Релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати або підміняти богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, є світоглядно неплуральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою. Так наприклад, біблійне бачення історії є далеким від наукового, воно нівелює, спотворює історичну роль українців та інших народів в історичному процесі. Автор підтримує думку фахівців відділу релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.С.Сковороди, котрі вважають, що організація богословської освіти в системі державних навчальних закладів суперечить принципам світської освіти, відокремлення церкви від держави і державної школи від церкви, спричиняє до подальшого загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки у державних школах та ВНЗ навчаються віруючі різних конфесій, а також ті, хто не сприймають релігії загалом. Знання ж основ усіх релігійних віровчень, релігієзнавче виховання громадян України є важливим для подолання тих міжконфесійних конфліктів, які хвилюють суспільне життя України.

На жаль, в сучасному українському суспільстві є певні відхилення, збочення, непорозуміння та безвідповідальність у взаєминах із церквами, що суттєво порушують принцип світськості держави, відокремленості школи від церкви та церкви від держави. Це проявляється зокрема: у релігійних проповідях, що здійснюються засобами масової інформації; освяченнях, релігійних відправах, благословіннях, які здійснюються церквою по запрошенню державних, освітянських структур, окремих діячів і, насамперед, для проведення цих заходів зі студентами (слухачами, курсантами військових та міліцейських навчальних закладів), інколи всупереч їх особистому бажанню. Звичайно, такі заходи неоднозначно сприймаються їх учасниками і по-різному впливають на молодь. Для сучасних керівників такі заходи здаються вагомими і навіть модними. Але, досить часто за такими спробами проглядається елементарна відсутність чи недостатність національної свідомості та гідності, гуманітарної культури, нерозуміння реальних законів і закономірностей становлення й розвитку процесів національного державотворення, ролі та можливостей системи вищої школи у вихованні української молоді – майбутнього української держави.

Особливо великий збиток справі українського національного відродження та державотворення приносить діяльність тих церков, які по своїй суті є антиукраїнськими, не відображають національних інтересів українського народу, насаджують в Україні чужу культуру, мову, здійснюють негативний вплив на політику української держави, що суперечить інтересам єднання та консолідації українського народу.

За таких умов, по суті, зрадою національних інтересів України є недалекоглядні дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для поширення діяльності антиукраїнських церков, які не надають належної підтримки українським церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об'єднання українських церков у єдину Помісну Православну церкву.

Недалекоглядними, невинуватими, ганебними з точки зору відповідності інтересам національного відродження є дії політиків, урядовців, які надають приміщення, фінанси та інші пільги антиукраїнським церквам, які схиляють свої голови для вручення нагород від цих церков за свою, по суті, антиукраїнську діяльність.

Висновки та рекомендації. Аналіз стану етнонаціональних та релігійних відносин в українському суспільстві виявив складний, суперечливий процес їх становлення та впливу на його єдність та стан духовної безпеки. Завданням держави, громадянського суспільства є забезпечення національної та релігійної єдності суспільства на основі гуманізму, поваги до Конституції України, до спільних національних цінностей. Велика відповідальність у вирішенні проблем міжнаціональної, духовної єдності українського суспільства покладена на систему вищої освіти, її керівників, науково-педагогічний склад.

Література:

1. Сустанов В.П. Совершенствование национальных отношений и укрепление основ обороноспособности страны / В.П. Сустанов – М.: ВПА, 1990. – 46 с.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Самойленко В.Ф. Культура межнаціонального об'єднання в радянському військовому колективі / В.Ф. Самойленко, В.М. Шевцов – М.: ВПА. – 1989. – 64 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред. С. Головка. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.
5. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки / А. Юраш // Політика і культура. – К., 1999. – № 3.
6. Романюк А. Ловці душ / А. Романюк // Український тиждень, №30 (143) – С. 23-29.

7. Діяльність УПЦ Московського патріархату як загроза українському суспільству

*У статті здійснено аналіз історії становлення релігійних відносин в Україні, показано негативний вплив російської православної церкви на українську культуру та мову, висвітлені певні проблеми сучасної політики української влади в релігійній сфері суспільства, проаналізована діяльність окремих церков, підкреслена їх роль в консолідації українського суспільства**

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою для сучасної України є забезпечення єдності суспільства. Наявність цієї проблеми пов'язана, насамперед, з духовною, культурною та релігійною сферами. В релігійній сфері останнім часом загострилися суперечності у відносинах між певними церквами, конфесіями, між державними органами та певними церквами. Парадоксальним є те, що держава іноді сама спонукає до створення проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті.

З одного боку прийнято демократичний закон "Про свободу совісті та релігійні організації", який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до релігії та церкви, а віруючим створювати свої релігійні організації. Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних питань не призвели до

* Надруковано: Вісник ЖДУ ім. І.Франка, Випуск 63: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012р. – С.3-6; Науково-інформаційний вісник, №4(75). – К.:АНБОУ. – С.28-34.

реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи все більше ухиляються від функції виховання, всебічного обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним організаціям. В останні роки в Україні посилюється загравання держави, політичних партій з церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо. Деякі політики, державні мужі, науковці не усвідомлюють всі наслідки такого процесу. Вони не розуміють, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культури мають російське «забарвлення». А тому УПЦ МП прагне виховати у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх "єретиками", "розкольниками", сіють зневагу до України та українців. З усією очевидністю УПЦ МП все зухваліше проявляє себе антиукраїнською силою. За її спиною стоять певні московські політики та релігійні ієрархи для яких імперська ідеологія є головною у відношеннях до України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років виявив значну увагу до цієї проблеми з боку науковців. Зокрема, питанням відносин держави та церкви, освіти та церкви в сучасній Україні присвятили свої праці А.М.Колодний, П.Ю.Саух, М.Ю.Бабій, Ю.І.Терещенко, О.Р.Козловський, Л.О.Филипович та ін. Слід зазначити, що науковці в цілому правильно оцінюють релігійну ситуацію в Україні, відстоюють відокремлення церкви від держави та школи від церкви. Водночас аналіз публікацій та динамічний, сперечливий процес розвитку державно-церковних відносин в Україні вказує на потребу подальшого об'єктивного розгляду цієї проблеми.

Метою статті є висвітлення актуальних питань історії взаємовідносин української та російської церкви, культури, мови; показати негативний вплив російської церкви на духовні, консолідуючі процеси в українському суспільстві; проаналізувати сучасні проблеми взаємовідносин між Московським патріархатом та Українськими церквами.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти національних церков, богослужінь національною мовою в умовах імперії виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культову обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призвела до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є

одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. "Народ", котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначав митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любується, світом божим через в'язничні ґрати".

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуєчих чинників, перетворення її у знаряддя денационалізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної церкви, але й її глибока духовна і, зокрема, мовна переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священнослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах Російська православна церква відіграє важливу роль в руках московської влади щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі "Про національну безпеку", висувається ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. зв. "канонічною" територією Російської православної церкви [1: 22]. На сьогодні цей указ підсилений ідеєю патріарха Кіріла "Русского міра" згідно якої "церковь исполняет пастырскую миссию среди народов, принимающих русскую духовную и культурную традицию как основу своей национальной идентичности" [2: 19]. Все зрозуміло. Поставлено за мету повну русифікацію українців!

Нажаль, нинішня українська влада, певні політики, частина громадян України чи то свідомо, чи не розуміючи, що витворяють з ними московські спритники допомагають здійсненню цього руйнівного для України замислу.

Останнім часом все більше критики лунає на невірноважену політику чинної української влади стосовно церковного питання й надання переваги одній з українських церков – УПЦ Московського патріархату. Хоча представники влади й УПЦ МП це заперечують, низка фактів дозволяє стверджувати про окреслення тенденції до формування державної церкви на базі однієї з конфесій. Після приходу до влади Віктора Януковича різко змінився підхід до участі церковних діячів в офіційних заходах. Якщо раніше запрошували представників всіх церков, то зараз під час проведення державних заходів в Україні богослужіння проводять виключно представники УПЦ МП, а сам глава держави у супроводі чиновницького кортежу регулярно відвідує святкові служби у храмах лише цієї церкви. Навіть більше – під час цьогорічного різдвяного привітання Янукович згадав лише православних християн, забувши про п'ятимільйонну громаду греко-католиків.

Позиція влади стосовно церковного життя стала приводом для обурення низки церков, зокрема Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які у спільній заяві зазначили, що дії Президента не сприяють миру і згоді у суспільстві, а посилюють релігійну дискримінацію, розбрат та суспільне невдоволення.

Незважаючи на те, що у 35-й статті Конституції України зазначено, що релігійні організації відокремлені від держави, а будь-яка релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, протести інших церков УПЦ МП крок за кроком, збільшують свої вимоги до чиновників. Зокрема, нещодавно Гуманітарна рада при Президентові України обговорила пропозицію щодо передачі Софії Київської заповіднику "Києво-Печерська лавра", що, на думку експертів, є логічним наслідком багаторічної співпраці Партії регіонів та УПЦ МП. Влада пішла назустріч очільнику цієї церкви, митрополиту Володимиру, який неодноразово надсилав прохання на дозвіл проведення богослужінь у Софії. Це стало причиною звернення ієрархів інших українських церков до Януковича, у якому вони наголошують, що є такими ж спадкоємцями Святої Софії, як і УПЦ МП, і закликають дозволити їм проводити служби в цьому храмі. На звернення українських церков до Президента всупереч всім вимогам Закону відповідей не поступило. Більше того сучасна українська влада надає привілеї УПЦ МП у питаннях фінансування, поділу майна, виділення землі, податкових пільг тощо. Таким чином влада використовує церкву в ролі засобу пропаганди і впливу на громадян, реалізації своєї недалекоглядної політики. Такий стан не лише посилить міжконфесійну напругу у суспільстві, але і може стати каталізатором для релігійного протистояння та порушення громадянських прав.

Дії Московського патріархату стають дедалі агресивнішими. Так 10.04.2011 р. Збори віруючих УПЦ МП в м. Києві звернулися до Президента України надати цій церкві статус "домінуючої" та закликали його припинити інтеграцію в Євросоюз. Правда, в керівництві УПЦ МП заявили, що не причетні до цього звернення громадськості церкви.

Одна із провідних українських православних церков – УПЦ КП на своєму Архієрейському соборі (24.01.2011) висловила занепокоєння станом та перспективами розвитку в Україні державно-церковних відносин загалом та відносин між державою та УПЦ КП.

Головними причинами занепокоєння названі: "відсутність зустрічей керівництва держави з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, які раніше були традиційними, – незважаючи на неодноразові письмові пропозиції щодо проведення таких зустрічей"; "публічна демонстрація високопосадовими представниками держави прихильності лише до однієї з діючих в Україні конфесій, яка виявляється, в тому числі, у проведенні офіційних зустрічей лише з представниками цієї конфесії – хоча законодавством встановлена рівність всіх конфесій"; відсутність відповідей на неодноразові письмові звернення до Президента України Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату (від 14 травня та 13 грудня 2010 р.) Та Патріарха Київського і всієї Руси-України ФІЛАРЕТА (від 29 червня 2010 р.), хоча надання таких відповідей передбачене законом у місячний термін; "стрімке і систематичне зростання кількості фактів прямого і непрямого втручання представників влади у життя релігійних організацій Київського Патріархату, про що йдеться у листі Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 13 грудня 2010 р., Зверненні учасників молитовного стояння до голови Київської ОДА від 28 грудня 2010 р., Заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України ФІЛАРЕТА від 30 грудня 2010 р., Заяві Вінницької єпархії від 11 січня 2011 р., заявах і зверненнях Донецької єпархії протягом грудня-

січня 2010-2011р. Та інших численних заявах, зверненнях і публікаціях у засобах масової інформації".

Причиною для занепокоєння собор УПЦ КП також називає стрімке і систематичне зростання кількості фактів прямого і непрямого втручання представників влади у життя релігійних організацій Київського Патріархату. Про це, зокрема, йдеться в листі Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 13 грудня 2010 р., заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 30 грудня 2010 р. Та від 30 січня 2011р. В останній Філарет заявив, що українська влада разом з Російською церквою прагнуть до літа знищити Київський патріархат[3]. У зв'язку з ситуацією, що склалася, позачерговий Архієрейський собор УПЦ Київського Патріархату вкотре наполегливо закликав Президента України Віктора Януковича та інших представників влади до конструктивного діалогу. "Ми переконані, що суперечливі питання взаємовідносин держави і конфесій краще вирішувати через прямий діалог сторін, проте подальша невмотивована відмова представників влади від такого діалогу змушуватиме нас шукати інших законних способів захисту прав і свобод вірних Київського Патріархату". Слід зазначити, що зустріч Януковича з главами українських церков та релігійних організацій 21.04.2011р. по суті стала формальним заходом, про це свідчать події під час святкування Великодня та перебування патріарха Кірила в Україні.

Ще одне з питань, яке все активніше останнім часом прагне вирішити УПЦ МП – ввести систему капеланства (душпастирської служби) в Збройних силах та інших силових структурах України. Згідно Конституції – Україна є світською державою. Тому такі намагання УПЦ МП є антиконституційними. Крім того, введення в систему силових структур України капеланів – священників Московського патріархату буде по суті створенням проросійської "п'ятої колони" антиукраїнського спрямування у військовому середовищі. Цього не можна допустити.

Висновки. В якості філософських, методологічних висновків з проблеми, що розглянута, слід визначити:

При визначенні своїх методологічних підходів до політики та культури державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні, а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність і розвиток українського суспільства.

Є недалекоглядними, по суті антиукраїнськими дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для поширення діяльності антиукраїнських Церков, які не надають належної підтримки українським Церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об'єднання українських Церков у Єдину незалежну, Помісну православну церкву.

Недалекоглядними, не виправданими, ганебними з точки зору відповідності інтересам національного відродження є дії політиків, урядовців, які надають приміщення, фінанси та інші пільги антиукраїнським церквам, які схиляють свої голови для вручення нагород від цих церков за свою, по суті, антиукраїнську діяльність.

Замість епілогу пригадаємо мудрі слова батька української нації, дійсно святої для українців людини Тараса Шевченка:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого
Бога, За неї душу погублю!

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?

Не добито! Стрепенися!
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!.. Будем, брате,
З багрянниць онучі драти,
Люльки з кадил закуряті,
Я в л е н и м и піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви: У 4-х томах, 5 кн. / Гол. Ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.
2. Романюк А. Ловці душ // Український тиждень, №30 (143), 23-29. 07.2010. – С.16-19
3. Патріарх Філарет. Київський патріархат хочуть знищити до літа./ NEWS ru. Ua// Неділя, 30 січня 2011р.

8. Армія і церква: чи потрібні капелани в сучасному українському війську?

*В статті висвітлюється актуальна проблема щодо ролі інституту капеланів та перспективи їх введення в Збройні Сили України.**

Як свідчить історія України, інших країн світу релігія та церква завжди відігравали певну роль в консолідації суспільств. Ця роль була неоднозначною. Так відомо чимало прикладів війн, жорстоких переслідувань, що відбувалися саме під релігійними гаслами.

У сучасному суперечливому світі, коли народи, нації звільняються від принизливої залежності з боку інших народів та держав, національні релігії, духовенство здатні відігравати консолідуючу роль стосовно суспільства, нації в їх

* Надрукована: Науково-інформаційний вісник, №5 (88).– К.: АНВО України, 2013. – С. 55 – 60; Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні аспекти капеланства: світ і Україна», 15-16 травня 2013р.– К.: ВМРХВБ, 2013. – С 90-95.

боротьбі за незалежність. На прикладі багатьох країн ми бачимо позитивну роль національних релігій у захисті інтересів своїх народів, держав.

Саме з урахуванням такої позиції має розглядати українська влада підтримку релігії в суспільстві, зокрема – в Збройних Силах. Дії церков, конфесій котрі суперечать інтересам українського суспільства, держави в питаннях консолідації, духовної безпеки останніх, не мають підтримуватись.

Досвід переконує, що нерозуміння й некерованість процесами, які відбуваються в ідеологічній сфері життєдіяльності держави, війська веде до руйнації військової організації держави. А тому інтереси захисту національної безпеки держави потребують не лише наукових досліджень феномену капеланства, а й термінової розробки моделі державницького ідейно-політичного супроводу життєдіяльності військовослужбовців з урахуванням конфесійної специфіки України. Прийняття Міністерством оборони України Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах

України [2], інших документів з цього питання свідчить про серйозну увагу держави до визначення ідеологічної спрямованості роботи з особовим складом Збройних Сил України.

З утворенням незалежної української держави виникла потреба пошуку нових основ духовно-морального та патріотичного виховання, які б враховували весь попередній досвід культури українського народу, виробленої протягом тисячоліть, а також уможлилювали подальший розвиток українського суспільства та його Збройних Сил на основі гуманності, національної самосвідомості і високої культури. Відокремлення церкви від держави не означає відокремлення церкви від суспільства, його духовного та культурного життя. Сфера діяльності церкви в суспільстві – духовно-моральне та патріотичне виховання. Разом з культурно-просвітницькими силами України церква має брати участь у відродженні національної свідомості, загублених під впливом різних неблагоприємних для України обставин кращих духовних традицій та культурних здобутків українського народу. Особливого значення в цьому процесі набуває вивчення попередніх здобутків розвитку української духовної культури, її зв'язку з християнською культурою, впливу церкви на формування патріотичних цілей та духу війська.

В цьому аспекті актуальною для сучасної України, її війська є проблема принципів та шляхів взаємодії держави та церкви. Нині церковні організації висловлюються за те щоб не обмежувати співпрацю армії та церкви епізодичними зустрічами при відзначенні святкових подій. Вони пропонують провести у життя ідею більш тісного співробітництва за допомогою впровадження в Збройних Силах України інституту капеланства (душпастирства). Більш того, Міністерство оборони України вже затвердило Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України [3]. Відповідний Наказ за № 220 Міністр оборони України підписав 22 квітня 2011 року. Як зазначено в документі, «підписання наказу відбулося з метою забезпечення права на свободу совісті та віросповідання, вдосконалення механізмів задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України, визначення методологічних і методичних засад цієї діяльності, створення в майбутньому інституту військового духовенства (капеланства) у Збройних Силах України» [3].

Проте, як показує аналіз проблеми, пропозиції церков так і перспективи реалізації названого документу потребують всебічного вивчення та врахування всіх обставин життя.

Слід відзначити, що з початку існування Збройних Сил України і до сьогодні не існує єдиної точки зору відносно впровадження військових капеланів. При створенні Збройних Сил України існувало три підходи: Перший – дозволити військовослужбовцям у вільний від служби час задовольняти свої релігійні потреби в розташованих поряд релігійних культових закладах; другий – створення спеціальних культових приміщень, де запрошені священники могли б здійснювати богослужіння; третій – якомога швидше запровадити в Українській армії капеланську службу.

На сьогодні ідея капеланства не знаходить достатньої підтримки як у суспільстві так і у війську.

Аргументи на користь запровадження капеланства ґрунтуються, як правило, на історичному та зарубіжному досвіді. Ідея капеланства є виявом певної тенденції розвитку виховної роботи у війську з використанням релігії у військових підрозділах багатьох країн світу. Проте різні конфесії в Україні не досягли згоди у питаннях військового священства, його мети і завдань, у середовищі українських церков сьогодні спостерігається певна складність у відносинах, котра поширюється на віруючих. Розмежування церков є характерним для конфесійної ситуації в нашій державі, відбивається і на їх діяльності у війську. Так релігійні організації підписують угоди про співпрацю безпосередньо з різними силовими структурами. Це може негативно позначитися на цілісності виховного процесу у військових формуваннях, поширити напруженість міжцерковних відносин на військове середовище. Якщо врахувати, що за кожною з церков стоять різновекторні політичні сили, то можна припустити, що при подальшій некерованості процесу з боку держави, така ситуація може негативно відбитися на військовому середовищі, спричинити в ньому суперечності на етнічному, конфесійному або політичному підґрунті. Громадська думка досить неоднозначно сприймає ініціативи церкви щодо релігійної освіти в школі, капеланства в армії, підтримки церквою певних політичних сил, участі священнослужителів у виборах. За даними експертного опитування військовослужбовців, проведеного Інститутом соціології НАН України, лише 8,3% респондентів згодні з тим, що релігія повинна стати складовою частиною системи виховної роботи у війську, більшість виступає за можливість присутності пастиря – вихователя у війську, але більша частина, виступаючи за можливість проведення релігійних заходів в армії, вважає інститут капеланства неприпустимим. Опитування військовослужбовців, проведене в 1999 році, засвідчило: лише 24% респондентів згодні з тим, що створення інституту військових священників здатне позитивно вплинути на стан справ у Збройних Силах, а 48,6% висловили з цього питання негативну думку.

Крім того введення інституту капеланства не підтримує абсолютна більшість офіцерів ЗС України. Так, наприклад, на запитання щодо необхідності введення інституту капеланів (душпастирів) в ЗС України абсолютна більшість із 47 опитаних офіцерів керівного складу системи виховної роботи ЗС України її заперечили – 16 опитаних, 22 опитаних запропонували взаємодію з релігійними діячами на громадських засадах і тільки 4 опитаних погодилися на присутність капеланів в системі виховної роботи (2011р., НДР «Лідер»).

Аргументи проти впровадження інституту військового капеланства ґрунтуються на реальній ситуації в Україні. По-перше, визначений Конституцією України, іншими законодавчими актами світський характер навчання і виховання в державних закладах до яких відноситься і армія. Система виховної роботи (в деяких країнах ідеологічної роботи), що має світський, науковий характер, при її правильній організації, здатна забезпечити необхідний рівень морально-бойового духу війська. По-друге, значна частина військовослужбовців не вважає себе віруючими чи глибоко віруючими. Також можливими негативними впливами капеланів від певних церков на морально-психологічний стан військовослужбовців. По-третє, – не розробленість механізму впровадження інституту капеланства в Збройні Сили України. Крім того й за сучасних умов, в рамках існуючого законодавства віруючим військовослужбовцям надаються можливості для задоволення їх релігійних потреб. У вільний від службових обов'язків час вони мають право відвідувати церкви, релігійні громади, брати участь у здійсненні релігійних обрядів, тощо.

Досвід показує, що військо України за сучасних умов не відчуває гострої потреби в релігійній опіці. Люди в погонах вже давно потребують реальної, а не декларованої поваги, соціального та правового захисту з боку держави та всього суспільства. Церква не ставить і не здатна вирішити цих проблем. Складається враження, що в релігійній опіці силових структур в Україні більш зацікавлені церковні ієрархи та певні політичні сили чим військовослужбовці. Очевидно, що жадоба до влади над людьми, до нових посад не оминає й представників церковних структур.

По-друге, ще в більшій мірі ускладнить ситуацію, коли капелани будуть вести місіонерську роботу по залученню до своєї церкви невіруючих та віруючих іншої релігії. А не вести таку роботу вони не можуть в силу своєї конфесійної приналежності, як наслідок це може призвести до загострення ситуації між віруючими військовослужбовцями. Не всі церкви пропонуються до капеланства (зокрема протестантські). Таким чином церковні суперечки можуть перекинутися у військове середовище, що буде шкодити нормальному військовому життю. Саме тому для Збройних Сил України, особливе значення має вивчення та запобігання релігійних конфліктів в армійському середовищі.

Третій аспект проблеми – це участь церков у виховній та військово-патріотичній роботі в армії. Цей аспект є сьогодні найбільш складним і найбільш контраверсійним у громадській думці та позиціях фахівців. Саме потребами виховання військовослужбовців (а не лише потребами задоволення релігійних запитів віруючих) мотивуються пропозиції щодо впровадження в армії інституту капеланства.

Дійсно священнослужителі беруть певну участь у різних військових урочистостях, зокрема, пов'язаних з прийняттям Військової присяги, іншими святковими подіями. Такий підхід, за певних умов, може позитивно впливати на морально-психологічний стан військовослужбовців. Практично в усіх конфесіях створені спеціальні структури, відповідальні за організацію діяльності у військах. У деяких церквах (наприклад – УПЦ-КП) ці структури носять назву відділів «духовно-патріотичного виховання в Збройних Силах України». Представники деяких церков – УПЦ-МП, УПЦ-КП, УАПЦ та УГКЦ опрацювали концепції щодо введення в армії інституту капеланства. Але для автора статті, як професіонала військової служби, філософа, теоретика і практика з проблем виховної роботи кидається в очі деяка

самовпевненість церков в оцінці своїх можливостей щодо виховання військовослужбовців. Людина, особистість ХХІ це не людина середньовіччя, поведінка якої часто визначалась церковними догмами, а вільнодумці всіляко переслідувались. Виховна робота – це надзвичайно складна система, яку здатна здійснювати свідомо, патріотична, компетентна людина, яка наділена державою, суспільством певною довірою, правами та обов'язками. Поставимо лише одне запитання. Чи зможе щиро вести патріотичне виховання капелан від УПЦ Московського патріархату? Перекоаний, що ні! Повна кадрова, конфесійна залежність капелана від московського центру не дозволить цього. Аналіз Концепції душпастирської опіки в ЗС України та Основних аспектів Концепції душпастирської опіки в Збройних Силах та інших військових формуваннях України (2013р.), запропонованих УПЦ Московського патріархату [6], свідчить, що призначення та відкликання капелана (душпастира) фактично залежить від керівництва церкви, до якої він належить. Так в Концепції душпастирської опіки записано: 4.12. Діяльність військового священнослужителя припиняється в разі відкликання керівництвом його конфесії та коли це обумовлено вимогами законодавства України [3]. В названому документі УПЦ МП записано: «Священик для душпастирського виховання в Збройних Силах та інших військових формуваннях України призначається відповідною духовною владою Церкви - єпископом, відповідальним за душпастирство над військовими (військовий єпископ), або іншою особою з подібними функціями»[6].

Слід розуміти, що фактично повна кадрова залежність капелана (душпастира) від своєї церкви буде визначати його поведінку. Жорстка церковна дисципліна, конфесійна ідеологічна заангажованість, за таких умов може виступати головною мотивацією в діяльності такого священника. Крім того слід зазначити, що саме УПЦ МП претендує на більшість капеланських місць у військових структурах України. Все це створює загрозу посилення впливу російської імперської політики стосовно України.

Вище наведені аргументи приводять до висновку, що питання введення інституту військових священників на сьогодні залишається відкритим і потребує подальшого всебічного вивчення. До цього кроку не готова ні армія, ні суспільство, ні сама церква, оскільки необхідною умовою присутності капеланів у військах має бути досягнення конфесійної єдності, встановлення толерантних стосунків між віруючими, між віруючими та атеїстами.

Зростання чисельності віруючих у війську та розширення присутності в ній священнослужителів вимагає відповідних змін в системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, впровадження в програми військових навчальних закладів курсів релігієзнавчих дисциплін. Потребують підняття рівня релігієзнавчої освіти органи державного та військового управління. На жаль розуміння цієї потреби на сьогодні практично відсутнє. Наприклад, запропонований автором в 2013 році до видання підручник «Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління» не був підтриманий керівництвом Національного університету оборони України.

Однією з найголовніших умов становлення духовної опіки Церкви у Збройних Силах України на сучасному етапі очевидно може стати єкуменічний підхід у формуванні інституту душпастирів. Без усвідомлення всіма українськими церквами міжконфесійної толерантності та єкуменічної перспективи, без створення незалежної

дійсно української християнської церкви, без енергійних зрушень в бік діалогу українське християнство не посяде належне йому конструктивне місце в суспільно-політичному процесі, не виконає своєї ролі в духовному та моральному відродженні українського суспільства.

Література:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12.
2. Концепція ідеологічної роботи у Збройних Силах України / Затверджена Наказом Міністерства оборони України № 28 від 05.02.2013р.
3. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України / Затверджена Наказом Міністра оборони України № 220 від 22.04.2011р.
4. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства / В.Ф.Баранівський. – К.: Видавництво: ПП Ульянич В.І., 2009. – 156с.
5. Баранівський В.Ф. Держава та церква в Україні: чи настане гармонія відносин? / В.Ф. Баранівський. – К.: Політичний менеджмент, №4 (49), 2011.- С.3-7.
6. Основні аспекти Концепції душпастирської опіки в Збройних Силах та інших військових формуваннях України. – Режим доступу: archiv.orthodox.org.ua/page-1671.html

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. Письмо Міністру оборони України генералу армії Степану Полтораку*

Полковник у відставці, доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік УАПН, АНВОУ Баранівський Василь Федорович.
Адреса...

Шановний пане міністре! Як військовий ветеран, який вболіває за Збройні Сили, прошу Вас ознайомитись з моїм повідомленням.

06.04.2018 відома українська письменниця Оксана Забужко дала інтерв'ю РБК-Україна STYLER > LIFE під назвою "Непомірно жорстока плата": про війну на Донбасі, політичні фейки і "феномен залиплої клавіші".

Вразила об'єктивність та сміливість оцінки ситуації в Україні. Мене, як бойового полковника, учасника бойових дій, фахівця з ідеологічної роботи у війську особливо вразила правильна оцінка цією цивільною жінкою стану та ролі ідейно-виховної, ідеологічної роботи в українському війську.

Оцінюючи стан війни на Донбасі вона резюмує: « ... головна проблема української армії – не в забезпеченні берцями і тактичними гвинтівками. Звісно, берці і гвинтівки - це життєво важливо, всі ми на них свого часу гроші збирали і законно сьогодні пишаємось своєю армією як своєю дитиною: от яка виросла! Але нашій армії

* Лист надіслано 24.04.2018 року. Відповідь, за підписом начальника Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, отримав 31.05.2018р. (Вих. №354/3/2222 від 23.05.2018 р.)

до розпуки бракує ідеологічної роботи з військовими – а без такої складової жодна армія не може перемогти».

Далі: «Я в різний час розмовляла з різними представниками нашого вищого командного складу, але ніхто мені не зізнався, що так звана “ідейно-виховна” складова у нашій армії практично відсутня. Берцями забезпечені, зброєю – забезпечені. А ідеєю, вибачте? Мотивацією? Хто взяв на себе труд розтлумачити хлопцям, серед яких більшість, на відміну від Чеха (автора книги «Точка нуль»), Могилянок не кінчала, нащо вони там стоять? Це взагалі, по-моєму, слід вважати ще одним “українським чудом” - що вони там стоять: що відчують свою потрібність Україні навіть без будь-якої “політосвіти”! Як людина, що читала Клаузевіца ще коли працювала над «Музеєм покинутих секретів», можу вам сказати, що це безпрецедентно – така «армія без політосвіти», яку нам просто й нелукаво показав Чех. Вояків, а особливо взимку, в бліндажах, взагалі треба тримати в стані постійної зайнятості – щоб військо не деморалізувалось від тупої сидячки на місці в чеканні невідомо чого».

«Чому Шухевич, коли повстанці на зимівлю по криївках ховалися, спускав їм із штабу списки літератури для вивчення, і на весну кожному воякові треба було здати конспект? Хлопці лаялися, плювалися – я читала спогади одного старшини УПА, який писав: "Холера, тут як у гімназії! Я б краще ще сотню боїв із москалями прийняв", - але наказ є наказ, сиділи в криївках при гасовій лампі й конспектували як миленькі...

Ідеологія - це той клей, який зв'язує армію до купи й робить її армією. Без ідеології це просто групи озброєних найманців, які завжди програватимуть тим, хто знає, за що воює».

На останнє, наведене мною речення О. Забужко, звертаю особливу увагу. Як теоретик і практик я був одним із тих хто добре розумів значення ідейно-виховної, патріотичної роботи у війську. Але наші зусилля дуже часто зустрічали мовчазний а то й активний спротив. Рядовий професор Університету оборони в умовах спротиву зверху не міг кардинально змінити ситуацію. В 2015 році перед своїм вимушеним звільненням з Університету оборони я подав тези до Всеармійської наукової конференції, що відбулася при Університеті, в яких дав оцінку та пропозиції щодо покращення системи ідеологічної та інформаційно-психологічної роботи у військах. Статтю надіслав в Міністерство оборони та Генеральний штаб. Відповіді не отримав. Для кращого розуміння проблеми тези (2015 рік) розмішую далі.

Професор Баранівський В.Ф.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ІДЕОЛОГІЧНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Аналіз агресії Російської Федерації проти України, втрат, які понесла Україна внаслідок цієї агресії, дає підстави стверджувати про абсолютну протиправність дій агресора, про законність та справедливість заходів Української держави щодо захисту своїх національних інтересів. Водночас виникає запитання: «Чому агресору вдалося достатньо легко здійснити окупацію українського Криму та частини Донецької та Луганської областей?». Причин багато. Одна з них – слабкість Збройних Сил, інших силових структур України. На наше переконання головна причина втрат – роз'єднаність українського суспільства, слабкість влади, особливо попередньої, та її

відірваність від інтересів народу. Турбота про військо була мінімальною, був безпідставно підірваний його авторитет та зв'язок з народом, у Збройних Силах була відсутня необхідна виховна робота.

Агресор війну проти України та її силових структур веде постійно. Війну ідеологічну, інформаційну, дипломатичну, економічну тощо з метою ослабити нашу країну, підірвати морально-бойовий дух народу та війська. Використовується інтенсивна ідеологічна та інформаційно-психологічна обробка населення, військовослужбовців Збройних Сил. В так званій «гібридній» війні проти України путінська пропагандистська машина повною мірою використала досвід Російської імперії, Радянського Союзу, перевершила в брехні та методах дезінформації фашистську Німеччину. Україна, на жаль, в цій війні програла. Недооцінювалась роль державної ідеології та ідеологічної роботи, що включає, зокрема, й інформаційно-пропагандистську, ідейно-виховну роботу. Такий негатив повною мірою проявився і в Збройних Силах. В наслідок цього ми отримали низький рівень ідеологічної стійкості, національної самосвідомості, патріотизму багатьох військовослужбовців, а в умовах відкритої агресії їх перехід на бік ворога (що відбувалось в силових структурах на території Криму та Донбасу). Хто винний в цьому? Насамперед, органи державного та військового управління.

Зазначимо, що військові науковці в своїх працях привертали увагу до зазначених вище проблем в системі виховної та соціально-психологічної роботи з особовим складом. Зокрема, в таких науково-дослідних роботах як: «Модель-2010» (2000р.), «Демократизація» (2000р.), «Соціальний механізм» (2003р.), «Соціальний фактор» (2004р.), «Дисципліна» (2000р.), «Пріоритет» (2003р.), «Патріот» (2003р.), «Гортензія» (2004р.), «Взаємодія» (2009р.), «Лідер» (2012р.), «Компетентність» (2013р.), «Комплекс» (2015р.), активним учасником яких був автор публікації. В цих та багатьох інших працях не тільки висвітлювалися наявні проблеми, але й обґрунтовувалися шляхи їх вирішення.

Аналіз антитерористичної операції наших військ на Сході України, змісту наукових конференцій та семінарів проведених в 2015 році на базі НУОУ імені Івана Черняхівського показує, що не зважаючи на понесені втрати, система ідеологічної роботи, інформаційно-психологічного забезпечення (ІПЗ) у військах суттєво не покращилась. Органи військового управління, по роботі з особовим складом проявляють інертність, відсутність професіоналізму та комплексності в роботі. В питаннях інформації, контрпропаганди, всебічного виховання бійців командири бригадної, батальйонної та ротної ланки більше спираються на власний досвід та інтуїцію. Під час конференцій нові начальники з гуманітарних питань часто відкривають «велосипед», не звертаючись до актуальних науково-дослідних робіт та публікацій більш досвідчених та компетентних науковців. Крім того, головна увага акцентується на психологічному забезпеченні діяльності військ (особливо цим «хворіє» сучасне керівництво гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського). Деяких керівників такий підхід очевидно влаштовує: набагато складніше і відповідальніше організувати та проводити ідеологічну, інформаційно-пропагандистську роботу серед своїх військ, населення та військ противника чим проводити певну психологічну роботу, що часто зводиться до роботи практичного психолога по недопущенню та зняттю психічних стресів тощо. З точки зору

забезпечення високої морально-бойової готовності військовослужбовців такий підхід є обмеженим та наносить велику шкоду боєздатності Збройних Сил. Так, наприклад, достеменно відомо, що з початком російської збройної агресії більшість українських військовослужбовців не вважала російських вояків своїми ворогами здатними до вбивств, тортур, грабежів тощо. Тільки після безпосередніх зіткнень та втрат наших військ наступило розуміння, що маємо справу з жорстоким та підступним ворогом.

На підставі вище зазначеного є зрозумілою нагальна потреба створення потужної та ефективної системи інформаційно-пропагандистського забезпечення діяльності військ (сил). Одним із головних завдань у вирішенні цієї проблеми є підготовка кадрів. Значною мірою ця проблема була нами проаналізована в НДР «Лідер» (2012р.). На жаль ця фундаментальна праця не була гідно оцінена новим керівництвом Збройних Сил.

В умовах України підготовка кадрів для системи ідеологічного, інформаційно-пропагандистського та психологічного забезпечення здійснюється НАОУ імені Івана Черняхівського, Військовим інститутом КНУ ім. Тараса Шевченка, Об'єднаним інститутом при НАОУ, іншими закладами. Ця система перебуває у постійному розвитку. Але й нині вона недостатньо враховує всі сучасні вимоги, особливо у зв'язку з особливостями російської агресії.

Для вирішення цього головного завдання повинен бути задіяний широкий спектр гуманітарних дисциплін в навчальних закладах, воєнно-ідеологічна підготовка у військах, а також системна інформаційно-пропагандистська робота серед усіх категорій особового складу Збройних Сил. «Важливим напрямом розвитку гуманітарної освіти у військовій сфері є поглиблення її національно-патріотичної спрямованості. Армія стає могутньою лише тоді, коли більшість її представників пізнає своє історичне коріння, свою етнічну спорідненість, пов'язує перспективу історичного поступу своєї країни з єдністю духу і дій її громадян» (В. Г. Радецький).

В політиці створення системи ідеологічного та ПЗ не менш важливо зрозуміти, що цей вид забезпечення має здійснюватись не тільки певними органами (по роботі з особовим складом тощо). Це справа всіх органів політичного та військового управління. Тільки за таких умов морально-бойовий дух особового складу буде високим та непохитним.

Аналіз реального стану кадрового забезпечення системи ідеологічного та ПЗ, перспектив її розвитку дозволяє надати й більш конкретні рекомендації щодо його покращення:

1. Підняти статус системи ідеологічного та ПЗ. В Збройних Силах цією системою має безпосередньо опікуватись один із заступників Міністра оборони та Начальника Генерального штабу.

2. Вдосконалити структуру органів військово-соціального управління ЗС України. Зокрема є потреба введення посад заступників командирів рот (батареї) з виховної роботи, підтвердження посад заступників командирів батальйонів (дивізіонів) з виховної роботи.

3. Необхідно посилити систему ідеологічного та ПЗ на оперативному-тактичному та стратегічному рівнях. Зокрема, ввести посади заступника начальника відділення з ШПЗ бригади та корпусу.

5. В систему підготовки фахівців, що готує НАОУ імені Івана Черняхівського пропонується ввести додатково спеціальність – «пропагандист-спецпропагандист (фахівець з інформаційно-психологічного забезпечення)» та «політолог (фахівець з політичної психології)», зокрема, для роботи фахівців цієї служби в Міністерстві оборони, Генеральному штабі, штабах видів військ, оперативних командувань, корпусів.

6. Розпочати підготовку фахівців ідеологічного та ПЗ для укомплектування ними дивізій, корпусів і вище в системі НАОУ імені Івана Черняхівського.

7. Органам ідеологічного та ПЗ чітко координувати свою діяльність з командирами (начальниками), органами місцевої влади та іншими силовими структурами.

8. Здійснити перегляд змісту навчання фахівців ідеологічного та ПЗ оперативно-тактичної ланки управління, в якому необхідно, крім переважного вивчення питань застосування Сухопутних військ, враховувати те, у якому виді Збройних Сил проходив військову службу до вступу, і буде проходити службу після закінчення університету випускник гуманітарного інституту.

9. Необхідна додаткова переатестація керівного та професорсько-викладацького складу ВВНЗ на предмет їх ідеологічної та професійної придатності до виконання обов'язків за посадою.

10. Важливо значно покращити технічне забезпечення системи ідеологічного та ПЗ, яке має працювати безпосередньо в підрозділах та частинах як в тилу так і на передньому краї бойових дій.

(Тези до конференції, 2015 рік)

2. Інформаційно-психологічна протидія в системі національної безпеки

*В статті на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду розкривається система інформаційно-психологічної протидії інформаційно-психологічному впливу противника. Надані певні рекомендації щодо вдосконалення системи інформаційно-психологічної протидії в Україні, Збройних силах.**

Однією із найважливіших складових системи національної безпеки будь-якої держави є її здатність системно, ефективно протидіяти інформаційно-психологічному впливу евентуального противника, та водночас впливати на його населення та особовий склад Збройних Сил.

Досвід військово-політичних відносин, бойових дій ХХ- початку ХХІ століття переконливо засвідчив посилення ролі інформаційної війни, засобів інформаційної безпеки, дії та протидії у вирішенні проблем міжнародних, а часом і внутрішніх відносин. Можливості інформаційно-психологічного впливу на евентуального

* Надруковано: Матеріали науково-практичної конференції. «Національна безпека України: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання», 15 вересня 2006 р – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2006. – С. 20-26.

противника все більше зростають з мірою зростання можливостей технічних засобів такого впливу. Як підкреслював О.І. Кузьмук, в сучасних умовах “У досягненні політичних цілей війни зростають роль і значення не воєнних форм боротьби. Від розрізнених, епізодичних варіантів їх застосування у війнах минулого нині вони набувають більш цілеспрямованого та скоординованого характеру і можуть проводитись у формі спеціальних операцій як на вищому державному рівні, так і військовим командуванням у межах збройної боротьби” [1, с.5]. Звідси витікає актуальність дослідження інформаційно-психологічної протидії інформаційно-психологічному впливу евентуального противника як в мирний, так і у воєнний час.

Евентуальний противник всі свої заходи інформаційно-психологічного впливу спрямовує на дезінформацію та залякування громадян держави, військовослужбовців, на спробу посіяти паніку, недовіру до державного керівництва, населення, до воїнів різних національностей, релігій, у війську викликати непокору, порушення військової присяги та статутів, невиконання наказів командирів та начальників з боку підлеглих.

Метою інформаційно-психологічної протидії є перекриття каналів і нейтралізація негативного інформаційно-психологічного впливу евентуального противника, деструктивних сил вироблення несприйнятливості, імунітету та здатності військовослужбовців і цивільних громадян активно йому протидіяти, а також морально-психологічне подавлення супротивника.

За своєю сутністю інформаційно-психологічна протидія є однією з форм ведення війни, захисту від агресивного інформаційно-психологічного впливу противника, характерною особливістю якої є вплив через різноманітні засоби інформації та психологічної дії на свідомість та психіку людей.

З мети та сутності інформаційно-психологічної протидії, як специфічної форми боротьби, витікають її завдання. При цьому під завданнями інформаційно-психологічної протидії слід розуміти комплекс заходів та дій, спрямованих на запобігання та нейтралізацію інформаційно-психологічного впливу противника, що здійснюється відповідними органами державного та військового керівництва, виховної роботи та морально-психологічного забезпечення в інтересах підтримки необхідного рівня морально-психологічного стану населення та своїх військ (сил).

Інформаційно-психологічна протидія в інтересах морально-психологічного забезпечення високого рівня морально-психологічного стану, життєздатності цивільних громадян та бойової діяльності військ (сил) передбачає такі завдання:

- визначення морально-ціннісних орієнтацій цивільного населення та особового складу Збройних сил і факторів соціально-політичної та психологічної обстановки, які можуть бути використані противником для інформаційно-психологічного впливу;

Виявлення сил і засобів інформаційно-психологічного впливу противника, їх можливостей, порядку використання;

- роз'яснення цілей, завдань, тематики, форм, методів, можливостей технічних засобів психологічних операцій противника; безперервне об'єктивне, психологічно доцільне, структуроване та бойове інформування громадян, військовослужбовців;

- попередження (припинення) розповсюдження чуток, дезінформації, ознайомлення населення, військовослужбовців з методами дій сил і засобів психологічних операцій противника;

- своєчасне виявлення та знищення листівок та інших дезінформаційних документів противника, обмеження індивідуального використання військовослужбовцями радіоприймачів;

- організація додаткових заходів з військовослужбовцями, які схильні до навіювання, порушень військової дисципліни; забезпечення високої пильності; введення суворого контролю за використанням радіозасобів у підрозділах зв'язку;

- організація взаємодії (співробітництва) з питань протидії заходам інформаційно-психологічному впливу евентуального противника (антидержавних сил) вищих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з відповідними органами Державної прикордонної служби України, Внутрішніх військ МВС України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, органами Служби безпеки України.

В інтересах інформаційно-психологічної протидії інформаційно-психологічному впливу евентуального противника та з метою виявлення існуючих негативних настроїв, думок та дій серед цивільного населення, особового складу Збройних Сил, тенденцій їх поширення, а також інших факторів, які негативно впливають на морально-психологічний стан, можуть проводитись соціологічні дослідження (анкетування, усне опитування, спостереження, аналіз дисципліни, поведінки тощо).

Всі вищезгадані напрямки та заходи інформаційно-психологічної протидії безумовно безпосередньо чи опосередковано впливають на свідомість, психіку та морально-психологічний стан громадян, військовослужбовців, так чи інакше забезпечують нейтралізацію зусиль противника щодо негативного впливу на населення, ослаблення дисципліни у військових частинах та підрозділах.

Інформаційно-психологічний вплив противника спрямовується на конкретні групи населення та військ (сил) з метою нав'язування їм чужих ідеологічних та соціальних установок, формування певних нездорових стереотипів поведінки, трансформації в необхідному напрямку їх настрою, почуттів, волі, схилення їх до відмови від бойових дій, зради, здачі в полон чи дезертирства.

Інформаційно-психологічна операція здійснюється раніше ніж військова акція, а потім супроводжує чи доповнює військову акцію. Інформаційно-психологічні операції здійснюються в рамках державної політики, а їх військова та прикладна сторони узгоджуються і координуються з діяльністю відповідних державних установ. Так, наприклад, досвід війн, військових конфліктів показує, що бойовим діям (вторгненню, початку війни тощо), як правило, передували інформаційно-пропагандистські операції проти країн та їх союзників, на яких планувалася військова акція. Часто інформаційно-пропагандистський вплив супроводжувався інсценуванням диверсій, що видавалися за причину військового вторгнення.

Світовий досвід інформаційно-психологічної боротьби свідчить, що противник може здійснювати заходи інформаційно-психологічного впливу різні за характером, об'ємом і терміном дії та на різних етапах підготовки до війни (військової акції). Крім того, інформаційно-психологічний вплив може спрямовуватись противником на різні категорії військовослужбовців та цивільних громадян, при цьому можуть використовуватись різноманітні засоби (способи) такого впливу.

Зокрема, противником можливе використання разових заходів інформаційно-психологічного впливу, котрі являють собою короткотермінові цілеспрямовані дії

спеціалістів, що відрізняються обмеженим характером і здійснюються в обмежених (локальних) масштабах.

Здійснення та усвідомлення класифікації способів інформаційно-психологічної боротьби є необхідною передумовою для створення відповідної, науково-обґрунтованої системи інформаційно-психологічної протидії.

Інформаційно-психологічний вплив здійснюється евентуальним противником як в мирний, так і воєнний час. Коротко розглянемо зміст та особливості інформаційно-психологічних операцій противника в мирний час.

Ці операції, як правило, мають чітко визначений політичний чи військово-політичний характер. Крім того, цілі та завдання таких операцій найчастіше відкрито не проголошуються. Об'єктом впливу цих операцій може бути як цивільне населення, так і війська противника та його союзників. Інформаційно-психологічні операції в мирний час можуть бути етапом підготовки до збройного вторгнення на територію противника.

За терміном та масштабом здійснення інформаційно-психологічні операції поділяються на стратегічні, оперативні та тактичні.

Стратегічні (довготривалі за часом). Під стратегічними розуміють такі інформаційно-психологічні операції, які мають глобальний характер і здійснюються протягом тривалого терміну часу (від місяця до декількох років). Ці операції, як правило, мають чітко визначений політичний характер, являють собою інформаційно-пропагандистські кампанії, об'єктом яких може виступати вся світова громадськість, включаючи само собою зрозуміло і населення своєї країни.

Достатньо часто головною метою стратегічної операції є підготовка громадської думки до прямого збройного втручання. Для її здійснення використовуються політична, фінансово-економічна та дипломатична ізоляція держави-супротивника, широко залучаються спецслужби, впливові особи в самих різних сферах і на всіх рівнях, аж до перших керівників держави. Приклади класичних психологічних операцій такого гатунку є дії органів психологічної війни перед вторгненням у Гаїті, у зоні Перської затоки, в Югославії, Росії відносно Грузії тощо.

Стратегічними задачами інформаційно-психологічного впливу з боку противника в мирний час можуть бути:

- заклик до громадськості сусідніх та інших держав до стримання войовничих настроїв їх військово-політичного керівництва;
- поширення на світовій арені поглядів, які відповідають інтересам своєї держави і своїх союзників;
- заклик до стабільності військово-політичної обстановки на кордонах своєї держави та районах, що входять в сферу її геополітичних інтересів;
- формувати міжнародну довіру до оборонної політики своєї держави, доброзичливе ставлення до її Збройних Сил;
- вносити розкол в коаліцію вороже налаштованих держав;
- підтримувати акції залякування проти потенційного противника;
- піддавати сумнінню правильність внутрішньої та зовнішньої політики країни (коаліції країн), які схильні розв'язати збройний конфлікт;

- критикувати духовні та військові ідіоми політичного керівництва і популярних лідерів держави-противника;
- дискредитація військово-політичних теорій, доктрин, концепцій, поглядів керівництва країни (країн) противника;
- формування серед населення та особового складу потенційного противника негативного ставлення до можливої війни;
- розпалювати політичну, національну та релігійну ворожбу поміж різними групами населення та особового складу збройних сил;
- пропагувати політичну, військову та економічну перевагу своєї держави та союзників;
- переконувати в якісній перевазі своєї бойової техніки, зброї, вишколу та морального духу Збройних Сил.

Таким чином, стратегічні задачі інформаційно-психологічного впливу є такі, що ставлять за мету здійснювати негативну психологічну дію на противника, чим послабити його сили та волю до спротиву під час можливої збройної інтервенції.

Зрозуміло, що стосовно України, евентуальний противник буде використовувати лише ті із перерахованих вище заходів інформаційно-психологічного впливу на її населення та Збройні Сили, які відповідають цілям та завданням його політики, характеру та можливостям щодо їх реалізації.

Відповідно до задач інформаційно-психологічного впливу, які планує та буде прагнути реалізувати евентуальний противник щодо України та її Збройних Сил, мають бути здійснені і відповідні заходи щодо інформаційно-психологічної протидії для нейтралізації заходів противника. Конкретні форми та методи інформаційно-психологічної протидії (див.: В.Крисько. Секреты психологической войны. – Минск, 1999.).

Певні, більш конкретні дії стосовно змісту та термінів проведення заходів морально-психологічного впливу евентуальний противник здійснює на оперативному та тактичному рівнях. Стосовно цивільного населення та військовослужбовців ці заходи можуть здійснюватися на ідеологічному, політичному, економічному та військовому рівнях. Їх наслідком має бути підрив морально-психологічного стану супротивника.

Характерною особливістю завдань інформаційно-психологічного впливу тактичного рівня є їх відносна короткотривалість та спрямованість на безпосереднє подавлення морально-психологічного духу та психіки військовослужбовців противника.

Особливості інформаційно-психологічного впливу противника, що спрямований на цивільне населення.

Ці дії можуть здійснюватися противником “м’яко”, тобто гуманними засобами з метою визвати позитивне ставлення до своєї країни і свого війська, і “жорстко”, з використанням всього арсеналу засобів та прийомів впливу на соціальну свідомість людей з метою обдурити їх та ввести в оману. Ці дії є прелюдією та доповненням до збройної боротьби.

Враховуючи багатонаціональність, поліконфесійність українського суспільства, наявність у ньому певних соціальних, політичних проблем можна прогнозувати, що евентуальний противник буде використовувати ці чинники для створення

суперечностей, конфліктних ситуацій серед цивільного населення, послаблення дисципліни у частинах та підрозділах Збройних Сил України. Певні дії такого характеру та змісту ми відмічаємо на адресу України з боку певних країн, які за рахунок України пробують задовольнити свої національні інтереси.

З огляду на геополітичне становище України, її історичний досвід, культурні, національні, релігійні та ін. Чинники її формування можна прогнозувати, що евентуальний противник за певних умов може використати проти цивільного населення України, її певних регіонів і “м’ягкі” і “жорстокі” форми та методи впливу.

Рекомендації щодо покращення системи інформаційно-психологічного впливу в інтересах забезпечення необхідного рівня системи національної безпеки в Україні.

З урахуванням зарубіжного досвіду, сучасного стану та перспектив розвитку засобів інформаційно-психологічної дії інших країн, стану та можливостей Збройних Сил України по здійсненню інформаційно-психологічної протидії, а також враховуючи завдання нашого дослідження сформулюємо більш конкретні рекомендації щодо вдосконалення системи інформаційно-психологічної дії (протидії) в Україні та її Збройних силах.

Як зазначалось раніше противник інформаційно-психологічний вплив може здійснювати на всіх рівнях, в різних часових вимірах та на різні категорії населення та військ протилежної сторони. Звичайно і Україна, як держава, її керівництво повинні приділити постійну увагу створенню системи інформаційно-психологічної протидії у всіх зазначених випадках.

Вже сьогодні Українська держава повинна не тільки здійснювати інформаційно-психологічну протидію інформаційно-психологічному впливу інших країн, але й вести планомірний, наступальний інформаційно-психологічний вплив на інші держави та їх збройні сили. Очевидно, що цими проблемами постійно та більш ґрунтовно повинна займатись Рада національної безпеки та оборони України, інші державні органи.

Вбачається, що на сьогодні назріла нагальна потреба провести термінове засідання Рада національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, на яких розглянути питання формування ефективної системи інформаційно-психологічної дії (протидії) в інтересах ефективного захисту національних інтересів української держави.

Особливої уваги потребує стан інформаційно-психологічного забезпечення серед особового складу органів Воєнної організації держави, зокрема Збройних сил України. На сьогодні стан психологічного забезпечення та інформаційно-психологічної протидії в Збройних Силах України можна оцінити як низький. Аналіз цього стану в процесі перевірок системи виховної роботи та морально-психологічного забезпечення вказує на недостатню кількість та якість сил, засобів забезпечення високого рівня інформаційно-психологічної протидії, профілактики та зриву інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців Збройних Сил України з боку противника, відмічається також відсутність системи підготовки кваліфікованих кадрів інформаційно-психологічної протидії. На сьогодні ж світовий досвід переконливо засвідчив необхідність системної інформаційно-психологічної протидії в інтересах забезпечення необхідного рівня морально-психологічного стану та військової дисципліни.

З урахуванням світового та вітчизняного досвіду виділяються два головних напрямки вдосконалення системи інформаційно-психологічної протидії наших військ (сил):

1) вдосконалення організаційно-штатної структури інформаційно-психологічної протидії та методик її здійснення в інтересах військової діяльності;

2) підготовка кадрів для системи інформаційно-психологічної протидії, здатних до дії в різних умовах бойової діяльності військ (сил).

Проаналізуємо ці напрямки детальніше.

1. На сьогодні система інформаційно-психологічної протидії в Збройних Силах України являє собою діяльність відповідних органів на всіх рівнях: Міністерства оборони; командування родів (видів) військ (сил); оперативних командувань; командувань об'єднань, з'єднань, частин та підрозділів. Безпосередньо, система інформаційно-психологічної дії (протидії) здійснюється апаратом, який має загальноприйнятту в світі назву "апарат (орган) психологічної війни", по суті саме цей апарат і здійснює заходи інформаційно-психологічної дії та інформаційно-психологічної протидії. Для України пропонується назва цього органу "апарат психологічного забезпечення".

Досвід західних країн свідчить, що апарат психологічного забезпечення має орієнтуватись на вирішення конкретних задач у випадку виникнення кризових ситуацій в тих чи інших регіонах під час війни. В мирний час цей апарат займається аналітичним дослідженнями, інформуванням військ, роботою з громадськістю та пресою, підготовкою інформаційно-довідкових та агітпропагандистських матеріалів, плануванням стратегічних психологічних операцій. В умовах миротворчої діяльності, також можуть розвертатись підрозділи психологічних операцій, як це мало місце в Боснії, де США створили спеціальну групу психологічних операцій "Орел".

Рішення про початок психологічної війни в мирний час чи загрозовий період приймає вище керівництво держави: Президент (США, Франція), Прем'єр-міністр (Великобританія, Бельгія, Ізраїль, Швеція, Турція, Південна Корея), Федеральний канцлер (ФРН) за рекомендацією Ради безпеки (національної безпеки) конкретної держави. Вони ж затверджують основні напрямки та зміст психологічних операцій, порядок підлеглості відповідних підрозділів (в тих країнах, де це необхідно) армійським формуванням [2, с.127-128].

З огляду на вищесказане та враховуючи специфіку державного управління в Україні рішення на здійснення інформаційно-психологічної дії та інформаційно-психологічної протидії має приймати за рекомендацією Ради національної безпеки та оборони Президент України. Об'єктивний аналіз інформації, що надходить з різних напрямків до населення України показує, що певні держави (сили) постійно (чи разово) здійснюють інформаційно-психологічний вплив з метою послабити волю та зусилля українського народу до зміцнення незалежності, також послабити морально-психологічний стан військовослужбовців українських Збройних Сил. Напрямки інформаційно-психологічного впливу на Україну різноманітні (їх аналіз потребує окремого дослідження закритого характеру). Характерною особливістю України є та, що в деструктивних інформаційно-психологічних діях на населення та Збройні Сили можуть приймати участь внутрішні деструктивні сили.

На нашу думку, давно настав час для того, щоб були відпрацьованими пропозиції з боку Ради національної безпеки та оборони України та були прийнятими Президентом України конкретні рішення щодо ведення активної інформаційно-психологічної протидії (та дії) як серед усього населення, так і серед військовослужбовців. Звичайно, така протидія (дія) не повинна обмежуватися кордонами нашої держави.

Щодо органів управління, морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, то вони, відповідно до своїх прав та обов'язків повинні, на наш погляд, активно та безперервно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу серед військовослужбовців та службовців Збройних Сил України щодо політики Української держави, щодо завдань Збройних Сил України, а також розвіювати будь-які міфи, негативну інформацію щодо нашої держави та її Збройних Сил, тим самим забезпечувати належний морально-психологічний стан військовослужбовців та працівників Збройних Сил України.

Апарат психологічної війни західних країн звичайно входить до складу збройних сил і підпорядкований безпосередньо їх генеральним штабам (штабам видів Збройних Сил). Основними документами, у відповідності з якими здійснюються заходи психологічної війни в західних державах є спеціальні статuti та настанови (наприклад, Статут FM+35-5 "Психологічні операції" в США, KDV-100-200 "Настанова по веденню психологічної оборони" в Швеції тощо).

Східна модель психологічної війни (Росія, КНР, В'єтнам, Індія, Іран, Сирія, Північна Корея) відрізняється від західної тим, що в збройних силах цих держав підрозділи психологічної війни являються спеціальним штатним і практично незмінним апаратом штабів (Росія, Індія, Ірак) чи політичних органів всіх рівнів (В'єтнам, КНР, Північна Корея, Сирія).

В мирний час ці органи вивчають військово-політичну та соціально-психологічну обстановку в різних районах країн, що викликають інтерес у керівництва, у прикордонних державах, інформують свої війська, працюють з громадськістю та пресою, готують інформаційно-довідкові та агітаційно-пропагандистські матеріали, планують стратегічні операції. У мирний час спеціальні агітаційні загони і групи спеціалістів можуть приймати участь в миротворчих операціях наших Збройних Сил на території інших країн.

З досвіду інших країн та наших традицій, потреб та можливостей слід зрозуміти та врахувати, що здійснення інформаційно-психологічної протидії має бути завданням всіх органів військового керівництва на всіх рівнях. На самому високому рівні це завдання, перш за все, Міністерства оборони, Генерального штабу, в інтересах інформаційно-психологічної протидії повинні працювати і інші органи військового управління (Військова прокуратура, служба тилу, служби інженерно-технічного забезпечення).

Чіткіший розподіл обов'язків в цій справі у Збройних Силах України, на наш погляд, має полягати в наступному: загальне керівництво апаратом психологічного забезпечення, а, відповідно і інформаційно-психологічної протидії, здійснює Міністр оборони України. Безпосередньо планує, організує та несе відповідальність за психологічне забезпечення, психологічну протидію начальник Генерального штабу

Збройних Сил України (один із його заступників). Відповідно й на рівні оперативних командувань, з'єднань, об'єднань, частин, підрозділів - командуючі (командири), штаби та начальники відповідних управлінь, відділів.

Важливим в системі інформаційно-психологічної дії (протидії) є питання щодо формування та підготовки підрозділів, що спеціально призначені для психологічного забезпечення (інформаційно-психологічної протидії).

Досвід інших країн свідчить, що організаційно-штатна структура підрозділів психологічних операцій не є постійною. В її побудові використана концепція модульної структури. В залежності від особливостей бойових обставин та поставлених командуванням завдань формуються і відповідні підрозділи.

Основною адміністративно-тактичною одиницею органів психологічної війни західних держав є батальйон психологічних операцій. Існує при цьому чотири види таких батальйонів: регіональні, підготовки на поширення матеріалів психологічної війни, тактичних психологічних операцій та по роботі з військовополоненими противника (інтернованими цивільними особами).

Батальйони, в залежності від свого призначення та конкретних завдань, включають роти, центри, взводи, секції, які формуються із функціональних команд 27 типів. Команди в свою чергу розділені на три великі групи: штабні та управління, постачання та обслуговування, оперативні (тактичні). [2, с.128-134].

Організаційно-штатними одиницями для ведення психологічних операцій в збройних силах східних держав є відділи (відділення, управління), які входять в склад штабів та політорганів, агітаційні загони та спеціальні редакції для підготовки інформаційно-пропагандистських матеріалів. [2, с.136,137].

На сьогодні організаційно-штатна структура органів, що безпосередньо забезпечують інформаційно-психологічну протидію на всіх рівнях структури Збройних Сил України є недосконалою. Вона включає в себе деякі елементи, що залишилися з радянських часів, дещо з того, що було позитивним, загублено, нового створено недостатньо.

Як нам вбачається, з врахуванням сучасних вимог, в Головному управлінні виховної та соціальної роботи необхідно створити відділ інформаційно-психологічного забезпечення (а при Генеральному штабі - групу координації з питань психологічної боротьби); в управліннях соціально-психологічної та виховної роботи оперативних командувань - відділення інформаційно-психологічного забезпечення, в кожному армійському корпусі - групу інформаційно-психологічного забезпечення, в дивізії, бригаді - посаду "офіцера з питань психологічного забезпечення".

Крім того, враховуючи світовий досвід та наші потреби, пропонуємо створити: при Головному управлінні виховної та соціально-психологічної роботи – окремий батальйон психологічного забезпечення і, додатково, агітаційний загін; при управліннях виховної та соціально-психологічної роботи видів Збройних Сил України - окремі роти психологічного забезпечення; при Управліннях виховної та соціально-психологічної роботи оперативних командувань - окрему роту і агітаційний загін; при кожному армійському корпусі - окрему роту; в полках (бригадах і їм рівних частинах - окремий взвод психологічного забезпечення.

Окремий батальйон психологічного забезпечення може включати роти: оперативно-стратегічних психологічних операцій та інформаційно-психологічної

протидії; підготовки та поширення матеріалів; рота технічного забезпечення, рота тактичних психологічних операцій та інформаційно-психологічної протидії.

Структура окремих батальйонів та інших підрозділів психологічного забезпечення має враховувати рівень підпорядкування, завдання, що виконуються, напрямок можливих бойових дій, специфіку виду Збройних Сил тощо.

Агітаційний загін, на наш погляд, має використовуватись як централізовано, так і шляхом передачі, при необхідності, окремим військовим частинам для проведення інформаційно-психологічного впливу на особовий склад противника.

Крім того, враховуючи досвід інших країн, в мирний час можна обійтись значно меншими силами психологічного забезпечення. Деякі із запропонованих вище частин та підрозділів в мирний час можуть бути укомплектованими особовим складом лише частково (з повною мобілізацією в загрозований період). Скадровані, частково скадровані частини та підрозділи доукомплектовуються спеціалістами із запасу місцевого населення. Також може бути застосована концепція модульної структури. В цьому випадку в залежності від умов бойової обстановки та завдань, які поставило вище командування, можна буде формувати на тому чи іншому напрямку відповідні сили і засоби психологічного впливу (протидії).

2. Важливим чинником (напрямом) вдосконалення системи інформаційно-психологічної дії (протидії) є підготовка необхідних кадрів.

Аналіз реального стану кадрового забезпечення системи інформаційно-психологічної дії (протидії) в Збройних Силах України та перспектив її розвитку дозволяє надати певні рекомендації щодо його покращення:

1) В систему підготовки фахівців, що готує Національний університет оборони України для морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) ввести додатково спеціальність - "спецпропагандист (фахівець з психологічного забезпечення)" та "соціальна психологія, референт-перекладач" для підготовки керівників цієї служби рівня - полк (бригада), дивізія, корпус та вище;

2) Генеральному штабу Збройних сил проводити щорічно тижневі збори по вдосконаленню фахівців інформаційно-психологічної протидії;

3) Враховуючи наявність пропозицій інших військових вчених стосовно введення у військах (силах) нової навчальної дисципліни "Морально психологічна підготовка", пропонується також ввести в неї розділ: "Інформаційно-психологічна протидія", одним із параграфів якого має бути розгляд цієї проблеми в контексті впливу інформаційно-психологічної дії (протидії) на морально-психологічний стан військовослужбовців;

4) В програми підготовки офіцерів всіх навчальних закладів (військових та тих цивільних де є факультети, кафедри військової підготовки), необхідно ввести розділ: "Психологічне забезпечення", де передбачити розгляд питань з інформаційно-психологічної протидії;

5) В зв'язку з пропозицією щодо введення в штат Збройних Сил України, починаючи з дивізії і вище посад для фахівців інформаційно-психологічної протидії, підбір кандидатів для їх підготовки в Національній Академії оборони України здійснювати із числа офіцерів з посад "капітан-майор" осіб, що мають нахил до вивчення іноземних мов і ведення агітаційно-пропагандистської роботи.

Необхідно передбачити також можливість підготовки (допідготовки, перепідготовки) фахівців інформаційно-психологічної протидії для рівнів:

- тактичний;
- оперативний;
- оперативно-стратегічний;

б) Практика сьогодення свідчить, що випускники військових командно-інженерних закладів дуже слабо підготовлені до організації та здійснення морально-психологічного забезпечення діяльності військ, протидії інформаційно-психологічному впливу евентуального противника.

У зв'язку з цим до програми підготовки фахівців усіх військових навчальних закладів пропонується ввести новий розділ "Інформаційно-психологічна протидія".

7) Формуючи систему інформаційно-психологічної протидії не слід відкидати досвід, накопичений раніше (у Війську Запорізькому, Українській Повстанській армії, Радянській армії, у кращих підрозділах та частинах сучасних Збройних Сил України) стосовно використання низового інформаційно-пропагандистського активу, що є у відділеннях, взводах, ротах, батальйонах та їм рівним підрозділах під час інформаційно-психологічної протидії противнику стосовно його зусиль підірвати морально-психологічний стан та дисципліну наших військовослужбовців. Як і в інші часи, в сучасних умовах є і мають бути серед рядового, сержантського, офіцерського складу особи більш свідомі, патріотично спрямовані, морально-психологічно більш стійкі, здатні впливати на інших людей. Саме таких людей командири, їх заступники, фахівці інформаційно-психологічної протидії повинні використовувати для роботи з іншими військовослужбовцями в інтересах інформаційно-психологічної протидії, забезпечення міцної дисципліни. Періодично, чи, у зв'язку з певними бойовими заходами, потрібно проводити інструктажі, семінари, наради з цими активістами, забезпечити, по можливості, офіційне визначення їх статусу як членів лекційних груп, політінформаторів, агітаторів, психологів тощо.

8) В загрозовий період, з метою доукомплектування штатів запропонованих вище для створення окремих батальйонів, рот, взводів психологічного забезпечення, а також агітаційних загонів, редакцій тощо необхідно використовувати мобілізаційні ресурси за рахунок цивільного населення, зокрема фахівців по розвідці, іноземним мовам, історії, журналістиці, фотографії, художників, поліграфістів, зв'язківців, а також юристів, викладачів ВНЗ, фахівців з психології та реклами.

9) Програму вивчення методів інформаційно-психологічної дії та інформаційно-психологічної протидії слід ввести не тільки у всіх вищих військових навчальних закладах, але і в сержантських школах, школах прапорщиків (мічманів) Збройних Сил України.

10) Потрібно провести додаткове дослідження на рівні Генштабу, Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи стосовно вивчення технічного забезпечення запропонованої системи інформаційно-психологічної протидії (і в цілому морально-психологічного забезпечення) застосування військ (сил), частин та підрозділів Збройних Сил України, здійснити конкретні розрахунки по забезпеченню частин та підрозділів інформаційно-психологічної протидії необхідними технічними засобами.

Література:

1. Збройні Сили України на початку XXI сторіччя // Наука і оборона. – 1999. – № 4.
2. Див.: В.Крисько. Секреты психологической войны. – Минск, 1999.

3. Актуальні проблеми кадрового забезпечення системи захисту Збройних Сил України від негативного інформаційно-психологічного впливу

*Стаття присвячена актуальній проблемі захисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного інформаційно-психологічного впливу. Аналізується досвід психологічного забезпечення військових операцій інших країн світу; відмічаються певні проблеми системи захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу військовослужбовців в Україні, обґрунтовується потреба вдосконалення підготовки кадрів для цієї системи, надані конкретні пропозиції з вирішення виявлених проблем.**

Підготовка кадрів для системи захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) потенційного противника, водночас із вдосконаленням всієї системи ІПВ є одним із важливих та актуальних завдань сучасного етапу реформування та розвитку Збройних Сил України.

Актуальність цього завдання витікає із наступних чинників: 1) підвищення значення та ролі невоєнних форм боротьби в досягненні перемоги; 2) реформуванням Збройних Сил України у відповідності до сучасних світових стандартів; 3) недосконалістю системи захисту від ІПВ противника у Збройних Силах України.

Актуальність проблеми підтверджує й досвід інших держав зокрема в західних країнах апарат психологічного забезпечення орієнтується на вирішення конкретних задач у випадку виникнення кризових ситуацій в тих чи інших регіонах під час війни. В мирний час цей апарат займається аналітичними дослідженнями, інформуванням військ, роботою з громадськістю та пресою, підготовкою інформаційно-довідкових та агітпропагандистських матеріалів, плануванням стратегічних психологічних операцій. В умовах миротворчої діяльності, також можуть розвертатись підрозділи психологічних операцій, як це мало місце в Боснії, де США створили спеціальну групу психологічних операцій “Орел”.

Апарат психологічного забезпечення західних країн зазвичай входить до складу збройних сил і підпорядкований безпосередньо їх генеральним штабам (штабам видів збройних сил). Операції психологічної війни в цих країнах здійснюються у відповідності до спеціальних статутів та настанов.

Східна модель психологічного забезпечення (Росія, КНР, в'єтнам, Індія, Іран, Сірія, Північна Корея) відрізняється від західної тим, що в збройних силах цих держав підрозділи психологічної війни являються спеціальним штатним і практично незмінним апаратом штабів (Росія, Індія) чи політичних органів всіх рівнів (в'єтнам, КНР, Північна Корея, Сірія). [1, с.174-179].

* Надруковано: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологічні аспекти національної безпеки», 27-28 березня 2008 р., Львівський держ.уні-тет внутрішніх справ. – С.52-58.

В цілому ж зарубіжний досвід свідчить про значне посилення потенціалу системи інформаційно-психологічного впливу та більш інтенсивне застосування її елементів [2].

Система органів захисту Збройних Сил України від негативного ППВ противника очевидно перебуває в стані формування та розвитку спрямовуючись, в питаннях підлеглості та структури, до моделі, що превалює в країнах НАТО. Не вдаючись до детального аналізу української моделі системи захисту від ППВ противника зазначимо, що на наш погляд, концентрація сил та засобів ППВ в системі розвідки є шляхом недостатньо виправданим та ефективним. На це, зокрема, вказує досвід командно-штабних навчань, що проводились в НАОУ. Відокремленість системи розвідки в питаннях захисту від ППВ противника відчувається і в аспекті його здійснення під час військових операцій. Такий спосіб концентрації та підлеглості вказаних сил обмежує можливості роботи щодо захисту військовослужбовців з участю інших органів військового управління (зокрема, органів з гуманітарних питань, соціально-психологічної роботи) на відповідних рівнях.

Враховуючи те, що евентуальний противник здійснює ППВ на інші держави, їх збройні сили і в мирний час органи системи захисту від ППВ повинні відслідковувати та реагувати на такі впливи. В мирний час, в умовах сьогодення, українське суспільство, Збройні Сили перебувають під постійним ППВ певних сил, який здійснюється через засоби масової інформації, певні громадські, політичні, державні організації тощо. Головні зусилля недоброзичливців відносно особового складу Збройних Сил України спрямовуються, насамперед, на: послаблення їх довіри до державної влади, вищого військового керівництва; на підрив національної самосвідомості та патріотизму військовослужбовців; на роздмухування міжрегіональних та міжрелігійних суперечностей; на підрив віри до наявної техніки та озброєння. Значні зусилля певних зовнішніх та внутрішніх сил спрямовуються зокрема на недопущення вступу України в НАТО, на пропаганду ідей російського православ'я, на приниження ролі української мови як державної та міжнаціонального спілкування. Про достатньо низький рівень інформованості офіцерів Збройних Сил України стосовно НАТО свідчить те, що 22 % офіцерів оцінюють НАТО як агресивний військовий союз, лише 41 % із опитаних офіцерів підтримують вступ України до НАТО, не підтримують – 40 %, 19 % – не визначились з цього питання. [1, с.83]. Як негативний ППВ на військовослужбовців Збройних Сил України слід розцінювати й той факт, що у рейтингу релігійних конфесій в Україні опитані офіцери на перше місце поставили УПЦ (Московського патріархату) – 71 %, тоді як УПЦ (Київського патріархату) – 21 % [3, с.95].

Ці та інші показники свідчать про активну інформаційно-психологічну обробку військовослужбовців Збройних Сил України, внаслідок чого значна частина з них не розуміє хибності своєї позиції та послуговується деструктивними амбіціями певних антиукраїнських як внутрішніх так і зовнішніх сил.

В умовах України підготовка кадрів для системи захисту від ППВ противника здійснюється НАОУ, Військовим інститутом КНУ ім. Тараса Шевченка, Об'єднаним інститутом при НАОУ, іншими закладами. Ця система перебуває у постійному розвитку. Але й нині вона недостатньо враховує всі сучасні вимоги до інформаційно-психологічного захисту особового складу Збройних Сил України.

Слід особливо наголосити, що головною зброєю в захисті від негативного ППВ противника є ґрунтовна гуманітарна підготовка особового складу. Як зазначає Генерал армії України В.Г. Радецький «Головна функція гуманітарної освіти в Збройних Силах України» - це сприяння трансформації природного потягу військової людини до самозбереження і самореалізації в її свідоме прагнення захистити свою націю» [3, с.11].

Для вирішення цього головного завдання повинен бути задіяний широкий спектр гуманітарних дисциплін в навчальних закладах, гуманітарна підготовка у військах, а також системна інформаційно-пропагандистська робота серед усіх категорій особового складу Збройних Сил. «Важливим напрямом розвитку гуманітарної освіти у військовій сфері є поглиблення її національно-патріотичної спрямованості. Армія стає могутньою лише тоді, коли більшість її представників пізнає своє історичне коріння, свою етнічну спорідненість, пов'язує перспективу історичного поступу своєї країни з єдністю духу і дій її громадян» [3, с.11].

В політиці кадрового забезпечення системи захисту особового складу Збройних Сил не менш важливо зрозуміти, що такий захист (та й самозахист) має здійснюватись не тільки певними органами (гуманітарними тощо). Це справа всіх органів політичного та військового управління. Тільки за таких умов морально-психологічний стан особового складу буде високим та непохитним.

Вдосконалення підготовки кадрів для системи захисту від ППВ противника є одним із основних чинників (напрямків) у забезпеченні її успіху в боротьбі за морально-психологічний стан наших військ (сил).

Аналіз реального стану кадрового забезпечення системи інформаційно-психологічного захисту в Збройних Силах України та перспектив її розвитку дозволяє надати й більш конкретні рекомендації щодо його покращення:

1) В систему підготовки фахівців, що готує Національна академія оборони України ввести додатково спеціальність - “спецпропагандист (фахівець з психологічного забезпечення)” та “соціальна психологія, референт-перекладач”, зокрема, для підготовки фахівців цієї служби в Міністерстві оборони, Генеральному штабі, штабах видів військ, оперативних командувань, корпусів;

2) Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України разом з Головним управлінням особового складу Генерального штабу Збройних Сил України та Головним управлінням розвідки проводити щорічно тижневі збори по вдосконаленню фахівців захисту від ППВ противника;

3) В зміст навчальної дисципліни “Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил)”, пропонується ввести змістовний модуль: “Інформаційно-психологічна протидія”, одним із параграфів якого має бути розгляд цієї проблеми в контексті захисту військовослужбовців від негативного ППВ противника;

4) В програми підготовки офіцерів всіх навчальних закладів (військових та тих цивільних де є факультети, кафедри військової підготовки), необхідно ввести модуль: “Психологічне забезпечення”, в якому передбачити розгляд питань захисту від ППВ противника;

5) Розпочати підготовку фахівців захисту від негативного ППВ противника для укомплектування ними дивізій, корпусів і вище в системі Національної академії оборони України. Підбір кандидатів для їх підготовки в Національній академії оборони

України здійснювати із числа офіцерів з посад “капітан-майор” осіб, що мають нахил до вивчення іноземних мов і ведення агітаційно-пропагандистської роботи.

Необхідно передбачити також можливість підготовки (допідготовки, перепідготовки) фахівців захисту від негативного ППВ противника для рівнів:

Тактичний;

Оперативний;

Оперативно-стратегічний.

6) Практика сьогодення свідчить, що випускники військових командно-інженерних закладів дуже слабо підготовлені до організації та здійснення морально-психологічного забезпечення діяльності військ, протидії інформаційно-психологічному впливу евентуального противника.

У зв'язку з цим до програми підготовки фахівців усіх військових навчальних закладів пропонується ввести змістовний модуль “Інформаційно-психологічна протидія”.

7) Формуючи систему захисту від ППВ противника не слід відкидати досвід, накопичений раніше (у Війську Запорозькому, Українській Повстанській армії, Радянській армії, у кращих підрозділах та частинах сучасних Збройних Сил України) стосовно використання низового інформаційно-пропагандистського активу, що є у відділеннях, взводах, ротах, батальйонах та їм рівним підрозділах під час інформаційно-психологічної протидії противнику стосовно нейтралізації його зусиль підірвати морально-психологічний стан та дисципліну наших військовослужбовців. Як і в інші часи, в сучасних умовах є і мають бути серед рядового, сержантського, офіцерського складу особи більш свідомі, патріотично налаштовані, більш стійкі морально-психологічно та здатні впливати на інших людей. Саме таких людей командири, заступники з гуманітарних питань, фахівці інформаційно-психологічної протидії повинні використовувати для роботи з іншими військовослужбовцями в інтересах інформаційно-психологічної протидії, забезпечення міцної дисципліни. Періодично, чи, у зв'язку з певними бойовими заходами, потрібно проводити інструктажі, семінари, наради з цими активістами, забезпечити, по можливості, офіційне визначення їх статусу як членів лекційних груп, політінформаторів, агітаторів, психологів тощо.

8) У загрозовий період, з метою доукомплектування штатів системи захисту від негативного ППВ, необхідно використовувати мобілізаційні ресурси за рахунок цивільного населення, зокрема фахівців по розвідці, іноземним мовам, історії, журналістиці, фотографії, художників, поліграфістів, зв'язківців, а також юристів, викладачів вузів, фахівців з психології та реклами.

9) Вдосконалювати систему інформаційного забезпечення діяльності Збройних Сил України (збільшити кількість та тираж військових газет, часописів; повисити ефективність роботи медіа-центрів Міністерства оборони України тощо).

Література:

1. Див.: В. Крисько. Секреты психологической войны. – Минск, 1999.

2. Детальніше див.: Хруленко І.П. Система органів протидії заходам інформаційно-психологічного впливу противника у країнах східного регіону. // Матеріали наукового семінару 19 жовтня 2007 року «Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми формування особистості офіцера Збройних Сил України». НАОУ. – К., 2007. – С. 174-180.

4. Етно-національний чинник у війську: уроки зарубіжного та вітчизняного досвіду

*В статті досліджується роль етнонаціонального чинника у розвитку Збройних Сил України. Автор підкреслює, що оптимізація етнонаціональних відносин у Збройних Силах України, має бути важливою складовою гуманітарної політики української держави.**

Для забезпечення процесу реформування та розвитку війська важливе значення має стан економіки, військово-технічного потенціалу, соціального забезпечення військовослужбовців. Але, поряд із зазначеними чинниками, велику, а часом і вирішальну роль у розвитку та забезпеченні успішної бойової діяльності війська відіграє етнонаціональний чинник.

Якщо перші, із названих чинників, створюють матеріально-технічні та соціально-побутові передумови успішного функціонування війська, то етнонаціональний чинник належить до тих, що створюють духовний, моральний потенціал війська.

Зарубіжний досвід врахування військово-технічних, соціально-побутових чинників у розвитку війська достатньо широко висвітлюється у вітчизняній та зарубіжній літературі. Але, на жаль, етнонаціональний чинник у сучасній вітчизняній літературі майже не аналізується.

Розгляд проблеми етнонаціонального чинника розпочнемо з пояснення значення даного поняття з урахуванням специфіки його змісту та проявів в українському суспільстві та його Збройних Силах.

Під етнонаціональним чинником ми розуміємо, перш за все, стан етнонаціональних відносин у суспільстві та Збройних Силах, культуру етнонаціонального спілкування у військових колективах; по-друге, – рівень розуміння та сприйняття воїнами Збройних Сил державних національних інтересів, а саме інтересів української держави, українського народу (як конституційно-визначеного поняття) та їх готовність з ризиком для свого життя захищати ці інтереси. Цей показник стану етнонаціонального чинника, на наш погляд, є головним. В узагальненому вигляді його можна визначити через стан національно-державного патріотизму війська, його морально-бойового духу, готовності в найскладніших умовах захищати Україну.

Слід зазначити, що проблема етнонаціональних відносин є традиційно дуже тонкою, актуальною та недостатньо дослідженою. За радянських часів це питання майже не досліджувалося і саме етнонаціональні суперечності стали однією з головних причин розпаду імперії. Як справедливо зазначив уже в останній рік існування СРСР

*Надруковано: Вісник НАОУ. Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2008. – Вип.3 (7). – С.124-131.

один із військових дослідників: «Проблема суперечностей національних відносин до недавнього часу була закритою зоною для дослідників [1, с.14]». Причини, як і наслідки такого відношення до цієї проблеми в ті часи зараз добре відомі.

Чи зникла проблема етнонаціональних відносин для України та її Збройних Сил в час незалежності? Не зникла. Тільки змінилися акценти в актуальності певних її сторін, вектори та форми прояву. В Україні нині проживає понад 130 різних національностей та етнічних груп, українців серед них понад 82 %, решта – росіяни, білоруси, євреї, поляки, румуни, угорці, молдавани, татари та інші етноси.

Конституція України, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року, заклала надійні правові основи демократичних, цивілізованих національних відносин в країні. В ст. 24 Конституції України зазначено:

“Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [2, с.10]”.

Звичайно, що високий рівень етнонаціональних відносин, розуміння свого національно-патріотичного обов’язку перед Вітчизною, військовослужбовцями можливе за умови виконання вищевикладених конституційних положень.

Але для реалізації вимог Основного закону держави необхідні конкретні політико-правові, адміністративні, виховні, педагогічні механізми та заходи, а також врахування тих специфічних завдань, що виконуються зокрема Збройними Силами України. Насамперед, недостатність таких механізмів та заходів є причиною, що нині українською мовою володіють в Центрі України – 89,2%, на Півдні – 21,4%, на Сході – 16,0% [3, с.32-33].

Детальніше розглянемо зміст поняття етнонаціональний чинник, а саме його складової – стану та культури міжнаціональних відносин у військових колективах. Усвідомлення змісту даного поняття надасть можливість ґрунтовного, повного розуміння предмету аналізу та його врахування у практичній діяльності військових кадрів стосовно формування здорового морально-психологічного клімату у військовому середовищі.

Знання конституційних вимог, положень статутів Збройних Сил, науковий аналіз та практичний досвід свідчать про те, що стан та культура етнонаціональних відносин у Збройних Силах України включають у себе такі характерні якості військовослужбовців:

Знання конституційних та статутних вимог, що регулюють взаємовідносини військовослужбовців та є обов’язковими для виконання всіма українськими воїнами, незалежно від їх національно-етнічного походження. Ці вимоги визначають та встановлюють порядок та правила дій військовослужбовців у різних ситуаціях;

Знання та повага до культури та традицій корінної української нації, а також повага до культури та традицій національних меншин, що проживають в Україні;

Соціально зорієнтовану на основі принципів гуманності та справедливості поведінкову характеристику особистості воїна в умовах міжособистісного спілкування і відповідні цим вимогам характер, стиль та рівень поведінки;

Знання української мови як державної та міжнаціонального спілкування та використання неї в процесі службової діяльності;

Здатність військовослужбовців протистояти антиподам української державності та культури, вести боротьбу проти національної упередженості та зневаги, національного недовір'я та відчуженості, національного егоїзму, пихатості та нігілізму.

Найбільш проблемним в сучасних умовах розбудови Української держави та її Збройних Сил є питання щодо мови спілкування. Правда, на законодавчому рівні воно чітко та однозначно вирішено: державною мовою є українська – мова корінної та найбільшої нації України. Крім того, в Конституції України, ст. 10 закріплено: “Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [2, с.6]”. Відповідно до цієї вимоги прямий обов'язок усіх громадян Української держави свято виконувати це конституційне рішення. Тому вимога знати українську мову та спілкуватися нею є також важливою прикметою рівня культури міжнаціонального спілкування як в Українській державі в цілому, так і зокрема, у Збройних Силах.

Законність та моральність такої вимоги стає ще більш переконливою, якщо порівняти її з вимогами до культури міжнаціонального спілкування, що були в Радянському Союзі, де знання російської мови як мови міжнаціонального спілкування і прагнення користуватися нею вважалося однією із вимог культури міжнаціонального спілкування [4, с.16]. Зазначимо, що і сьогодні в багатонаціональній Росії мова етнічних росіян є державною та мовою міжнаціонального спілкування всіх громадян цієї країни. А в Україні, мова корінної нації, яка складає абсолютну більшість населення країни тим паче заслуговує на історичне та моральне право бути і державною, і мовою міжнаціонального спілкування. Тому є неадекватною поведінка тих громадян України, зокрема військовослужбовців, які не розуміють цього, не знають та не спілкуються державною мовою, а тим самим не підтримують, зневажають конституційні вимоги держави, громадянами якої вони є.

Всі українські воїни мають розуміти, що їх єднає спільна Батьківщина – Україна, її корінний український етнос, українська держава, спільні національні інтереси, а тому вони мають шанувати Україну, її історію, культуру, славний та багатостраждальний український народ. Українські воїни мають бути сповненими почуття національної гідності, морально-психологічної готовності до захисту інтересів Української держави. Саме у цих рисах воїнів полягає основна суть другої групи складових етнонаціонального чинника.

З'ясувавши сутність та основний зміст етнонаціонального чинника в українському війську, перейдемо до аналізу його становлення в світовій історії та показу значення у розбудові та формуванні сучасних армій (на прикладах певних країн, перш за все: США, Англії, Франції, Німеччини та Росії).

Етнонаціональний чинник прямо пов'язаний зі станом морального духу військ. В Західній Європі ще Наполеон, напевне краще інших видатних полководців зрозумів значення морального стану військ. Він говорив, що один солдат, який має високий бойовий дух, вартує трьох тих, які не мають такої зброї. Як зазначає у своїй книзі “Психологія і солдат” відомий англійський психолог Норман Коупленд: “Високий моральний стан військ – це засіб, здатність перетворити поразку у перемогу. Армія не

розгромлена, поки вона не проникнулася усвідомленням поразки, так як поразка – це висновок розуму, а не фізичний стан [5, с.22]”.

Традиційно, велику увагу формуванню високого морального духу у війську приділяють американці. Так, ще у 1917 році, в період Першої світової війни американським новобранцям разом з матеріально-побутовим обладнанням, вручали картки з написом: ”Тепер ти солдат Сполучених штатів, солдат, обраний своєю країною для боротьби за свободу у всьому світі. Крокуй, як солдат ! Дій, як солдат ! Будь солдатом ! Спочатку це буде не легко. Ти можливо зіткнешся з речами, котрих не розумієш. Не біда. Всі гарні солдати оволодівали тим, що ти починаєш вивчати. Пам’ятай, що ти йдеш під прапором, котрий ніколи не покривав несправедливої війни. Пам’ятай, що американська армія ніколи не мала поразок. Виконуй свій обов’язок і цього ніколи не трапиться. Тримай голову високо піднятою, очі відкритими і посміхайся [5, с.18]”. Як підтвердив тогочасний досвід такі звернення до воїнів підіймали їх патріотичний дух, вели армію до перемоги.

Саме низький рівень національного духу на початку Другої світової війни став головною причиною поразки Франції від Німеччини. У своїй відомій книжці “Трагедія Франції” Андре Маруа пише: “Тепер можна стверджувати, що війна була програна Францією у той самий момент, коли вона розпочалася [5, с.23]”. Одна тільки абсолютизація лінії Мажино, яка проявилася у передачі всієї ініціативи противнику, була вже істинно згубною, але ще більші небезпеки приховували у собі інші фактори. Матеріальний стан армії був надто низький за відсутністю сучасної зброї і спорядження. Керівництво було в розгубленому стані: роками воно задовольнялося вивченням громадської думки, замість того, щоб впливати на неї. Підприємці та робітники бачили один в одному давніх ворогів, що виключало можливість створити єдиний фронт супроти підступного ворога. Таким чином, життєздатність нації підірвалася, а не зміцнювалася. Перераховані вище фактори відносяться переважно до морально-психологічних, і саме вони в той час привели до розгрому першокласної держави – Франції.

Чи не нагадує в певній мірі цей опис сучасний стан морально-психологічної ситуації в Україні, особливо стосовно відношення суспільства до Збройних Сил, та стану соціального захисту військовослужбовців, рівня їх національно-патріотичної налаштованості! При цьому слід враховувати, що Франція була і залишається достатньо національно монолітною державою, яка була завжди життєздатною, не мала будь-яких ідеологічно гострих та міжетнічних проблем.

Високий рівень національного духу, значна єдність, організованість Німеччини у Другій світовій війні довгий час надавали їй перевагу над своїми супротивниками. Але, все ж несправедливі цілі загарбницької війни, принижуюче та жорстоке відношення до інших націй та народів привели її до поразки. Поразка німців свідчить, що дух нації може бути довготривалим та переможним за умов ведення справедливої війни та в ім’я досягнення справедливої мети.

Безумовно, до етнонаціональних чинників, які впливають на стан боєготовності військ, на характер їх бойової діяльності впливають і специфічні ментальні якості, які характерні для представників кожної нації, певної етнічної групи. Етнічні якості (особливості психіки, менталітету, традицій) враховуються в арміях світу як у своїх збройних силах, так і стосовно противника. Наприклад, і сьогодні у кадровій політиці

США здійснюється багатофакторний підхід. Одним із факторів є національно-психологічний, під яким розуміються національно-психологічні особливості американського народу (нації), що впливають на формування образу особового складу Збройних Сил [6, с.58].

Ще той же Н.Коупленд на підставі досвіду бойових дій дає детальну та реалістичну картину особливостей національної психіки та поведінки за однакових бойових обставин, зокрема, американців, англічан, французів, німців та деяких інших націй.

Зокрема він, зі знанням справи, схарактеризував англосаксів, як звичайно психологічно невідготовлених до війни за тієї простої причини, що вони не здатні до того, щоб до будь-кого довго мати довготривалу та глибоку ненависть. Кельти ж та романські народи, на його думку, особисту ненависть передають своїм потомкам. Англосаксу почуття люті не відомо і ставить його у безвихідь.

Характерна особливість англійця полягає у тому, що єдиною формою боротьби, яку він розуміє, полягає у випробовуванні сили та виносливості під час відкритого бою. Він не здатний до такого виду бойових дій, коли вимагається заритися в землю та вести вогонь по невидимому далекому противнику. Він надає перевагу рукопашній схватці, коли бій стає для нього особистою справою. Англосакс – впевнений у собі солдат з високою особистою ініціативою.

Німець, навпаки, з давніх часів головну ставку робить на вогонь і тільки на вогонь. До штика він відноситься як до зброї оборони, а не наступу. Штик, спрямований на німця, кидає його у страх та деморалізує [5, с.69].

Таку оцінку національно-етнічним морально-психологічним якостям вояків названих вище націй дає англійський військовий психолог Н.Коупленд.

Детальний розгляд цього аспекту національно-етнічного чинника не входить у завдання публікації. Але, очевидно, що певні прояви національних особливостей поведінки ми бачимо і в період сучасних війн та військових конфліктів. Наприклад, під час війни США та їх союзників проти тероризму в Афганістані, також бойових дій російських федеральних військ проти чеченських повстанців та інші.

Як висновок стосовно бойового духу армії, що створюється нацією приведемо ще один вислів Н.Коупленда: “В наш час, час масових народних армій, навряд чи можливо, щоб війська були одержимі вогневим бойовим духом, якщо цей дух не притаманний всій нації. Пішли в минуле дні, коли була можливість відокремити моральний дух армії від морального духу нації. Якщо моральний стан нації підірвано, падає і рівень бойового духу армії. І навпаки, навіть у ХХ столітті, з його далекобійною зброєю масового враження, армія може воювати з таким запалом, що її неможливо перемогти. Найбільш могутня зброя армії – її ідеали, але цей вид зброї, як і всі інші, повинен бути викований нацією [5, с.78-79]”. Вбачається, що ця думка, в основному, є актуальною і сьогодні для українського суспільства. Питання полягає в тому, наскільки здатна генерувати високий моральний та бойовий дух свого війська сьогодні українська нація, чи стала українська національна ідея моральним стимулом до дії для більшості українських військовослужбовців? Можливо хтось думає, що професійна армія, яка буде існувати на контрактній основі, перебуваючи на “голодному пайку” та відчуваючи соціально-політичний та духовний розбрат у суспільстві автоматично стане високодуховною, патріотичною та беззастережно готовою до захисту

суспільства, котре само себе не береже? Є впевненість, що автоматизму у цьому випадку не буває.

Торкнемося детальніше аспекту регуляції національних відносин в сучасних арміях світу. Повну картину цієї проблеми дати просто не можливо. Залишимо поза увагою країни з монолітним національним складом армій (Китай, Японія, мусульманські країни тощо), більший інтерес для України мають США, Англія, Франція, Німеччина, Росія та інші, де окрім основних (титульних) націй є й інші. Саме ці країни є більш показовими у вирішенні проблеми етнонаціональних відносин у Збройних Силах.

Як відомо у вище названих державах стосовно комплектування та відносин у збройних силах проголошено принцип рівного права та рівних можливостей для всіх громадян країни незалежно від їх національного чи етнічного походження.

З іншого боку, представники національних меншин у збройних силах цих країн традиційно та без проблем сприймають та спілкуються мовою корінної (титульної) нації, шанують культуру нації, яка створює основу населення, а часто і відносять себе до цієї нації і як правило всі з почуттям патріотизму та самоповаги відносять себе до спільного народу і називають себе іменем своєї держави (наприклад, американці) та, відповідно – корінної (титульної) нації (наприклад, росіяни). Всі громадяни США вважають себе американцями, Франції – французами, Росії – росіянами тощо.

Історія націотворення та державотворення у цих країнах в порівнянні з Україною була значно сприятливішою, стабільною, саме тому вони мають сьогодні більш усталені та стабільні етнонаціональні відносини як у суспільстві в цілому, так і в збройних силах зокрема.

Слід зазначити, що кожна із вищеназваних країн пройшла певний шлях у вирішенні проблем етнонаціональних відносин у військовому середовищі. Так, наприклад, у США довгий час у збройних силах мали місце прояви расової дискримінації, зокрема, військовослужбовців негроїдної раси. Не випадково 25 грудня 1967 року на з'їзді представників 14 військових баз США, які створили Американський союз військовослужбовців, однією із вимог рішення, ухваленого на з'їзді була вимога покінчити з расизмом у Збройних Силах [7, с.4]. Надалі американський уряд врахував ці вимоги і поступово проблема була вирішена.

Важливі позитивні зміни в етнонаціональних відносинах відбулися в Англії, Франції, Німеччині. Формування усталених демократичних відносин, більш повна реалізація юридично затверджених на міжнародному та європейському рівнях норм, що надають рівні права всім громадянам країн незалежно від національності, раси, релігійного сповідання тощо відбулися і у відносинах військового середовища в цих країнах.

Збройні Сили цих країн сьогодні поєднані загальним почуттям національно-державного патріотизму та єдністю суспільств, турботою держави, спільною мовою спілкування, культурою, ідеологією тощо. Водночас у європейських країнах залишаються певні проблеми етнонаціональних відносин і на сучасному етапі. Так, дослідники звертають увагу на те, що в Збройних Силах Німеччини, поряд з традиційними проблемами (алкоголізм, нестатутні відносини) проявляються нові (зростання правого екстремізму, дискримінація сексуальних меншин та східних німців, упереджене ставлення до вихідців із Східної Європи), що негативно впливає на

морально-психологічний стан військовослужбовців. Командування бундесверу визнає факти проявів ворожості до іноземців та випадки праворадикальних виступів у армійському середовищі. Але, після введення розробленої в 1997 році спеціальної програми по попередженню таких ексцесів їх кількість стала поступово зменшуватися [8, с.15].

Особливо позитивний ефект, на думку керівництва Збройних Сил ФРН, викликає у вирішенні цього питання послідовна робота з командирами всіх рівнів. У порівнянні з 1998 роком кількість випадків проявів правого екстремізму в 1999 році знизилася удвічі. Відмічено всього 92 праворадикальних виступи (1998 р. – 200), котрі в основному зводились до правоекстремістської пропаганди, нацистським гаслам та привітанням. Аналізуючи причини виникнення профашистських настроїв у військовому середовищі ФРН, спостерігачі та релігійні діячі в якості однієї із головних причин називають використання бундесверу за кордоном.

На думку німецьких аналітиків, напружені обставини та стрес, що постійно відчувають військовослужбовці, сприяють зміщенню системи моральних цінностей та провокують зріст неприязні, зневаги, а іноді ненависті та проявів жорстокості до іноземців як джерела морального дискомфорту. Аналогічні почуття солдати проявляють і по відношенню до демократичних інститутів, які засуджують ксенофобію. В Міністерстві оборони ФРН не поділяють таку точку зору і підкреслюють, що у боротьбі з проявами правого екстремізму поряд з роз'яснювальною роботою необхідно більш активно застосовувати дисциплінарні заходи впливу [8, с.15].

Таким чином, на прикладі армії ФРН ми бачимо певний надлишок національних емоцій, які часом набувають екстремістських форм по відношенню до представників інших національностей. Напевно, сьогодні в Україні ми іноді бачимо зворотне явище – коли українські національні цінності деякими військовослужбовцями просто зневажаються.

Щодо північно-східного сусіда України – Росії та стану етнонаціональних відносин в її Збройних Силах, то вона має бути об'єктом нашої особливої уваги. До цього спонукає вирішальною мірою і наше спільне перебування в російській та радянській імперіях, значна українська діаспора, що є в Росії та російська, що є в Україні, значні культурні та релігійні впливи з боку Росії, схожі завдання по створенню та реформуванню Збройних Сил тощо.

Як відомо, Росія використавши військовий потенціал Радянського Союзу, створила достатньо могутні як кількісно, так і якісно Збройні Сили. Російська держава послідовно створює правову основу функціонування своїх Збройних Сил та соціального захисту військовослужбовців. У російських Збройних Силах немає мовної проблеми, всі військовослужбовці Росії, незалежно від їх національно- етнічного походження вільно володіють російською мовою, не піддають сумніву її статус як державної та міжнаціонального спілкування, визнають, що саме росіяни є головною нацією Росії.

Вся система культурного та ідеологічного виховання військовослужбовців Російської федерації в основному побудована на цінностях російської культури та ідеології єднання всіх націй навколо Росії та росіян. Як зазначає російський військовий дослідник Зеленков М.Ю.: “Сьогодні, як ніколи раніше, великому багатонаціональному народу Росії і особливо її Збройним Силам потрібна своя,

прогресивна, забезпечуюча високу соціальну і громадську активність ідеологія” і далі “...в її основі мають лежати цінності ..., перевірені тисячолітньою історією розвитку Держави Російської і її суспільства [9, с.47]”.

Як відомо, історія Росії – це історія двох імперій: царської та радянської, у яких вона займала провідну роль. Але й відомий кінець цих імперій. Вони просто розвалилися під тиском внутрішніх, перш за все, етнонаціональних суперечностей. Хочеться вірити, що сучасні російські вчені запропонують своєму суспільству кращі із традицій минулої історії Російської держави, врахують при цьому і гіркий досвід своєї історії, а також нові гуманістичні тенденції сучасного світового розвитку. На жаль, є певні прикмети, які піддають сумніву перспективність сучасної ідеології та політики в Росії щодо формування міжнаціональних відносин та високого морального духу як суспільства в цілому, так і в Збройних Силах зокрема. Чи подобається, наприклад, представникам значної української діаспори та інших в Росії, коли там ігноруються їх мова, культура, церква? Залишаючись без цих чинників людина іншої національності по-суті зрусифіковується, часто втрачає свої національні ознаки. Дуже часто така людина втративши зв'язок зі своєю етнічною Батьківщиною відчуває себе не певною, не знаходить адекватного своїм можливостям місця у чужому для себе національному середовищі, особливо за умов, коли не враховуються її національно-етнічні потреби. Уже не йдеться мова про такі “потреби”, коли сотні, тисячі українських хлопців в рядах радянської а потім російської армії загинули у війні в Афганістані, у війні проти чеченських повстанців.

Наведемо ще один приклад із сучасного російського життя. Незалежний російський дослідник А.Щелоков у своїй статті “Бойова нагорода чи знак соціальної нерівності ?” Детально аналізує історію, моральність та можливі наслідки нещодавнього відновлення в Росії царської нагороди – ордена Святого Георгія та знаку відзнаки – Георгіївського хреста. Автор публікації звертає увагу на три дискримінаційні наслідки цих нагород.

По-перше, як пише автор: “на наших очах в країні світській, багатонаціональній, значна частина населення якої атеїстично налаштована, а віруючі – багатоконфесіонали, суспільству вперто нав'язуються ідеали самодержавності та православ'я. З одного боку влада вперто твердить про необхідність консолідації, з іншого загострює суперечності [10, с.8]”.

По-друге, орден мають право отримати тільки військові із числа старших та вищих офіцерів, – ігноруються інші категорії військових, а також цивільні, громадяни інших держав.

По-третє, введення та нагорода християнським православним орденом підриває національні, морально-етичні та релігійні основи єдності армії, вносить розлад у свідомість людини, принижує гідність тих людей, які не мають до російського православ'я відношення чи просто не сприймають його. Наприклад, які будуть почуття мусульманина, яких в Росії значна кількість, якщо отримає в нагороду таку відзнаку? Висновок із приведеного прикладу очевидний. Як зазначає А.Щелоков: “До цих пір російські діячі кремлівської адміністрації не відмежувалися від синдрому великодержавства та старшого брата [10, с.9]”. Немає підстав не погодитися з цим.

Слід зазначити, що роль православної Церкви в духовній обробці росіян, Збройних Сил Росії є дуже великою. Але, якщо в Росії діяльність цієї Церкви

спрямована на підняття рівня російського патріотизму (певною мірою імперських амбіцій) то стосовно України, українського війська Українська православна Церква Московського патріархату здійснює деструктивну функцію (підриває український національний дух та національну єдність суспільства). При цьому дивною є позиція офіцерського складу Збройних Сил України, який під час опитування в травні-червні 2005 року (НДЦ ГП ЗСУ), щодо рейтингу релігійних конфесій від яких міг би бути військовий священик у військовій частині на перше місце поставили УПЦ (Московського патріархату) – 71% опитаних [11, с.95]. Цей показник є дуже тривожним. Він свідчить про нерозуміння більшістю офіцерів України негативної ролі УПЦ (МП) в українському суспільстві, зокрема у війську. Цей показник свідчить також про низький рівень та відповідно про деструктивний характер виховної складової в гуманітарному та морально-психологічному забезпеченні діяльності Збройних Сил України.

Підсумовуючи аналіз досвіду формування етнонаціональних відносин в інших країнах світу, слід визнати, що не можливо у короткому дослідженні викласти всі аспекти цієї дуже широкої та складної проблеми. Ми звернули увагу на головні та найбільш актуальні її чинники. Головний із висновків, що витікає із попереднього аналізу полягає у тому, що етнонаціональні чинники відіграють у суспільстві, в консолідації духовного, бойового потенціалу війська дуже важливу роль. Перевагу має та армія, зусилля якої поєднані спільною ідеєю нації, яка стає ідеалом для всього суспільства та кожного із його громадян. Як пише відомий американський професор Дж.Лодж: “Нація тільки тоді досягає успіху, коли її ідеологія внутрішнє узгоджена, володіє якостями адаптації, а дистанція між пануючою ідеологією та дійсною практикою інститутів країни мінімальна [12]”.

Досвід становлення етнонаціональних відносин в іноземних державах та їх арміях безумовно є корисним і для сучасної української армії. Незаперечним буде висновок, що держава, армія зацікавлені у міцній політичній нації, дух якої генерує надійний духовний потенціал війська.

Досвід інших країн світу свідчить, що сила нації зростає з поєднанням не тільки території, економічного життя, а перш за все, духовним єднанням: спільною мовою, культурою, церквою тощо. І коли вороги українців, намагалися поневолити, послабити, знищити їх як націю, то вони, перш за все, прагнули відібрати чи підмінити саме ці духовні чинники національної могутності та єдності.

Історію України, українців мають знати та шанувати не тільки українці, а й інші нації та народності, що проживають в державі. Справедливості ради, всі вони мають підтримати прагнення української нації до відродження та розвитку, хоча б тому, що раніше вона століттями була пригнічена іншими на своїй рідній землі. Українці ж є людьми толерантними і завжди поважають людей інших націй та народностей, які є в Україні.

Військо України, перебуваючи під визначальним впливом процесу націотворення в Україні, само є дуже важливим позитивним чинником у цьому процесі. Під час служби в Збройних Силах воїни краще вивчають історію рідної землі, історію українського війська, проходять добру школу українознавства, пізнають особливості культури та традицій різних регіонів та областей української держави.

Звичайно залишаються ще й значні резерви. Часом не доходять до порозуміння представники різних регіонів, не завжди під час спілкування використовується державна мова, не всі релігійні заходи, що відбуваються в українському війську, слугують єднанню українців як нації, ще мало проводиться культурних, освітніх заходів для військовослужбовців, що посилювали б у них дух національної гідності, бажання якомога краще працювати в ім'я піднесення слави України та українського народу. У нас, українців, є для цього усе необхідне: своя земля, славна героїчна історія, чудові працьовиті люди. Потрібні тільки ще більше прагнення та воля до перемоги, до національного самоствердження, до зміцнення української держави та її Збройних Сил.

Література:

1. Сустанов В.П. Совершенствование национальных отношений и укрепление основ обороноспособности страны. – М.: ВПА, 1990. – 46 с.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Національна безпека і оборона. № 7 (79). Центр Разумкова. 2006. – 56 с.
4. Самойленко В.Ф., Шевцов В.М. Культура межнаціонального общения в советском воинском коллективе. – М.: ВПА. – 1989. – 64 с.
5. Норман Коупленд. Психология и солдат // Перевод с английского А.Т.Сапронова и В.М.Катеринича. – М., 1958. – 135 с.
6. Кружилин В.Ф. Кадровая политика военного руководства США по формированию офицерского корпуса вооружённых сил // Военная мысль. – 2001. – № 3. – С.58-65.
7. Харрис Г. Захист прав американських солдат (Союзи військовослужбовців у Збройних Силах США) // Народна армія. – 1999. – 22 квітня. – С.4, 5.
8. Босых А., Шитов М. Морально-психологическое состояние военнослужащих бундесвера // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 8. – С.12-16.
9. Зеленков М.Ю. Об идеологических основах морально-психологического обеспечения Вооружённых Сил // Военная мысль. – 2001. – № 4. – С.47-53.
10. Щелоков А. Боевая награда признак социального неравенства? Новый орден Святого Георгия может расколоть российское общество и Вооружённые Силы // Независимое военное обозрение. – 2000. – 6-12 октября. – С.8.
11. Глушкова Т.Д. Збройні Сили України: проблеми морально-психологічного стану офіцерів. (за матеріалами соціологічних досліджень). // Гуманітарний вісник Збройних Сил України № 1'2005. С. 84-98.
12. Ideology and National Competitiveness Analysis of Nine Countries / Ed. By Ledge C. Vogel. E. / Цит по: Зеленков М.Ю. Зазнач. Праця. – С.47.

5. Релігія, церква та Збройні Сили України

*Стаття присвячена з'ясуванню ролі релігії та церкви в розбудові Збройних Сил України.**

Досліджуючи питання відносин релігії, церкви та Збройних Сил слід проаналізувати стан та тенденції розвитку релігійної ситуації в Україні. Остання є певним середовищем, у якому відбуватимуться процеси взаємовідносин Української держави і церкви, церкви та війська.

*Надруковано: Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: полігр.центр «Фоліант», 2003 – С.341-350. Народна армія. –16 квітня 2003 р. – С.7.

Церковно-релігійна ситуація в Україні є відмінною від тих, що склалася в більшості постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи: в Україні немає офіційно домінуючої церкви, з якою асоціювало б себе суспільство або переважна його частина. Кожна з церков є переважно регіональною. Водночас, в західних та центральних регіонах України відзначається переважний вплив Української Православної церкви Київського патріархату, а у східних та південних регіонах – Української Православної церкви Московського патріархату. Аде, згідно до законодавства України, всі церкви, релігійні організації мають рівні права щодо своєї діяльності.

Станом на 1 січня 2002 року в Україні діяло 27 072 релігійних організацій 30 церков та конфесій, які об'єднують 86 центрів та управлінь, а також 27 малочисельних (по 1-3 громади) новітніх релігійних рухів і течій.

Важливе значення у висвітленні проблеми впливу релігійного чинника на процес реформування Збройних Сил України має аналіз релігійності населення України. Активізація церковно-релігійного життя на зламі 80-90-х років ХХ ст. Відбилася в значному, порівняно з радянським часом, підвищенні рівня релігійності українського суспільства. Якщо протягом 70-х років ХХ ст. Соціологічні дослідження фіксували рівень релігійності населення України в межах 15-20 %, то наприкінці 90-х ХХ ст. Віруючими себе ідентифікують, як правило, 55-60 % опитуваних [2,с.40-59]. Враховуючи, що результати відповідного моніторингу протягом останнього десятиліття залишаються сталими [3,с.84], можливо стверджувати, що рівень релігійності населення в Україні є стабільним і в цілому відповідає європейським показникам.

За результатами опитування, проведеного соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень у серпні 2000 року, віруючими себе визнали 57,8 % респондентів; 22,5 % віднесли себе до таких, хто вагається між вірою і невір'ям; невіруючими вважають себе 11,9% опитаних, переконаними атеїстами – 3,2 %. Ще 2,6% респондентів засвідчили свою байдужість до питання віри, 2 % – не визначилися з відповіддю.

Конфесійну належність засвідчили 77,3 % респондентів з числа віруючих: 66 % опитаних вважають себе православними; 7,6 % греко-католиками; 0,5 % – римокатоликами; 2 % віднесли себе до різних протестантських напрямів; 0,7 % – до ісламу; 0,3 % до іудаїзму; 0,1 % до язичництва. “Просто християнами” назвали себе 6,9 % респондентів.

Примітно, що за досить високого рівня декларованої релігійності респонденти засвідчили значно нижчий рівень довіри до церкви – повністю довіряють їй 33,1 % опитаних, причому з числа віруючих – лише 48 %.

Невисокою є релігійна активність віруючих: релігійні служби, зібрання і служіння відвідують лише 69,4 % з них, причому лише 39,1 % – не рідше, ніж раз на місяць; майже половина віруючих (49,6 %) відвідують служби лише на релігійні свята. Вважають, що віруюча людина повинна обов'язково відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди та глибоко знати основи релігійного вчення (тобто бути вицерковленою), лише 17,6 % опитаних (серед віруючих – 24 %). Натомість, майже третина респондентів (27,9 %) впевнені, що віруючий може взагалі не відвідувати

служби, не здійснювати обряди і зовсім не знати основ вчення (серед віруючих таких 21%).

Переважна більшість респондентів не вважають за необхідне навіть конфесійну визначеність релігійної віри: з тим, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати будь-якої конкретної релігії, погодилися 64,4 % опитаних, з числа віруючих – 58,1 %.

Потребують церкви для спілкування з Богом лише трохи більше половини віруючих (53,2 %), 12,7 % засвідчили, що їм достатньо спілкування з Богом “сам на сам”. Лише 7,7 % віруючих вважають, що віра дає їм “почуття спільності у вірі, духовної сім’ї”, тобто власне церкви.

Отже, є підстави для висновку про досить значний розрив між релігійністю населення та його фактичною участю в діяльності церкви. Саме цим розривом можна пояснити, чому більшість з тих, хто вважають себе православними (55 %), не відносять себе до жодної з православних деномінацій; 7,7% – не знають, до якої юрисдикції належать, а міжконфесійні конфлікти хвилюють лише 2 % респондентів з усього числа опитаних.

Загалом, релігійність українського суспільства є далекою від активної. Свідомо чи не свідомо, але люди вважають віру скоріше приватною, а не публічною справою і навіть не справою церкви.

Порівняно високий рівень релігійності, що його демонструє сьогодні українське населення, загалом не поєднується з визнанням релігії як визначальної життєвої цінності, провідної засади життєвих орієнтацій та повсякденної поведінки. Не відповідають маніфестованому рівню релігійності і показники конфесійної визначеності віруючих та загального рівня довіри до церкви.

Отже, церковний чинник поки що перебуває на периферії суспільної активності і сам по собі не здатен справити помітного впливу на соціальну поведінку населення. Це означає, зокрема, що церковний чинник сам по собі не може викликати громадянські збурення. Міжконфесійні протистояння маніфестує невелика частина активних прихожан (за експертними оцінками, не більше 3-5 % віруючих).

Міжцерковні відносини в Україні характеризуються помітним рівнем конфліктності. Існують суперечності між традиційними церквами та новітніми релігійними рухами, між традиційними церквами різних віросповідань, а також між церквами одного й того ж віросповідання. В останні роки особливо посилилась боротьба за сфери впливу та віруючих між УПЦ Московського патріархату та УПЦ Київського патріархату, Українською автокефальною православною церквою, Греко-католицькою церквою, Римо-католицькою церквою. Під час перебування в Україні глави Римо-католицької церкви Іоанна Павла II (2001 р.), а також виборів Президента України 2004 року протистояння цих церков проявилось особливо. Агресивними, нетолерантними в періоди цих подій були маніфестації керівництва та певної частини віруючих УПЦ Московського патріархату. З усією очевидністю проявилася антиукраїнська, антинародна сутність цієї церкви. Напруженість між церквами та конфесіями не завжди виявляється на глобальному рівні. Іноді вона проявляється на рівні громад, єпархій тощо. З іншого боку, глобальні протистояння не завжди сягають рівня низових ланок церковних структур.

Суперечності між церквами різних віросповідань зумовлені складним переплетінням догматичних, канонічних і майнових чинників, але головною їх причиною є поєднання церковно-релігійного чинника з етнічним, політичним та культурним. На передній план стосунків між церквами висуваються дві проблеми: ставлення до української державності та розуміння її національного характеру.

Джерелом конфліктності залишається міжправославний розкол. Існування в Україні трьох церков одного віросповідання є явищем аномальним. Але воно лише відбиває певні історичні та суспільно-політичні реалії України, які адміністративними методами усунути неможливо. Гострота проблем значною мірою зумовлюється присутністю в полі відносин між православними Церквами ідеї “національної церкви”. Тим самим проблема міжцерковних стосунків виводиться на політичний рівень міжнаціональних відносин та лояльності до української держави, що ускладнює міжцерковний діалог з метою узгодження суто церковних проблем.

Ідея об'єднання православних церков в Єдину Помісну Православну церкву покищо не знайшла практичного втілення, хоча останнім часом стає все більше прихильників цієї ідеї як серед населення, так і в органах державного управління. Все ж сторони мають принципово відмінні позиції щодо засад і термінів об'єднання, перспектив канонічного отримання автокефалії, а також тієї церкви, яка має надати автокефалію майбутній об'єднаній церкві.

На думку експертів УЦЕПД, об'єднання православ'я може відбутися на засадах громадянської (а не етнічної) солідарності. В іншому випадку намагання об'єднати православні церкви можуть призвести до загострення міжправославних стосунків та нових розколів. Незважаючи на те, що останнім часом посилилася боротьба за об'єднання православних церков, є підстави стверджувати, що ближчим часом розкол православ'я буде зберігатися.

Враховуючи високу динаміку поширення неорелігій, їх спрямованість на нарощування місіонерської діяльності та охоплення всієї території України, можна прогнозувати, що конфлікт між традиційними та новітніми церквами також не буде вичерпаний. Під тиском традиційних церков та громадської думки держава буде поставлена перед необхідністю вжити заходів щодо встановлення ступеню та характеру впливу певних новітніх релігійних практик на здоров'я та соціальну поведінку громадян.

В сучасних умовах суспільна потреба в церкві зміщується з суто релігійного поля до соціальної сфери: суспільство сьогодні потребує не лише душпастирського, але соціального служіння церкви. Більше половини (51,7%) громадян вважають, що релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі; близько 40 % – впевнені, що церква не відіграє помітної ролі в суспільстві. Отже, перспективи подальшого розвитку церкви значною мірою залежать від її соціальної активності та участі у вирішенні проблем, які на сьогодні найбільше хвилюють громадян України.

Активна розбудова церковно-релігійної мережі супроводжується просуванням церкви до всіх сфер суспільного життя, які раніше були для неї закриті. Сьогодні соціальна діяльність церкви здійснюється переважно за двома напрямками: добродійна та освітньо-виховна діяльність.

Зважаючи на те, що найбільший авторитет та вплив на українське суспільство, за результатами соціологічних досліджень, які проводилися в Україні службою SOСІS

Gallup протягом останніх чотирьох років, мають такі інституції як армія й церква (ступінь довіри до них серед населення становить 39 % і 52 % відповідно), хоча у зв'язку з останніми відомими подіями 2001-2002 рр. Рейтинг армії дещо знизився, є сенс проаналізувати принципи можливої взаємодії цих інституцій.

Демократичні перетворення в українському суспільстві та армії зумовили впровадження принципу свободи релігії в країні та створюють реальні можливості для цього процесу. Дотримання принципу відокремлення церкви від держави і, зокрема, від її силових структур як особливих інструментів влади має виступати об'єктивним мірилом оцінки реальної релігійної свободи в суспільстві. Зі свого боку, держава поки що не виробила дієвого механізму ефективної взаємодії між церквою і армією, який би на загальнодержавному рівні визначав політико-юридичні основи такої співпраці.

Проблема взаємовідносин церкви і армії має декілька аспектів. По-перше, з огляду на збереження в Україні системи комплектування війська за призовом, важливо забезпечити права віруючих, які за релігійними переконаннями не можуть використовувати зброю. Для цього держава законодавчим шляхом встановлює і гарантує можливість альтернативної (невійськової) служби. В Україні це питання практично вирішене. Право на альтернативну службу передбачене Конституцією України та унормоване Законом України "Про альтернативну (невійськову) службу" (1991 р.). Постановою Уряду України № 360 від 1992 року затверджено перелік галузей, у яких громадяни України можуть відбувати альтернативну службу, а також перелік діючих в Україні релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних Силах. До цього переліку входять організації адвентистів сьомого дня, адвентистів-реформістів, євангельських християн, євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської та християн євангельської віри (п'ятидесятників), свідків Єгови, харизматів.

Другий аспект – це здійснення права віруючих військовослужбовців щодо задоволення своїх релігійних потреб (виконання культових дій, спілкування зі священнослужителем та одновірцями, читання релігійної літератури тощо). Цей аспект є досить актуальним, оскільки серед українських військовослужбовців відзначається тенденція до зростання релігійності. За даними Міністерства оборони України, за період з 1992 по 1996 роки чисельність віруючих в армії зростає з 4 % до 29 %. За результатами досліджень, проведених Київським гуманітарним військовим інститутом у 1996 році, віруючими у Збройних Силах України вважали себе 35,5 % опитаних, 37,8 % не вважали себе такими, ще 26,7 % [4, с.52] вагалися з відповіддю.

Чинне законодавство [5] загалом унормовує можливості віруючих військовослужбовців задовольняти релігійні потреби. За даними державного комітету України у справах релігій, випадки порушення законодавства з питань свободи совісті в частині забезпечення прав військовослужбовців не зареєстровано. Досвід свідчить, що зараз вже ніхто не буде переслідувати віруючого офіцера або новобранця за його релігійні переконання. З приходом нового поповнення заступники командирів з гуманітарних питань, військові психологи вивчають, до якої конфесії належать їх підопічні, і надають їм можливості у задоволенні релігійних потреб у позаслужбовий час [6, с.10].

Третій аспект проблеми – це участь церкви у виховній та соціально-психологічній роботі в армії. Цей аспект є сьогодні найбільш складним і найбільш

контраверсійним у громадській думці та позиціях фахівців. Саме потребами виховання військовослужбовців (а не лише потребами задоволення релігійних запитів віруючих) мотивуються пропозиції щодо впровадження в армії інституту капеланства.

Про відновлення інституту військового душпастирства з метою духовного, морального, патріотичного виховання воїнства йшлося у Резолюції Круглого столу “Духовне єднання українських Церков”, що відбувся в рамках Третього Всесвітнього Форуму українців (липень 1997 р.) [7, с.10].

Участь священнослужителів у виховному процесі та навчальній роботі передбачається в Заяві про наміри співпраці Міністерства внутрішніх справ України та Всесвітньої Ради Церков і релігійних організацій, підписаній у лютому 2000 р. [8, с.33].

Необхідність посилення виховної та соціально-психологічної роботи в Збройних Силах України не викликає сумніву. По-перше, загальна криза в суспільстві згубно впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців. Дослідження соціального настрою українських офіцерів засвідчують, що він є переважно негативним, близьким скоріше до апатії та депресії, ніж до підйому та ентузіазму [9, с.40-48]. Знизився соціальний престиж військової служби. Зменшився освітній рівень призовників. Про негативний морально-психологічний стан військовослужбовців строкової служби свідчать існування позастатутних відносин та непоодинокі випадки самогубств. Потребують допомоги військовослужбовці, звільнені в запас [10, с.4].

По-друге, армійське середовище є предметом пильного інтересу з боку різного роду деструктивних квазірелігійних угруповань. Це підтверджує, зокрема, оприлюднена інформація про діючу в Сімферополі організацію “Тух’ясамаджа”, доктрина та культова практика якої, на думку фахівців, дуже близька до вчення і практики “Аум Сінрікьо”. Створена колишнім офіцером організація, залучає до себе переважно військовослужбовців [11, с.5]. Є інформація і про діяльність в Україні угруповань Церкви Муна (“Церкви об’єднання”), які діють під виглядом різноманітних громадських об’єднань і які свого часу були близькі до проникнення у виховні структури української армії.

За останні роки за участю іноземних місіонерів в Україні створено близько 300 осередків нетрадиційних культів. За даними Державного комітету України у справах релігій, лише протягом 1999 року в Україні побувало понад 11,6 тис. Представників закордонних релігійних центрів, четверта частина з яких активно займалася місіонерською діяльністю під виглядом різних форм світського навчання.

Значна частина іноземних проповідників і місіонерів прибуває в Україну неконтрольовано, під виглядом туристів, фахівців освіти, охорони здоров’я, культури та представників комерційних фірм. У подальшому, всупереч чинному законодавству, вони розпочинають релігійну діяльність в Україні, у тому числі намагаються впливати і на військовослужбовців.

Отже, необхідність морально-психологічної допомоги військовослужбовцям, посилення виховної роботи у військах очевидна. Але залучення до цієї діяльності церкви шляхом запровадження інституту військового священства залишається дискусійною проблемою і потребує подальшого всебічного вивчення.

Немає єдності в питанні щодо форм і міри присутності церкви в армії в самому армійському середовищі. За даними експертного опитування військовослужбовців, проведеного Інститутом соціології НАНУ, лише 8,3 % респондентів згодні з тим, що

релігія повинна стати складовою частиною системи виховної роботи у війську, а значна частина, виступаючи за можливість проведення релігійних заходів в армії, вважає інститут капеланства неприпустимим. На їх думку, це означатиме практично створення державної церкви і призведе до загострення серед військовослужбовців суперечностей на релігійній основі [12, с.17].

Опитування військовослужбовців, проведене в 1999 р., засвідчило: лише 24 % респондентів згодні з тим, що створення інституту військових священиків здатне позитивно вплинути на стан справ у збройних Силах, а 48,6 % висловили з цього питання негативну думку.

Не визначилась стосовно доцільності капеланства і громадська думка. Дослідження, проведене соціологічною службою УЦЕПД в червні 2000 р., показало, що число прихильників і противників ідеї впровадження капеланства практично однакове: за – 51,3 % опитаних, проти – 48,7 %.

Аргументи на користь запровадження капеланства ґрунтуються, як правило, на історичному та зарубіжному досвіді, при цьому не береться до уваги та обставина, що в зарубіжних арміях релігійна концепція патріотизму та збройного служіння Вітчизні є не єдиною, а доповнюючою до її детально розробленої світської версії, яка й виступає основною, поза- та над конфесійною. За відсутності такої версії виникає можливість клериказації виховної роботи в армії. Крім того, саме зарубіжний досвід свідчить, що обов'язковою умовою функціонування інституту капеланства є або законодавче закріплення права на військове душпастерство за представниками домінуючих в країні конфесій (Польща, Німеччина, Велика Британія), або міжконфесійне порозуміння і толерантність у суспільстві (США).

Аргументи проти впровадження інституту капеланства ґрунтуються на сучасних реаліях України. По-перше, законодавство України передбачає світський характер освіти та виховання в державних закладах, до яких належить і армія. По-друге, як свідчать наведені дані соціологічних досліджень, якщо не переважна, то вагома частина військовослужбовців не вважають себе віруючими. Ця обставина прихильниками участі церкви у виховному процесі в армії практично не береться до уваги. По-третє, конфліктність сучасного релігійного середовища в Україні може поширитися на армію. По-четверте, політизація релігійного життя може внести політичне протистояння у військові підрозділи. По-п'яте, недостатньо вивченим є механізм запровадження інституту капеланства і його наслідки – до нинішнього часу в Україні відсутня відповідна системна науково-дослідна програма.

Водночас, позиція церкви з питань взаємовідносин з армією є досить активною. Практично у всіх конфесіях створені спеціальні структури, відповідальні за організацію діяльності у військах. У деяких церквах (наприклад, УПЦ КП) ці структури носять назву відділів “духовно-патріотичного виховання Збройних Силах України”. В духовних навчальних закладах проводиться богословське навчання офіцерів Збройних Сил, відповідальних за виховну роботу у військових підрозділах. У 2000 р. Відбувся перший випуск слухачів богословських курсів при Київській Духовній Академії (УПЦ КП), де навчалися 25 офіцерів Збройних Сил та інших військових формувань України. Випускники прослухали курси Святого Письма, катехізису, апологетики, літургії, історії церкви та інших богословських дисциплін [13, с.6]. Відбуваються численні конференції, на яких приймаються звернення до

органів державної влади та командування Збройних Сил з пропозиціями про впровадження інституту військового душпастерства. Як свідчить аналіз матеріалів цих конференцій, зусилля церкви спрямовані головним чином не на задоволення релігійних потреб, а на їх формування, тобто на релігійне виховання військовослужбовців. Водночас, практично не обговорюються проблеми світоглядного плюралізму, релігійної та громадської толерантності. Можливо прогнозувати, що є загроза політичного впливу на військовослужбовців з боку капеланів, яка ґрунтується на їх конфесійній залежності від релігійних доктрин своїх церков, а також від релігійних центрів, яким вони підлягають. Сьогодні ж, які відомо, священник приходить до солдатів тільки на свята, тобто формально. А щоденна, буденна робота виконується військовими вихователями.

Крім того, розмежування поглядів церков відбивається і на їх діяльності в армії. Церкви, що перебувають у конфліктних стосунках, підписують угоди про співпрацю з різними силовими структурами. Це може негативно позначитися на цілісності виховного процесу у військових формуваннях, поширити напруженість міжцерковних відносин на військове середовище. Крім того, все гострішим стає суперництво церков за домінуючий вплив на армію. Так, УПЦ Московського патріархату активно відстоює своє переважне право на військове священство. “Українська Православна Церква, як традиційна та найбільш чисельна церква в нашій державі, відповідно до принципу, що діє в інших цивілізованих країнах, повинна стати основою інституту військового духовенства в Україні” – йдеться у Зверненні учасників наради духовенства УПЦ МП до Президента України, Верховної Ради та до керівництва силових міністерств [14, с.17]. Зі свого боку, УПЦ Київського Патріархату відкрито засуджує керівництво силових структур за укладення угод про співпрацю з УПЦ МП. “Позиція військових, – заявляє Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, – викликає здивування. Вони категорично відстороняють національні церкви і, водночас, активно залучають московське православ’я” [15, с.26].

Якщо врахувати, що за кожною із церков стоять різновекторні політичні сили, то можна припустити, що протистояння церков (при подальшому його нагнітанні) може негативно відбитися на військовому середовищі, спричинити в ньому суперечності на етнічному, конфесійному або політичному підґрунті.

На думку багатьох експертів, в нинішніх умовах впровадження військового душпастерства в Україні є передчасним. До цього кроку не готові ні армія, ні суспільство, ні сама церква, оскільки необхідною передумовою присутності капеланів у військах має бути досягнення міжконфесійного примирення, встановлення толерантних стосунків між церквами та віруючими, між віруючими та невіруючими.

Зростання чисельності віруючих в армії та розширення присутності в ній священнослужителів вимагає відповідних змін в системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, впровадження в програми військових навчальних закладів курсів релігієзнавчих дисциплін. Офіцери сьогодні мають розумітися в проблемах релігії.

Аналіз позицій, що їх посідає церква у сфері політичної та соціальної діяльності свідчить, що вона справляє певний, але не визначальний вплив на суспільні настрої та поведінку. Громадська думка досить неоднозначно сприймає ініціативи церкви щодо

релігійної освіти в школі, капеланства в армії, підтримки церквою певних політичних сил, участі священнослужителів у виборах і т. Ін.

Свобода совісті, свобода думки, включно свобода вірити чи не вірити в духовне начало, свобода брати чи не брати участь у релігійній відправі, є правом вільної людини. Але свобода вірити чи не вірити ніякою мірою не зменшує потенціал держави щодо розбудови дієвої системи патріотичного виховання захисників Вітчизни. Однак, це не означає, що Президент як Верховний головнокомандувач, має триматися осторонь вирішення релігійних проблем та культової практики у силових структурах.

Беззаперечним є факт, що особи з релігійними переконаннями дотримуються їх навіть тоді, коли призначаються на керівні посади у силових міністерствах, і Президент повинен мати дієві важелі конституційного стримування, які б унеможливили ситуацію, коли релігія більшості порушує права релігійних меншин. Окрім того, функціонування структурно організованих релігійних громад безпосередньо в силових структурах є грубим порушенням військової дисципліни і робить неможливим дотримання принципу єдиноначалля. А будь-яка культова практика повинна повною мірою узгоджуватися із особливостями забезпечення життєдіяльності війська.

Щодо внутрішньої духовно-гуманітарної політики стосовно співпраці армії та церкви, то зважаючи на певні особливості розвитку цих процесів в Україні, слід звернути увагу на такі принципи положення:

1. Україна має бути світською державою, із фактичним відокремленням церкви від силових структур. Світський характер держави має бути більш повно роз'яснено у законодавстві та відповідних нормативних документах, які регламентують життєдіяльність військових формувань в Україні.

2. Президент як Верховний головнокомандувач, має право і зобов'язаний, відповідно до загальновізнаних міжнародних стандартів, зокрема, ст 29 «Загальної декларації прав людини», установити концептуальні засади і конкретні межі співпраці між армією і церквою, за які не можуть виходити прихильники чи організації будь-якого релігійного або світського спрямування. Відповідні президентські структури повинні здійснювати неухильний контроль за непорушністю цих меж та за дотриманням законності з боку віруючих усіх конфесій, релігійних і світських організацій і в разі необхідності притягувати до юридичної відповідальності тих, хто порушив чинне законодавство.

3. Усі форми взаємодії між армією і церквою повинні відбуватися у правовому полі, яке б чітко окреслювало участь церкви у духовно-патріотичному вихованні особового складу Збройних Сил та інших військових формувань України. Парламентом повинен бути прийнятий Закон “Про релігійне обслуговування віруючих в Збройних Силах України”, а Міністром оборони видано відповідний наказ про організацію релігійного обслуговування у Збройних Силах. Це дозволило б законодавчо закріпити дотримання принципу свободи совісті і віросповідання при збереженні світського характеру виховного процесу.

4. Участь церкви в патріотичному вихованні військовослужбовців має здійснюватися відповідно до єдиної затвердженої Державної програми патріотичного виховання, яка б обіймала етапи допризовної підготовки, служби у війську та перебування військовослужбовців у запасі. Будь-які форми “позапрограмної співпраці” із церквою повинні розглядатися як спроба секуляризації силових структур в Україні.

5. Усі церкви і конфесії повинні чітко й однозначно визначитися щодо питання про збройний захист України своїми вірними.

Література:

1. Церкви і релігійні організації України у 2001 році // Довідник / Ред. Колегія: В.Д.Бондаренко (головний ред. Та ін.). – К.: VIP, 2002. – 18 с.
2. Церква і суспільство // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С.40-59.
3. Головаха Є., Папіна Н. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1997 рр.): соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). – Київ. – 1998. – с.84.
4. Уткін О. Конфлікти на національно-конфесійному ґрунті у Збройних Силах України та заходи з їх запобігання // Українське релігієзнавство. – 1997. – № 5. – с.52.
5. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (стаття 21); Закон України “Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (стаття 6).
6. Кучеренко В. “Институт капеланства в армии преждевременен” считают в Главном управлении воспитательной работы Министерства обороны Украины // Киевские ведомости. – 14 ноября 1998 г. – с. 10.
7. Інформаційний бюлетень УПЦ КП, 1997. – с. 8.
8. Релігія і Церква в Україні: лютий // Людина і світ. – 2000. – № 3. – с. 33.
9. Разумцев О. Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 2. – С.40-48.
10. Вауліна О. Соціально-психологічна реабілітація: бачити мету, не помічати перешкод // Голос України. – 19 лютого 1996 р. – с.4.
11. Садовський В. Гуру за монастирським муром // Народна армія. – 21 липня 2000 р. – с.5.
12. Речистий С. Церковь и армия. Путь к единству // Регион. – 29 августа 1998 г. – с.17.
13. Див.: Максименко О. Богослови у погонах // Православний вісник. – 2000. – № 7. – с.6.
14. Речистий С. Церковь и армия. Путь к единству // Регион. – 29 августа 1998 г. – с.17.
15. Політика і культура, 1999. – № 3. – с.26.

6. Ідеологічний аспект у підготовці військових кадрів у вищих навчальних закладах України

У статті, з урахуванням сучасної воєнно-політичної обстановки в Україні, вимог державних керівних документів, тенденцій розвитку гуманітарної освіти, стану та потреб розвитку системи підготовки військових кадрів у системі вищих військових навчальних закладів України, обґрунтована потреба посилення ідеологічної складової у підготовці військових кадрів, концентрації основних зусиль на їх патріотичному та військово-патріотичному вихованні.

*Коротко висвітлена система підготовки фахівців для органів виховної роботи (по роботі з особовим складом), надані практичні рекомендації щодо вдосконалення їх підготовки.**

Ще у 2012 році на підставі глибокого та всебічного аналізу системи підготовки фахівців виховної та соціально-психологічної роботи (ВСПР) для Збройних Сил

* Надруковано: Проблеми освіти: Наук. зб./Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, – К., 2014. – Випуск № 79. – С.284-289.

України, здійсненого колективом науковців Міністерства оборони України у науково-дослідній роботі (Шифр «Лідер»), було зроблено висновок про наявність гострої потреби на всіх рівнях (тактичному, оперативно-тактичному, стратегічному) переглянути відношення до ідеологічної складової в системі підготовки фахівців з ВСПР. На думку авторів цієї НДР: «Загальнодержавні інтереси, що сформульовані в державній ідеології, мають бути усвідомлені військовослужбовцями, стати для всіх і кожного мобілізуючою, згуртовуючою силою. Ідеологічна складова повинна посісти належне їй місце не лише у підготовці фахівців з ВСПР, а й усіх військовослужбовців Збройних Сил України». Ця ідея знайшла підтримку низки інших науковців та представників органів військового управління. Логічним кроком в реалізації ідеї створення системи ідеологічної роботи в Збройних Силах України став Наказ Міністерства оборони України від 05.02.2013р. №78, котрим була затверджена Концепція ідеологічної роботи у Збройних Силах України. Цей документ став новим імпульсом для розробки проблем ідеологічної роботи у Збройних Силах України, зокрема й стосовно підготовки фахівців з виховної роботи (по роботі з особовим складом) для Збройних Сил України. Слід зазначити, що аналіз воєнно-політичної ситуації в Україні 2014 року вказує на зростання актуальності цієї проблеми.

Головним завданням ідеологічної роботи у Збройних Силах України має бути пропаганда та реалізація державної політики в оборонній сфері суспільства. Саме державна ідеологія є тим, що інтегрує інтереси різних людей у загальнодержавний інтерес, а це, у свою чергу, створює умови, коли розв'язання економічних, соціальних і політичних суперечностей сприяє досягненню цілей не тільки тієї чи іншої соціальної групи, а й загальному прогресивному розвитку суспільства в цілому. Державна ідеологія, державна політика, будучи усвідомленою органами державного та військового управління, громадянами країни є теоретичним підґрунтям розбудови держави та її Збройних Сил.

Ідеологічна складова у підготовці військових кадрів – це змістовна цілеспрямованість усіх заходів, які проводяться у військах (силах) в процесі їх повсякденної життєдіяльності у мирний час, в особливий період, а тим більше, у бойовій обстановці. Вона повинна бути присутньою на заняттях з бойової та воєнно-ідеологічної підготовки, під час аналізу обстановки та прийняття рішень, в індивідуальних і колективних бесідах, лекціях, доповідях, інформаціях, агітаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходах, на нарадах, інструктажах тощо.

Основою ідеологічної складової виховної роботи повинна бути українська національна ідея, ідея захисту Вітчизни, українські національні ідеали, пріоритети і цінності, традиції українського народу та його війська, основні норми і принципи суспільної моралі.

Ідеологічна складова в системі підготовки офіцерських кадрів – це стрижень, який повинен пронизувати весь навчально-виховний процес військово-навчальних закладів, військових частин (кораблів) і з'єднань, тому, що вона відіграє вирішальну роль у формуванні соціальної активності, активної життєвої позиції, відповідальності за виконання службово-посадових обов'язків, лідерських якостей, порядності й людяності, а головне, патріотизму офіцерів, які безпосередньо організують виховне й

морально-психологічне забезпечення виконання завдань мирного і воєнного часу особовим складом.

У Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України визначено, що: «Ключовою фігурою ідеологічної роботи є офіцерський склад, який повинен бути взірцем культури та вихованості, активно впливати на формування загальної культури суспільства».

«Оцінка стану ідеологічної роботи є одним із головних критеріїв загальної оцінки ефективності діяльності органів військового управління, командирів з'єднань, військових частин та їх заступників.

Об'єктами ідеологічної роботи є: військовослужбовці, цивільний персонал, члени сімей військовослужбовців, військові колективи, громадський актив військових частин, учнівська та студентська молодь, вихованці ліцеїв з посиленою фізичною підготовкою та кадетських корпусів.

Головні зусилля ідеологічної роботи спрямовуються, у першу чергу, на молодших офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом 1-3 контрактів та військовослужбовців строкової військової служби»[1].

Цей витяг з Концепції свідчить, що ідеологічна складова у підготовці військових кадрів стосується всього особового складу Збройних Сил. Особлива роль належить командирам (начальникам) усіх рівнів, їх заступникам з виховної роботи (по роботі з особовим складом). Сучасний досвід бойових дій вказує на потребу глибокого та всебічного розуміння командирами (начальниками), їх заступниками з виховної роботи (по роботі з особовим складом) цивілізаційних, геополітичних, соціальних, політичних та інших обставин для прийняття правильного самостійного рішення. Показовими для аналізу є приклади прийняття рішень офіцерами Збройних Сил України під час російської агресії проти України в АР Крим, Донецькій та Луганській областях .

Сформувавши воїна-патріота України – найголовніше, найважче і найвідповідальніше завдання навчально-виховного процесу, який проводиться у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ), підрозділах та військових частинах. Якщо підготовлений у військовому відношенні солдат, сержант (старшина), прапорщик (мічман) чи офіцер не буде патріотом України то не має впевненості в який бік він буде стріляти в бою. І чи буде взагалі стріляти. А сьогодні з патріотизмом у нашому суспільстві, а певною мірою і у Збройних Силах далеко не все гаразд. Усе те, що є у суспільному житті країни у тій чи іншій мірі присутнє і у війську.

Роль і значення патріотизму, готовності громадян до натхненної праці в ім'я Батьківщини та захисту її інтересів збільшуються на крутих поворотах історії, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням напруги сил усього працездатного населення (війна, навали, соціальні конфлікти, революційні потрясіння, кризові явища, загострення боротьби за владу, стихійні лиха тощо). Саме такий непростий період переживає Україна. Поза сумнівом, установки Концепції виховної роботи [2], Концепції гуманітарного і соціального розвитку [3], Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України [4], вимоги інших керівних документів щодо патріотичного спрямування навчально-виховного процесу належить бездоганно виконувати, але дехто забуває, що виховують людину не тільки «заходи», але й умови життя і праці. Лекції, доповіді, офіцерські збори, воєнно-ідеологічна підготовка, індивідуальні і колективні бесіди та інші заходи теж потрібні,

але вони «спрацьовують» лише за умов, коли офіцер і його сім'я мають житло, що їсти, одяг і взуття тощо, коли офіцер може за своє грошове забезпечення придбати телевізор, холодильник, пральну машину і інші речі, яких повно в магазинах і на базарах (щоправда, здебільшого не вітчизняного виробництва), але ціни йому не завжди доступні. Офіцер немає можливості ходити в кінотеатри, кіноконцертні зали, ресторани, кафе і навіть в магазини – все це не для нього, він не має грошей. Це становище ненормальне. Його потрібно виправляти для того, щоб воно бумерангом не спрацьовувало проти держави [5, с. 5]. Усунути в якійсь мірі цю проблему – одне із завдань оновленої системи виховної, ідеологічної роботи.

Не випадково, що першим із головних завдань ідеологічної роботи в Збройних Силах України, котрі визначені в Концепції ідеологічної роботи є формування в особового складу Збройних Сил свідомого розуміння державної політики у військовій сфері, виховання патріотизму, особистої відповідальності за захист Вітчизни, вірності Конституції України, Військовій присязі, Бойовому Прапору, бойовим традиціям, сміливості і мужності, готовності до самопожертви в ім'я Батьківщини.

Однією з проблем сучасних ВВНЗ України є підготовка офіцерських кадрів з виховної роботи (по роботі з особовим складом). Сьогодні виникає запитання: наскільки створена за роки незалежності система підготовки військових фахівців

ГШ, МОУ

КУРSOVA ПІДГОТОВКА (ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНИЙ РІВЕНЬ)

АК, ОУВ	ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАОУ (ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНИЙ РІВЕНЬ ПІДГОТОВКИ)
АК	КУРSOVA ПІДГОТОВКА (ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ)
Бригада	ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ НАОУ (ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ ПІДГОТОВКИ)
Батальйон	КУРSOVA ПІДГОТОВКА (ТАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ)
Рота	Академія сухопутних військ ім. Петра Сагайдачного (ТАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ ПІДГОТОВКИ)

Рис.1. Типова схема підготовки фахівців для структур виховної та соціально-психологічної роботи (по роботі з особовим складом)

гуманітарного профілю відповідає кращим світовим зразкам і вимогам до такої освіти та відповідно за своїми напрямками (спеціальностями) підготовки, змістом навчання і можливостям щодо обсягів підготовки певних фахівців – потребам структур виховної роботи в Збройних Силах України ?

Військова гуманітарна освіта перманентно реформувалася з початку незалежності Української держави. За ці роки в основному була створена багаторівнева, безперервна система підготовки фахівців для структур виховної роботи, яка інтегрована з державною освітньою системою.

Підготовка фахівців для структур виховної роботи (по роботі з особовим складом) на сьогодні проводиться у трьох провідних ВНЗ Збройних Сил України. Це: Гуманітарний інститут Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (далі – НУОУ); Військовий інститут Національного університету імені Тараса Шевченка; Академія Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного (м. Львів).

Офіцери-гуманітарії тактичної ланки управління готуються у військовому інституті Національного університету імені Тараса Шевченка (далі – ВІКНУ) та в Академії Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного. Офіцери оперативнотактичної та оперативнотактичної ланок управління – у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського і, зокрема, в гуманітарному інституті НУОУ.

У військовому інституті Національного університету імені Тараса Шевченка проводиться підготовка курсантів за спеціальностями «Психологія» та «Політологія». У 2011 році проведено перший випуск фахівців за спеціалізацією «Видавнича справа і редагування», а у 2013 році здійснено перший випуск за спеціалізацією «Реклама і зв'язки з громадськістю». Львівська академія сухопутних військ проводить підготовку культурологів, а у 2010 році із академії відбувся останній випуск курсантів за спеціальністю «Журналістика».

Що стосується підготовки фахівців оперативнотактичного рівня, то на виконання вимог Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, з метою посилення гуманітарної складової військової служби та удосконалення системи підготовки військових фахівців гуманітарного напрямку Міністром оборони України, ще у червні 2008 року було прийнято рішення щодо створення (відновлення) гуманітарного факультету у складі Національної академії оборони України. У березні 2010 року факультет переформовано (у зв'язку із трансформацією НАОУ) у гуманітарний інститут Національного університету оборони України. Основу інституту склали провідні кафедри: морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), військової педагогіки та психології, філософії, воєнної історії, правового забезпечення. На цей час гуманітарний інститут, згідно із своїм основним призначенням, забезпечує в університеті соціально-гуманітарну складову підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації військових фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів та багатьох інших категорій керівних і науково-педагогічних кадрів для Збройних Сил та інших військових формувань України. А безпосередньо в інституті здійснюється підготовка слухачів за спеціальностями «Військово-соціальне управління», «Правознавство», «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)», «Педагогіка вищої школи». По закінченню всі слухачі отримують диплом

«магістра» та відповідну кваліфікацію офіцера військового управління оперативно-тактичного рівня.

В цілому підготовка офіцерів у зазначених ВНЗ здійснюється комбіновано і гнучко. Існують різноманітні форми навчання: курсове, очне і заочне, дистанційне, різноманітні курси підвищення кваліфікації та професійного рівня. Військове і цивільне навчання для спеціалістів даного профілю інтегровано. Проте, що стосується підготовки фахівців у Військовому інституті Національного університету ім. Тараса Шевченка, то намагання поєднати і цивільну і військову освіту не збільшуючи загальні терміни навчання з метою їх детальної військової спеціалізації, призвело, на нашу думку, до того, що військова специфіка практично розчинилася у цивільному контексті і є недостатньою для підготовки майбутніх офіцерів – управлінців. Цивільна професія «Психолога», «Політолога» тощо і відповідна підготовка курсантів на базі провідних кафедр університету безумовно створює фундаментальний загальноосвітній фон. Але така освіта мала б стати дійсно лише фундаментом для підготовки військового фахівця з виховної роботи на певні посади тактичної ланки управління, озброєння його конкретними військово-професійними знаннями, вміннями і навичками і базою для забезпечення подальшої безперервної військової освіти.

У навчальних планах підготовки майбутніх офіцерів тактичної ланки управління практично відсутня видова тематика і відповідна спеціалізація. Разом з вищезазначеним це безумовно впливає на ефективність підготовки, діяльність і в цілому становлення, професійну адаптацію та подальшу службу молодих офіцерів-вихователів у військах. І, як показав практичний досвід, більшість із них так і не знаходять своє місце в системі та достроково звільняються. Крім цього, і за кількісним складом випускників ВІКНУ недостатньо для заміщення первинних посад структур з виховної роботи до заступника командира батальйону включно та їм рівних (кількісні характеристики потребують окремого аналізу і уточнення). А на первинну посаду заступник командира роти з виховної роботи ні ВІКНУ, ні Львівська академія фахівців взагалі не готують. Як наслідок – переважна кількість посад структур виховної роботи тактичної ланки управління заміщені на цей час офіцерами без фахової базової освіти (випускниками командних, інженерних училищ, тощо), або є вакантними. Але ж на цих фахівців лягає основна відповідальність (тягар) щодо реалізації функціонального призначення структур виховної роботи. В ротній та батальйонній ланках безпосередньо зосереджуються основні зусилля ідеологічного та морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил.

Таким чином однією із найважливіших проблем в системі підготовки фахівців виховної роботи всіх рівнів на цей час є потреба підсилення ідеологічної, культурологічної, правової та військово-професійної складової підготовки офіцерів-виховників.

Необхідно також відмітити, що діюча на цей час типова для Збройних Сил України схема побудови кар'єрного зросту офіцера передбачає в обов'язковому порядку проходження кожним офіцером курсової підготовки (періодично та перед призначенням на відповідні посади). Такі курси, згідно директиви Міністра оборони України, розгорнуті на базі Національного університету оборони та при видових ВНЗ (центрах) і є важливою складовою безперервної системи підготовки офіцерів, в т.ч. і для структур виховної роботи. Тривалість курсів, в залежності від їх рівня, напрямку

підготовки, завдань коливається від трьох тижнів до трьох місяців. На навчання мають залучатися офіцери, зараховані до кадрового резерву для призначення на вищі посади управлінь, відділів, відділень видів, корпусів, бригад, центрів, та їм рівних, а також періодично для підвищення кваліфікації при проходженні служби на відповідних посадах. Доречно ще раз зазначити, що організація курсової підготовки фахівців всіх рівнів потребує безумовної активізації.

Таким чином відсутність в цілому системного підходу до підготовки фахівців для структур виховної роботи (по роботі з особовим складом) Збройних Сил, недостатня продуманість заходів реформування військової гуманітарної освіти призвели до зниження якості підготовки відповідних фахівців всіх освітніх рівнів для військ (сил). Іншими словами – існуюча на цей час система підготовки фахівців для структур виховної роботи (по роботі з особовим складом) за своїм змістом, обсягами та напрямками не в повній мірі відповідає вимогам до ефективного функціонування системи виховання у військах. Закономірні запитання: «Хто винуватці, та що робити?». Якщо на першу частину історія в свій час дасть вичерпну відповідь то вносити зміни в організацію підготовки фахівців для військ треба невідкладно і в першу чергу необхідно збільшити обсяги підготовки, скорегувати зміст навчально-виховного процесу, зупинити практично неконтрольовану плинність молодих офіцерів та всебічно розглянути доцільність доукомплектування вакантних посад тактичної ланки офіцерами запасу.

Отже, духовні, соціальні, психолого-педагогічні, особистісні й військово-професійні чинники розвитку військової справи в Україні та світі, наповнення її сучасним гуманітарним, духовно-ідеологічним і професійним змістом на основі гуманістичної парадигми виховання та навчання передбачають необхідність невідкладного наукового обґрунтування концепції підготовки офіцерів виховної роботи (по роботі з особовим складом) всіх освітніх рівнів, спроможних організувати виховну роботу та проводити її на основі вимог Конституції України, Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України та інших нормативних документів, виховувати особовий склад в дусі патріотизму, дотримання вимог Військової присяги, виконання поставлених завдань та особистої відповідальності за захист Вітчизни.

На підставі вище наведеного можна зробити висновки, що основними завданнями щодо впровадження ідеологічної складової в систему підготовки офіцерських кадрів, фахівців органів виховної роботи (по роботі з особовим складом) мають бути:

- перегляд існуючих освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм та інших навчально-методичних матеріалів підготовки офіцерів з метою підсилення ідеологічної, педагогічної, соціально-психологічної, комунікабельної складових підготовки;

- створити чітку систему воєнно-ідеологічної підготовки та інформування офіцерських кадрів, в залежності від посад, військових звань та спеціалізацій;

- подолання на практиці, безпосередньо в кожному ВВНЗ репродуктивного стилю навчання і перехід до нової освітньої гуманістичної парадигми, що має забезпечити пізнавальну активність, креативність і самостійність мислення слухачів (курсантів) і що є на сьогодні стратегічним напрямком в модернізації військової освіти;

– розгортання підготовки офіцерів на первинні посади заступників командирів рот (дивізіонів, батареї) з виховної роботи у видових ВНЗ. Формування змісту та необхідних обсягів такої підготовки;

– виділення необхідних коштів для безумовної активізації курсової підготовки на всіх освітніх рівнях, як невід’ємної частини існуючої безперервної системи підготовки офіцерських кадрів. Залучення до такої підготовки, в першу чергу, офіцерів без базової освіти та в обов’язковому порядку офіцерів перед призначенням на вищі посади;

– на стадії вступу, при проведенні відбору, запровадження вивчення мотиваційних аспектів бажання кандидатів стати офіцерами, офіцерами-вихователями та врахування його результатів при прийнятті рішення про зарахування на навчання;

– вдосконалити систему кадрових призначень та переміщень офіцерів та генералів з урахуванням їх ідеологічної сформованості, патріотизму, готовності до бездоганного виконання своїх обов’язків;

– посилити роль органів виховної роботи (по роботі з особовим складом) в оцінці та атестуванні особового складу Збройних Сил [6].

Таким чином підвищення якості підготовки офіцерів, зокрема для структур виховної роботи (по роботі з особовим складом), посилення ідеологічної підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів і в цілому підвищення ефективності військової освітньої системи є на сьогодні одним із найважливіших чинників створення високоефективної системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), а також створення сучасних боєздатних та професійно підготовлених Збройних Сил України.

Література:

1. Концепція ідеологічної роботи у Збройних Силах України / Затверджено Наказом Міністерства оборони України 05.02.2013р. № 78.
2. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України // Флот України. – 1998. – 19 вересня.
3. Концепція гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України // Народна армія. – 2004. – 4 лютого.
4. Програма військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012 – 2017 роки, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 11 січня 2012 року №14.
5. Ротань М. П. Етика військового керівника / М. П. Ротань // Народна армія. – 1999. – 19 лютого.
6. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.

7. Національно-патріотичне виховання військових кадрів у вищих навчальних закладах України

Висвітлюються стан та проблеми національно-патріотичного виховання військових кадрів у системі вищих навчальних закладів України. Обґрунтовуються причини недостатнього рівня національної самосвідомості українців як наслідок тривалого перебування України в колоніальній залежності від інших країн.

*Підкреслюється важливість вирішення цієї проблеми в Україні, зокрема в системі підготовки військових кадрів. Патріотизм є ознакою дійсного військового інтелігента. Засобами національно-патріотичного виховання військових кадрів є виховна робота, вивчення історії України та Українського війська тощо. Патріотизм у державі, війську має формуватися на засадах взаємоповаги корінної (титульної) української нації та національних меншин, які проживають в Україні. Патріотами України мають бути всі, як етнічні українці, так і інші представники українського народу.**

Постановка проблеми. Вітчизняний та світовий досвід переконливо довів, що армія (військо) є більш надійними та досягають перемог над ворогом за умов більшої згуртованості, вищого духовного та морально-бойового потенціалу. Патріотизм є ключовою складовою такого потенціалу. Саме високий патріотизм українських козаків допомагав перемагати ворогів в період Козацько-Гетьманської держави, стояти до кінця воякам Української повстанської армії. Сьогодні патріотизм військовослужбовців Збройних Сил України допомагає їм успішно виконувати свій конституційний обов'язок по захисту територіальної цілісності країни від російського агресора та сепаратистів. Найбільш свідомою, патріотичною частиною війська завжди був офіцерський корпус. Рівень їх патріотизму, національно-патріотичної свідомості, відданості інтересам українського народу є найважливішою характеристикою, ознакою їх інтелігентності. Всі генерали та офіцери навчалися чи навчаються у військових навчальних закладах. Проблема, що виноситься до розгляду актуальна всіх вищих начальних закладів України, що мають відношення до підготовки фахівців для Збройних Сил.

Мета дослідження. Обґрунтувати потребу поглиблення патріотичного виховання військових кадрів Збройних Сил України, привернути увагу до необхідності посилення національно-патріотичного виховання як ключової складової становлення українського воїна-патріота.

Завдання дослідження. Проаналізувати на теоретичному та практичному рівні стан та проблеми патріотичного виховання української військової інтелігенції; виявити головні проблеми та недоліки патріотичного виховання в системі навчальної роботи та морально-психологічного забезпечення у ВНЗ України, надати рекомендації щодо формування патріотичних якостей військових кадрів.

Аналіз останніх досліджень. В наукових працях сучасних зарубіжних авторів достатньо інтенсивно висвітлюється питання щодо національно-патріотичного виховання військових кадрів. В Україні час від часу піднімається проблема військово-патріотичного виховання військовослужбовців. Водночас недостатньо аналізується питання щодо поєднання військово-патріотичного з національно-патріотичним вихованням.

Виклад основного матеріалу. У проблемі патріотичного виховання військової інтелігенції важливо, на наш погляд, звернути увагу на два її аспекти: теоретичний та практичний.

* Надруковано: Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, №7(296) жовтень 2015, частина II. –С.59-66.

Теоретичний аспект полягає у висвітленні актуальності, сутності та особливостей патріотичного виховання військових кадрів. Практичний – у висвітленні проблем, шляхів та заходів його покращення в сучасних умовах.

Загальноприйнятим є розуміння патріотизму як усвідомлене почуття любові до Батьківщини та діяльність, що спрямована на служіння та захист інтересів своєї Вітчизни. Патріотизм є однією з найважливіших соціально-психологічних характеристик людини як особистості. Патріотизм належить до вищих людських почуттів, що характеризують людину як громадянина, носія певних духовних якостей.

В історичному аспекті патріотизм – одне із найбільш глибоких у світовій історії почуттів. Воно виникло та формувалося водночас з такими поняттями як рідна земля, країна, держава, батьківщина, вітчизна. Ще з прадавніх часів патріотизм, почуття національної гідності були притаманні нашому українському народові. Неможливо на сьогодні уявити дійсного інтелігента, громадянина української держави, який би не був патріотом України.

Патріотизм – це світоглядна, моральна та почуттєва якість, що поєднує людей в єдине організоване суспільство, спрямовує їх діяльність на піднесення своєї Батьківщини, на благо всіх громадян. Почуття патріотизму важливе особливо для військових людей, для військової еліти – офіцерів, генералів – для яких захист інтересів українського народу є конституційно визначене завдання.

Патріотизм у державі формується, насамперед, на національному духові, який поєднує представників титульної (корінної) нації в єдине суспільство. Для України, яка тривалий час перебувала у складі російської, а потім радянської імперії, коли цілеспрямовано нищилася етнічна та національна самосвідомість українців, в сучасних умовах особливо актуальною є проблема її реанімації, відновлення та розвитку. Одним із найважливіших соціально-психологічних механізмів, через який здійснюється відновлення та розвиток національної свідомості та самосвідомості є ідентифікація та самоідентифікація.

Процес самоідентифікації етносу чи нації є вельми складним. Його нормальний перебіг передбачає щонайменше три наступні чинники. Перший: здатність особистості усвідомлювати певні специфічні особливості нації, до якої вона себе відносить, тобто з якою себе ідентифікує; другий: усвідомлення важливості знань про те, як ставляться до нації, з якою дана особистість себе ідентифікує, представники інших національних спільнот; третій: усвідомлення того факту, що кожна національна спільнота завдяки лише їй притаманним специфічним особливостям, що органічно поєднуються із загальнолюдськими, служить невичерпним джерелом збагачення всіх інших етносів, націй, які разом складають людство.

Надзвичайно важливо, щоб у процесі самоідентифікації гармонійно поєднувались усі три згадані моменти. Відсутність хоча б одного з них у свідомості та самосвідомості особистості або перебільшення чи абсолютизація ролі якогось із них спричиняє вади у національній свідомості та самосвідомості. Скажімо, переоцінка чи абсолютизація третього чинника у поєднанні з нехтуванням значення двох інших за певних умов може стати причиною космополітичних збочень людини. Подібно до цього, причиною виникнення деструктивних націоналістичних тенденцій, а також шовіністичної ангажованості людини може слугувати гіперболізація ролі першого чинника у поєднанні з категоричним відкиданням значення двох інших. Це зумовлює

намагання відгородитися від усього, що стосується інших етносів, націй, уперте невизнання того факту, що усі етноси, нації – усі без винятку – є самодостатніми, неповторними цінностями і що не існує, ніколи не могло бути й не буде етносів, націй «великих», «найважливіших», «найголовніших» та тих, котрі, мовляв, «нікчемні», не варті уваги – тим паче поваги. Такі, з дозволу сказати «класифікації», а точніше – розсортування етносів та націй є, як відомо, витвором великодержавно, шовіністично налаштованої імперської політики, мета якої завжди полягає у тому, аби узаконити і забезпечити виняткове, привілейоване становище, яке в усіх імперіях посідала панівна нація. Таке становище панівної нації, наприклад, в російській та радянській імперіях посідали росіяни.

Ще однією проблемою загальнотеоретичного, а водночас і практичного характеру, що є в Україні і яка має враховуватись в роботі вищих навчальних закладів по підготовці офіцерських кадрів є й така. Поряд з низьким рівнем національної самосвідомості, патріотизму в значній частині етнічних українців є низьким рівень патріотичних почуттів до своєї Батьківщини – України і з боку значної кількості певних представників інших націй та етносів, що проживають в Україні. Деякі представники цих націй до України ставляться як до території, на якій вони проживають та задовольняють свої власні інтереси. Представники національних меншин на рівних правах мають можливість навчатися у вищих військових та цивільних закладах України, стати офіцерами її Збройних Сил. Звичайно, що інтелігентна особистість, патріот української держави має добре знати й шанувати державну мову, українську культуру, традиції українського народу. На жаль, поки що на практиці це питання є надто болючим для українського суспільства, для Збройних сил України. Наприклад, ми ще можемо зустріти таке явище коли певні офіцери, командири, начальники проводять наради, дають розпорядження, проводять бесіди зі своїми підлеглими російською мовою, ігнорують таким чином державну – українську мову.

На завершення розгляду теоретичних засад патріотичного виховання військової інтелігенції в Україні слід підкреслити наступне. Жодна нація, в тому числі і корінна (титульна), не може бути поважною, шанованою, якщо вона шануючи себе не шанує інші нації, етноси, які проживають у країні. Більш того, специфічні властивості корінної нації усвідомлюються тим виразніше, чим повнішими є знання про особливості інших національних спільнот, оскільки це дає можливості для порівняння. Поєднання інтересу до особливостей своєї нації з інтересом до характерних відмінностей інших національних спільнот є явищем цілком природнім і притаманним людям інтелігентним, з високорозвиненою національною самосвідомістю. Саме на такому методологічному підході має будуватися система національно-патріотичного виховання і у вищих навчальних закладах по підготовці військової еліти України. Звичайно у цьому процесі має бути «золота середина», суть якої полягає у тому, що громадянин України, будь-то етнічний українець чи представник певної національної меншини усвідомлюючи себе представником своєї нації водночас повинен бути щирим патріотом української держави, збагачувати її духовні та матеріальні цінності особистою працею, вкладом у захист спільної для всіх держави – України від посягань ворогів.

Завдання системи освіти, зокрема вищої школи України, саме й полягає у забезпеченні такого виховання військової еліти. Напевно не може бути позитивним приклад із середньої школи, коли українським школярам з другого класу пропонується вивчення двох чи більше іноземних мов і це робиться за умови коли багато із них не знає рідної української, державної мови.

25-й рік Незалежності України, існування її Збройних Сил поряд з теоретичними проблемами в становленні системи вищих навчальних закладів по підготовці військових кадрів, як патріотів своєї держави, висвітлили і низку практичних проблем та недоліків.

Головна з них, найбільш загальна, полягає, на наш погляд, в необхідності підсилення та вдосконалення всієї системи патріотичного виховання військових кадрів. У 1991 році українська нація отримала унікальний шанс створити свою незалежну державу, відродити національну культуру, традиції тощо. Такій можливості передував довгий шлях боротьби, військових змагань до волі та незалежності. За волю героїчно загинули мільйони і мільйони українців. Необхідно відновити їх славні імена, усвідомити їх історичний подвиг. Є нагальною потреба в системі ВНЗ України посилити виховання на бойових та трудових традиціях українського народу, всіма заходами висвітлювати та пропагувати досягнення українців у вітчизняній та світовій науці, культурі, військовій справі, спорті тощо. Тим паче, що у більшості випадків досягнення українців принижувалися іншими державами та націями. Багато історичних та культурних цінностей українців пограбовано та загарбано іншими державами. А таких видатних українців як Березовський, Бортнянський, Ведель, Можайський, Пулюй, Корольов, Гоголь, Вернадський та багатьох інших зараховують до росіян чи поляків. Досягнення багатьох українців замовчувалися або паплюжилися. Особливо багато таких потуг було з боку Росії, Польщі, деяких інших держав та народів.

На жаль, і сьогодні історія України, її військовий та українознавчий аспект недостатньо представлений до вивчення у вищих військових закладах держави. Скорочується кількість навчальних годин для вивчення історії України, історії військового мистецтва України, українознавства, української та світової культури у вищих військових навчальних закладах України. Досвід роботи зі слухачами, курсантами військових навчальних закладів свідчить про невисокий рівень їх світоглядної, культурологічної, українознавчої підготовки.

Патріотичне виховання військових кадрів у ВНЗ має носити активний, творчий та наступальний характер. Патріотичний аспект має бути присутнім під час вивчення всіх навчальних дисциплін, під час воєнно-ідеологічної підготовки, інформаційно-пропагандистських та культурно-просвітницьких заходів. Великі можливості щодо патріотичного виховання мають такі дисципліни як історія України, філософія, українознавство, культура, педагогіка, психологія, виховна робота, морально-психологічне забезпечення життєдіяльності військ тощо. На присутність патріотичного аспекту у ВНЗ МО України постійно мають звертати увагу як викладачі, так і організатори навчально-виховного процесу.

Звичайно, патріотична спрямованість навчально-виховного процесу забезпечується, перш за все, підбором керівного та науково-педагогічного складу навчального закладу. Привертає до себе увагу той факт, що кадрові органи на цю

сторону звертають недостатньо уваги, надаючи перевагу військово-професійним, а не світоглядним якостям науково-педагогічних працівників. А тому іноді до слухачів, курсантів, студентів потрапляють люди з застарілими поглядами, які не можуть задовольнити сучасні потреби у підготовці дійсно українського військового інтелігента.

Важливим резервом у посиленні патріотичного гартування офіцерів є наукова робота. Як свідчить досвід, патріотизм, патріотичне виховання ще не проходить червоною смугою через зміст багатьох дисертацій, рефератів, магістерських робіт. Окремі праці, які були присвячені цій темі, були виконані на низькому рівні, виявили недостатній рівень знань першоджерел українських класиків, недостатнє розуміння сучасних етно-національних процесів в Україні та українському війську.

Неоціненну роль у сучасному суспільстві в справі патріотичного виховання відіграють засоби масової інформації: теле-, радіопередачі, газети, журнали, книги, брошюри, навчальна література, відео- та аудіо продукція, кінофільми тощо. Незважаючи на певне засилля інформації різного гатунку в державі, в Збройних Силах відчувається недостатність інформації патріотичного спрямування. Рідкими явищами в системі виховної роботи ВНЗ України є українські вистави, кінофільми, книги, брошюри, плакати, навчальна література, що за своїм змістом спрямовані на підняття іміджу України, її Збройних Сил, на піднесення патріотичного духу військовослужбовців, молоді України.

У низці військових навчальних закладів Міністерства оборони України накопичено позитивний досвід щодо підбору слухачів, ад'юнктів, проведення з ними цікавої та корисної виховної роботи шляхом культурно-мистецьких заходів за активної їх участі, а також шляхом проведення конференцій, семінарів, зустрічей з представниками української культури, науки, церкви. Серед таких ВНЗ необхідно відзначити Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Академію сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Конашевича – Сагайдачного. Хоча і в цих закладах освіти Міністерства оборони України є значні резерви для активізації національно-патріотичного виховання особового складу. Позитивний досвід цих ВНЗ може бути використаним в інших навчальних закладах.

Висновки. В якості підсумку слід зазначити, що сьогодні Україна та українське військо як ніколи потребує свідомих, високо підготовлених військових інтелігентів, які зможуть не тільки силою наказу чи матеріального заохочення, але й своїм моральним авторитетом повести за собою військо. Таких патріотів має готувати, перш за все, вищий навчальний заклад. Вищезазначені рекомендації далеко не охоплюють увесь процес патріотичного виховання у ВНЗ, але їх врахування, на нашу думку, принесе позитивний результат.

Перспективи подальших досліджень. Надалі слід конкретизувати аналіз національно-патріотичного виховання військових кадрів з урахуванням досвіду антитерористичної операції в Україні.

Література:

1. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. Ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.

2. Пальчик С.І. Ідеологічні аспекти патріотичного виховання в Збройних Силах України/ Матеріали науково-практичного семінару, (Київ, 14 травня 2013 р.) / Мін-во оборони України. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – К.: НУОУ, 2013.– с.206,207.

3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості: вибрані педагогічні твори в 5-и тт. / В.О. Сухомлинський. – К., Радянська школа, 1977. – т.1. – с. 177-184.

4. Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї / П.М. Щербань. – К., Борівітер, 2000. – с. 26-30.

8. Система військово-патріотичного виховання курсантів ВВНЗ

*У статті розкривається система військово-патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів, розкривається її структура, зміст та завдання. Обґрунтовуються основні характеристики та педагогічні умови ефективності системи.**

Постановка проблеми. Сучасний період державотворення в Україні характеризується складними соціально-економічними, військово-політичними й духовними процесами. Реформування Збройних Сил України, на які покладена відповідальність за оборону України, захист її суверенітету, висуває підвищені вимоги до свідомості, самосвідомості, мотивації, життєвих настанов, моральності військовослужбовців. Відомо, що вони безпосередньо формуються й розвиваються в процесі патріотичного виховання (далі – ПВ) взагалі та військово-патріотичного (далі – ВПВ), зокрема.

Аналіз наукової літератури з проблем ПВ і ВПВ в історії українського суспільства та його Збройних Сил показує, що патріотизм і висока моральність є рисами, які споконвічно були властиві українському народу та відігравали виключно важливу роль на всіх етапах державотворчого процесу та становлення Збройних Сил України.

На жаль проблеми соціально-економічного становища українського суспільства, зниження рівня життя більшості населення, його розшарування, знецінення традиційних моральних норм і цінностей, пропаганда жорстокості, бездуховності та насильства негативно вплинули на моральні цінності українського народу та підростаючого покоління, зокрема. Так, ще у 2003 році у ст. 7. Закону України «Про основи національної безпеки України» прояви моральної та духовної деградації суспільства визначені як загроза національним інтересам і національній безпеці України [1]. Особливо великий моральний та матеріальний збиток Україні нанесла корумпована, злочинна, по-суті антиукраїнська влада Януковича.

Агресія з боку Російської Федерації проти України з особливою чіткістю виявила проблему патріотизму в українському суспільстві, необхідності рішучих та ефективних дій по зміцненню оборони, посиленню патріотичного та військово-патріотичного виховання громадян.

* Надруковано: Теоретичний та науково-практичний часопис. № 4: Наука і вища освіта. – К., 2015. – С.190–196; Вища освіта України № 3 (додаток 2) – 2014р. – Тематичний випуск: Кіровоград. – Кіровоградський держ. пед. ун.-т ім. Володимира Винниченка.

Тому ПВ молоді сьогодні є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики та важливою складовою національної безпеки України [2, с. 142-158].

Сучасний стан ПВ і ВПВ в українському суспільстві та Збройних Сил України не сприяє ефективній організації та проведенню виховного процесу у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ). Основними причинами слабого ВПВ курсантів є його недостатнє теоретико-методологічне й методичне обґрунтування, відсутність системи оптимального планування та практики проведення спеціальних занять з військовими вихователями з провідних проблем ВПВ, відсутність творчих завдань та творчої спрямованості ВПВ, не ефективна організація та проведення заходів ВПВ, слабка реалізація виховних функцій військово-соціального середовища та життєдіяльності особового складу тощо.

Мета дослідження – повернути увагу до проблем та шляхів військово-патріотичного виховання в Збройних Силах та ВВНЗ України.

Завдання. Обґрунтувати систему військово-патріотичного виховання в Збройних Силах та ВВНЗ України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність обґрунтування сучасної системи ВПВ курсантів у ВВНЗ України передбачає врахування інноваційних підходів до її побудови, світових тенденцій щодо гуманізації, демократизації процесу виховання, надання йому суб'єкт-суб'єктного, національного, громадянського та професійного спрямування, використання нетрадиційних підходів до його організації та проведення.

ВПВ являючи собою відносно самостійну, багатопланову, цілеспрямовану сферу діяльності державних інститутів, суспільних органів й організацій, тісно взаємозалежну з основними напрямками виховання підростаючого покоління, має специфічні завдання, зміст, принципи, методи, форми, що обумовлені необхідністю формування та розвитку в особистості готовності до реалізації функції захисту Батьківщини.

Системний характер ВПВ визначається комплексністю, ієрархізованістю та цілісністю, по-перше, патріотичної свідомості, по-друге, національного й громадянського виховання народу України та особового складу військових формувань, а, по-третє, військового виховання воїнів. В силу цих обставин ВПВ не існує ізольовано від військового, національного, громадянського, морального, естетичного та інших напрямів виховання військовослужбовців. Воно надає їм відповідну соціальну спрямованість на формування у них внутрішньої готовності та здатності до якісного виконання військового обов'язку щодо захисту Батьківщини. Патріотична свідомість військовослужбовців як результат ВПВ проявляється в їх патріотичній діяльності і ставленні до України та її Збройних Сил.

Системність ВПВ зумовлена також низкою таких чинників:

Цілісністю та унікальністю суб'єкта виховання – особистості військовослужбовця та працівника Збройних Сил України;

Взаємозв'язком всіх сфер суспільного життя, який потребує спадковості та однозначної направленості ВПВ як у соціальних групах і колективах цивільного середовища (сім'ї, школі, навчальних закладах, виробничих колективах тощо), так і у Збройних Силах України;

Єдністю основних принципів і закономірностей виховання загалом та військового виховання зокрема.

Отже, ВПВ особового складу Збройних Сил має органічно вписуватися як у систему національного та громадянського виховання, так і в систему військового виховання особового складу Збройних Сил в Україні.

З організаційної точки зору ВПВ особового складу Збройних Сил є цілеспрямованою та плановою діяльністю органів військового управління щодо формування у воїнів патріотичної свідомості та самосвідомості з метою забезпечення їх безумовної готовності до якісного виконання військового обов'язку, забезпечення високого рівня морально-психологічного та бойового потенціалу Збройних Сил України.

Система ВПВ у Збройних Силах України включає відповідні теоретико-методологічні та методичні засади (цілі, ідеї та цінності, закономірності, принципи, методи, форми тощо), нормативно-правову основу, а також комплекс заходів щодо формування в особового складу патріотичних почуттів, поглядів і переконань [3].

Організаційно система ВПВ у Збройних Силах України включає: суб'єкти, об'єкти, заходи ВПВ та результати роботи системи ВПВ [4].

Суб'єктами ВПВ є:

У Збройних Силах України:

Міністерство оборони України та інші органи військового управління, які визначають порядок організації та проведення ВПВ особового складу на всіх рівнях до військової частини (підрозділу) включно, видають відповідні керівні документи;

Командири (начальники), офіцери структур по роботі з особовим складом та інші посадові особи, які мають підлеглих і відповідно до вимог Статутів Збройних Сил України та інших нормативно-правових документів відповідають за їх виховання;

Посадові особи, які не є начальниками для особового складу і можуть залучатися до цього напряму виховання (працівники Будинків офіцерів, військових музеїв і бібліотек, Кімнат бойової слави, ансамблів пісні і танцю, військових засобів масової інформації та ін.);

Військові колективи та соціальне середовище у цілому.

В українському суспільстві:

Державні, суспільні та інші діячі й установи; громадські неполітичні організації патріотичного спрямування; спілки науковців і творчих працівників; працівники музеїв і місць бойової слави воїнів-українців, виставок, закладів освіти, культури, мистецтва та ін.

Об'єктами ВПВ є особовий склад, а саме: військовослужбовці всіх категорій та працівники Збройних Сил України. Також об'єктами ВПВ в окремих випадках можуть виступати члени сімей військовослужбовців, а в межах воєнно-шефської діяльності, яку здійснюють Збройні Сили, – допризовники, студенти та учні вищих і середніх закладів освіти та трудові колективи.

Система заходів ВПВ у Збройних Силах України включає:

Загальні, спеціальні та цільові заходи з формування в особового складу патріотичної свідомості, високого морального духу і психологічної стійкості в інтересах бойової та мобілізаційної готовності військ (сил);

Тематичні заходи з воєнно-ідеологічної підготовки та соціального забезпечення бойової підготовки, виконання завдань бойового чергування, вартової та внутрішньої служби, зміцнення військової дисципліни та правопорядку;

Інформування, заходи з їх всебічного забезпечення;
Діяльність закладів культури та творчих колективів Збройних Сил України;
Тематичні заходи культурно-виховної та просвітницької роботи;
Військово-шефську роботу, заходи з військово-професійної орієнтації, допризовну підготовку громадян України [3].

Основними завданнями ВПВ особового складу є:

Утвердження в свідомості особового складу Збройних Сил України любові до України та її Збройних Сил, глибоких національних почуттів і патріотичних переконань, поваги до української мови, культури, історичного минулого, національних і військових традицій, гордості за належність до своєї держави, віри в її процвітання, згуртування особового складу навколо ідеї незалежності України;

Виховання в особового складу поваги до Конституції України і законів України, вимог Військової присяги та статутів Збройних Сил України, високоморальних і патріотичних норм поведінки та діяльності, формування в них готовності до свідомого виконання своїх обов'язків і збройного захисту держави в цілому;

Формування в особового складу Збройних Сил України гордості та поваги до державних символів України (Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України), бойових прапорів військових частин (з'єднань) Збройних Сил України, військових ритуалів і військової символіки;

Поглиблення знань особового складу з історії України та її Збройних Сил (військових формувань українців), протидія викривленню та фальсифікації історії і турбота про її об'єктивне та неупереджене висвітлення, збереження українських військових традицій і започаткування нових;

Всебічне використання у ВПВ потенціалу навчальних закладів, військово-патріотичних об'єднань, наукових, громадських, молодіжних, ветеранських, спортивних, культурно-просвітницьких та інших організацій (установ);

Створення у Збройних Силах України пріоритетних умов для розвитку воєнно-історичної роботи, діяльності засобів масової інформації, закладів культури та мистецтва, що об'єктивно висвітлюють життєдіяльність військових формувань, протидіють бездуховності, міжнаціональній ворожнечі, проявам антисоціальних явищ, зневазі до людини, культури насильства і жорстокості тощо;

Формування позитивного іміджу Збройних Сил України, популяризація та підвищення в українському суспільстві престижу військової служби, вдосконалення військово-професійної орієнтації та допризовної підготовки молоді, військово-шефської роботи;

Популяризація національного військово-музичного та аматорського мистецтва, досягнень військових спортсменів;

Підтримка взаємодії із громадськими та релігійними організаціями з метою виховання патріотизму в особового складу і формування високого морально-психологічного потенціалу Збройних Сил України [3].

З педагогічної точки зору ВПВ особового складу можна вважати активним процесом системного, комплексного та всебічного впливу військових педагогів, державних і громадських організацій на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості військовослужбовця та працівника Збройних Сил України, а також на психологію військового колективу в процесі їх життєдіяльності з метою формування у

воїнів високих морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання у будь-яких умовах конституційного обов'язку щодо захисту народу України.

Можна виокремити такі основні властивості педагогічної системи ВПВ: національна і військово-професійна спрямованість; цілісність і гуманність; сумісність з іншими системами; стабільність і адаптованість; здатність до самовдосконалення та саморозвитку; відповідність загальноприйнятим принципам і вимогам щодо виховання в українському суспільстві.

Педагогічна система ВПВ має забезпечувати у військовослужбовців досягнення такого рівня патріотичної вихованості, який дозволить їм якісно й у повному обсязі виконувати військовий обов'язок, відчувати себе справжнім громадянином української держави, відповідальним за творчий розвиток найкращих бойових традицій українського народу та його війська, зіставляти свою поведінку та військово-професійну діяльність з вимогами національного етикету тощо.

Систему ВПВ (у педагогічному розумінні) можна вважати науково обґрунтованим феноменом педагогічної взаємодії між вихователями (командирами та начальниками), а також цивільними фахівцями, які можуть брати участь у вихованні воїнів, і вихованцями (військовослужбовцями та працівниками Збройних Сил), створеним на українознавчій основі, засадах національно-історичних, бойових та інших традицій і звичаїв українського народу та його Збройних Сил, інтегрованим у систему національного, громадянського та ПВ громадян нашої держави.

На нашу думку, система ВПВ повинна в собі включати наступні органічно взаємопов'язані компоненти: цільовий, емоційно-мотиваційний, змістовний, процесуальний, контрольно-регулюючий, результативний і суб'єкт-суб'єктний компоненти.

Найважливішим системоутворюючим фактором ВПВ є його цільовий компонент. Відомий педагог А. Макаренко наголошував: «Я під цілями виховання розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, геть усю картину людської особи; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особи, до якої ми повинні прагнути» [38, с. 150].

Емоційно-мотиваційний компонент системи ВПВ включає емоції, почуття, потреби, мотиви, мотивації та настанови щодо діяльності учасників виховного процесу. У процесі ВПВ принципове значення відіграє ступінь соціальної значущості мотивів. Як зауважує А. Виршіков, «...продуктивність всіх видів діяльності ...людини багаторазово зростає, коли мотивація їх виконання збагачується усвідомленням їх належності до захисту Вітчизни» [39, с. 10].

Оскільки процес ВПВ, як і інших напрямів виховання курсантів ВВНЗ впливає на їх емоційну сферу, доцільно приділяти суттєву увагу органічному входженню у систему виховання таких методів і форм педагогічного впливу, які змушують їх пережити, відчути, внутрішньо сприйняти патріотичні знання, ідеї і норми поведінки та діяльності, славетні традиції українського народу та його війська. З цією метою

необхідно комплексно використовувати засоби літератури та мистецтва, особливо музичні твори, які б позитивно впливали на емоційну сферу майбутніх офіцерів.

Змістовний компонент системи ВПВ включає все, що складає поняття «зміст ВПВ». Він є сукупністю патріотичних знань, уявлень, понять, суджень, цінностей і настанов, якими збагачуються вихованці ВВНЗ у процесі ВПВ. Змістовний компонент обумовлений, з одного боку – завданнями формування гармонійно розвиненої, патріотично налаштованої та суспільно активної особистості українського громадянина, а з іншого – цілями і завданнями військової служби, насамперед, формуванням особистості курсанта, громадянина-патріота, висококваліфікованого фахівця, який творчо, відповідально та патріотично ставиться до виконання військового обов'язку.

Процесуальний компонент системи ВПВ відображає, з одного боку, зміст процесу формування у воїнів патріотичної свідомості, а з іншого – організацію практичної діяльності військових педагогів щодо проведення цього напрямку виховання у ВВНЗ.

Основними складовими цього компонента є принципи, форми, методи й засоби ВПВ, а також форми взаємодії вихователів і вихованців.

Контрольно-регулюючий компонент системи ВПВ служить для забезпечення безпосереднього зв'язку між її суб'єкт-суб'єктним, цільовим, змістовним, процесуальним і результативним компонентами. Він контролює й регулює методологічний, методичний, організаційний та інші аспекти її функціонування, перебіг всього процесу ВПВ, зокрема рівень педагогічної майстерності вихователів, продуктивність тих чи інших виховних заходів.

Контрольні заходи мають здійснюватися регулярно, систематично, об'єктивно, змістовно та всебічно. Це дає змогу своєчасно виявляти відповідні недоліки, вносити необхідні корективи у виховний процес і надавати військовим педагогам методичну допомогу.

Результативний компонент системи ВПВ містить реальні показники її функціонування та ефективності, які відображають ступінь досягнення поставленої мети і суттєві зрушення, що характеризують якісну й кількісну сторони динаміки патріотичної вихованості особового складу.

На цьому етапі також відбувається контроль і самоконтроль за ходом усього процесу ВПВ і самовиховання, що має велике значення у формуванні змістовної та емоційно забарвленої мотивації самовдосконалення, запобіганні помилок і тим самим сприяє досягненню якісніших результатів.

Суб'єкт-суб'єктний (особистісно-орієнтований) компонент є педагогічною взаємодією вихователів і вихованців у процесі ВПВ, коли вихованці виступають його активними учасниками – суб'єктами. Ця активність проявляється як результат їх інтелектуальної, емоційно-вольової, мотиваційної та психічної готовності до взаємодії з військовими педагогами та діяльної участі в ньому. Основними особливостями цього компонента є особистісно-орієнтована спрямованість ВПВ та міцний зворотній зв'язок у виховному процесі між вихователями й вихованцями.

Обґрунтована нами система ВПВ має такі основні характеристики:

1. Відкритість та конкретність, оскільки між нею й зовнішнім світом відбувається постійний обмін суб'єктами виховного процесу, різноманітною змістовною

інформацією та мають місце найрізноманітніші взаємозв'язки, у тому числі й найголовніші – суб'єкт-суб'єктні, особистісні.

2. Вона є складною, бо охоплює декілька підсистем і сама входить як підсистема до системи вищого ряду – до систем національного й ПВ українських громадян та військового виховання особового складу.

3. Динамічність, бо функціонує в умовах мінливості зовнішнього середовища, а також – змін внутрішнього стану самої системи. За своєю природою вона багатофункціональна та відносно незалежна від оточення.

4. Активність й цілеспрямованість, а значить є такою, що постійно та творчо саморозвивається.

5. Діяльнісність, бо складається з активної взаємодії багатьох компонентів, серед яких найважливішим є суб'єкт – суб'єктний.

6. Централізованість, бо зміни, які в ній відбуваються, мають упорядкований характер, завдяки управлінню.

Можна виокремити такі основні властивості цієї системи: цілісність; сумісність з іншими системами; стабільність; адаптованість; здатність до самовдосконалення; відповідність загальноприйнятим принципам і вимогам щодо виховання в українському суспільстві.

Основними педагогічними умовами забезпечення ефективності системи ВПВ курсантів є: цілеспрямоване вдосконалення організаційно-методичного забезпечення процесу ВПВ, розроблення, видання та використання у ньому сучасних науково-методичних матеріалів для військових вихователів; вдосконалення планування ВПВ курсантів на всіх рівнях; оптимізація підготовки військових вихователів та ефективного здійснення процесу ВПВ, зокрема, введення у виховну практику спеціальних занять з його основ і проведення відповідних занять із військової педагогіки та психології; комплексне використання в процесі ВПВ сучасних методів, методик і технологій впливу на інтелектуальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери психіки особистості військовослужбовця та психологію військового колективу, забезпечення безперервності виховного впливу й поєднання його різноманітних форм і засобів як у навчальний, так і у вільний час; активне використання у процесі ВПВ методів опосередкованого виховного впливу – виховних можливостей військового соціального середовища; корегування змісту ВПВ із заходами національного, громадянського та ПВ українського народу, державними святами, народним календарем, військовими урочистостями та ювілеями, заняттями навчально-виховного процесу; належне методичне забезпечення процесу самовдосконалення учасників виховного процесу тощо.

Висновки. Теоретичне дослідження дозволяє нам охарактеризувати систему ВПВ курсантів ВВНЗ, як сукупність закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів – мети, завдань, змісту, засобів, умов їх реалізації та взаємодії інтегрованих суб'єктів, які формують патріотизм військовослужбовців у душі українських національних цінностей та традицій на кожному етапі цілеспрямованого, планомірного ВПВ.

Система ВПВ курсантів є сукупністю тісно взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою компонентів – цільового, емоційно-мотиваційного, змістовного, процесуального, контрольного-регулюючого, результативного та суб'єкт-суб'єктного. Їх

чітке визначення дозволяє військовим педагогам адекватно уявляти основні ланки й етапи процесу ВПВ, більш оптимально організувати ПВ підлеглих.

Література:

1. Закон України від 19 червня 2003 року N 964-IV «Про основи національної безпеки України».
2. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. Ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.
3. Концепція військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністра оборони України від 8 червня 2010 року, № 295.
4. Офіційний сайт Міністерства оборони України. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/ua/patriot/system_VPV.pdf.
5. Макаренко А. С. О воспитании. 2-е изд., перераб. И доп./ А.С. Макаренко – М.: Политиздат, 1990.
6. Вырщиков А. Н. Военно-патриотическое воспитание школьников: теория и практика./ А.Н. Вырщиков – М.: Педагогика, 1990.

9. Феномен героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі, освітній та військовій практиці

*Об'єктивний процес становлення та розвитку української держави, проблеми та чинники, що визначають та стримують цей процес обумовили потребу звернутися та проаналізувати стан героїзму в українському суспільстві, як важливого духовного, психологічного чинника сталості та могутності України. Проаналізовані джерельна база, окремі історичні сторінки та сучасний стан героїзму українців. Значна увага приділена висвітленню ролі патріотизму, національно-патріотичного виховання в процесі героїзації молоді, українського війська. Підкреслено, що сьогодні патріотизм розцінюється як одна з найважливіших цінностей, що інтегрує соціальний, духовно-моральний, ідеологічний, воєнно-історичний і інші компоненти української державності. Розглянуто головні чинники та механізми формування героїзму в суспільстві: державна ідеологія, ЗМІ, сім'я, школа, релігія. Виявлено актуальні проблеми в діяльності цих чинників впливу. Обґрунтовано, що героїко-патріотичне виховання складає одну з важливих основ української держави, її воєнної організації та сприяє їх консолідації та розвитку.**

Об'єктивний процесс становления и развития украинского государства, проблемы и факторы, которые определяют и сдерживают этот процесс, обусловили необходимость обратиться и проанализировать состояние героизма в украинском обществе, как важного духовного, психологического фактора стабильности и могущества Украины. Проанализированы научная база, отдельные исторические страницы и современное состояние героизма украинцев. Значительное внимание уделено освещению роли патриотизма, национально-патриотического воспитания в процессе героизации молодежи, украинского войска.

* Надруковано: Актуальні проблеми психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали науково-практичної конференції К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2015. – С.275-278; Вісник НАОУ, № 5(45). – К.: НУОУ, 2015– С.311-316.

Подчеркнуто, что сегодня патриотизм расценивается как одна из важнейших ценностей, которая интегрирует социальный, духовный, моральный, идеологический, военно-исторический и другие компоненты украинской государственности. Рассмотрены главные факторы и механизмы формирования героизма в обществе: государственная идеология, СМИ, семья, школа, религия. Обнаружены актуальные проблемы в деятельности этих факторов влияния. Обоснованно, что героико-патриотическое воспитание составляет одну из важных основ украинского государства, ее военной организации и способствует их консолидации и развитию.

Ключевые слова: Украина, Родина, украинское общество, государство, украинское войско, героизм, патриотизм, идеология, СМИ, семья, школа, религия.

Постановка проблеми та її актуальність. Однією з найактуальніших проблем сьогодення, що потребує соціально-філософського осмислення є феномен героїзму. До сьогоденішнього дня смислове навантаження поняття «героїзм» та похідних від нього залишається невизначеним остаточно і сприймається суспільством неоднозначно: від негативного відхилення до найвищого суспільного піднесення. В певних державних, наукових та навчальних закладах України, на жаль, відсутнє необхідне розуміння значення патріотичного та національно-патріотичного виховання як чинника героїзації нації в умовах агресії. Саме тому проблема героїзму потребує детального та всебічного вивчення.

Останні події в державі свідчать, що сьогодні в Україні героїзм відіграє значну роль, трансформує суспільство, його воєнну організацію і значною мірою трансформується сам, актуалізуючи необхідність дослідження даної проблематики. Дослідження характеру героїв та героїчного як соціально-філософської категорії є актуальним та своєчасним саме тому, що у сучасному житті гостро відчувається потреба в реабілітації героїзму, як однієї з найвищих моральних цінностей, без якої неможливо досягти перемоги над ворогом.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що проблема героїзму має певну історію дослідження, що в межах європейського контексту починається ще з античної доби та продовжується у філософії Середньовіччя, Відродження, Нового часу. У роботах мислителів XIX-XX ст. феномен героїзму піддається значній переоцінці. Теоретичним підґрунтям розробки авторської концепції героїзму стали праці Аристотеля, Августина Блаженного, Дж. Бруно, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассета та інших. Особливості феномену героїзму у сучасному суспільстві системно розглядають такі автори, як Дж. Кемпбелл, К.-Г. Юнг, П. Сорокін, К. Леві-Строс та інші.

Певні теоретичні аспекти феномену героїзму розкриті у працях Г. Плеханова, М. Реріха, С. Гумільова, С. Булгакова, М. Кияценка та ін.

Специфіка формування феномену героїзму на українських теренах виявляється в працях Г. Сковороди (Священний героїзм), М. Грушевського (народний герой), П. Юркевича (героїзм «сердечного поклику»). Національна складова української героїчної традиції окреслена в працях О. Кульчицького, Д. Донцова, В. Липинського. Філософські аспекти українського літературного дискурсу героїзму з акцентом на національний героїзм та боротьбу за свободу представлені у творчості Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, П. Куліша тощо. Поєднуючи у собі розуміння національної ідеї та культурних традицій українського народу В. Стус не лише закликав націю стати на

героїчний шлях боротьби за свободу України, а й сам обрав життєвий шлях героя. В осмисленні героїзму рух шістдесятників, як останнього покоління героїчних борців за свободу України, представляє Л. Костенко.

Героїзм сьогодні означає: бути іншим, кращим, патріотичним, чесним, порядним і розважливим в ім'я вищих ідеалів. Саме в такій парадигмі героїчного містяться розмисли В. Табачковського, В. Малахова, С. Кримського (героїзм як важлива складова свободи особистості), В. Алещенка та В. Баранівського (національно-патріотичне виховання воїнів як чинник героїзму), В. Микольченко (філософсько-соціологічний аналіз героїзму), О. Хміляра (психологічні засади героїчного вчинку).

Згадані напрямки та окремі дослідницькі розробки формують окремі складові проблемного поля, у межах якого розгортається дослідження теми героїзму. Соціально-філософський аналіз феномену героїзму не лише дає можливість дослідити його становлення, але й розширити горизонт його осягнення, поглибити розуміння сутності героїзму як такого з урахуванням сучасних реалій та потреб українського життя.

Мета статті проаналізувати феномен героїзму у соціокультурній практиці, висвітлити роль патріотизму та чинників, що впливають на формування героїзму; показати особливості формування героїзму в сучасному українському війську.

Виклад основного матеріалу. Кожне суспільство потребує гармонії та стабільності, які ґрунтуються на моральних та етичних нормах і цінностях. Носіями даних норм є особистості з високоморальною поведінкою, серед яких чільне місце займають герої. Героїчна особистість представляє собою досконалу в духовному сенсі людину, що є прикладом для сучасників, прийдешніх поколінь. Герой потрібен як приклад добра, відваги, сміливості та позитивних цінностей.

Сучасне суспільство знаходиться в кризовому стані, та потребує переосмислення образу героя згідно з новою суспільною ситуацією. Сьогодні виникла потреба у відмові від раціональних ідеалів, жорстокості, прагматичних цінностей на користь духовних цінностей. Цей процес потребує відродження справжнього героїзму, який поєднує в собі розум, любов до ближнього та духовну велич особистості. Визначення сутності феномену героїзму, його основних типів та видів, об'єктивних і суб'єктивних причин дає можливість визначити стратегію формування позитивного образу героя у вітчизняному соціокультурному просторі.

Кожний етап розвитку українського суспільства дає приклади героїв, які формувалися під впливом історичних, культурних, ментальних особливостей. Нині масовий героїзм проявляють українські воїни, добровольці, волонтери, прості громадяни, котрі мужньо відстоюють інтереси України на її східних кордонах. А тому виняткової актуальності сьогодні набуває виховання дітей, молоді, військовослужбовців на прикладах національного героїзму задля розвитку в них відваги, здатності долати труднощі та досягнення перемоги.

Піднесення героя, позиціонування його як ідеалу для стратегії побудови суспільства завжди тісно пов'язувалася з ідеологією. Остання традиційно визначається як «...система форм суспільної свідомості, котра виступає як спеціально визначена форма духовного життя» [7, с. 247].

У ХХ ст. Ідеологічна складова виконувала важливу роль у створенні образу героя, його піднесенню в очах суспільства (герої Української повстанської армії, герої

Радянської армії, герої тилу, герої космосу тощо.). Часто ґрунтуючись на компонентах ідеології створювалися «штучні» герої, покликані підняти бойовий, трудовий та громадянський дух народу (Стаханов тощо).

Сьогодні поняття «герой» часто замінюється більш сучасними та зрозумілими «кумир», «легенда», «зірка». Всі вони наділяються героїчними якостями, але в більшості випадків не мають до героїзму жодного відношення, а інколи створюються штучно.

Героїчний поступок в ім'я свого народу, Батьківщини може здійснити тільки патріотична людина. Зауважимо, що «патріотизм – любов до Вітчизни, тобто країни, міста, місця, де народився, спільноти індивідів, які мешкають на одній землі, єдині у своїх культурних прив'язаностях і в прагненнях захищати свою цінність» [9, с. 29]. Під патріотизмом розуміють любов до свого народу, до своєї держави. Важливою якістю українського патріотизму мусить стати турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової демократичної соціальної держави, готовність відстояти належність Батьківщини. В основу патріотичного й духовно-етичного виховання молоді повинні бути покладені національна свідомість та усвідомлення беззаперечної цінності своєї Батьківщини.

Патріотизм – це ціннісне відображення в свідомості людини ставлення до Батьківщини, що виражається в соціальній активності та цілеспрямованій діяльності задля її блага. У такому розумінні патріотизм як соціокультурна цінність виступає в якості найважливішого компонента формування української нації. Вітчизна є соціокультурною основою і об'єктом патріотизму. Особистість, що реалізується в контексті суспільних відносин є основним суб'єктом патріотизму. Патріотизм виступає в єдності духовної, громадянської і соціальної активності особистості, соціальної групи, спільноти, що усвідомлює свій нероздільний зв'язок з Вітчизною, реалізує соціокультурну значимість Вітчизни у своїй діяльності [3, с.206].

В контексті військової діяльності слід зазначити, що патріотизм як ціннісна моральна якість є запорукою високого морального духу особового складу Збройних Сил України та важливою складовою бойової готовності та боєздатності військ (сил). Моральний дух - це духовна готовність і здібність військовослужбовців переносити випробування війни (бойових дій), труднощі військової служби, досягати перемоги над ворогом заради національних ідеалів, на благо Вітчизни та народу України.

Взаємопов'язаними сторонами морального духу військ (сил) є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан особового складу, на які впливає безліч об'єктивних та суб'єктивних факторів. Але особливої ваги в процесі підняття морального духу військовослужбовців відіграє система військово-патріотичного виховання. Організація процесу патріотичного виховання військовослужбовців – є складовою ідеологічної роботи в Збройних Силах України та одним з провідних завдань органів по роботі з особовим складом Збройних Сил України та системи військової освіти і науки [1, с. 124-142].

Сьогодні патріотизм розцінюється як одна з найважливіших цінностей, що інтегрує соціальний, духовно-моральний, ідеологічний, воєнно-історичний і інші компоненти української державності. Необхідність посилення патріотичного виховання військовослужбовців обумовлюється становленням державної політики в

сфері ідеології, зміною ціннісних орієнтирів суспільства, складною військово-політичною ситуацією та, особливо, воєнною агресією з боку Росії.

Протиріччя між високими вимогами щодо формування патріотизму в особового складу, що містяться в законах України, керівних документах Міністерства оборони України з одного боку, і низький рівень патріотичного виховання громадян, з іншого – вимагають створення ефективної системи цілеспрямованої діяльності органів державної влади, військового управління, інших соціальних інститутів щодо формування у них патріотичної свідомості, почуття любові до Батьківщини, готовності до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо захисту незалежності й національних інтересів України.

У відношенні до Батьківщини людина ідентифікується як громадянин. Раціональний рівень патріотизму неможливий без усвідомлення національних інтересів. Національний інтерес виражає активне ставлення громадянина до своєї Батьківщини, що виражається в патріотичній діяльності. У кожного громадянина є свої потреби, інтереси, але їх успішна реалізація неможлива у відриві від реалізації національних інтересів.

Унікальність патріотизму полягає в тому, що він “перетворює” громадян від байдужих до державних проблем людей на активних особистостей, для яких служіння своїй батьківщині є внутрішньою потребою, сенсом життя. Саме воно висуває завдання, розв'язання яких неможливо без наявності людей, що борються за збереження єдиної й потужної української держави, за її краще майбутнє. Вставши на військову службу і урочисто давши клятву народу України воїн завжди має бути вірним і відданим йому, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно дотримуватись Конституції і законів України, зберігати державну і військову таємницю, захищати українську державу, непохитно стояти на сторожі її свободи і незалежності [1, с.128-129].

Основа сучасної армії - це не тільки озброєння, при всій його важливості, а, насамперед, офіцери, сержанти і солдати, їх патріотизм, готовність захищати свою Батьківщину. Почуття патріотизму й сьогодні залишається вищою моральною цінністю й найбільш переконливим змістом служби в армії. Все це лежить в основі й вінчає сучасну військову систему, що змушує говорити про патріотизм як складне і, безумовно, особливе явище.

Патріотизм сьогодні є нагальною потребою і держави, оскільки високий рівень патріотизму населення здатен забезпечити соціально-політичну стабільність та гідне місце країні в цивілізованому світі; і особистості, яка своєю активною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі. Дух патріотизму – універсальний моральний ідеал. Він лежить в основі всякої національної військової системи, а якщо ні, то вона не має ніякої цінності. Прояв патріотизму воїна проявляється унікально, тому що має глибоке історичне й соціальне коріння.

Слід зазначити, що патріотизм воїнів має свої особливості. Насамперед у здатності до швидкої мобілізації всіх своїх фізичних і духовних сил у випадку загрози Батьківщині. Про це свідчать історичний досвід нашої країни, допомога різним

регіонам при вирішенні завдань ліквідації техногенних катастроф, стихійних лих, героїчні дії воїнів проти російського агресора. Патріотизм воїнів поєднується з їхньою гордістю за свою країну й гідністю при її захисті. Хоча Україна переживає зараз далеко не кращі часи, але її потенційні можливості, а головне настрої і висока відповідальність громадян, зокрема і воїнів ЗС України за долю Батьківщини дозволять подолати тимчасові труднощі.

У вихованні молоді на героїчних ідеалах провідна роль покладається на інститут освіти, який повинен з найвищих його щаблів виховувати дитину на прикладах героїзму. В першу чергу постать вчителя, його особистий приклад та принципи відіграють визначальну роль у вихованні молоді. Взаєморозуміння між вчителем та батьками, їх спільні дії повинні сприяти розвитку героїчної особистості. Підкреслюючи, що героїчне – це моральне явище, яке має естетичну форму піднесеного, М. Киященко стверджує: «Героїчне не може викликати страх чи жах, воно, як і піднесене, радує, захоплює людину, викликає в неї почуття гордості. Крім того, героїчне пробуджує відчуття вищості над силами природи, надихає на боротьбу, викликає бажання бути активним, сильним» [4, с. 89]. Виховання молоді на гідних героїчних ідеалах надихає суспільство на боротьбу, розвиває відчуття свободи та оптимізму.

Потрібно зазначити, що прищеплення молодому поколінню героїчних ідеалів, його патріотичне виховання повинно сприяти розвитку духовності, вихованню активної соціальної та громадянської позиції особистості, котра чітко пов'язує себе зі своєю вітчизною та народом. «Значення героїзму та патріотизму на початку третього тисячоліття полягає в тому, що вони виступають як міцні мобілізаційні ресурси розвитку особистості, колективу, суспільства і держави, активізують енергію громадян у розв'язанні проблем суспільного та державного розвитку на високу самовіддачу заради досягнення загальної мети – збереження та розвитку державності, прагнення зберегти та сприяти розвитку соціально-економічних, духовних, суспільних ідеалів та цінностей» [2, с. 68].

Герої Крут, битви під Базаром, герої Революції Гідності та бойових дій з терористами та російськими агресорами – ось ті ідеали, на яких повинно базуватися патріотичне виховання. Національні цінності закладені нашими пращурами та новітні надбання українців є основою патріотизму. І цей процес повинен починатися з раннього дитинства, щоб сформувати у підростаючого покоління належне уявлення про героїчну особистість, подвиг і змінити існуюче хибне, котре сформовано сучасними фільмами, мультфільмами та чужими українцю культурними цінностями. Такі зміни в освіті повинні торкнутися не лише історії, де, нарешті, потрібно приділити увагу правдивим фактам, а не кон'юктурним, а й інших навчальних предметів, що викладаються в цивільних та військових навчальних закладах України.

Патріотизм виступає однією з важливих основ суспільства та призводить до інтеграції та саморозвитку. І тому держава, за допомогою соціальних інститутів, повинна підтримувати та розвивати той високий рівень патріотизму, який є на сьогодні серед молоді. Ключова роль у даному процесі повинна належати вищим навчальним закладам, що остаточно впливають на формування громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Отже, стає очевидною необхідність активізації просвітницької роботи щодо патріотичного виховання, котра має на меті відродження у суспільстві (особливо у молоді) патріотизму як найважливішої духовно-моральної та соціальної цінності. Такий тип виховання повинен бути спрямований на формування та розвиток молодого покоління, яке буде мати важливі соціально значущі якості, здатність проявляти їх у свідомому процесі в інтересах нашого суспільства, в укріпленні та удосконаленні його основ, у тому числі і у тих видах діяльності, котрі пов'язані з його захистом.

Патріотичне виховання повинно базуватися на відповідному комплексі методів, принципів та заходів, спрямованих на піднесення національного духу сучасної молоді. Сьогодні світогляд підростаючого покоління постає фактично «чистим аркушем», котрий необтяжений застарілою радянською ідеологією і є відкритим для формування національних та загальнолюдських пріоритетів. Хоча короткий час незалежності нашої держави вже має серйозні прорахунки у патріотичному вихованні, адже слабка взаємодія між поколіннями та несформованість ідеалів не сприяють героїчному піднесенню молоді. Шанування героїв малої Батьківщини, героїв України є невід'ємною часткою такого виховання, виступає тестом для держави та кожного її громадянина. Виховання у молоді гордості за героїчні діяння предків та сучасників повинно базуватися на відповідних прикладах з давніх давен до сучасності: подвигах дружинників Київської Русі, українського козацтва, Січових стрільців, борців з німецько-фашистськими загарбниками, українськими дисидентами, сучасними борцями за незалежність України тощо.

Одним з ключових осередків формування героїчних якостей є родина. Саме тут відбувається початкова соціалізація та створюються перші уявлення про героїв і героїзм. Ті пріоритети та цінності, що закладаються в родині, і є підґрунтям для подальшого формування героїчної особистості. «У кожного із нас є Вітчизна, яка починається з чогось маленького, начеб то непримітного... з родини» [7, с. 178]. Ідея патріотичного виховання у сім'ї розроблялась В. Сухомлинським та спрямована на прищеплення любові до рідної країни, вірності Батьківщині через участь у громадському житті, причетність до історії і слави свого народу.

В сучасних умовах економічної, політичної, духовної кризи в державі, надзвичайно гостро постає проблема відродження української сім'ї та її традицій. «Сім'я – це те первинне середовище, де людина повинна вчитися творити добро. Сім'я щодня, щогодини, доторкається до духовного життя дитини... морально патріотична поведінка людини є плодом тих квіток, які квітнуть у сім'ї» [7, с. 181]. Педагог наголошує на особливому впливі родини на духовно-моральний і громадсько-патріотичний розвиток особистості.

Саме активна участь батьків у вихованні дитини, формуванні її особистості є первинною. Перші приклади та уроки патріотизму дитина отримує в родині, де батьки передають їй свою любов до рідного краю, мови, традицій, історії нашої держави тощо. Конкретні прояви патріотичних почуттів батька і матері мають великий вплив на дитину. Так, кожна родина має свою історію та своїх героїв. Дитина з перших років життя повинна виховуватися в повазі до них, а розмови з батьками формують повагу до минулого, його героїв.

Патріотизм і громадянська свідомість дитини виховується не лише особистим прикладом батьків, а й через спільні заняття: відвідування театру, виставок, заняття

спортом, подорожі тощо. Спільні справи та захоплення сприяють міцним зв'язкам між старшим та молодим поколінням, полегшують передачу досвіду, допомагають всебічному успішному вихованню. Таким чином, сім'я є осередком соціалізації дитини, її пошуку свого місця в соціумі та формуванню вільного, патріотичного громадянина держави. В період становлення світогляду дитини, батьки повинні сформувати почуття відданості родині, друзям, школі, Батьківщині, нації. А приклад не лише батьків, а й старших членів сім'ї, є критерієм соціального досвіду накопиченого поколіннями.

Факторами, що сприяють вихованню патріота є встановлення зв'язку поколінь через родинні реліквії, генеалогічні дерева, сімейні традиції тощо. Людина, яка виростає з почуттям шани та поваги до своєї сім'ї, не може не шанувати свою малу Батьківщину, державу, націю. А всі члени родини повинні бути самі свідомими громадянами-патріотами своєї країни.

Основним методам виховання патріота в сім'ї є повсякденна спільна діяльність всіх її членів, спільні захоплення, спілкування. Неможливим і неправильним є планове нав'язливе патріотичне виховання. Життя кожної родини є частиною загальнодержавного життя, а єдиний життєвий ритм народу і окремої сім'ї сприяє вихованню громадянина-патріота.

Важливу роль у формуванні та збереженні героїчних ідеалів, особливо на переламному етапі розвитку українського суспільства, відіграє церква.

Більшість церков в Україні притримуються проукраїнської позиції, підтримують цілісність та незалежність української держави, вболівають за її майбутнє (УПЦ Київського патріархату, Українська греко-католицька церква, Українська автокефальна церква та ін.). Водночас, окремі церкви займають по-суті антиукраїнську позицію, підтримують антидержавні, сепаратистські та агресивні сили стосовно України (УПЦ Московського патріархату). Чимало із священнослужителів цієї церкви під час агресії Російської Федерації проти України підтримували агресивні дії росіян та сепаратистів. По-суті ця церква працює на Росію, а не на Україну і це повинні добре усвідомити організатори виховної, ідеологічної роботи як в цивільному так і у військовому середовищі. Особливо відповідально до цього потрібно віднестись при вирішенні питання щодо введення інституту капеланства в Збройних Силах та інших силових структурах. Показовим щодо відношення до героїзму став той факт коли представники УПЦ Московського патріархату на чолі з предстоятелем Онуфрієм не піднялися під час урочистого засідання парламенту, коли Президент України Петро Порошенко зачитував імена героїв України [6].

Одним з найважливіших факторів формування молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства є засоби масової інформації. Тому, серед молоді особливу увагу потрібно приділити популярним ЗМІ (Інтернет, телебачення, періодичні видання). Особливу увагу засоби масової інформації мають приділити просвітницькій роботі, в ході якої молодь повинна навчитися патріотизму, повазі до героїв, відповідальності за героїчні діяння, гордості за свою Батьківщину. Фільми, передачі, статті спрямовані на висвітлення героїчних подвигів українського народу, героїчних моментів історії і сьогодення, повинні стати предметом обговорення в родині, в школі. Для укріплення патріотичної свідомості українців ЗМІ повинні спрямувати свою діяльність на створення інформаційного продукту спрямованого на

розкриття героїзму та патріотизму у різні епохи становлення держави, пошуку та оспівуванню героїв сучасності, збільшенню кола героїв та патріотів країни.

Однак сучасне культивування індивідуалізму суперечить основам героїзму, в якому боротьба відбувається за суспільні інтереси: «...Лише той суспільний обов'язок, у якому втілюються ідеали суспільства, стає основою істинного героїзму. Усвідомлення такого суспільного обов'язку і прагнення до його виконання надихає людину на героїчні подвиги, на самопожертву та самозречення...» [4, с.88]. У такому розумінні героїчне виступає як ідеальний тип поведінки.

Висновки. Державна стратегія героїко-патріотичного виховання повинна забезпечити активну участь громадян у процесі розбудови країни, усвідомлення важливості своєї ролі в житті України, її збройному захисті від ворогів. Як зазначено вище, значну роль у цьому процесі відіграють держава, сім'я, заклади освіти, інститут церкви, засоби масової інформації, основним завданням котрих є взаємодія з громадянами задля формування національної самосвідомості, громадянської позиції, патріотизму.

Таким чином, героїко-патріотичне виховання складає одну з важливих основ українського суспільства, сприяє його консолідації та саморозвитку. І саме тому об'єктивно-необхідним є комплексний розвиток національних, патріотичних та героїчних цінностей задля збереження цілісності України, самобутності української культури, майбутнього нашої держави.

Література:

1. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. Ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 232 с.
2. Вырщиков А.Н., Кусманцев М.Б. Служение отечеству как смысл российского патриотизма / А.Н. Вырщиков, М.Б. Кусманцев. – Волгоград: НП ипд «Авторское право», 2005. – 119с.
3. Пальчик С.І. Ідеологічні аспекти патріотичного виховання в Збройних Силах України/ Матеріали науково-практичного семінару, (Київ, 14 травня 2013 р.) / Мін-во оборони України. Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – К.: НУОУ, 2013.– с.206,207.
4. Киященко Н.И. Эстетика. Категории. Искусство / Н.И. Киященко. – М., 1965. – 341с.
5. Священники московського патріархату зневажили героїв АТО [електронний ресурс] / – режим доступу : http://24tv.ua/news/shownews.do?Svyashheniki_moskovskogo_patriarhatu_znevazhili_geroyiv_ato&objectid=572944
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості: вибрані педагогічні твори в 5-и тт. / В.О. Сухомлинський. – К., Радянська школа, 1977. – т.1. – с. 177-184.
7. Шинкарук В.І. Філософський словник / В.І. Шинкарук. – К., 1986. – 629с.
8. Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї / П.М. Щербань. – К., Борівітер, 2000. – с. 26-30.

Баранівський Василь Федорович

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Збірник наукових праць

Відповідальний технічний редактор та комп'ютерна верстка
Баранівська О.В.

Підписано до друку 2018. Формат 60x84/16

Друк офсетний. Папір офсетний.

Наклад 300 прим.

***Надруковано в типографії ТОВ «НВП «ІНТЕРСЕРВІС»
КИЇВ 2018***